

**BÜTÜN YÖNLERİYLE
HAC**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A. Ş.

ISBN : 978-
Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 71

Kitabın Adı
Bütün Yönleriyle HAC

Yayına Hazırlayanlar
Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

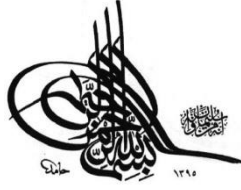
Organizatör ve Editör
Prof. Dr. Murat SÜLÜN
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kapak Tasarım
Halil YILMAZ

Baskı:
Çınar Mat. ve Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
100. Yıl Mah. Matbaacılar Cad.
Ata Han No:34/5 Bağcılar-İstanbul
Tel: 0212 628 96 00 Faks: 0212-430 83 35
Sertifika No: 12683

1. Basım
Haziran 2015 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mah. 12. Sokak No: 40-42 Esenler/İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

BÜTÜN YÖNLERİYLE HAC

Tartışmalı İlmî Toplantı

İstanbul, 23-24 Kasım 2012

Üsküdar Belediyesi Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi ve
Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Kültür Merkezi Konferans Salonu
Üsküdar / İstanbul

İstanbul 2015

©Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmi ve fikri muhtevâ ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Toplantıyı Tertipleyenler:

MARMARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

1. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Mahir İz Cd. No.: 2 Bağlarbaşı, Üsküdar/İst.
Tel: (0 216) 651 43 75 (pbx) Faks: 651 43 83

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI(İSAV)

2. Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul
Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37

Bibliyografik Bilgiler:

Bütün Yönleriyle HAC / editör: Murat SÜLÜN, 1. bs. – İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015
368 s.; 16x23,5 cm.

ISBN : 978-

1. Fıkıh, 2. İslâm Tarihi, 3. Toplum, 4. Dinî ve Sosyal Hayat
200.9 DC20

Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	11
--------------	----

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ali ÖZEK	13
<i>İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Başkanı</i>	
Prof. Dr. Ali KÖSE	16
<i>Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi</i>	
Mustafa KARA	19
<i>Üsküdar Belediye Başkanı</i>	
Mustafa GÜLER	20
<i>Üsküdar Kaymakamı</i>	
Prof. Dr. Zafer GÜL	21
<i>Marmara Üniversitesi Rektörü</i>	
Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ	23
<i>Diyanet İşleri Başkanı</i>	

AÇILIŞ KONFERANSI

Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU	31
<i>Diyanet İşleri Eski Başkanı</i>	

TEBLİĞ, TEBLİĞCİ ve MÜZAKERECİLER

“Yahudilik, Hıristiyanlık vb. Kadim Geleneklerde Hac; İslâmiyet’in Hac- cıyla Karşılaştırmalı”	
Prof. Dr. Ali ERBAŞ	39
<i>DİB Eğitim Hizmetleri Genel Müdürü</i>	

Müzakere:

Doç. Dr. İsmail TAŞPINAR.....55

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

* * *

“Cahiliye Dönemi Haccından İbrahimî Hacca Dönüş”

Prof. Dr. Ali AKPINAR63

Gaziantep Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı

Müzakere:

Prof. Dr. Âdem TUTAR.....89

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

* * *

“Haccın Ruhu; Fikrî ve Manevî Boyutu, Hacdaki Sembolizm”

Prof. Dr. Hasan Kâmil YILMAZ95

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Müzakere:

Prof. Dr. Necdet TOSUN.....111

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

* * *

“Haccın Hikmetleri, Anlam ve Önemi”

Ekrem KELEŞ115

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

* * *

“Haccı Nasıl Anlamalıyız?”

Ali Rıza DEMİRCAN123

Araştırmacı – Yazar

Müzakere:**Prof. Dr. Orhan ÇEKER**.....141*Necmettin Erbakan Ü. İlahiyat Fakültesi*

* * *

“Hazret-i Peygamber’in Hac Tatbikatı”**Rıfat ORAL**145*DİB Selçuk Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi***Müzakere:****Yrd. Doç. Dr. Aynur URALER**.....167*Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi*

* * *

“Hac İbadetinin Uygulanışı; Hacca Dair Fikhî Hükümler”**Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ**177*Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi***Müzakere:****Prof. Dr. Hasan ELİK**215*Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi***Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR**219*İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi*

* * *

“Haccın Psikolojisi; Sosyal Hayata Etkileri”**Prof. Dr. Faruk KARACA**225*Atatürk Ü. İlahiyat Fakültesi*

Müzakere:

Doç. Dr. Ali AYTEN.....247

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

* * *

“Kur’ân’da Haccın Kavramsal Çerçevesi”

Prof. Dr. Murat SÜLÜN.....253

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

Müzakere:

Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ.....283

İstanbul 29 Mayıs Ü. Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi

EK: “Haremeyn’deki Belli Başlı Mabedlerde Yazılı Âyetlere Dair Mülâhazalar”

Prof. Dr. Murat SÜLÜN.....297

DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Mahmut KAYA.....349

Emekli Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Rahmi YARAN351

İstanbul Müftüsü

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN355

Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi

ÖZETLER (Türkçe, Arapça).....363

TAKDİM

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 1970 yılında bir grup iş adamı ve ilim adamı-akademisyen tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan bu yana, birinci derecede Müslüman milletimizi, ikinci derecede bütün Müslümanları ilgilendiren konularda ve mevcut problemlere çözümler üretebilmek gayesiyle ve Allah'ın inayetiyle, muhtaç olduğumuz değerli âlim, mütefekkir ve araştırmacıların yetişmesini temin etmek, hassaten bunlara çalışma imkân ve vasıtalarını sağlamak, bilhassa İslâmî sahalarda gerekli ilmî araştırmalar yapmak, yaptırmak, yapılan bu araştırmaları halka arz etmek gayesiyle atılmış bir adımdır. Vakıf bu gayesini gerçekleştirmek üzere millî ve milletlerarası tartışmalı ilmî toplantılar düzenlemiş, sunulan bu teb-lîğ ve müzakereleri kitap halinde ya-yınlaya-rak toplumu-mu-zun isti-fadesine sunmuştur.

Bu vakıf, Müslüman Türk Milletinin sinesine tevdi edilmiş bir emanet ve armağandır. Bu gibi müesse-seler yalnız kurulduğu yerin, yalnız onu tesis eden milletin değil, topyekün ilim dünyasının malıdır. Bunun için müessesemiz, dünyanın neresinde olursa olsun, bu sahada çalışan her fert ve müesseseye kapılarını açık bulundurmakta, ilim sahasında her türlü işbirliğine hazır, herhangi bir taraftan gelen ilmî, maddî ve manevî yardımcılarını şeref duyarak kabûle âmâde bulunmaktadır.

Bilindiği üzere İslâmî ilimlerde araştırmalar yap-mak üzere ülke-mizde ilk kurulan vakıf olma özelliğine sahip vakfımızın peşinden baş-ka vakıfların, kuruluşların ve sair araştırma merkezlerinin gelmesi hep arzu edilmiştir. Ancak ilmî araştırmaların ve bu araştırmaları yapacak ilim adamlarının toplumun geleceğindeki yeri ve önemi yeteri kadar Müslüman halkımıza anlatılamamış olsa gerek ki bu konuda kardeş mü-esseseler-in sayısı henüz arzu edilen seviyeye ulaş-a-mamıştır.

Gerçekten de son senelerde ilim adamlarını destekleyen, ilim ta-lebinde bulunanları koruyup kollayan ve onların barınmaları için mües-seseler meydana getirmeye çalışan epeyce kar-deş vakfın kurulduğunu görmek ümitlerimizi arttırmakta ise de çalışmalarını özellikle ilmî araş-tırmalara tahsis eden vakıflarımızın sayısı hâlâ son derece azdır ve bu mevcut vakıflar da ellerindeki kısıtlı imkânlarla bir şeyler yapmaya gayret göstermektedirler.

Vakfımız, bu vakıflar arasında özellikle “Milletlerarası ve Millî Tartışmalı İlmî Toplantılar” dü–zenle–mede ihtisaslaşmış bulunmaktadır ve Allah’a şükürler olsun ki birçok imkânsızlığı ve zorluğu aşarak son yirmi yıl içinde onyedisi beynelmilel olmak üzere yetmiş tartışmalı ilmî toplantı gerçekleştirmiş ve bunların tamamını kitap haline getirerek neşretmeye muvaffak ol–muştur.

Bu toplantılarda kamuoyunun görüşlerine kitap halinde arz edi-len araştırmaların her biri, halkımızın güncel problemlerinden birini ele almakta ve konunun mütehassısı ilim adamları tarafından yapılan araştırma ve incelemeler sonucu meydana getirilen tebliğler bir araya getirilerek toplantı zabitleri halinde halkımıza sunulmakta, toplantı esnasındaki müzakere ve tartışmalar da değerlendirilerek toplantı me–tinleri kitap olarak neşredilmektedir. Vakfımız, gerçekleştirdiği bu hizmetle de başlı başına bir üniversitenin işlevini aynı şekilde üstlenmiştir, dememiz mü–balâğa sayılmamalıdır.

Geçen çalışmalarını bu şekilde özetlemiş bulunduğumuz Vakfımız İSAV, Manevî değerlerin, toplumun müşterek hazinesi kültür un–surlarının ilmî olanla olmayanlarının birbirine karıştırılıp tam bir kav–ram karmaşasına sürüklendiği memleketimizde, değerlerin İslâm’a ve onun ilk kaynakları olan kitap ve sünnete döndürülerek yeniden ortaya konulmasına olan ihtiyacı göz önünde tutan vakfımız, senede bir defa olmak üzere Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları ana başlığı altında bir seri araştırma yaptırmayı ve her araştırmanın tebliğlerinin ve sonuçlarının İstanbul’da gerçekleştirilecek ilmî toplantılarda tartışılmasını ve Müs–lüman halkımıza arz edilmesini kararlaştırmış bulunmaktadır.

Ülkemizde ve İslâm dünyasında Kur’ân’la ilgili birçok araştırma yapılmış ve yapılmaktadır. Bunların bir kısmı gerçekten ehil araştırmacı–lar tarafından yürütülürken, bir kısmı da Müslümanların zihinlerini karıştırmaktan öte bir şey yapmamakta, bilimsel zemin ve temelden yoksun, sloganlardan ibâret çalışmalar olarak ortaya konmaktadır. İslâm tarihinin altın çağlarında nasıl Kur’ân ile ilimler arasındaki irti–bat ortaya konulabilmiş, ilimler Kur’ân’ın hizmetine sunulabilmiş, Kur’ân ile nurlanan akıllar beşerî ilimlerde atılımlar gerçekleştirebilmişse, aynı kalkınmanın, aynı ilerlemenin ve medenileşmenin günü–müzde de tekrarlanabilmesi yine Müslüman araştırmacıların himmetleri–ne, Kur’ân–İlim ilişkisinin Müslümanlarca yeniden keşfine, bu keşfe dayalı Kur’ân üzerinde ciddi ve derinlemesine araştırmalarla bir nazari temel oluşturulmasına muhtaç olduğu unutulmamalıdır.

İşte 1998, 1999, 2000, 2001 yıllarında Kur’ân ve Tefsir Araştırma–ları ana başlığı altında düzenlediğimiz “Kur’ân, Sünnet–İlim–ler”, “Kur’ân–İlimler”, “Kur’ân–Kur’ân İlimleri”, “Kıraat İlmi ve Problemleri” alt başlıklı Tartışmalı İlmî

toplantıları takiben 2002 ve 2003 yıllarındaki toplantıları “İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi” konusu izlemiş, önceki toplantılarımızda olduğu gibi toplantı metinleri kitaplaştırılmıştır.

Vakfımız, on dört yıldan bu yana Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları dizisi adı altında bir tartışmalı ilmî toplantılar serisi tertiplemektedir. Bu serinin on dördüncü toplantısı, “Bütün Yönleriyle Hac” konusuna tahsis edilmiş olup 23 Kasım 2012’de Bağlarbaşı Kültür Merkezi ve 24 Kasım 2012’de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kültür Merkezi Konferans Salonu’nda M. Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı ile müştereken yapılmıştır.

Bu ilmî toplantıda sunulan 9 tebliğ metinleri ile toplantı sırasında yapılan açılış konuşmaları, tebliğler üzerinde yapılan müzakere ve tartışmalar ile değerlendirme ve kapanış konuşmaları bir araya getirilerek bu eserde neşredilmiştir.

Okuyanlara ve araştırmacılara önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu çalışmayı benzer çalışmaların takip etmesi dilek ve ümidiyle, toplantı çalışmalarından bu eserin ortaya çıkmasına kadar geçen sürede desteğini aldığımız herkese, değişik kademelerde emek veren, katkıda bulunan şahıs, kurum ve kuruluşlara, eserin basımını gerçekleştiren yayınevi mensuplarına teşekkür eder, başarılar diler, saygılar sunarız.

Prof. Dr. Murat SÜLÜN
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali ÖZEK
İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
Mütevelli Heyet Başkanı

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ali ÖZEK

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı

Vakfımızın Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile ortaklaşa düzenlediği “Bütün Yönleriyle HAC” konulu tartışmalı ilmî toplantıya hoş geldiniz diyerek sözlerime başlıyorum.

İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV) 1970 yılında kurulmuş olup, vakfımızın kuruluşunun kırk ikinci yılını idrak etmiş bulunuyoruz. İSAV, millî ve milletlerarası ilmî araştırmalar yaptırma ve bu ilmî birimleri toplantılarda halka sunma, toplantı neticelerinden elde edilen ilmî mahsülü kitaplaştırarak halkımızın ve ilim dünyasının hizmetine sunmakta kendisini isbat etmiş olan üniversitelere paralel bir sivil toplum kuruluşudur. Vakfın asıl gayesi, ilahiyat ilimlerinin ulusal ve uluslararası seviyede araştırılması, ortaya konulması ve halka arz edilmesidir.

İSAV bugüne kadar millî seviyede tartışmalı ilmî toplantı olarak bu toplantımızla birlikte elli yedi toplantı, milletlerarası seviyede yaptığı on yedi toplantı ile birlikte toplam yetmiş iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılarımızda sunulan tebliğler, müzakereler ve diğer ilmî katkılar kitap halinde neşredilmiştir.

Bu toplantı münasebetiyle sizlere hac ibadetinde önemli birkaç hususu belirtmek istiyorum:

Hurmetü'l-zeman: Hac senenin belli bir zamanında ve ay takvimine göre yapılır. Onun için hac ibadeti sadece Allah ve peygamberler tarafından belirlenen zamanda yapılır. Bazı kimselerin iddia ettiği gibi başka zamanlarda yapılamaz. Zira hac bir gelenek ibadetidir. Yeri zamanı ve şekli değiştirilemez.

Hurmetü'l-mekân: Hac ibadeti haram bölgede yani Mekke, Arafat ve Mina'da yapılır. Bu yerlerin dışında yapılamaz.

Hurmetü'l-hayvanat ve'n-nebâtat: Hac ibadeti esnasında hayvanlara, ağaçlara ve otlara dokunulmaz, onlara zarar verilmez.

Hac ömür ibadetidir: Haccetme şartlarını haiz olan kimse için hayatında bir defa hac yapması farzdır. Farz olan haccı ifa ettikten sonraki haclar nafilidir. Bugünkü sıklıklağı düşünerek hafife hac yerine umre yapmak evladır.

Binâü'l-Kâ'be (Kâ'be'nin Yapılışı)

Kur'ân'da ifade edildiği vechile Kâ'be yeryüzünde ilk kurulan mabettir. Şöyle ki, Hz. Âdem, hanımı Havva ile birlikte Cennetten çıkarıldıklarında Hz. Âdem Serendib'e, Havva ise Cidde'ye konmuştur. Hz. Âdem bulunduğu yerden batıya doğru, Hz. Havva ise doğuya doğru yürümüş ve Arafat'ta buluşmuşlardır. İşte o buluşma yerine Arafat denilmiştir. Bu buluşmadan sonra Hz. Âdem, Havva birlikte batıya doğru yürümeye devam etmiş ve bu günkü Kâ'be nin olduğu yere gelince Allah'a ibadet ve şükretmek istemiş, o sırada Cennette kendisine verilen ve etrafında ibadet ettiği nur sütunu Allah'tan istemiş, o sütun Hz. Âdem'e verilmiş ve onun etrafında Allah'a ibadet ve tavaf etmiştir. Hz. Âdem'in torunlarından Şit peygamber zamanında o nur sütun kaybolmuş yerinde kapkara bir taş kalmış ve sınırları belli olan sütunun yerine bugünkü Kâ'be inşa edilmiştir. Nuh tufanında Kâ'be yıkılmış ve yerini kum kaplamıştır. Cenâb-ı Allah Hz. İbrahim'i Mekke'ye göndererek binanın yeniden yapılmasını emretmiştir. Kur'ân'da belirtildiğine göre Hz. İbrahim kumları kazarak Hz. Şit'in yaptığı Kâ'be'nin temellerini bulmuş ve bugün mevcut olan Kâ'be'yi bizzat inşa etmiştir. İşte bu sebeple Kâ'be Allah'ın evidir ve onun çevresi de haram bölgedir.¹

Yerlerin Mukaddesliği

Bazı mekânların insanlar üzerinde etkisi vardır. Ebû Davud'un namaz bölümünde rivayet ettiği bir hadiste: Hayber seferi dönüşünde gece yolculuğu devam etti. Sahabe: "Ya Rasûlallah! Yorulduk, uykumuz geldi. Burada biraz uyuyalım" dediler. Rasûlullah: "Yatarsak sabah namazına kalkamayız, biraz daha yürüelim, sabah namazını kılar yatarız." dedi. Hz. Bilal: "Ya Rasûlallah! Ben uyumayacağım ve herkesi namaza uyandıracam" dedi. Bunun üzerine orada yattılar. Sabah oldu. Güneş yüzlerine vurdu. İlk uyanan Rasûlullah idi. Ashabına: "**Kalkınız! Bu yerde gaflet var**" dedi. Sahabe: "**Taşa, toprakta gaflet olur mu? Onlar akıllı değiller**" dediler. Rasûlullah: "**Bazı yerler vardır orada**

¹ el-Bakara, 2/125-130.

insanın üzerine gaflet çöker" buyurdu. Araştırmalarla sabit olmuştur ki, bazı yerlerde insanı etkileyen baskılar vardır. Bazı bölgelerde yaşayan insanlaar bazı hastalıklara düçar olurlar. Rivayetlere göre peygamberimiz hayatında 3 defa sabah namazını güneş doğduktan sonra kılmıştır. İşte bir tanesi bu yolculukta olmuştur. Bazı zamanların mübarek olduğu ve bazı yerlerin de fâsıklar yurdu olduğu Kur'ân'da geçmektedir.

Mubarek zamanlar:

Ramazan ayı, Kadir Gecesi, Arafatta Vakfe günü ve Cuma Gününde bir saat mübarektir.

Kurban

Bilindiği gibi Asya'daki eski dinlerin bazısında özellikle Amerika'daki Astekler ve Maya'larda insan kurban ediliyordu. Mısır'da da her sene Nil Nehri'nin taşma mevsiminde Nil'e bir genç kız kurban veriliyordu. İşte bu âdeti kaldırmak için Allah Teâlâ Hz. İbrahim'e önce oğlunu kurban etmesini emretti. Sonra da insan yerine bir hayvan kurban edilmesini emretti. Onun için hac için kesilen kurbanda karşı çıkanlar cehl-i mürekkeptir. Çünkü bu kurbandan maksat Allah'a yakınlıktır. Bu yakınlık ancak Allah'ın gösterdiği yerde bir hayvan kesmekle olur. Kurban parasını hayra vermekle olmaz.

Şeytan taşlama, şeytanın yani insan nefsinin kötülüklerini bertaraf etmek içindir.

Hacda ihram giymek, hiç bir canlı ve nebatata zarar vermemektir.

Hac bir seyahat ve seferdir. Bunların insana zahmeti olduğu gibi pek çok faydaları vardır.

Hac bir panayırdır. Cahiliye devrindeki panayırlar edebî bir toplantı şekline dönüşmüştür. Hac panayırı hicrî 150. yıla kadar devam etmiş ve zamanla terk edilmiştir.

Hac mevsiminde ticaret yapmak serbesttir. Şu anda daha ziyade turizm ticareti yapılmaktadır.

Eski zamanlarda hac yapmak bir cihad idi. Zira uzak ülkelerden yürüyerek gelip hac yapmak gerçekten zor ve tehlikeli idi. Ancak insan için bu uzun yolculuk bir nevi bilgi kaynağı idi. Zira o kadar ülke ve insan görmek elbette çok faydalı idi. Bu gün de hac yeniden organize edilerek panayır haline dönüştürülebilir.

Toplantımıza katılan, bizi şereflendiren sizlere teşekkür ediyor, toplantının başarılı olmasını Cenâb-ı Allah'dan niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Ali KÖSE

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Sayın Diyanet İşleri Başkanımız, Sayın Kaymakamımız, Sayın Belediye Başkanımız... Değerli akademisyenler, Sevgili öğrencilerim, muhterem konuklar. Üsküdar Belediyemizin katkılarıyla, İSAV ile birlikte düzenlediğimiz Hac Sempozyumuna hoş geldiniz. Sempozyumumuza katıldığınız için şükranlarımı arz ediyorum. Sayın Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez hocama toplantımızı teşrifleri için özellikle teşekkür ediyorum. Kendisinin selevi olan eski başkanımız Prof. Dr. Ali Bardakoğlu hocama ise çerçeve tebliği sunma teklifimizi kabul ettiği için ayrıca teşekkür ediyorum.

Tefsir Anabilim dalımızın yoğun çalışmalarıyla, özellikle de aynı anabilim dalından başkan Prof. Dr. Muhsin Demirci ve Prof. Dr. Murat Sülün hocamızın İSAV'la irtibatlı olarak koordine ettikleri bu toplantıda birçok akademisyen hocamız hac konusunu çeşitli boyutlarıyla ele alacaklar, problemlere çözüm arayacaklar.

Ben de bu toplantıya nasıl katkı sağlayabilirim diye düşündüm. Kendi kendime "HAC nedir?" diye sordum. Haccı sembolik bir kelimeyle nasıl anlatabilirim diye düşündüm. Allah'ın inayetiyle içime bir his doğdu ve "HAC duygudur" deyiverdim. Bu hissimi de "Vakt-i Hira Dünyaya Bir Mola" başlıklı bir yazımda dile getirdim. Kâ'be'yi ilk gördüğüm andaki hislerimle başladım yazıya. Müsaadenizle bu yazımı sizlerle paylaşmak istiyorum...

Vakt-i Hira Dünyaya Bir Mola

İşte oradayım. Kâ'be'de. Bu ilk buluşmamız. Ürpertili bir heyecan. "Daha önceleri nerelerdeydin?" diyen bir sevgili huzurundayım sanki. Mihrabım diyerek her gün beş kez yüz vurduğum sevgilinin huzurunda. Herkes ihramda. Herkes beyazda. Masumiyetin renginde. Süflîden ulvîye geçişin simgesi beyaz. Ötelerin, ebediyetin sembolü ihram. Biz biriz, eşitiz ve bütünüz diyen bir sembol. Zarar vermenin

yasaklığına işaret eden bir simge. Alnınıza konan bir sineğe dahi el kaldırmamanız gerektiğini hatırlatan bir elbise.

İşte şimdi beyaz halkadayım. Evrensel dönüşün izdüşümündeyim. Zerrelere âleminde kaybolan bir noktayım. Sonsuz âlemin küçük sonsuzuyum. Şimdi bir tevhit yumağındayız. Güneşi çevreleyen gezegenler gibi Allah'ın yörüngesindeyiz.

İşte Müslüman kardeşlerim. Malezya'dan, Endonezya'dan, dedemin askerlik yaptığı Yemen'den. Hacı annelere bakıyorum. Bunlar Pakistanlı olmalı. Acaba bunların ninesi miydi Kurtuluş Savaşı'nda bize bileziğini gönderenler? Malcolm X'i hatırlıyorum. O da girmişti bu beyaz halkaya. İrkçı bir zenci olarak gelmişti taaa Amerikalardan 1964 yılında. Ama şaşırıyordu gördüğü ümmet manzarası karşısında.

Bu tavaf halkası az daha hızlansa bir uçan daire olup gökyüzüne akar sanki. Arzdan semaya yükselme noktası burası. Bu hislerle kaldırıyorum başımı. Ama modern bir küheylan gibi üstümde Zemzem Tower. Sanki yukarıyla bağlantıyı kesmiş gibi. Sanki Kâ'be ağlıyor "keşke mühendislik hiç icat olmasaydı!" der gibi. Beni saran kutsallık hissi içimden çekiliyor bir an. Çünkü kutsal ve mistik mekân özdeş zihnimde. Seküler dünyadan beni üst âlemlere alıp götüren manevî bir atmosfer olmalı kutsal mekânda.

Bir taraftan mekânın sahipleri, diğer taraftan ziyaretçiler manevîyat ortamına hâle getiriyorlar elele. Messi tişörtüyle tavaf yapan delikanlıya iliştiriyor gözüm. Derken "Bize her yer Trabzon" afişini açan gençler geliyor aklıma. Tabii gülümsüyorum elde olmadan. Ama hızla toparlıyorum kendimi. "Nerede olduğunu unutma" diyerek bizim sütçü Muhammet abiyi hatırlıyorum. Geçen Pazar yine kapımızdaydı. "Abi haftaya süt getirme, biz Hicaza gidiyoruz" demiştim. "Bizden selam götürün" deyip salmıştı gözyaşlarını.

Ertesi gün büyük bir heyecan daha. Hira Mağarası'na çıkacağız. Peygamberimiz'in inzivaya çekildiği, Cahiliye Devri'nin tasallutlarından kaçtığı, ilk vahyi aldığı mağaraya. Cebrail'in "Oku!" diye seslendiği yere. Şairin "Vakt-i Hira, dünyaya bir mola. O'nu arama, O'nu anlama" dediği yere...

Ama o da ne... Mağara yolu mezbelelik. Pet şişenin, çöpün olmadığı bir metrekare yok... Çevrede saldırgan maymunlar ve profesyonel dilenciler. Böyle bir ortamda ulvî düşünceler yerine Darwin teorisi

ve “Çaylak Milyoner” filmi kaplıyor zihnimi. Ve sonunda oradayız. Heyecanla Kâ’be’yi arıyor gözlerim. Peygamberimiz öyle yaparmış, Kâ’be’yi seyredermiş Hira’dan. Ama şimdi gökdelenler engel... Meşgaleli bir tırmanışın ardından geri dönüş başlıyor. Kafiledeki herkes iki şey konuşuyor. Maymunlar ve dilenciler. Kimisi maymunlardan ne kadar korktuğunu anlatıyor, kimisi dilencilerin “ver hacı ver” nakaratını tekrarlıyor. Herkes maymunların ve dilencilerin varlığını spontan zannediyor. Oysa bu, mekânın kutsallaştırılmasını şirk sayanların bir kurgusu. Sosyal psikoloji derslerine konu olacak başarılı bir kurgu.

Şimdi kurban günü. Hac ibadetinin zamandaşı olan ibadet vakti. Dün sineğe bile el kaldırmak yasakken bugün bir canlıyı adayacağız yaratıcıya. Bir sembolden ötekine geçeceğiz. Kurban bir sembol. En sevdiğiniz şeyden vazgeçebileceğinizi gösteren bir sembol. Hz. İbrahim’in oğul İsmail ile sınanmasının sembolü. Varlığın asıl sahibinin Yaratıcı olduğunu, var edenin de yok edenin de Yüce Allah olduğunu gösteren bir sembol ibadet. Allah Hz. İbrahim’den, önce oğlunu kurban etmesini, ama daha sonra kurban kesmesini bu nedenle istemiş. İşte bu sembolü hatırlıyoruz kurbanla... Ve kurbanı paylaşarak bizim olanın yalnızca bize ait olmadığını, varlığı kardeşlerimizle paylaştığımızı gösteriyoruz.

Zaman, mekân ve beden. İnsanoğlunun evrenle buluşmasını anlatan üçlü devran. İşte hac, bu devranın adı. Muayyen zamanda, muayyen mekânda var olmanın adı. Ama bu üçlüye bir dördüncü gerek.

“Ve gördük ki, mekân değildir zamandır önemli olan; ve lakin o da değildir eylemdir önemli olan ve dahi o değildir kalp olmadıkça”, demişti rahmetli Cahit Zarifoğlu zarif şiirinde. Ne mutlu kalbi Kâ’be olanlara...

Efendim! Bunlar benim duygularım. Eminim bu duyguyu toplantıya katılan bilim adamlarımız çok daha iyi anlatacaklar, ayrıca hacla ilgili problemlerin çözümüne katkıda bulunacaklar. Kendilerine ve siz konuklara bu ilmî toplantımızı şereflendirdiğiniz için fakültem adına teşekkür ediyorum. Allahın rahmet ve bereketi üzerinize olsun.

Mustafa KARA

Üsküdar Kaymakamı

Saygıdeğer Diyanet İşleri Başkanımız, saygı değer rektörüm, kaymakamım, saygı değer hocalarımız, müftümüz, dekanımız, saygıdeğer hanımefendiler, beyefendiler! Hepinizi saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum.

Üsküdar'da ve Bağlarbaşı Kültür Merkezindeyiz. Birçok ilmî toplantılara, sunumlara, konferanslara, kültür faaliyetlerine şahit olmuş bir mekândayız. Allah'a hamdolsun ki, İlahiyat Fakültemizin Üsküdar'da bulunması, dolayısıyla İSAM'ın ve İSAV'ın yapmış olduğu etkinliklerin bu mekânda yapılmış olması bizler için büyük bir onurdur.

Birçok defa ifade ettim İstanbul daha fethedilmeden 101 yıl önce Üsküdar İslâmla şereflenmiştir. Üsküdarlılar 101 yıl boyunca bu rüyayı görmüş sonra burası Sultan Tepe'den, Salacak'tan fethi gören yer olmuştur. Fetihden sonra Üsküdar'da birçok âlimler yetişmiş, tekkeler açılmış, aydınlık ocakları oluşmuştur. Allah'a hamdolsun o ocaklar değişik isimlerle hâlâ yaşamakta ve İnşallah çoğalan üniversitelerimizle beraber bu ocaklar da çoğalmaya devam edecektir

Hac ibadetine bilimsel olarak değil de duygusal açıdan baktığımızda bütün taşların simsiyah ve insanların bembeyaz olduğu o geceyi hatırlayalım. İnsanlar dünyadaki bütün sıfatlarından arınıp o kıyamet sahnesini daha dünyada iken yaşayarak hissetmiş oluyorlar.

Üsküdarımız, sürre alaylarının ve törenlerinin yapıldığı, orada yaşayanlara karşı Osmanlı Padişahlarının gösterdiği saygının ifadesi olarak harem toprağının bir başlangıç noktası kabul edilmiştir. İnşallah Haydarpaşa projesinin içinde sürre alaylarını tarihteki gibi yeniden canlandırma çalışmalarımızın olduğunu saygıdeğer ilim heyetine arz ediyorum.

Çalışmalarınızın başarılı olmasını temenni ediyorum. Çıkacak sonuçların kitaplaşarak yayın haline gelmesi konusunda vakfımızın gayretlerini biliyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum.

Mustafa GÜLER

Üsküdar Kaymakamı

Sayın Diyanet İşleri Başkanım, sayın rektörüm, belediye başkanım, değerli bilim adamları, kıymetli katılımcılar hanımefendiler, beyefendiler! Hepinizi saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum.

Bu anlamlı ve güzel toplantının ilçemizde yapılmasına vesile olan İlahiyat Fakültesi dekanımıza ve İslâmî İlimler Araştırma Vakfı başkanına öncelikle teşekkür ediyorum.

Tabii burada ilmi bir değerlendirme yapılacak ama haddim olmayarak ben de duygu ve düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istedim.

Hac, Rabbin kulunu evine daveti, kulun da bu davete uyarak geldim, ben de malım da, mülküm de senin ve senin emrinde, bize güzelliklerden ihsan buyur diye ifade ettiği kutsal bir görevdir. Aynı zamanda Cenâb-ı Hakk'ın dili, ırkı, cinsiyeti, milliyeti, serveti, makam ve mevki ne olursa olsun hiç değişmediği, ancak üstünlüğün takvada olduğu en önemli bir sosyal projedir.

Her yıl milyonlarca insanı tek bir gaye etrafında bir arada toplayan haccın, insanların ve toplumun üzerinde çok önemli etkileri olmaktadır. Hac ibadeti, sabrı, fedakârlığı, feragatı, paylaşmayı ve birlikte yapılan dualara âmin denilerek yaşanan birlikteliği ve daha pek çok güzel meziyetleri içinde barındırmaktadır. Ayrıca kişilerin manevî eğitimine de önemli katkılarda bulunmaktadır. İnsanları maddî ve manevî kirlerden arındıran hac ibadetinde, rabbimiz her insana ayrı ayrı ikramda bulunmaktadır. Bu nedenle bir kere gitmek isteyen tekrar tekrar gitmek istemektedir.

Bütün yönleriyle hac ibadetini işleyecek olan bu toplantıyı düzenleyen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı ve hocalarına, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı başkanı ve yönetim kurulu üyelerine ve toplantıya katkı yapacak olan değerli ilim adamlarımıza teşekkür ediyorum. Toplantının İslâm Âlemine, ülkemize ve tüm inananlara hayırlı olmasını diliyorum.

Saygı değer katılımcılar! Ülkemizin insan hak ve özgürlükleriyle, inanç noktasında ulaştığı seviyeyi çok iyi değerlendirmemiz gerekir. Türkiye Cumhuriyeti devleti artık çevresinde olup bitenlere seyirci ve

ilgisiz kalan bir ülke olmaktan çıkmıştır. Devletimiz bölgesinde söz sahibi olan, uluslararası alanda politika oluşturabilen örnek ve önder bir ülkedir. Dün aynı zamanda beraber olduğumuz Balkanlar, kafkaslar ve orta doğuda birçok ülke bugün bizden önderlik beklemektedir. Bu anlamda başta hükümetimiz olmak üzere çok önemli gayret ve çalışmaların olduğunu biliyoruz. Daha dün sona eren Avrasya İslâm Şurası ve yine aynı mekânda yapılan Avrasya ve Kuzey Afrika ülkeleri merkezî idareleri ilmî toplantısı da bu amaçla atılmış çok güzel bir adımdır. Onlarca dost ve kardeş ülkenin katıldığı bu çalışmaların sonuçları tüm İslâm âlemine ve insanlığa önemli kazanımlar sağlayacaktır.

Bu gün bir taraftan devletimiz, diğer taraftan pek çok sivil toplum örgütleri maddî ve manevî açlık çeken ve bizden ilgi ve destek bekleyen birçok ülkeye ulaşmaktadır. İnşallah atılan dostluk tohumlarının ve yapılan duaların sonuçları yakın bir gelecekte görülecektir.

Bu duygu ve düşüncelerimle toplantımızın ülkemize ve tüm İslâm âlemine hayırlar getirmesini, birlik ve beraberliğimize vesile olmasını diliyor hepinize saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Zafer GÜL

Marmara Üniversitesi Rektörü

Sayın Diyanet İşleri Başkanım, sayın belediye başkanım, sayın kaymakamım, çok değerli bilim adamları, kıymetli katılımcılar, sevgili öğrenciler hanımefendiler, beyefendiler! Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Bugün burada dinimizin en önemli ibadetlerinden biri olan hac ibadetinin çeşitli yönleriyle ele alınacağı bir toplantı icra edilecektir. Ben bu sene rektör yardımcım ve ilahiyat fakültesinden bir hocamızla bu farz ibadetini yerine getirdim. Uzun uzan duygularımı anlatmaya çağım ama müsaadenizle çok kısa bir kaç husustan bahsedeceğim.

Hac iman ve ibadet bilincinin yükseldiği, manevî heyecanın zirveye çıktığı özel bir ibadettir. Müslümanın hayatında yeni bir dönüm noktası, hayatına farklı bir anlam kazandıran yeni bir başlangıç olur. Hac ibadeti baştanbaşa sembollerle doludur. Dış görünüşü itibariyle bünyesinde belirli sembolleri barındıran hac, gerçekte çeşitli ruhî eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından ibâettir.

Oraya gittiğiniz zaman o duyguyu, o coşkuyu yaşıyorsunuz. Neler görüyorsunuz? oraya dünyanın farklı coğrafyalarından, farklı kültürlerinden sahip gelen, dilleri, renkleri farklı ama kibleleri ve inançları aynı milyonlarca kişi kutsal beldeye akın-akın geliyorlar. Manevî kazanımlarla da huzur ve itminan içerisinde ülkelerine dönüyorlar. Aslında hac, bir bakıma tarihe doğru bir yolculuktur. Hac yapan kişi Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in hatıralarını tazeliyor. Peygamber Efendimizin (s.a.v.) peygamberlik görevini yerine getirdiği mekânları yakından tanıma imkânı buluyor.

Hac aynı zamanda müslümanların birlik ve beraberliğini, kardeşlik ve eşitliğini sembolize eden bir ibadettir. Zira dilleri, renkleri, ırkları, ülkeleri, kültürleri, sosyal ve ekonomik durumları farklı ancak duyguları ve gayeleri aynı milyonlarca müslüman belli bir zaman diliminde, belli bir mekânda buluşmaktadır.

Değerli konuklar! Düşüncelerimiz ve aydınlarımız için hac aynı zamanda bir gözlem ve analiz yapmamıza imkân veriyor. Bu ortam İslâm dünyasının artılarını, eksilerini, sorunlarını aşması gereken problemlerini göz önüne sermektedir. Bütün ayrıntılarıyla dünya kamuoyunun önünde ceryan eden hac, İslâm'ın kardeşlik, birlik ve barış çağrısının canlı bir örneğini teşkil ediyor. Dolayısıyla biz, hac ibadetini yerine getirirken müslümanlığın bütün vakarını, derinliğini ve güzelliğini bütün insanlığa göstermeye imkân buluyoruz. Hac aynı zamanda ruhsal arınma için insanın iç dünyasında bir yolculuktur. Haccın yerine getirilişi sırasında insanın ruh ve beden dünyasını temizleyen, rafine eden çok derin ve zengin değerler bulunur.

Hac ibadeti tarihimize ve kültürümüze ve edebiyatımıza da yansımıştır. Bu alanlarda pek çok eserler kaleme alınmıştır. Bu tartışmalı ilmî toplantı da çeşitli yönleriyle bütün bunların tartışılacağına inanıyorum. Bu eserler özellikle kutsal toprakları ziyaret imkânı bulamayanlar için kültür anlamında önemli bir başvuru kaynağı ve teselli niteliğindedir. Osmanlı döneminden itibaren milletimiz Mekke ve Medine'deki kutsal mekânlara önemli ölçüde değer vermiş, ulaşım için karayolu, demiryolu, su yolu, köprüler, hanlar ve hamamlar inşa etmiştir. Bunların bakımı amacıyla vakıflar kurmuştur. Bütün bunlar detaylar bu tartışmalı ilmî toplantıda tartışılacaktır.

Ben sözlerime burada son verirken tartışmalı ilmî toplantının iyi geçeceğine inanıyor, toplantıya tebliğ ve müzakereleriyle katkıda bulunan ilim adamlarına ve tartışmalı ilmî toplantıyı tertipleyen İlahiyat Fakültesi dekanımıza ve İSAV mensuplarına çok teşekkür ediyorum. Hepinize saygı ve selamlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Diyanet İşleri Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

Pek muhterem Diyanet İşleri Başkanım (Prof. Dr. Ali Bardakoğlu), sayın rektörüm, saygı değer kaymakamım, belediye başkanım, saygı değer hocalarımız ve çok kıymetli öğrenciler, hanımefendiler, beyefendiler!

Sözlerime başlarken hepimizi sevgiyle, saygıyla ve muhabbetle selamlıyorum. Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun, cumanız mübarek olsun.

Ben bu daveti aldığımda Kâ'be'de idim. Sayın dekanımız aradığında Kâ'be'de bulunuyordum. Kendileri hacla ilgili bir ilmî toplantı yapmak istediklerini, mutlaka açılışa beklediklerini ifade ettiler. Sayın dekanımıza karşı benim kalbî zaafım var. Herhangi bir davetine hayır demem mümkün olmuyor. Davetinden dolayı kendilerine teşekkür ediyorum.

Kırk ikinci yılını dolduran İSAV'a da bugüne kadar yaptıkları çalışmalarından, hepimize ışık tutan, hepimizi besleyen çok önemli ilmî faaliyetlerinden dolayı teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum. Bu kırk iki yılın, kurucu hocalarımızın ömrüne ömür katmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Programa baktığımız zaman ilmî toplantı, "Bütün Yönleriyle Hac" başlığını taşıyor. Ben programı gözden geçirdikten sonra tabii hasbelkader on senedir Diyanet İşleri Başkanlığında, aynı zamanda hac organizasyonu ile yakinen ilgilenen ve Suudi Arabistan'da, hocamızla birlikte ve daha sonra arkadaşlarımızla birlikte hac bakanıyla müzakerelere gidip şahit olan; dünyanın muhtelif ülkelerinden gelen hac başkanlarıyla hac ibadetini birlikte değerlendiren bir kardeşiniz olarak; özellikle son yıllarda ortaya çıkan hac sorunlarını birlikte paylaştığımız,

dünyanın muhtelif yerlerinden ülkelerin hac temsilcileriyle konuştuklarımızı dikkate aldığımızda keşke böyle bir başlık değil de, doğrudan en büyük sorunlara yoğunlaşılsaydı; benzeri bu tür ilmî toplantılarda tekrarlanan başlıklardan çok, bugün özellikle İslâm ümmetinin hac konusunda ne tür büyük sorunlar yaşadığını tespit ederek bu sorunların envanterini çıkardıktan sonra bazı önemli sorunlar üzerinde yoğunlaşılsaydı daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Ali Köse hocamız “hac duygu” diye başladı. Ben de “hac aklın imtihanı” diye başlamak istiyorum. Hac aynı zamanda aklın, Rabbin huzurunda imtihanıdır. Bu sorunları dikkate aldığımızda ben sadece üç soruna işaret ederek konuşmamı tamamlayacağım.

Bugün hacda yaşadığımız birinci büyük sorun, modernitenin, haccın manevî yönü üzerindeki tesirleridir. Bu sebeple elli sene, yüz sene, iki yüz sene önce yapılan bir hac ile bugün yaptığımız hac arasında ortaya çıkan farkları gözden geçirmemiz gerekiyor. Hac elbette ibadet-i mersûmedir, menâsiki bellidir ve menâsiki sabittir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.): (خذوا عني مناسككم) “Huzû annî menâsikeküm” buyuruyor. Biz o menâsikin izinden yürüyoruz. Bazı sünnet, nafîle, müstehap dediğimiz hususlar konusunda ihtilaflar olsa da haccın menâsikinin sabit olduğunu hepimiz biliyoruz.

Ancak modernizasyonun, modernitenin, mekânların modernleştirilmesinin, organizasyonların meydana getirdiği değişimlerin, haccın mahiyetine ne kadar etki ettiği üzerinde durmamız gerekiyor, diye düşünüyorum. Biraz önce Ali Köse hocamız Kâ’be’de yazdığı o duygusal metinde bunu ifade etti. Ancak ben, bir birey olarak, bir mümin olarak şahsen, Kâ’be’de, Sa’y’de, Tavafta, Cemerat’ta, Arafat’ta, Müzdelife’de, Mina’da bunlar üzerinde düşünüyorum ve cevabını veremiyorum.

Modern hayatın, modernitenin, şehirlerin şeâir olarak adlandırığımız mekânların modernizasyonu, vasıtaların değişmesi, haccın rûhî, derûnî, mânevî yönleri üzerinde ne derece etkili olup olmadığının konuşulması, tartışılması lazım diye düşünüyorum.

Hac ibadetinin geçirdiği evrilmeler, çevre, mekân, ulaşım, organizasyon gibi faktörler bir anlam kaymasına yahut bir anlam kaybına yol açmıyor mu? Bunun üzerinde düşünülmesi gerekiyor.

Kelime olarak “Hac mahzâ gayedir”. Sözlük anlamı da dikkate alındığında “hac, mahzâ gayedir”. Eğer hac, mahzâ gaye ise, gayede bir sapma yok mudur? Bunun üzerinde düşünülmesi gerekiyor.

Umre bizi ne kadar imar ediyor? Bugün Türkiye’den yıllık umreye giden vatandaşlarımızın sayısı dört yüz binleri, beş yüz binleri buldu. Artık Kâ’be’yi ne zaman ziyaret etseniz neredeyse hac ibadeti esnasındaki gibi kalabalık olduğunu görüyorsunuz. Umreye bütün dünyadan çok daha rağbet var. Çünkü istese de her mü’minin, artık hac imkânı ortadan kalkmış bulunuyor. “İstitâat” kavramı üzerinde yeniden durulması gerekiyor.

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ ۖ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا ۗ وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

“Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir” (Âl-i İmran 97)

Âyet-i kerimede geçen “istitaat”ı, artık kota var, artık kura var, artık vize var, artık pasaport var şeklinde düşünmek lazım. Bütün bunları dikkate almak lazım. Şu anda bir milyon yüz atmış üç bin vatandaşımız kuraya girmek için sırada bekliyor. Bu durumu başka ülkelerle Meselâ Endonezya, İran, Malezya ile kıyasladığımızda bu ülkelerde şu anda on beş, yirmi yıl sonra hacca gidecekler belli. Ama bu süre içinde müracaat etmemiş olanların zaten o “istitaat” dediğimiz imkâna kavuşmaları mümkün değil. Bütün bunların üzerinde yeniden düşünülmesi gerekiyor.

Haccın çeşitlerinin ifrat, kıran, temettü’ olmaktan çıkıp bu tasniflerin içine lüks hac, vip hac, otel tipi hac, müstakil tip hac vs. tasniflerine doğru evrilmeye başladığını görüyoruz. Kâ’be manzaralı odalar, hatta Kâ’be manzaralı devre mülkler satılıyor. Elimizde broşürler var. Bize sürekli geliyorlar. Kâ’be manzaralı devre mülkler; bunlar ibadetin o ruhunu hangi yönde ve nasıl etkiliyor? Haccın mahiyetini, umrenin mahiyetini nasıl değiştiriyor? Sosyologlarımızın oturup bunlar üzerinde kafa yorması gerekiyor. Bunu nasıl tedavi edeceğimizi, yeni nesillere haccın o hikmetlerini nasıl anlatacağımızı, şêâirin esrarını nasıl anlatacağımızı tespit etmemiz gerekiyor. Çünkü kutsal topraklara götürdüğümüz pek çok insan, aynı zamanda büyük bir hayal kırıklığı yaşıyor.

Sonra altı katlı döner merdivenli metafor alanı tasarımları konuşulmaya başlandı. Altı katlı ve döner merdivenli metafor alanı. Bu tasarım bizatihi krala sunuldu. Allah'tan kral, bu, hacın ruhaniyetine aykırıdır, diye bir ifade kullandı. Bu cümle sarfedilmeseydi belki de buna başlanacaktı. Bütün bu değişimlerin, ibadetin mahiyetini nasıl etkilediği üzerinde gerçekten düşünülmesi gerekiyor.

Tavaf yaparken bir elinde kamera, bir elinde telefonla kendi iş bağlantılarını kurmaya devam eden insanlara şahit oluyorsunuz. Herhangi bir ilmihal kitabında böyle bir şey yoktur. Kâ'be'nin etrafında tavaf ederken Brezilya'daki iş ortaklığını konuşuyor. Bunları nasıl izah etmemiz lazım? Yeni ilmihal kitaplarını yazarken bunlara nasıl yer vereceğiz? Bunların üzerinde düşünmemiz lazım.

Hacda yaşadığımız ikinci sorun, bireyselleşmedir. Oysa hikmetleri üzerinde düşündüğümüzde hac ibadeti, bizi birleştiren bir ibadettir. Ama gittikçe hac ibadeti bireyselleştirilmeye başlandı. Kutsal topraklarda her ülke kendisine ait bir getto kuruyor. Mekke'de öyle, Arafat'ta öyle, Medine'de de öyle. Kimse kimseye selâm vermeden, kimse kimseye görüşmeden, kimse kimseye dertleşmeden kendi ülkesine dönebiliyor. Eski zamanlarda bu böyle miydi? Bu mümkün değildir. Bu bireycilik ve bireysellik aynı zamanda ibadetin kendisine yansıyor. Geçen sene bir vekil hacımız bana: "Hocam ne zaman rahat bir tavaf yapacağım?" dedi. Ben de: "Sayın vekilim rahat dediğiniz tavaf nasıl bir tavaftır?" dediğimde: "Şöyle hiç kimsenin bana değmediği, elimi kolumu rahatlıkla salladığım, elimi Rabbime açıp dua ettiğim bir tavaf" dedi. Dedim ki: "Sayın vekilim, o tavaf tavaf olmaz. Sen her dokunuşu bir dua sayarsan o zaman tavaf yapmış olacaksın. Yürürken rengi farklı, ırkı farklı her bir insana dokunduğunda onu bir dua kabul edeceksin, o zaman bu tavaf olur." dedim.

Bu sene şahit olduğum bazı hadiseler var. Gerçekten son veda tavafında ilk defa ayağım pek çok zaman yerden kesildi. İnsanların omuzlarında gidiyorsunuz. Buna kimse tahammül etmek istemiyor. Bu bireycilik ve bireysellik içimize öyle işlemiş ki, buna katlanamayan insanlar var. Kenarda bekleyip rahatlasın da öyle gireyim diyen insanlar var; ama rahatlaması da mümkün değil. Onun için ikinci katta, üçüncü katta tavaflar, ikinci katta sa'yılar yapılıyor. Bu katlar çoğalacaktır zannediyorum.

Hacda yaşadığımız üçüncü sorun, haccın hikmetleri, şeârin esrarı üzerinde yeterince durulmamasıdır. Başta da ifade ettim. Haccın menâsiki, hikmetleri, şeâiri ve esrarı üzerinde çokça durmamız gerekiyor. Bunu çok iyi anlatmamız gerekiyor.

Bu sene hacda başkan yardımcısı Hasan Kamil Yılmaz hocamız irşat heyeti başkanıydı. O bize görev verdi. Meselâ Aliyyü'l-Kârî'nin "Esrârü'l-hacc" ını taradığımızda hac iç içe geçmiş beş yolculuk olarak tasvir edilir. Şahsen insanlara hasbelkader bu görevleri anlatmaya çalıştım.

Birinci yolculuk, hac, insanın içine yaptığı, kalbine yaptığı yolculuktur. Bu açıdan değerlendirdiğimizde ihramın bir manası var, mikatın bir manası var; tavafın, Makam-ı İbrahim'deki namazın, sa'yin, Arafat'ta vakfenin, her birisinin bize kendimizi hatırlatan, bizi kendi iç dünyamıza götüren bir yolculuk olduğunu görüyoruz.

İkinci yolculuk, hac, insanın âhirete, ebedi hayatına yaptığı yolculuktur. Bu açıdan da baktığımızda aynı şekilde ihram bir kefen oluyor. Mikat bir mikat oluyor. Tavafın, sa'yin, her birinin bize bunu hatırlatan, bize âhireti hatırlatan, bizi mahşere götüren, oradan yeniden haşrolarak dönmemizi sağlayan bir yolculuk olduğunu görebiliyoruz.

Üçüncü yolculuk, hac, kardeşlerimize yaptığımız yolculuktur. Az önce de ifade ettiğim gibi hiç bir mü'min, herhalde bu imkâna başka bir vesile ile sahip olamaz. Tavaf yaparken aynı anda on Afganlı size dokunuyor, on Afrikalı, yirmi Asyalı, beş Amerikalı mü'min kardeşleriniz size dokunuyor. Dolayısıyla bu kardeşlerimize de hicret etmiş oluyoruz.

Dördüncü yolculuk, hac, tevhid tarihine yaptığımız yolculuktur. Tevhidin tarihine bir yolculuk yapıyoruz. Hz. Âdem'le başlayan, Hz. İbrahim'le, Hz. İsmail'le kaideleri yenilenen, Hz. Peygamber'le (s.a.v.) süreklilik kazanan İslâm tarihine, tevhid tarihine muhteşem bir yolculuk yapıyoruz. Hem Hz. İbrahim'le, hem Hz. İsmail'le başlayan Hz. Peygamber'le (s.a.v.) devam eden ashabın izlerine yolculuk yapıyoruz.

Ali Köse hocamız ifade etti, biz hacda bir sorun daha yaşıyoruz. Hac mekânlarında bir tarihsizleştirme sorunu daha yaşıyoruz. 1971'e kadar Resul-i Ekrem (s.a.v.) döneminden kalma pek çok âsârın mevcut olduğunu hepimiz biliyoruz. Hatta üçte ikisi duruyordu deniliyor. Yani Ümmü Hânî'nin evi duruyordu. Dârü'l-Erkam'ın izleri duruyordu. İbn-

i Abbas'ın ders halkalarının yapıldığı yer duruyordu. Ashâb-ı Suffe duruyordu. Bunlar 1971'li yıllara kadar duruyordu. Ne yazık ki bir fetva yayınlanmıştı. Fetva metninde

“La yecûzü ta'zimül mebanî liennehâ yüeddî ile'ş-şirki feyecibü hedmuâ “deniyor. Yani, “Bu binalara saygı göstermek câiz değildir. Çünkü bunlar insanları şirke götürür. Bunların yıkılması vaciptir.” diye fetva yayımlanıyor. O fetva yayımlandıktan sonra heyetler kuruluyor ve o heyetler bütün bu tarihi mekânları bir bir yıkıyor.

Mekke Belediyesinin ambleminin tam ortasında bir buldozer vardır, dikkatinizi çekerim. İşte o buldozer sözde bu bid'atleri, sözde şirke götüren bu mekânları ortadan kaldıran buldozerdir. Bu ne üzücü bir şeydir? Bu nevzuhur düşünce nasıl ortaya çıktı? İslamî metinler buna nasıl yol açtı? Buna kim ve nasıl cür'et edebiliyor? Sonra bu mekânlar bir ırkın, bir kavmin, bir ülkenin mekânları mıdır? Bunlar bütün ümmetin ortak mekânları değil midir? Bunlar bütün ümmetin ortak tarihi değil midir? Dolayısıyla aynı zamanda bir talihsizlik yaşıyoruz. Hem talihsizlik, hem de tarihsizlik yaşıyoruz.

Beşinci yolculuk, hac, Rabbimize yaptığımız yolculuktur. Beytin Rabbine yaptığımız yolculuktur. Bütün bu yolculukları dikkate alarak haccın menâsikini, şeaîrin esrarını yeniden ortaya koymaya, yeniden yazmaya, haccı yeniçağın insanlarına çok iyi anlatmaya ihtiyacımız var. Çünkü bu modernizasyonun meydana getirdiği tahribat, insanları bunlardan uzaklaştırıyor. Bu şekilde devam edeceğe benziyor, ortadan kaldırmak mümkün görünmüyor. O zaman mümkün olduğu kadar insanların o duygu boyutuna ağırlık vermesini sağlamak, en azından kendi aklını, fikrini, makâsîd üzerinde, gayeler ve hikmetler üzerinde yoğunlaşmasını sağlamak için çok daha ciddi çabalara ihtiyaç var. Bunu da ancak hacca ve umreye götüreceğimiz insanları kayıt olduğu andan dönüncüye kadar sürekli bir eğitime tabi tutarak, haccı bir eğitime dönüştürerek telafi etme imkânına sahip olabiliriz.

Ben tekrar bu tartışmalı ilmî toplantıyı düzenleyen her iki kurumumuza çok teşekkür ediyorum. Tebliğler sunacak hocalarımıza teşekkürlerimi arz ediyorum. İnşallah en kısa zamanda kitaplaşır. Çünkü bundan en çok biz istifade edeceğiz. Kitaplaştırma işini hocam, belediye başkanımıza yükledi ama ben de talibim. Biz de basmak isteriz.

Çünkü her yıl beş bin görevliyi hacca götürüyoruz. Onların okuması lazım ama belediye başkanımız basacak ve bizim tüm görevlilerimize de ücretsiz verecekse başımla gözüm üstüne diyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum

AÇILIŞ KONFERANSI

Ali BARDAKOĞLU*

O yola çıktığınız vakit yanınızda bulundurmanız gereken en hayırlı yolculuk ihtiyacı, en hayırlı azığı takvadır. Görsellik ve semboller arasında o hayırlı azık kayboldu, adeta buharlaştı. Yani bu Türk modernleşme tarihi ile haccın bugünkü algısı arasında kuvvetli bir bağ kurulabilir, kurulmalıdır.

Bu arada o haccın manevî, derunî boyutunu verecek olan hikmet geleneğimiz, irfan geleneğimiz de kayboldu. Değerli dekanımızın dediği gibi Zemzem Tavrs. Hatta onu da "a" harfiyle yazıyor yani zamzam tavrı. Zemzem tavrı posmodern dönemin hac algısını belirleyen çok önemli bir kelime. Yine televizyonlarda yayınlanan hac yayını da yine posmodern dönemin hac algısı.

Üçüncüsü yine değerli başkanımız ifade etti. O kulelerden camın önüne oturup Kâ'be manzaralı bir neskafeye içmek modern haccın, hacıların ortak duygu dünyasını yok eden, morellerini darmadağın eden bir temel araç haline geldi.

Değerli dostlar hele hele haccın artık o İslâm kardeşliği, eşitlik mefkûresini darmadağın eden o sınıf ayrımı, lüks oteller, otellerin hangi gurubuna yazılacağına dair şimdiden başlayan heyecanlar adeta işin özünü, kabuğun içinde olan o muhteveyi berhava ediyor. Gerçi bu sorunlar sadece hac da değil diğer ibadetlerde de yaşıyoruz. Kur'ân deyince ya güzel hattı anlarız, ya onun güzel tilavetini, kıraatını anlarız. Kur'ân mefkûremiz, Kur'ân'ı anlamamız hat ve kıraat arasına sıkışıp kaldı. Bunda bir haksızlık yok. Ya da hafızlık anlarız.

Namaz deyince erkânı anlıyoruz. Oruç deyince açlığı anlıyoruz. Kurban deyince de kan akıtmayı anlıyoruz. Gerçi fıkıh kitapları böyle yazar ama fıkıh kitapları işin zor kısmını bize bırakır. Erkânın içini doldurmayı, şeklin içini doldurmayı bireyin dindarlığına bırakır. Hiç bir

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlarından.

fıkıh kitabında huşûyu namazın şartı olarak göremezsiniz. Huşû namazın rükunlarından biri değildir. Tazim, duygu dünyası onun bir endazesi yoktur. Haccın rüknü iki şekildedir: Vakfe ve tavaftır bu doğru. Onun içini doldurmak, ona şekil vermek, ona derûni irfan boyutu kazandırmak bireyin becerisidir. Fıkıh kitaplarının böyle demesi bizi yanıltmamalı. İbadetleri sadece şekillerden ve erkânlardan ibâret görmemeliyiz.

Hacda semboller çok önde. Biz biliyoruz ki, hac sembollerden ibârettir. Ama bizim bu semboller üzerinde düşünmemiz lâzım. Hemen aklıma gelen bir hususu sizinle paylaşmak istiyorum: Bildiğim kadarıyla Kâ'be'de medfûn tek bir kişi var. O da siyahî Hacer Validemiz. Kâ'be'nin eteğinde Makam-ı Hicr'de. Allah dünyada bir kişiye nasip etti o da siyahî bir kadın. Bunun insanlığa verdiği mesajı ben önemsiyorum.

Namazdan bir örnek vermek istiyorum:

اٰتِلْ مَا اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلَاةَ اِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۗءِ
وَالْمُنْكَرِ ۗ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ۗ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ﴿٤٥﴾

(Resulüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir. (45)

Yani namaz insanı bütün kötülüklerden, arındıracak bir bilinç kazandırır. Namazdan öte bir ibadet var mı? Elbette var. O da Allah'ı zikretmektir. Sürekli Allah'la bir arada olduğu bilincini, şuurunu hatırd tutmaktır. Onun içinde hac ibadeti şeâirler doludur. Bizim idrak dünyamızı, duygu dünyamızı besleyecek orada birçok sembol vardır. Dikkatle bakarsak her birinin bir anlamı vardır. Her biri insanın bakışına göre bu anlamlar değişebilir, derinleşebilir, zenginleşebilir.

Ali Özek hocamız her ne kadar farklı biraz daha işarî yorumlar yapsa da Kâ'be'nin taşının toprağının dünyadan olduğunu biliyoruz. Hacer-i esved'in Ebû Kubeys dağından olduğunu, defalarca yapıp yıkıldığını biliyoruz. En son dördüncü Murat yapmış. Üzerine örten Kureyş'lilerdir. Efendimiz zamanında tekrar yıkılmış hicrin olduğu yer daha önce Kâ'be'ye dâhil iken sonradan belli sebeplerle son şeklini bu şekilde almıştır. Bu hususta efendimizin de bir beyanı var: "Şayet ümmetimin şirk dönemiyle çok yakın geçmişi olmasaydı Kâ'be'yi yıkar ceddim İbrahim'in temelleri üzerinde yeniden inşa ederdim" der. Öyle an-

lıyoruz ki, Kâ'be'nin taşı toprağı, Hacer-i Esved dâhil etraftaki dağlardandır. Ama ona o kutsiyeti kazandıran, o hürmeti kazandıran ilâhî davet ve ilâhî emridir. O'nun tecellisidir.

Haram ve ihram kelimeleri kilit kavramlardan biridir. Bir bakıma biz bir dokunmazlık, bir kutsallık alanına giriyoruz. Aynı bir mekân, aynı bir zaman. Arafat kelimesinin irfanla, tearûf kelimesiyle yakın bir alakası var. Arafat kelimesi için irfan, arif olma kelimeleri son derece önemli. Muhterem başkanımız söyledi. Arafatta taarûf ne kadar gerçekleşiyor. Hac'da birbirimizi ne kadar tanıyabiliyoruz. Haccın şeâirini tanıyabiliyoruz. Yaptığımız Hac bazen bir yolculuktan ibâret kalabiliyor.

Şeytan taşlamak bir takım sembollerden oluşuyor. Ama o sembollerin arkasını hissetmek, duymak ve bunu yaşamak gerekiyor. Kurban bir kan akıtmadan ibâret değil. Sa'y bir koşmadan, yürümeden ibâret değil. Bunlara tazim gerekiyor. Medine-i münevvere demişiz. Tenvir ümmetin algısı çok yüksek Kâ'be'ye tazim, Medineye'de tenvir yani aydınlanma Dinin sünnetin beyanı öne çıkıyor.

Değerli başkanımız hacca yolculuk dedi doğrudur. Hac aynı zamanda bir buluşmadır. Tarihle buluşuyoruz. O tevhit tarihini Hz. Âdem'den itibaren o tarihi hatırlıyoruz ki, Kâ'be'nin başlangıcını kaynaklar Hz. Âdem'e, Hz. Şit'e kadar götürürler. Bir bakıma biz insanlığın tarihiyle orada bir aradayız. İslâm'ın tarihiyle, sahaberle bir aradayız. Keşke o hatıralar bu gün yaşasaydı.

Mekke'nin girişinde Meymune validemizin bir kabri vardır. O sahabe âşıkları her sefer kabrinin üzerine Meymune validemize ait olduğunu bildiren yazı yazarlar başkaları da o yazıyı hemen sildirirler. İnsanlar bunu bilse ve bir fatiha okusa ne kaybederiz. Hudeybiye'nin yeri çok anlamlı bir yer. Katı kurallar bazen insanlarda çifte düşünceyi doğuruyor.

Bir hatıramı sizinle paylaşmak istiyorum. Bizim hacılarımız Medine'ye, Hudeybiye'ye uğrayınca aynı duyguları yaşadığımızı ama bunun bir şirkle bir alakasının olmadığını, tevhit inancımızın bundan zerre kadar bundan zarar görmediğini orada bir yetkiliyle bunu paylaştığımda o, bende bunu böyle düşünüyorum, dedi. Ama bazen iç dünyasındaki düşünceyle dışa akseden beyanlar farklı olabilir. Mümkün olduğu kadar din konusunda dini katı kurallarından ibâret saymamalıyız. Başkanımızın: "ne oldu bu İslâm dünyasına" sorusu önemlidir. On dört

asırlık bu geleneğin sahibi değilmiş gibi nasları ve İslâm'ı yeniden anlayacak isek o zaman epey durumumuz zor demektir. Bu dünyanın savunması içerisinde lafızlara bağlılığın, selefiliğin ve selefe bağlılığın çok kötü bir sınavını veriyoruz. Selefe bağlılık böyle olmamalıydı. Selefilik kelimesi böyle bir dar anlayışın ifadesi olmamalıydı.

Hac'da İslâm ümmeti ile buluşuyoruz. İslâm ümmetinin nasıl bir zengin ümmet olduğunu görüyoruz. Var oluşu fark ediyoruz. Bir de hacda kendi dindarlığımızın yegâne örnek dindarlık olmadığını nice dindarlıkların olduğunu, nice Allah'ın sevgili kullarının olduğunu görüyoruz. İbadetlerine düşkün insanlarda bu daha çok ortaya çıkar. Bazen insanlar kendi ibadetlerine çok güvenmeye ve kendi dindarlıklarını öne çıkarmayı başladılar. Hacca gittiğimiz vakit orada Allah'ın nice sevgili kullarının olduğunu, nice gözü yaşlı insanların olduğunu görüyoruz. Dindarlığımızın kendi tekelimizde olmadığını, çok zengin bir ümmete sahip olduğumuzu fark ediyoruz. Buradaki zenginlik ülke zenginliği değil, dindarlık tarzları itibariyle de çok zengin bir dine sahip olduğumuzu fark ediyoruz.

Bir fark etme daha var o da ilahî takdir. Düşünün ki, Peygamber Efendimiz (s.a.v), dekanımızın tasvir ettiği Hira Mağara'sından vahyi emanet alıp Mekke'ye geldiği vakit tek başına idi. Sadece Hatice Validemiz kendisine ilk destek oldu. Bir kişi çıkıyor Allah'ın dinine davet ediyor ve o davet bugün milyarlarca insanı bir araya getiriyor. Büyük bir dinin ilk başlangıcı oluyor. Buradaki ilâhî takdiri görmeyip batılıların ve oryantalistlerin izah etmeye kalktığı gibi rasyonel sebeplerle açıklamaya kalkarsak yanılırız.

Hac aynı zamanda o dinin büyük akışını, ilâhî takdirini o büyük ummanı bize gösteriyor. Onun içerisinde bizim çok önemsiz olduğumuzu fark ediyoruz. Zaten haccın bir tanımı da kalabalıklar içerisinde yalnızlığı yaşamaktır. Kesrette vahdeti, vahdette kesreti yaşamak. Hepsine bir gözle baktığımız zaman yüce yaratanın ilâhî takdirini görüyorsunuz. Birden büyük bir aileye mensubiyet duygusuyla iftihar ediyorsunuz. Birden yalnızlığı yaşıyorsunuz.

Hac aynı zamanda bizim artı ve eksilerimizi de bize gösteriyor. Sorunlarımızı bize gösteriyor. Bu sorunların ortaya çıkmasında ulemanın rolünü, devlet ricalinin rolünü, sorumluluklarını fark etmemezi

sağlıyor. Gerçekte İslâm ümmetinin hayli sorunları var. İslâm'ı algılamada ki bu daha çok ulemeda, yöneticilerde ve toplumun önünde bulunanlardan kaynaklanıyor. Bunları da fark ediyoruz.

Benden de küçük bir tecrübe: Ben şahsen ihramı namazdaki tekbire benzetirim. Namazdaki tekbir namazın dışındaki her şeyi geride bırakıp Allah'ın huzuruna durmak ise, ihram da dünyevî olan her şeyi geride bırakmaktır. İhramın cebi yoktur. İhramın cebinde makamını, mevkiini, kırmızı pasaportunu taşıyamayanlar gönüllerinde taşıyorlar. Halbuki artık orada her şeyi bırakmamız, her şeyi terk etmemiz gerekiyor. İhram terkin başlangıcıdır. Dünyevîleşmeyi, dünyevî olanı terk başlangıcıdır.

Bir kaç soruna daha değinerek sözümü bitirmek istiyorum:

Giderek hac bir sektöre dönüşmüştür. Bu bütün İslâm ülkeleri için, hem de gittiğimiz ülke için geçerlidir. Hele-hele gittiğimiz ülke açısından son derece geçerlidir. Hac giderek sektöre dönüştü. İnsanların gözünde irfan, hikmet değil sadece doların yeşilliği var. Bundan İslâm dünyasının kurtulması lâzım.

Hac rakabete açık bir sektör olabilir mi? Onun da çok sorunları olabiliyor. Çünkü insanlar o tecrübeyi bir kere ve doyasıya yaşayacaklar. Hac da o kitaplarda yazılan farklı insanlarla, farklı devletlerle istişareler gerçekleşmiyor. Tearuf gerçekleşmiyor. Göstermelik toplantıları kasetlemiyorum. Yani herkesin birbirine müdahane ettiği, iltifat ettiği toplantıları kasetlemiyorum. Eski kitaplarda okuyoruz. Hac buluşmaları ülema için bir buluşma, eğitim, tanışma, bilgi alışverişi imkânları demektir. Hanefi, şafii birçok âlimin hacda önemli bulaşmalar yaptığını ve orada fikirlerini tartışma imkânı bulduğunu biliyoruz.

Hacda mikat sorunu henüz aşılabilmiş değil. Sibiry'a'dan kışın hacca gelenlerden biz ihramı orada giydik dediklerini duyuyoruz. Yapılan fıkıh akademisi toplantılarında konuşuldu ki, bu mikat yerlerinin karayoluyla gelenler için olduğunu, uçakla gelenlerin cidde hava alanında mikata girmesi gerektiği çok konuşuldu ama malum anlayış nedeniyle bu konuda hiç bir rahatlatıcı çözüm olmadı. Mikat yerleri sorununun da burada tartışılmasında fayda vardır diye düşünüyorum.

Hacda elbette bütün ruhsatlardan istifade ediliyor. Şunu söyleyeyim: Herhangi bir mezhep sistematğine bağlı olarak haccın ifası nerede

ise imkânsızlaştı. Bireysel olarak her hangi bir kimsenin bir mezhep sistematiğine göre haccı uygulaması mümkündür. Ama ülkelerin mümkün değildir. Onun için ruhsatlardan azamî ölçüde istifade ediliyor. Ben bunu sorun olarak görmüyorum ama bunun sorun edinmesini sorun görüyorum. Buna takılmamız, haccın büyük bir ibadet olduğunu bilmemiz lâzım. Hanefiler geceleyin kurban kesmeyi mekruh görmüş, malikiler de mümkün görmüş olabilirler. Biraz da bu fetvaları, bu kavilleri hangi şartlarda verildiğine bakarak anlamak lâzım. Aydınlatma açısından bu gün gece ile gündüz açısından bir fark yoktur. Kurbanın kesilmesi için gündüzü beklemek şart olmamalı. Bu basit bir örnektir.

Son olarak bir sorun da lüks ve guruplar arası uçurumların artmasını görüyorum. En büyük sorunlardan birisi budur. Şimdi haremın etrafına yetmiş, seksen, yüz tane tavrı. Her biri bir gökdelen. Gökdelenlerin zaten kendisi sorun. Gökdelende oturanlar yerde yürüyenlere ve dünyaya ona göre bakıyorlar. Öyle bir ruh hali oluşuyor. Gökdelenlerdeki o holdink yöneticilerine acıyorum ben. İnsanın yapısını tarumar eden bir psikoloji empoze ediyor. Yerden yürüyenler de onlara imreneerek bakıyor. Kâ'be'deki bu görüntü haccın bütün hikmetini, anlamını, manasını alıp götürüyor. Keşke imkân olsa da insanları bir araya getirebilsek. Süit de yatan insanların yerde yatan insanları üzerinden atlayarak hareme gitmeleri haccın manasıyla ne kadar uyuyor. Onun için hacda lüks, israf ve uçurumların büyümesi İslâm ümmetinin günlük dünyasında da parçalanmalara sebebiyet veriyor.

Eski âlimlerimiz bu kadar öngörü sahibimiydi bilmiyorum ama bizim fıkıh kitaplarımızda haremdeki evlerin satılmayacağı, kiraya verilemeyeceği hepsi Allah'ın vakfı olduğu kaydı vardır. Bunu ben okuyunca biraz garipsemişim. Fakat şimdi anlıyorum ki, çok önemli bir umde getirmişler. Orası bir ibadet yeridir. Hem cahiliye döneminde, hem de İslâm döneminde sikâye, vikâye gibi o hizmetler bir sektöre dönüşmedi. Bir şeref olarak görüldü. Yeni dönemde biz bunların üzerinden yeni sektörler, yeni kazanç alanları oluşturduk.

Gönlüm isterdi ki her hac Ali hocamızın ifade ettiği duygularla bezeli bir hac olsun. Ama ünsiyet arttıkça, fazla yüz göz olmaya, o tazim duygusunu yitirmeye ve haccı nesneleştirmeye başlıyoruz. Karşımızda bir nesne var ve biz özne oluyoruz. Halbuki biz hacda özne olamayız. Hac özne olmamak için var.

Ben bütün bu duygularla toplantının hayırlara vesile olacağına inanıyorum. Değerli başkanımız özel teşrif ettiler kendilerine teşekkür ediyorum. Her iki rektörümüze, kaymakam beye, belediye başkanımıza verdikleri destek için hem dekanlığımıza, hem İSAV'ımıza şükranlarımı sunuyorum. Konferans gibi değil de ben de sizinle hacla ilgili duygularımı paylaşmış oldum. Aslında hac bir bilgi alanı değil, duygu alanıdır, aklın imtihanıdır.

Hepinize saygılar sunuyorum.

YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK
ve BENZERİ KADİM GELENEKLERDE HAC
-İSLÂMİYET'İN HACCIYLA KARŞILAŞTIRMALI-

Ali ERBAŞ*

Kutsal mekân kavramı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekânları ziyaretin sebebi, o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlâkî faydaları elde etmektir. Kabileci, millî ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekânlar ve bu mekânların ziyareti söz konusudur. Yakın-doğu'da milattan önce ikinci bin yıldan itibaren hac yerleri özellikle vahalarda ve şehir kültürünün bulunduğu yerlerde teşekkül etmiştir. İkinci bin yılın üçüncü çeyreğinde Mezopotamya'da Nippur, Asur'da Ninova bu türden ziyaret yerleriydi. Mari tabletlerinden öğrenildiğine göre M. Ö. XVIII. yüzyılda Harran'daki Sin ve Qatna'daki Belit-Ekalli tapınakları meşhur ziyaretgâhlardı.

Bronz çağı boyunca Byblos'taki Baaltis Tapınağı, Mısır'dan gelen önemli takdimeli kabul etmişti. Sümerlerde Nippur'daki Enlil, Sâmiler'de Ninova'daki İştâr, şöhret kazanmıştı ve Sümerler döneminden itibaren hac için kutsal sayılan güzergâhlar mevcuttu. Babilonya'da Esagil ve Marduk ziyaret edilen ilahlardı. Hititler'de kral, başrahip sıfatıyla her yıl kış mevsiminde krallığın büyük ibadet merkezlerini ziyaret ederdi. Suriye'de Byblos, Aphaka, Tyr, Heliopolis (Ba'lebek) ve özellikle Hierapolis önemli hac merkezleriydi. Bilhassa Romalılar döneminde çok sayıda yabancı uzak ülkelerden buraları ziyarete geliyordu¹.

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürü.

¹ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 382; Daha geniş bilgi için bkz., *Dictionnaire de la Bible: Supplément*, Paris 1928-1985, VII, 567-570.

Görüldüğü gibi hac ibadeti dinlerin pek çoğunda şu veya bu şekilde var olmakla birlikte, bazılarında daha önemli bir yer işgal etmektedir. Kronolojiye de dikkat etmek sûretiyle bazı dinlerden örnekler vererek konuyu açıklamaya çalışalım.

I. Eski Mısır Dininde Hac

Eski Mısır'da büyük tapınakların duvarlarındaki birçok resim ve yazı ve ayrıca bu tapınakların çatılarında bulunan "hacılara ait ayak izleri" gibi bulgulardan hareketle eski Mısırlıların hac uygulamalarının mevcut olduğu kanaati ortaya çıkmaktadır. Eski Mısırlılar için yolculuk yapmak kolay bir şey değildi. Bunun için fırsat bulduklarında milli pantheonun büyük bir tanrısı yanında dua ediyorlardı. Dînî merkez olarak kabul edilen birçok yer vardı. Busiris, Bubastis, Memphis (Ptolemeler döneminde), Abydos ve Karnak bunlardan bazılarıdır². Herodot, büyük bayram için Bubastis'e gelenlerin sayısının yedi yüz bin olduğunu söylemektedir. Abydos'da Osiris'in esrarı kutlanıyordu ve bu yerin ziyaret edilmesiyle öbür dünyadaki mutluluğun elde edileceğine inanılıyordu. Daha sonra Amon vahası (şimdiki Siva) önemli bir hac yeri oldu³.

Eski Mısır'da haccın varlığına dair, doğruluğu kesin bilgilerden bahsetmek zordur. Çünkü buradaki hac ile ilgili bilgiler şifahî rivayetlere dayanmaktadır. Ancak Greko-romen çağdan itibaren hac uygulamasının mevcut olduğu net olarak tespit edilmiştir.

II. Eski Yunan Dininde Hac

Eski Yunan'da insanlar mevsimin gidişatına ve bayram günlerine göre, tanrılarının onuruna ziyaretlerde bulunmak amacıyla değişmeyen güzergâhları takip ederek hac yolculuklarında bulunmuşlardır. "Minihac" deyimiyle ifade edilen bu yolculukları, Panatheneler gibi görkemli tören alayları ve eski verimlilik ritleri eşliğinde gerçekleştiriyorlardı. Ancak Eski Yunan'da, Roma, Kudüs ve Mekke gibi "bütün yolların kendisine götürdüğü yer" olarak kabul edilen tek bir hac merkezi yoktur. Arkaik dönemden beri bir bölgenin halkını kendine çekmeyi başarmış olan birçok tapınak hep olagelmıştır. Delos, Delphes, Eleusis, Efes,

²Guillemette Andreu, "Pelerinage Egyptiens", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Paupard'ın yönetiminde), Paris 1993, II, 1555; Ayrıca bkz., O. Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1993, s. 178.

³ Harman, "Hac", *DİA*, XIV, 383.

Epidaure, Olympus gibi yerler bu tür tapınakların bulunduğu en büyük panhellenik merkezlerdir. Atina sitesi Delos adasına her sene bir hac kafilesi gönderiyordu⁴.

Eski Yunan haclarından çoğu, bir halk hareketi ve toplumun güçlenmesine katkıda bulunacak bir politik dayanışma olarak değerlendirilmektedir. Bu türden sûfluk ile ilgili eski tarihlere ait kendine özgü özel bir karaktere sahip bulgulara da çok sık rastlanmaktadır. Meselâ Eleusis'in inisiyatik törenlerinde insanlar uzun bir ayın alayı meydana getirmekte ve kutsal bir yol boyunca tamamen mistik bir çevreye yayılmaktaydı. Tanrılara doğru giden yollar Parmenidos'a göre Hakikat'e; Empedoclos'a göre Dindarlığa; Platon'a göre ise Hikmet ve Adalet'e götürmektedir. Bu tür inisiyatik yolculukların teması, cennetin eskatolojik teması ve ruhun manevî gezintileri ile karışmaktadır. Bir sürgün olarak kabul edilen dünya hayatı ise, son mutluluğa doğru giden yolu açan uzun bir arındırma süreci şeklinde değerlendirilmektedir⁵.

III. Hinduizm'de Hac

Hindistan toprakları, iki bin yıldan beri hac mekânı olarak kabul edilir. İster orada doğmuş olsun, isterse dışarıdan gelip buraya yerleşmiş olsun Hindistan'da bulunan bütün dinler bu konuyu benimserler. Hinduizm'de hacıya (*varkari*) bir köylü ya da kendi köyünde özgürce sofuluk hayatı (*bhakti*) yaşayan bir sanatkâr gözüyle bakılmaktadır. "Dua adamları" olarak bilinen gezici vaizlerin vaazları (*kirtan*), toplu olarak söylenen ilâhîler (*bhajan*) ve benzeri hususlar, hinduist hacıların, hac anında yerine getirdikleri spiritüel egzersizlerdir. Mesleğine ya da iş durumuna göre senede bir sefer veya daha fazla, iş sıkıntılarından, aile kaygılarından ve kast kurallarından uzak bir hayatı teneffüs ederek ilahiler eşliğinde kalabalık bir sofu meclisi ile birkaç günlüğüne hac merkezi olarak kabul edilen yerlere doğru hac yolculuğuna çıkarlar⁶. Bunların içinde milyonlarca kimseler yaşlandıkları ve kötürümleştikleri

⁴ A. Motte, "Pelerinages Grecs", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1556.

⁵ A. Motte, "Pelerinages Grecs", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1557; ve bkz., G. Siebert, "Reflexion sur la Notion de Pelerinage dans la Grece Antique", *Les Pelerinages, de l'Antiquité Biblique et Classique à l'Occident Médiéval*, Paris 1973, s. 33-53.

⁶ Guy Deleury, "Pelerinages Hindous", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1558.

zaman karınları üzerinde sürüne sürüne gidiyor ve son nefeslerini Ganj nehrinin kıyılarında alarak birdenbire Şiva'nın cennetine kavuşmak istemektedirler. Ganj nehri üzerindeki Benares'te iki mabet ve sayısız türbeler vardır ve bunların hepsi aynı ümidi besleyen hindularla doludur. Fakat Benares, Hindistan'daki biricik kutsal şehir olmadığı gibi, Ganj da tek kutsal nehir değildir. Hindistan'ın her köşesi kendine göre kutsal mukaddes mabetler ve türbelerle doludur. Tarif edilemeyecek derecede çirkin putlar her yerde göze çarpar. Bunlar arasında fil kafalı tuhafıklar, üç gözlü ucubeler, birkaç kafalı canavarlar ve korku veren türlü türlü şeyler görülür⁷.

Netice itibariyle Hindistan'ın her köşesine yayılmış olan mabetler ve mabudların bulunduğu yerler kutsal mekânlar olarak kabul edilir ve hac maksadıyla ziyaret edilir.

IV. Budizm'de Hac

Budist hac geleneğinin en karakteristik özelliği, Budda'nın hatıralarının saklandığı stupaların veya diğer kutsal yerlerin etrafında saygıyla dönmektir. Özellikle Güney Asyalı budistler bir tür "tavaf" olarak nitelendirilebilecek bu hareketi gruplar halinde yaparlar. Tavafta kutsal nesnelere sağ taraflarına alarak onların etraflarında dönerler. Tavaf esnasında yiyecek ve içecek takdiminde bulunur, Budda'nın doktrinlerini düşünerek meditasyon uygularlar. Tibetli budistler yol üzerindeki bütün kutsal yerleri tavaf ederler ve hac merkezine gelirler, tavaf ederken saat yelkovanı yönünde hareket ederler⁸.

Mahaparinirvanasutra'ya göre Buda, ölümünden kısa bir zaman önce dört büyük hac yerini ziyaret etmeyi tavsiye etmiştir:

Lumbini parkı: Burası Buda'nın doğduğu yerdir.

Bodh-Gaya: Burası Buda'nın Uyanmış olduğu yerdir ve Bodhi ağacı da buradadır.

Benares Parkı: Uyandıktan sonra ilk vaazını yaptığı yer.

Kushinagara'daki Complete Extinction koruluğu.

⁷ Ö. Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul 1963, s. 105.

⁸ Baki Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E. 1989, s. 87-88.

Hıristiyan çağının ilk yüzyıllarında bu hac merkezleri Çin budistlerinin ilgisini çekmiş ve birçok hacı Fa Hien (IV. yy.), Song Yun (V. yy.) ve Hiuan Tsang (VII. yy.) isimleriyle anılan Budizm'in kaynaklarını öğrenmek için Hindistan'a gelmişlerdir. Onların yolculuk hikâyeleri bugün Hint Budizmi'nin tarihinin önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca her budist ülkenin kendine özgü hac merkezleri vardır. Meselâ, Tibet'te Lhasa, Samye, Gaden, Tashilumpo, Sera ve günümüzde Hindistan'da Benares yakınındaki Sarnath, Bodh-Gaya, Ajanta ve içinde bazı manastırlarla mezar anıtlarının bulunduğu Sanchi gibi yerler, Çinde Buda ve Bodhisatvalar'a vakfedilen P'u-t'o-shan, Chiu-hua-shan, Wu-t'ai-shan ve O-mei-shan gibi manastır ve mabetler bu merkezlerden bazılarıdır. Brahmanik mabedlerde ya da sunaklarda yerine getirilen hac konusu da budist sūflüğünde önemli bir rol oynamaktadır⁹.

Görüldüğü gibi Budizm'de diğer dinlere nazaran hac merkezleri biraz daha fazladır ve farklı bölgelere göre farklı uygulamalara rastlanmaktadır.

V. Şintoizm'de Hac

Şintoizm'de hac merkezi olarak kabul edilen yer İse'dir. Birisi hasat mevsiminde, diğerleri ise sene ortası ile sene sonundaki arınma mevsimlerinde olmak üzere Tanrıça Amaterasu'nun kutsal kenti olan İse'ye yılda üç defa hac yolculuğu yapılmaktadır. Hacılar İse'ye geldiklerinde Amaterasu'nun mabedine girmeden önce İzusu ırmağında usulüne uygun olarak temizlenirler. Temizlik yaparken Temizlik Tanrısı'na dua ederler. Sonra gruplar halinde rehberlerini takip ederek Tanrıça'nın mabedinin önüne gelirler. Başrahip mabedin kapısını açar, içeri girer. Arkasından diğer rahipler girerler. Kapıdan altara kadar kırık bir çizgi halinde sıralanırlar. Hacıların getirdiği takdimeleri elden ele altara kadar ulaştırır ve altarda farklı aralarla sıralanmış masaların üzerine bırakırlar. Takdimeler başrahip tarafından takdis edilerek boru ve davulun müziği eşliğinde Tanrıça'ya sunulur¹⁰.

⁹ Michel Delahoutre, "Pelerinage Boudhiques", *Dictionnaire des Religions*, (Paul Poupard'ın yönetiminde), II, 1555; ve bkz., M. Vijayaratna, "Les Pelerinages dans le Bouddhisme de Sri Lanka", J. Chelini ve H. Branthomme, *Histoire des Pelerinages Non Chretiens*, Paris 1987, s. 258-263; N. Dag-Pa, "Les Pelerinages Boudhiques au Tibet", J. Chelini ve H. Branthomme, *a.g.e.*, s. 264-277.

¹⁰ Baki Adam, *a.g.e.*, s. 92-93.

Şintoizm’de sene ortası ve sene sonundaki günlerden birinde yapılan ve bedenî ve ahlâkî kirlerden temizlenme gayesi taşıyan arınma hacları vardır. Bu haclar için yapılan ayınler İse’de yapıldığı gibi mahallî mabetlerde ve nehir kenarlarında da yapılabilir. Arınma ayınleri şu şekilde yapılır: Vücuda su serptikten sonra pirinç sapından insan sûretinde imal edilmiş ve üzerine ayınde hazır bulunanların kirini temsil eden lekeler sürülmüş olan küçük bir heykelcik suya atılır. Kötü güçlerin müdahalesini önlemek için ilâhî gücü temsil eden “Nusa” sürekli sağa sola sallanarak bu güçler kovulmaya çalışılır. Nusa sallanırken çeşitli arınma duaları da okunur. Bu ayın, heykelciğin üzerindeki lekeler suda temizleninceye kadar devam eder¹¹.

Hac, genel olarak birçok dinde meşakkatli ve kompleks bir ibadettir. Ancak Şintoizmde diğer ibadetlerde olduğu gibi hacda da bir sadelik mevcuttur.

VI. Yahudilik’te Hac

Eski Ahid’in bazı metinlerinden, yahudi erkeklerinin yılda üç defa Kudüs’te Yahve’nin huzurunda bulunmak zorunda olduğu anlaşılmaktadır¹². Buna göre hac; küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden hastalıkları olanlar hariç, her yahudiye farzdır. Kadın ve çocuklar hariç tutulmuş olmasına rağmen, birçok kadın kocaları, çocuklar da ebeveynleri ile hacedebilmektedirler. Bu ziyarette büyük sayıda kurbanlar kesilmekte ve derileri de hacıların hizmetinde bulunanlara karşılıksız olarak verilmektedir¹³.

Pesah/Fısh (mayasız ekmek bayramı)¹⁴, Şavuot (haftalar bayramı)¹⁵ ve Sukot¹⁶ (çardaklar, çadırlar bayramı) yahudilerin en önemli bayramlarından üçüdür¹⁷ ve “Hac Bayramları” diye isimlendirilir. Mabet zamanında yahudiler yılın bu üç büyük bayramında Mabet’i ziyaret etmek zorundaydılar.¹⁸

¹¹ Baki Adam, *a.g.e.*, s. 94.

¹² Bkz., Çıkış, 23:14, 17; 34:23.

¹³ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 461-462.

¹⁴ Çıkış, 23: 15, 35; Levililer, 23: 5-6; Sayılar, 28: 16-17, Tesniye, 16: 1-3.

¹⁵ Çıkış, 34: 22; Tesniye, 16: 6.

¹⁶ Çıkış, 23: 16; 34: 22; Tesniye, 16: 16.

¹⁷ Mircea Eliade-I.P. Couliano, *Dictionnair des Religions*, Paris 1997, s. 234 ve bkz., Tesniye 16:16-17; II. Tarihler 8:13.

¹⁸ Adem Özen, *Yahudilikte İbadet*, İstanbul 2001, s. 213.

Bu üç eski hasat bayramı İbranice’de “hag” adıyla anılır ve Pesah için “hag ha-pesah”, “hag ha-matsot”, “hag ha-aviv”; Şavuot için “hag ha-şavuot” ve “hag ha-katsir”; Sukot için ise “hag ha-sukot” isimleri kullanılmaktadır. Öneminden dolayı ve halkın Kudüs’deki Mâbed’e hurma dalları ve diğer bitkileri taşıyarak akın etmesi sebebiyle çoğu zaman bu bayram sadece “Hag” olarak da adlandırılmıştır. “Hag” kelimesi hacla dinî bayramı birbiriyle bağlantılı kılmaktaydı. Temel dinî bayramlar ibadet yerleriyle irtibatlı olduğundan dinî bir seyahati de ihtiva ediyordu. Demek oluyor ki, bayramlar münasebetiyle ziyaret edilen bu ibadet yerleri aynı zamanda hac mekânları olarak kabul edilmekteydi. Bu tür mekânları üç grupta toplamak mümkündür: 1. Kudüs ve çevresinde oluşmuş, târihî özelliğe sahip ve Kitab-ı Mukaddes’in tarihi içinde ortaya çıkan mekânlar. 2. Talmud ve Kabala’da adı geçen ve genelde Celile’de (Galile) bulunan bilge mezarları. 3. İsrail’in çeşitli bölgelerinde Diaspora¹⁹ bilgelerine ve azizlere adanan merkezler²⁰.

Musa şeriatı öncesinde yaşamış önemli kişilerin başlarından geçen olaylarla ilgili olarak Eski Ahid’de zikredilen yerler daha sonra İsrail dini için özel mekânlar olmuştur. Hakimler döneminde gerçek anlamda haccın ifa edildiği ilk yer Silo’dur²¹. Krallık döneminde iki tür ziyaret yeri vardı; bunların ilki Beyt-el ve Dan gibi eski mezbahlar, diğeri ise Ahid Sandığı ve Mâbed sebebiyle Kudüs’tü. Kudüs’ün çekiciliği ve peygamberlerin ayrılıkçı mezbahlara karşı tavır almaları, ibadetin merkezleşmesini hazırlayan önemli gelişmeleri; ancak bunun için krallık otoritesine de ihtiyaç vardı. Bu sebeple Hezekiel, m.ö. VIII. yüzyıldan itibaren halkı görkemli bir Fısh bayramı için Kudüs’e çağırdı²².

Kudüs’ü ziyaret geleneği Mâbed’in yıkılışından sonra da devam etti²³. Babil esareti sonrasında Mâbed’in yeniden inşası üzerine hac, m.ö. 515 yılı Fısh bayramıyla tekrar başladı²⁴. Sukkot bayramı görkemli

¹⁹ Filistin dışında yahudilerin yaşadıkları yerler.

²⁰ Harman, *DİA*, II, 383.

²¹ Bkz., Yeşu, 18:1; Hakimler, 18:31.

²² II. Krallar, 23:22; II. Tarihler, 30:13.

²³ Bkz., Yeremya, 4:15.

²⁴ Bkz., Ezra, 7:19.

bir şekilde kutlandı²⁵. Hacla ilgili şer'î kurallar, bunlara uymanın önemi ve haccın takva yönü²⁶ zamanla daha çok ön plana çıktı²⁷.

Mâbedi'in Romalılar tarafından yakılıp yıkılmasından sonra (M.S. 70) oraya bağlı ibadetler bir müddet yapılamamış ve kurbanlar sunulmamıştır. Mâbedi'in yıkılışından sonra geriye kalan Batı Duvarı, "Ağlama Duvarı" ya da "Şikâyet Duvarı"²⁸ (Hakotel ha-mavravi) diye anılarak ziyaret edilegelmiştir. Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethetmesi ile yahudiler yeniden hac yapma serbestliğine kavuşmuş; 1492 yılında İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan yahudilerden hac için Kudüs'e gidenlerin sayısında artış olmuştur²⁹.

Yahudiler için Kudüs'ün dışında daha pek çok ziyaret yeri vardır. Günümüzde yahudiler belli günlerde bu tür yerleri ziyaret eder, bu ziyaretlerin şans getireceğine, talihsizliklere iyi geleceğine inanırlar. Hac mahallerinde dua edilir, adaklar adanır, bazan da istekler kâğıda yazılıp bırakılır. Ağlama duvarı veya Süleyman Mâbedi'nin batı duvarı dışındaki ziyaret merkezlerinde azizlere yalvarılıp şefaathane olmaları istenir³⁰. Ağlama Duvarı'nın karşısında 17 Temmuz akşamından 19 Ağustos'a kadar 23 gün boyunca devamlı çeşitli dualarla hac ibadetiyle meşgul olunur³¹. Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz ve 15-22 Tışri'de kutlanan Sukkot bayramında, bayrama katılacak olanlar şeytanları püskürtmek için koçboynuzundan yapılmış *şofar* isimli bir enstrümanın sesiyle toplanırlar. Suyun yanına gelerek gayesi insanları günahattan kurtarmak olan *taşlık* ayını ifa ederler. Yani bu ayın vesilesiyle günahın suyun dibine atıldığına inanırlar³².

VII. Hıristiyanlık'ta Hac

Hıristiyanlığın ana kaynağı olan Yeni Ahit metinlerinde hac ile ilgili açık ifadeler rastlanmamaktadır. Ancak, bu metinler içinde geçen bazı cümleler yorumlanarak haccın gerekliliğine delil gösterilmektedir.

²⁵Bkz., Nehemya, 8.

²⁶Bkz., Mezmurlar, 120-134.

²⁷Harman, *DİA*, II, 384.

²⁸Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 195.

²⁹Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 462.

³⁰Harman, *DİA*, II, 384.

³¹Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 462.

³²Eliade-Couliano, *a.g.e.*, s. 234.

Hız. İsa'nın, bir öğrencisine hitaben kullandığı "benim ardımca gel"³³ sözü bu manada en dikkat çekici örnek olarak gösterilmektedir. Hıristiyan ilahiyatçılarının "mânevî yolculuk" diye tanımladıkları "hac", hıristiyanlar için İsa'nın bizâtihi kendisini takip etmekten ibârettir. Ayrıca İsa'nın, "Ben Yol'um, Hakikat'ım, Hayat'ım. Benim aracılığım olmadan hiç kimse Baba'ya gelemes"³⁴ sözünden hareketle bu kanaate varılmaktadır. Bu ifadeden maksat, her hıristiyanın İsa vasıtasıyla Baba'ya ulaşmaya davetli olduğu hususunu vurgulamaktır. Yine İsa'nın, "Ben koyunların kapısıyım. Benden önce gelenlerin hepsi hırsız ve hayduttu, ama koyunlar onu dinlemedi. Kapı Ben'im. Bir kimse benim aracılığım ile içeri girerse kurtulur... Bu ağıldan olmayan başka koyunlarım var. Onları da getirmeliyim"³⁵ sözüyle de hacca telmihte bulunduğu belirtilmektedir³⁶.

Origen'in, "dine yeni girmek, dinde gelişme seyri içerisinde olmak ve kusursuz hale gelmek" diye üç merhale halinde dile getirdiği mânêvî olgunlaşma seyri, kendisinden sonra gelen teologlar tarafından "ruhu olgunlaştırıcı, aydınlatıcı, birleştirici yollar" olarak tanımlanmakta³⁷ ve İncil metinlerinden hareketle tıpkı bir hac yolculuğuna benzetilmektedir.

Bu girişten sonra şimdi Hıristiyanlık'taki hac olgusunu târihi gelişimi içerisinde incelemeye çalışalım.

A. İlk Hıristiyanlık'ta Hac

Hıristiyan hac uygulaması ilk defa, Azîze Helene'nin Hız. İsa'nın doğduğu, çarınıha gerildiği, gömüldüğü ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmesi şeklinde başlamıştır. Bu manada Azize Helene, hıristiyan hac tarihinde ilk hacı olarak kabul edilmektedir. I. Konstantin'den önce Petrus ve Pavlus'un mezarları İmparatorluğun başkentine gelen insanlar tarafından dua maksadıyla ziyaret edilirdi³⁸. IV. yüzyıl-

³³Matta, 8:22; Markos, 2:14; Luka, 5:27; Yuhanna, 21:19-22.

³⁴Yuhanna, 14:16.

³⁵Yuhanna, 10:7-16.

³⁶Paul Philibert, "Pelerinage vers la Totalité", *Concilium*, Strasbourg 1996, sy. 266, s. 106.

³⁷Bkz., Thomas d'Aquin, *Summa Theologiae*, Cilt I (Christian Theology, ed., T. Gilby), New York 1963.

³⁸Eusebe, *L'Histoire Ecclesiastique*, II, 25.

dan itibaren Ortaçağa kadarki yüzyıllar boyunca hıristiyan haccı Kudüs, Roma ve Santiago de Compostela (İspanya) üçgeninde gerçekleştirilmiştir. Hıristiyanlar tarafından Kudüs, günahattan kurtuluşun gerçekleştiği esrarlı mekân, dünyanın merkezi³⁹, Mesih'in ikinci kez dönüş yeri; Roma, havari Petrus ve Pavlus'un mezarlarının ve birçok şehidin kutsal anıtlarının bulunduğu kutsal şehir; Santiago de Compostela ise, dünyanın öbür ucunda havari Büyük Yakub'un kült merkezi olarak kabul edilmektedir⁴⁰.

Konstantin'in Hıristiyanlığa girişi, hıristiyan haccının gelişmesini hızlandırmıştır. İmparatorun bizâtihi kendisi Petrus'un ve Pavlus'un mezarlarının üzerlerine görkemli kiliseler yaptırmıştır. Annesi Helene ise, kutsal yerleri tanımak için Filistin'i ziyaret etmiş, orada bulunan Hadrien'in putperest tapınaklarını yıktırıp, Betlehem mağarasının ve Hz. İsa'yı çarmıha gerilmiş olarak gösteren figürün üzerine büyük kiliseler inşa ettirmiştir. Bundan yaklaşık on sene sonra Helene'nin Kudüs'ü ziyareti, hac mekânları olacak kutsal mekânların belirlenmesinin ilk işaretleri olmuştur. Bunlar sadece Golgotha, Saint-Sepulcre ve Nativité Mağarasının (İsa'nın Doğumu Mağarası) bulunduğu yerler değil, aynı zamanda Eski ve Yeni Ahid'e ait birçok olayın da geçtiği yerlerdir.

Bunların dışında daha birçok ülkede hac mekânı olarak tespit edilmiş birçok kutsal yer bulunmaktadır. Meselâ, İtalya'nın Bari şehrinde Aziz Nicolas'ın, Afrika'da Aziz Cyprien'in ve Kıbrıs'da Aziz Epiphane'in mezarları bunlardan bazılarıdır. Mezarların dışında bazı kutsal kalıntıların bulunduğu yerler de hac mekânları olarak kabul edilmişlerdir. Treves'de bulunan Mesih'in Gömleği, Turin'deki Kutsal-Kefen ve Etyopyalı Axoum'un kutsal sandığı bunlardandır. Rusya'nın Kiev şehrinde özellikle ortodoks hacılar için önemli sayılan 73 aziz mezarı, kalıntılar, ikonlar ve yüceltilmiş kiliseler bulunmaktadır.

Lourdes⁴¹ ve Fatima⁴², hıristiyan haccının en yoğun olarak yapıldığı yerlerdendir. Bu gibi hac mekânlarını ziyaret ettikten sonra dönen

³⁹Bkz., Mircea Eliade, *Le Mythe de l'Eternel Retour*, Paris 1949, s. 30.

⁴⁰Alphonse Dupront, *a.g.e.*, II, 1549.

⁴¹1858'de Bernadette Soubirous'un vizyonlarından itibaren Hz. Meryem'e tahsis edilmiş olan, Güney Fransa'da Prenelerin yükseklerinde önemli bir hac merkezi.

⁴²Portekiz'de Lizbon'un Kuzeydoğusunda bulunan önemli bir hac merkezi.

hacıların etkisi Doğu'da olduğu kadar Batı'da da kiliselerdeki litürjik âdetlerin çabucak benimsenmesini sağlamıştır⁴³.

B. Ortaçağ Hıristiyanlığında Hac

Hıristiyanların Ortaçağ'da hac mekânları olarak kabul ettikleri yerler oldukça azdı. En önemli hac mekânı olan Kudüs'ün haricinde İstanbul da (Konstantinopolis) kutsal kalıntılar açısından büyük bir merkez olarak kabul ediliyordu. 1204'de meydana gelen korkunç yağmalama olayına kadar İstanbul'un bu kutsal kalıntıları hem Doğu ve hem de Batı hacılarını kendine çekmiştir. Batı'da olduğu gibi Doğu'da da bazı azizlerin mezarları en önemli hac merkezleri olarak ziyaret edilir olmuştur. Meselâ Fransa'da Saint-Martin ve Saint-Denis, İngiltere'de Saint-Cuthebert ve Cantorberyli Saint-Thomas, İtalya'da Saint-François ve Saint-Nicolas, Kiev'de Mağara Babaları (Peres de Grottes) gibi şahsiyetlerin mezarları bunlardan en önemlileridir. İçinde aziz mezarları bulunan tapınaklar, başlangıçta hıristiyanlardan fethedilen Müslüman toprakları üzerinde idi. Bunlar sonraları Batı şehirlerine nakledilmiştir. Saint-Nikolas Anadolu'da bulunan Myre'den (Bugünkü Demre) İtalya'nın Bari şehrine, Saint-Markos İskenderiye'den Venise'e ve Sevilleli Saint-Isidore, Seville'den Leon'a nakledilmiştir.

Ortaçağ'da Batı'da iki büyük tapınak, hac merkezi olma noktasında diğerlerini geride bırakmıştır. Bunlar Roma'da bulunan Aziz Petrus'un ve Aziz Pavlus'un mezarları ve İspanya'nın Santiago de Compostela şehrinde bulunan Aziz Yakub'un mezarıdır. Aziz Yakub'un mezarı XI. yüzyılda İspanya'nın Kuzeybatı ucunda bulunmuştur. Tapınağın Avrupa'nın dışından gelen hacılar üzerinde meydana getirmiş olduğu te'sir, İspanya'ya gelen ve hıristiyan kralların yüksek lutuflarından yararlanan Cluny keşişlerinin propagandasıyla gerçekleşir. Zikredilen bölgelerdeki hac, Kudüs'deki hac ile mukayese edildiğinde oldukça popüler bir konuma gelmiştir. Roma tapınakları uzun bir ta'zim tarihine sahiptir. Papalığın uzun zamandan beri Roma'da bulunmasının ve Batı hıristiyan hayatındaki rolünün gittikçe artmış olmasının, önemli bir hac merkezi haline gelmesinde büyük etkisi olmuştur. Ayrıca Roma Ki-

⁴³Pierre Albers-René Hedde, *Manuel d'Histoire Ecclesiastique*, Paris 1939, I, 227; Ayrıca bkz., Lalanne, *Des Pelerinages en Terre Sainte avant les Croisades*, 1845; D. Gorce, *Les Voyages dans le Monde Chretien des IV. et V. Siecle*, Paris 1925; Vincent et Abel, *Jerusalem Nouvelle*, II. cilt, Paris 1914, 1922.

lisesi yetkililerinin kiliseye ait faaliyetleri hükümet örgütleri çerçevesinde görüşebilecek duruma getirmiş olmaları da Roma tapınaklarında eda edilen haccın önemini artırıyordu.⁴⁴

Haçlı Seferleri'ne kadar büyük kiliselerce hacla ilgili kült uygulaması Doğu usullerine göre yapılırdı. Grekler küçük kiliselerdeki bazı anıtları resmî olarak ta'zîm etme izni almışlardı. Latin Krallığı döneminde ise, Batı'ya özgü uygulama takip edilmiştir. Doğu hacıları gibi Batı hacıları da Kutsal Toprağı (Kudüs) ziyaret etmeye devam etmişlerdir. Fakat hac gittikçe tehlikeli ve zor olmaya başlamıştır. Bununla birlikte çekilen sıkıntılar ve karşı karşıya kalınan tehlikeler Hıristiyan inancına göre tövbe olarak kabul edilmiştir⁴⁵.

Hıristiyan hac uygulamaları Ortaçağ'ın sonuna doğru eleştiriye tâbî tutulmuştur. Erasmus (1455-1536), hacıların ahmaklıklarından dolayı tapınakların kötüye kullanıldığını belirtip hac olgusunu alay konusu yaparken, Thomas a Kempis (1379-1471) ve diğer bazı yazarlar da hac olgusunun bâtinî bir din anlayışından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Luther (1483-1546), büyük kutsal kalıntıları içinde muhafaza eden Şato Kilisesi'nin (Wittenberg) kapısına meşhur 95 maddelik protesto yazısını astığı gün, aynı anda orada hac maksadıyla bulunan hıristiyanları etkileyici açıklamalarıyla kendi yanına çekmiştir. Reformun yayılması sonucu, hac maksadıyla ziyaret edilen tapınaklar soyguna uğramış, kutsal kalıntılar ve kültüsel resimler tahrip edilmiştir. Katolikler ise, reformcuları putperestlik ve boş inançlılıkla itham ederek onlara karşı çıkmışlardır. Reform karşıtı prenslerin bizzat kendileri bu tapınakları hac niyetiyle sık sık ziyaret ederek ve çok görkemli yeni tapınaklar inşa ederek hacıları buralara gelmeye teşvik etmişlerdir.

Amerika'nın keşfedilişi Katolik Kilisesi'ne Kuzey Avrupa'nın kaybolan nüfuzunu tekrar yakalama imkânı sağlamıştır. Bu gücü de arkasına alan Katolik Kilisesi tapınaklar ve hac siteleri yaparak yeni hac merkezleri oluşturmuşlardır.

C. Modern Hıristiyanlık'ta Hac

Aydınlanma çağında popüler dinî uygulamalara pek değer verilmezdi. Bu sebeple hac da değerini bir miktar kaybetmişti. İlmiye sınıfı

⁴⁴ Jaime Vidal, "Le Pelerinage dans la Tradition Chretienne" Concilium., s. 60-62.

⁴⁵ Jaime Vidal, *a.g.e.*, s. 61.

ve idareciler de bu noktada aynı düşüncede ydiler. Alay edercesine popöler uygulamaları rasyonelleştirmek, frenlemek ve reforme etmek istiyorlardı. Rusya'da olduğu gibi Batı ölkelerinde de halk tabakası bu alışkanlıklardan etkilenmeye başladı. Kendisini aydın olarak tanımlayan despotların kararları halkın dindarlığına karşı olumsuz bir tutum sergiliyordu. Batı bu noktada Rusya'yı bile geride bırakıyordu. 1789 Fransız devrimi ve Napolyon'un kanpanyalarıyla Avrupa'nın diğer yerlerine de yayılan bu olumsuz tavır popöler hac uygulamalarının seyrini altüst etti. Hac mekânı olarak benimsenmiş olan sayısız tapınak bu düşüncenin kıyımına uğradı ve bunlardan birçoğu sadece halkın hatıralarında ve hafızalarında kaldı. Bunlar ancak 1815'den sonra dînî cemaatler tarafından yeniden inşa edildiler veya yeniden ele geçirildiler.

1917'ye kadar Rusya yolları bir tapınaktan ötekine giden hacılarla dolup taşardı. Özellikle Kiev mağaraları manastırında bulunan Aziz Antoine ve Théodose Tapınağı, Zagorks'ta bulunan Teslis (Trinité) Manastırındaki Aziz Serge Tapınağı ve Beyaz Deniz'in bir adasında bulunan Solovsky Manastırının kurucularına ait tapınak, hacıların en çok ziyaret ettiği yerlerdi. Rus hacıları kalabalıklar halinde Kudüs'e de giderlerdi. Orada birçok Rus manastır ve hac konaklama tesisi vardı. Aynı zamanda Yunanistan'ın Athos ve İtalya'nın Bari şehirlerine de giderlerdi. İmparatorluk hükümeti Aziz Nikolas Tapınağını ziyarete gelen Rus hacıları için Bari'de hac konaklama yerleri yaptırmıştı. Bu hacılar, İsa duasını⁴⁶ okuyarak tapınaktan tapınağa dolaşırlardı⁴⁷.

Batı'da 1789 Fransız ihtilaline karşı meydana gelen ayaklanmalardan sonra hac uygulamaları yeniden ortaya çıkmıştır. Birçok tapınak yeniden yapılmış ve tekrar hacıların nazar-ı dikkatlerini celbetmiştir. Batı'da da tapınaktan tapınağa sürekli dolaşan Benoit Joseph Labre isimli bir mistik hacıdan bahsedilir. Latin Amerika'da tapınaklarla ilgili olarak kaygı verici bir durum meydana gelmemiştir. Cumhuriyet hükümetlerinden birçoğu bölgenin en popöler tapınaklarının Meryem'e ait olanlar olduğunu açıklamışlardır. Meksika'nın bağımsızlık mücadelesine iştirak eden Guadaluplu Notre-Dame Tapınağı en katı kilise karşıtı hükümetler tarafından bile korunarak, kapatılmaya cesaret edilememiştir.

⁴⁶ Rab İsa! Ey Tanrı'nın Oğlu! Ben günahkara merhamet et.

⁴⁷ Jean Laloy, *Recits d'un Pelerine Russe*, Boudry (Suisse) 1966.

Geleneksel tapınaklar genel olarak bir azizin veya azizenin mezarı üzerine ya da kutsal olduğu kabul edilen bir yere yapılmıştır. Bu tür kutsal mekânlar en fazla XIX. ve XX. yüzyıl hacılarını kendilerine çekmiştir. Fransa'nın Lourdes ve Portekiz'in Fatima şehirlerinde bulunan tapınaklarda olduğu gibi diğerlerinde de Meryem imajı öne çıkmaktadır. Bu imajlar genellikle çağdaş dünyaya, dünyanın yeni laik vizyonlarına karşı direnci güçlendirici ve hac olgusuna karşı bazı kimseler tarafından takınılan menfi tavrı ortadan kaldıracı mesajlar içermektedir⁴⁸.

Lourdes ve Fatima şehirleri günümüzde Avrupa'da hac maksadıyla en çok ziyaret edilen merkezlerdir. Lourdes yılda yaklaşık beş milyon, Fatima dört milyon, Paris'teki Rue de Bac ise bir milyon kişi tarafından ziyaret edilmektedir⁴⁹.

Hıristiyanlığın Anadolu topraklarında da ziyaret yerleri vardır. Bu mekânlar Hıristiyanlık tarihi ve önemli şahsiyetleriyle bağlantılıdır. Pavlus'un misyonerlik gezileri esnasında dolaştığı yerler bugün bazı hıristiyanlarca ziyaret edilmektedir. Antakya bu yerlerden biridir. Pavlus, Petrus ve Barnaba burada hıristiyanlığı yaymışlar, M.S. 252-300 yılları arasında bu şehirde on kilise toplantısı yapılmış ve ilk dönemlerde Antakya Kilisesi beş büyük kilise arasında yer almıştır. Diğer bir kutsal mekân da Efes'tir. Pavlus bir süre Efes'te kalarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, havarî Yuhanna ise burada yaşamış ve ölünce buraya defnedilmiştir. Hz. Meryem'in de Yuhanna ile birlikte Efes'e gelerek burada yaşadığı yolunda bir kanaat vardır; ancak bu zayıf bir ihtimaldir. Zira Epiphanius, Hz. Meryem'in Efes'e gittiğine ve orada öldüğüne dair görüşün ispat edilemediğini belirtmektedir⁵⁰.

Bu kanaat, bir Alman mistiğin vizyonuna dayanmaktadır⁵¹. Kilise Babaları da Efes'te Hz. Meryem'in bir evinin ve mezarının olduğundan hiç bahsetmemektedirler⁵². Ancak bununla beraber Efes'te bulunan ve Hz. Meryem'e nispet edilen ev günümüzde bir hac mekânı olarak kabul edilmektedir. Hıristiyanlar buradaki kutsal sudan içmeler ve dua ederler.

⁴⁸ Jaime Vidal, *a.g.e.*, s. 66.

⁴⁹ Harman, "Hac", *DİA*, II, 385.

⁵⁰Bkz., Günay Tümer, *Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da Hz. Meryem*, Ankara 1996, s. 81-84, 88.

⁵¹ Tümer, *a.g.e.*, s. 87.

⁵²Tümer, *a.g.e.*, s. 89-93.

Öte yandan Demre de (Antalya) hıristiyanlarca Saint Nicholas'ın (Noel Baba) yaşadığı ve defnedildiği yer olarak ziyaret edilmektedir. Burada IV. yüzyılda Myra (Demre) piskoposu olan Saint Nicholas'ya ait bir kilise de bulunmaktadır. Diocletien zamanında öldürülen ve Rus, Yunan ve Sicilya halklarının, çocukların ve denizcilerin koruyucu azizi olarak kabul edilen Nicholas'ın kemikleri XI. yüzyılda Güney İtalya'daki Bari'ye nakledilmiştir⁵³.

D. Hıristiyan Haccının Yapılış Şekli

Hac için tapınağa ya da kutsal mekâna gelen hıristiyan, niyetlenmiş olduğu ibadeti birkaç şekilde yerine getirir. Bunları maddeler halinde şöylece belirtebiliriz:

1. Bedenî dua: Bu dua, yüzüstü yere kapanma, elleri çaprazlama bağlama gibi hareketlerle yerine getirilir.
2. Sessiz tövbede bulunma: Çıplak ayakla ağır ağır dizler üzerine çökerek yapılır.
3. Su kullanma: Suya temas ederek ya da değişik şekillerde sudan faydalanarak ibadet yapılmış olunur.
4. Ayak egzersizlerini çoğaltarak Tanrı rızasını kazanma amacı güdülür.

Hac yapmak için Hıristiyanlık'ta kutsal olarak kabul edilen zamanlardan birini tercih etmek gerekir. Noel günlerinde Kudüs'e, Assomption (Hz. Meryem'in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı günün anısına 15 Ağustos'ta kutlanan bayram⁵⁴) gününde de Fransa'nın Lourdes şehrine gidilir. Yine Paskalya ve Pentikost günleri de hac yeri ve mekânı olarak kabul edilen yerlere doğru hac ziyaretlerinin en fazla yapıldığı tarihlerdir. Bu kutsal tarihlere fizikî olarak iştirak etmekle, kendilerini ezelî-ebedî gücün kaynaklarına yaklaşmış ve rûhî bir huzura ulaşmış hissederler. Ayrıca Kilise takvimiyle tespit edilmiş bir zamanda bir hatırayı yad etmek, hıristiyan haccının gayeleri arasındadır ve hıristiyanın ibadet hayatına bir canlılık kazandırır. Haftanın bir günü geleneksel olarak hac uygulamasına tahsis edilir. Meselâ "Pazartesi hacları" veya "Cuma hacları" deyimleri kullanılmaktadır. Bu ma-

⁵³Harman, "Hac", *DİA*, II, 385-386.

⁵⁴ Ali Erbaş, *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, İstanbul 1998, s. 29.

nada “Pazar hacları” diye kullanılan bir deyim hemen hemen bulunmamaktadır⁵⁵. Pazar gününün tüm hıristiyanların en önemli ibadet günlerinden birisi olması, dolayısıyla başka faaliyetlerle meşgul olacak zamanın kalmaması böyle bir deyim kullanılmamasının sebebi olabilir.

Sonuç

İslâm dışı dinlerin çoğunda hac ya da buna benzer bir uygulama mevcuttur. Genel olarak kutsal mekân tüm dinlerde haccın ortak noktası olarak kabul edilmektedir. Hepsinde olmasa da bir kısmında en önemli ortak noktalardan biri de kutsal zamandır. Ancak İslâm’daki gibi zamanı ve mekânı vahiyyle belirlenmiş, belli ölçüde zengin olma şartına dayandırılarak farz kılınmış, edasının ve kabulünün şartları ortaya konulmuş düzenli bir hac uygulamasına diğer dinlerde rastlanılmamaktadır. İbrâhimî kökenli Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta İslâm’daki gibi bir netlik yoktur. İslâm’ın dışında hiçbir dinde, hacı olabilmek için Arafe günü Arafat’ta bulunma ve ertesi gün de Kâ’be’yi tavaf etme gibi, belli bir mekân ve zaman kaydı yoktur. Diğer dinlerdeki hac, İslâm’daki kutsal yerlerin senenin her gününde ziyaret edilebildiği gibi bir ziyaretidir. Bunları İslâm’daki nafîle ibadet anlayışıyla izah etmek mümkündür.

Kudüs’ün Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinin her üçünde de kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi ve ziyaret edilmesi dikkat çekicidir. İçinde Mescid-i Aksâ’nın bulunmuş ve birçok peygamberin gelmiş olduğu yer olması Kudüs’ü kutsallaştırmıştır. Mescid-i Aksâ İslâm’a göre, ziyaret edilmeye layık üç mescitten biri ve ziyaret edilirse sevap kazanılacak bir yer olarak değerlendirilmektedir.

Yahudi ve Hıristiyan dinlerinde hac sadece Kitab-ı Mukaddes’teki bazı telmihlere dayandırılmış ve yüzyılları içine alan bir gelişim sürecinden sonra şekillenmiştir. Hac münasebetiyle hıristiyanlar arasında meydana getirilmek istenen dayanışma belki de hıristiyan haccının en önemli amaçlarından birisidir. Hıristiyanlık tarihi boyunca bu konu çeşitli yorumlarla hep gündemde tutulmuştur. Özellikle Haçlı Seferleri’nde hıristiyan haccı Hıristiyan Dünyası’nın kutsal toprakları ele geçirmek için gerçekleştirmiş olduğu plana alet edilmiş ve “kutsal hac” düşüncesi altında nice katliamlar yapılmıştır.

⁵⁵Alphonse Dupront, “Pelerinege”, *Dictionnaire des Religions*, (Paul Paupard’ın yönetiminde), Paris 1993, II, 1552-1553.

MÜZAKERE

İsmail TAŞPINAR*

Giriş

Dinlerin tamamının kutsal kabul ettikleri bir yer daima var olmuştur. Bu 'kutsal mekânlar', o dinin inanları tarafından düzenli olarak ziyaret edilmiştir. Ziyaret edilen bu 'kutsal mekânların' kutsallığı çeşitli şekillerde olmuştur: Ya, dinin kurucusunun yaşadığı bir yer olması (Budizm'de olduğu gibi), ya dinin yücelik atfettiği bir varlık tarafından kutsanmış olması (Mekke, Kudüs, Himalaya Dağları vb.), ya da zaman içerisinde dinin müntesiplerince kutsal kabul edilen bir varlığın orada zühur etmiş olması ile olmuştur (özellikle Hıristiyanlık'da peygamber, aziz, ermiş vb.).

Dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bütün bu kategorilerin ortak noktası, söz konusu yerlerde 'kutsalın tezahür' etmiş olmasıdır (*hiyerofani*). Mukaddes olarak kabul edilen bu beldeler, inanan kişi için fevkalâde ortamlar, zamanüstü tecrübelerin yaşandığı, hakikat ile doğrudan doğruya yüz yüze gelindiği mekânlar olarak kabul edilmektedir. Bütün bu özel vasıflara sahip olan mekâna yolculuk ise insana 'hakikate doğru yöneliş'inin sembolizasyona sahip olduğu için ayrı bir öneme sahip olmuştur. Kutsal yolculuk olarak kabul edilen bu davranış, yeryüzündeki bütün dindar insanlar (*homo religiosus*) tarafından aynı şekilde yerine getirilmektedir: Kutsal yolculuk, her zamanki bulunduğu yeri terk etmek sûretiyle kutsal olana doğru yolculuğa çıkmaktır.¹

Yakından incelendiğinde, İslâm'daki 'hac' ibadetinde de benzer bir sembolizmin tekrarlandığı görülmektedir. Semitik dinî geleneklerin takvim anlayışına uygun olarak ay takvimine göre Zilhicce² ayında gerçekleştirilen hac ibadeti, Mekke'deki kutsal mekânların belirli zaman

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ İsmail Taşpınar, 'Kutsal Yollardan Kutsal Mekânlara: Dinlerde Kutsal Yolculuk', *Yol Kültürü*, İstanbul 2001, sayı: 9, s. 6.

² 'Zilhicce' ismi, içerisinde hac ibâretinin yapıldığı ay anlamına gelmektedir.

dilimlerinde, belirli davranışlarda bulunarak ziyaret edilmesidir.³ Bu ziyaretin merkezinde yer alan Kâ'be,⁴ İslâm kaynaklarına göre başlangıçta Hz. Âdem tarafından inşa edilmiş, zamanla kaybolmuş ve tekrar Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından aynı temeller üzerine yeniden bina edilmiştir.⁵ Bu yönüyle Kâ'be, Hz. Âdem'e kadar dayanan ve Hz. İbrahim'le 'yeniden diriltilen' saf monoteizmin, tevhid inancının bir ifadesidir.⁶

Kâ'be'yi yeniden inşa eden Hz. İbrahim, hac ibadetinin nasıl gerçekleştirileceğinin esaslarını, modelini de gösteren kişidir. Hacılar, hac ibadetleri esnasında Hz. İbrahim'in göstermiş olduğu şekilde ve onun yaptığı hareketleri izleyerek bu ibadeti yerine getirirler. Bu yönüyle Hac ibadeti, bütünüyle 'İbrahimî' bir ibadet ve onun monoteist anlayışının sembolizmiyle örülüdür.⁷ Aşağıda, öncelikle, dinlerdeki 'hac' ibadetinin sembolizmi üzerinde durulacak; daha sonra, İslâm'daki hac ibadetinin yerine getirilmesi esnasında gerçekleştirilen hareketlerin sembolik anlamları üzerinde durulacaktır.

I. Dinlerde 'Hac' Sembolizmi

Kozmogoni, dinlerin kutsal mekânlarına ait tüm inşalarda örnek alınan oluşumdur. İnşa edilen her yeni ev veya mabed, dünyanın yaratılışını bir anlamda bir kez daha tekrarlar. Aslında, kutsal mekânların her biri 'evrenin merkezinde' bulunmaktadır. Bu anlamda, yeni bir mabedin, şehrin veya evin inşası, Mircea Eliade'ye göre, ancak kutsal olmayan mekân ve zamanın aşılması ve kutsal mekân ve zamanın kurulmasıyla gerçekleşir. Böylece, kurulan mabed de bir 'imago mundi'dir ve bir mikro kozmostur. Bu şekilde kurulan mabedler, dünyanın merkezinde yer alırlar. Her mabed, mekânın kutsanması paradoksuyla ve inşa aynıyle bir 'merkeze' dönüştürülür. Böylece tüm tapınaklar, ortak tek

³ Hac ibâretinin yapılışı ile ilgili fikhî hükümler için bkz.: Bünyamin Erul, 'Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsala Yolculuk', *İslâm'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Ankara 2006, s. 296-309.

⁴ 'Kâbe', yaygın olan yoruma göre, 'küp' şeklinde olduğu için bu ismi almıştır.

⁵ Hac ibâretinin tarihi hakkında bkz.: Abdülhamit Birişik, 'İbadet Hayatı', *İslâm'a Giriş, Temel Esaslar*, Ankara 2007, s. 297-314.

⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, İstanbul 2002, s. 84.

⁷ Ritüellerin klasik yorumlarına dair kısa açıklamalar için bkz.: Yunus Vehbi Yavuz – İsmail Karagöz, 'Allah'a Karşı Görevler', *İslâm'a Giriş, Gençliğin İslâm Bilgisi*, Ankara 2006, s. 307-313.

bir noktada, evrenin merkezinde yer alırlar. Burada söz konusu olan, aşkın bir mekândır. Buna bağlı olarak yapılan diğer mabetler ise, bu 'merkez'in çoğalması ve sınırsızlık özelliğine sahip olması ile sağlanmaktadır. İnşa edilen tüm mabetler, 'Dünyanın Merkezi'nde bulunmaktadır ve inşa edilmeleri, dünyanın yaratıldığı 'ânı' *ad finitum* (sürekli olarak) yineler.⁸

Pek çok mitolojide ve efsanede var olan ve bazen 'yedi dallı ağaçla' temsil edilen kozmik yapı yani mabet, evreni simgeler. O, dünyayı taşıyan, merkezde bulunan bir yapıdır. O, Hayat Ağacı gibi, meyvelerini tadan herkese ölümsüzlük bahşetmektedir. Bu mitosların tamamında 'merkez' sembolizminin çeşitli versiyonları yer almaktadır. Bu yapı, mutlak gerçekliği, yaşam kaynağını ve kutsal gücü temsil etmektedir ve dünyanın merkezinde yer almaktadır. Bütün dinlerin geleneklerde, böyle bir güce sahip olan yapıya ulaşmak 'zorlu' bir yoldur ve engellerle doludur. O, ulaşılmaz bölgelerde bulunur ve canavarlarca korunur. Ulaşılmaz yolu aşır ona yaklaşan kişinin mutlaka onun meyvelerinden yiyecektir diye bir kural yoktur. Kişi, öncelikle zorlu engelleri aşmalıdır.

Örneğin, bazı tapınaklara ve kutsal yerlere (Mekke, Kudüs ve Hardwar gibi) hac ziyareti için takip edilen yol, zâhidlerin katlandığı sıkıntılarla doludur. Çünkü kutsal olmayandan mekândan kutsal mekâna, geçici olandan gerçekliğe, sonlu olandan sonsuzluğa, ölümden hayata geçiş söz konusudur. Bununla beraber, kutsal mekâna her ne kadar ulaşılması zor olsa da, onu ziyaret etmek çok kolay olmaktadır. Nitekim hac ibadetlerini yerine getirmek için zorluklara katlanılır, ancak mabetin ziyaretini gerçekleştirmek kolay olmaktadır. Dünyanın Merkezi'ne (*axis mundi*) ulaşan kimse, böylece gerçekte 'aslî yurduna' yeniden dönmenin ve ona ulaşmanın mutluluğunu yaşar. Hıristiyanlık bunu, 'cennetten dünyaya düşüşten önceki duruma' geçiş arzusu olarak tanımlar.⁹

Meselâ; Eski Mısır'da Abydos'daki Osiris müntesiplerince Heliopolis'e ayrıca Thebes ve Memphis şehirlerine yapılan kalabalık ziyaretlerden bahseden Herodot, piramitlerin bulunduğu bu şehirlerin yüzyıllarca Mısırlıların kutsal ziyaretgâhları olmaya devam etmiş ve yaşarken

⁸ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev.: Lale Arslan, İstanbul 2003, s. 365-366.

⁹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev.: Lale Arslan, İstanbul 2003, s. 366.

adeta 'ölümü tecrübe etmek üzere' uzun ve zahmetli yolculuklara katlandıklarını belirtmektedir.

Doğu dinlerinden Hinduizm'de de kutsal mekân ziyaretleri yoğun olarak yaşanmaktadır. Hinduizm'e göre, Hind alt kıtasının tamamını oluşturan Hindistan'ın bütünü ('Baharatî' yani 'Vatan') kutsal kabul edildiği için, bu kıtada yer alan bütün şehirler kutsal mekân olarak kabul edilmektedirler. Dindar bir Hindu, Ganj Nehri'ne ve Benares'e ziyaretini tamamladıktan sonra, yedi kutsal varlığı temsil eden yedi ayrı şehri (Rama için Avodya şehri; Krişna için Mathoura ve Dwarka şehirleri; Şiva için Hardwar, Kaşi yani Benares, Oujjaini ve Kanchipuram şehirleri) ziyaret yolculuğuna çıkması gerekir. Ayrıca, Bu yönüyle Hinduizm, 'hac yolculuklarından ibâret bir din' olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, 'büyük eşkenar'ı yani Hindistan'ı çevreleyen ve her biri bir yönü temsil eden Badrinat, Dwarka, Rameşvaram ve Puri şehirlerindeki tapınakları ziyaret etmek için hac yolculuğu güzergâhı vardır. Hindu 'hacının' nihai menzili olan Benares, bu mistik yolculuğun son basamağını teşkil eder. Hindular arasında dünyadan el etek çekmiş olan Sadular, hayatlarını tamamını bu hac ibadetini yerine getirmeye adanmışlar ve 'ömür boyu hac'indedirler.

Budizm'de ise, bu dinin kurucusu olan Buda'nın hayatının dönüm noktalarının gerçekleştiği yerler (Lumbini Koruluğu, Bodhi Gaya, Sarnath ve Kuşinagara), kutsal mekânlar olarak kabul edilmiş ve buralar hac merkezleri olmuştur.

Doğu dinlerini için zikredilen bu beldeler giden hacılar, dinin içindeki geleneğe uygun özel giysiler giyerek bu yerleri ziyaret ederler. Adeta kefeni hatırlatan kumaş parçalarından yapılaş olan giysiler, her hacının dünya ile bağını sembolik olarak kopardığını ifade etmektedir. Budist hacıların bazıları, ziyaret ettikleri dinî mekânların etrafında dönerler ve bir nevi tavaf ederler. Asıl itibariyle, kutsal bir yerin etrafının tavaf edilmesi (*circumambulation*) veya çevresinde dolanılması bütün dinî inançlarda olduğu kaydedilmektedir. Âlemin merkezinde olduğu kabul edilen mabed veya kutsal mekân, güneşin hareketinin tekrarı veya dört ana yönü temsil eden kenarların dolaşılması şeklinde tavaf edilmektedir.

Hac mevsiminde Kutsal Mabedin etrafını tavaf etme ritüeline, kaynakların aktardığına göre Yahudilerin hac ibadetinde de rastlan-

maktadır. İbranice’de buna ‘*hakkâfâh*’ (*haqqâfâh*) denmektedir. Asıl itibariyle, bir yerin kutsanması için etrafının ‘yedi defa’ dolaşılması ya da tavaf edilmesi uygulamasına Eski Ahid’de işaret edilmektedir. Bu uygulamanın ‘paradigmasını’ en güzel anlatan bir örneğe, Yeşu’nun Eriha’yı ele geçirmek için şehri kuşatması esnasında rastlanmaktadır. Buna göre, Yeşu kitabında olay şu şekilde aktarılmaktadır:

‘Ve Yeşu sabahlayın erken kalktı ve kâhinler Rabbin sandığını kaldırdılar. Ve koçboynuzundan yedi boruyu taşıyan yedi kâhin Rabbin sandığı önünde durmadan gidiyorlardı ve boruları çalıyorlardı ve silahlı adamlar onların önünde gidiyorlardı ve kâhinler boruları çalarak giderken dümdar da Rabbin sandığı arkasında gidiyordu. Ve ikinci günde şehri bir kere dolandılar ve ordugâha döndüler; altı gün böyle yaptılar. Ve vaki oldu ki, yedinci günde erken, şafak sökünce kalktılar ve şehri yedi kere dolandılar. Ve vaki oldu ki, yedinci kerede, kâhinler boruları çalınca, Yeşu kavme dedi: Bağırın, çünkü Rab şehri size verdi... Ve kavm bağırды ve kâhinler boruları çaldılar ve vaki oldu ki, kavm boru seslerini işittikleri zaman, kavm yüksek sesle bağırдыlar ve duvar olduğu yere çöktü ve herkes kendi önüne doğru olarak kavm şehre çıktı ve şehri aldılar.’¹⁰

Ancak, konumuzla ilgili tavaf ritüelinin en klasik örneği, Mabed döneminde kutlanan ve hac ibadetinin gerçekleştiği Sukkôt yani Çardaklar Bayramı’nda yerine getirilmektedir. Bu bayram, yılın ilk ayı olan Tişri ayının dolunayı zamanında kutlanmaktadır. Yahudilik’te ‘hag’ ismi özellikle ‘Çardaklar Bayramı’ için kullanılmaktadır. ‘Hag’ kelimesi ise, ‘çerçeve çizmek, çevrelemek’ yani ‘tavaf etmek’ anlamına gelen ‘hög’ kökünden gelmektedir ve özellikle bu bayramda gerçekleştirilen ‘tavaf ritüeline atfen kullanılmaktadır. Aynen Eriha’nın alınmasında icra edildiği gibi, bu bayramda da kâhinler yani ‘din adamları’, ellerinde söğüt dalları olduğu halde bir hafta süren bayramın her gününde bir defa Mabed’in etrafını tavaf ederler. Sadece son gün olan yedinci günde, Mabed kâhinler tarafından yedi defa tavaf edilirdi. Tavafların yönü ise, Kâ’be’nin tavafında olduğu gibi, saat yelkovanının yönünün tersine gerçekleşmekte idi. Söz konusu ritüel, Mabed’in yıkılmasından sonra yüz yıllar boyunca yine Çardaklar Bayramı’nda Mabed’in küçük örneği (*mikdaş meat*) kabul edilen sinagoglarda Mabed’deki ibadetin hatıra-

¹⁰ Yeşu, 6/12-20.

sını yâd etmek (*zeker la-mikdaş*) sadedinde tekrarlanmıştır. Sinagoglarda ise, *'bima'*, *'elmemor'* veya *'teva'* da denilen Tevrat'ın okunduğu kürsünün etrafı tavaf edilerek bu ritüel yerine getirilmekte idi.¹¹

II. İslâm'da Hac İbadetinin Sembolizmi

Daha önce de işaret edildiği üzere, İslâm ibadetlerinin sembolizmini ele alan kaynaklarına göre hac ibadetinin kökeni Hz. Âdem'e kadar uzanmakta, onun da meleklerden öğrendiğine dair bilgiler yer almaktadır. Zira melekler, göklerde benzer şekilde Arş'ın etrafını tavaf ederek Allah'ı teşbih etmektedirler. Bu nedenle, hac ibadeti, bu yönüyle yaratılıştan önce de var olan bir ibadet şeklinin, ilk insan ile birlikte yerine getirilen 'başlangıçtan beri var olan' (*primordial*) bir ibadetin günümüzde yeniden yaşanması ve tekrar edilmesidir. Bu durum, aşağıda açıklanacak olan ritüellerin anlamlarından da açıkça anlaşılmaktadır.

Gerçekten, hac ibadetine yapılan ritüeller yakından incelendiğinde, bunların Hz. Âdem'in yaratılışı, Cennet'ten çıkarılışı, Hz. Havva ile buluşması, tövbe etmeleri ve tövbesinin kabulü, Şeytan'ın aldatmalarının cezası olarak taşlanması, tövbenin kabul edilmesiyle birlikte Kurban sunulması ve veda tavafının yapılması. Hz. Âdem'in şahsında gerçekleşen bu olaylar, asıl itibarıyla bütün insanların paylaştığı ve yaşadığı serüvenidir. Hac ibadeti, işte bu serüveni tekrar yaşayarak ilk yaratılıştaki safiyete geri dönüşün ritüellerle yılda bir defa ifa edilmesidir.

Hem Yahudilikteki hac ibadeti hem de İslâm'ın hac sembolizmine dair araştırmalarımız, daha detaylı bir makalede ele alınmak üzere hazırlanmaktadır

¹¹ İkinci yüzyılda yazılmış olan Mişna Sikkah'da ibâretin yapılışı detaylı olarak nakledilmektedir. Bkz.: 'Sukkâh', Talmud de Jerusalem, Venice, c. 4, 54c.

KAYNAKLAR

Akdoğan, Bayram, “Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlak”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 42.

Altıntaş, Hayrani, “Kur’ân ve Estetik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, c. 38.

Andı, Fatih, “Ahlak, Sanat ve Edebiyat”, *Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışı Tebliğler Kitabı*, 24-26 Nisan 2009, 2009.

Arıcan, M. Kazım, “Hegel’in Estetik/Sanat Anlayışı ve Din İle ilişkisi (Hegel’in Güzel Sanat Felsefesinden Din Felsefesine Geçişi)”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/2- 2006.

Aslan, Mücahit, “Müslüman Sanatçı Kimliği Üzerine Düşünceler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Elazığ, 1997.

Aydeniz, Hüsnü, “Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Mevlevî Semâ Âyini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 32, Erzurum, 2009.

Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1987.

Coşkun, İbrahim, “İslâm Düşüncesi Açısından İnanç-Sanat İlişkisi Üzerine Bir Deneme”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2000, c. 2.

Çam, Nusret “Tebliğde Sanat Unsurlarının Kullanımı”, *Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslâm’ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri Kitabı*, TDV Yay. Ankara, 2006.

_____ “İslâm’ın Sanata ve Mîmârîye Bakışı”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 24, Ankara, 1994.

Garaudy, Roger, *İslâm’ın Vadettikleri*, Çev. Salih Akdemir, Pınar Yay., İstanbul, 1996.

Gazzâlî, Muhammed, “İslâmî Sanat ve Edebiyat Üzerine Düşünceler”, çev.: Adem Çalışkan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, Samsun, 1999.

Gökdoğan, Melek Dosay, “Pisagor”, *D.İ.B. İslâm Ansiklopedisi*.

Gürkan, Nejdet, “Dinin Estetik Değerler Üzerine Etkisi: İslâm ve Arap Şiiri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/1, sy. 4.

Kalkışım, M. Muhsin, “Sanatta Yaratma Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Şanlıurfa, 1997.

Kettanî, Muhammed, *Cedelu'l-Akli ve'n-Nakl fi Menâhici't-Tefkîri'l-İslâmî*, Dâru's-Sekafe, y.y., ts.

Kök, Mustafa, “Nureddin Topçu'da Mistik İmanın Estetik ve Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy: 13, Erzurum, 1997.

Kunter, Halim Baki, “Türk-İslâm Sanat Eserlerine Vücut Veren Manevî Âmiller”, *Vakıflar Dergisi*, sy: 8, Ankara, 1969.

Mengüşoğlu, Metin Önal, “Kur'ân Tebliğinde Sanat ve Edebiyat”, *VII. Kur'ân Sempozyumu, Kur'ân ve Müslümanlar Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Ankara, 2005.

Necip Fazıl, *Çile*, İstanbul, 1979.

Özkeçeci, İlhan, “İslâm İnancının Sanata Yansımaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi III. Kutlu Doğum Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Isparta, 2000.

Pekpelvan, Belgin, “İslâm Sanatında Tasavvufi Sembolizm ve Mevlevîlik”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çanakkale, 2006.

Selçuk, Hikmet, “İslâm Dininin Güzel Sanatlara Bakışı”, *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, yıl: 1, sy. 1.

Şahin, Naim, “Gazzâlî'de Etik Estetik İlişkisi”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 47, sy. 3.

Tokat, Latif, “Sanat Kutsalın İfşası mıdır?”, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2005/2).

Turgay, Nureddin, “Kur'ân'a Göre Estetik ve Güzel Sanatlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 2, Diyarbakır, 2000.

Yetkin, Suut Kemal, “İslâm Sanatının Mahiyeti”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl: 1952.

CAHİLİYE DÖNEMİ HACCINDAN İBRAHİMÎ HACCA DÖNÜŞ

Ali AKPINAR[▲]

Kavram olarak Hac, kutsal mekânların ilah(lar)a yahut o mekânların sahiplerine yakınlaşma adına, belli zamanlarda ziyaret edilmesi demektir. Bu manada hac, hemen hemen bütün dinlerde var olan bir ibadettir. Sâmi geleneğe göre, ziyaret edilen bu mekânlar, ilahların oturduğu evlerdir ve bu yüzden onlar, *Büyütü'l-Âlihe/ İlahların Evleri* diye isimlendirilmişlerdir.¹ Hemen söyleyelim ki İslâm Haccının temel merkezi olan Kâ'be de *Beytullah/Allah'ın Evi* olarak isimlendirilir, ancak onun Allah'ın evi olması sembolik olup asla Yüce Allah'ın oturduğu yer anlamına değildir. Ekin bitmeyen bir vadide, zahir itibarıyla insanlara hiç fayda sağlamayan dağların arasında bir mabed, Allah'ın evi Kâ'be. Dünyanın dört bir yanından ona akın eden insanlar. Herhangi bir çıkar sağlama amacıyla değil, sırf Allah emrettiği için ve O'nun rızasını kazanmak için. İnsanın soyutları somutlaştırma temayülüne insanın algılayabileceği bir lisanla verilen İlahî cevap. Allah'ın Evi Kâ'be: *Zâhiruhû ahcâr ve estâr, bâtinühû esrâr ve envâr. Dış görünüşü taş ve örtü, içi ise sır ve nur.*

Hac ibadeti temeli Hz. İbrahim peygambere ve hatta Hz. Âdem'e kadar uzanan tarihî bir ibadettir. Son Peygamber Hz. Muhammed, peygamber olarak kavmine gönderildiğinde Mekke'de hac yapıyordu. İnen Kur'ân âyetleri Hac ibadetinin devam ettiğini bildirmiştir. Ancak âyetler ve Peygamberimizin açıklamaları Hac ibadetine karıştırılmış şirk geleneklerini ve mantıksız uygulamaları ortadan kaldırdı, tüm bu açıklama ve uygulamalar haccı yeniden asliyetine döndürerek düzenlemiştir. İlk insanla birlikte var olan ilk mabedin etrafında oluşan, insanlık tarihinin nesilden nesile aktardığı hac geleneği; tevhidden uzaklaşıp sapan insanlar tarafından zaman tağyîr ve tahrîf edilmiş, bozulan bu

[▲] Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

¹ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, VI, 347.

Âdem ve İbrahimî gelenekler, Hz. Muhammed'in söylem ve eylemleriyle yenilenerek aslî temellerine oturtulmuştur...

Hac ibadetinin uygulaması tüm ayrıntılarıyla Kur'ân'da yer almaz. Zaten bu anlamda Kur'ân bir '*namaz hocası kitabı*' olmadığı gibi bir '*hac rehberi kitabı*' da değildir. Çünkü Kur'ân bir *tezkir* kitabı olup, bir *tedris* kitabı değildir. Ne var ki, bugün bir takım temel ibadetlerin yapılış şekli ve zamanı etrafında çeşitli spekülasyonlar üretilirken çoğunlukla Kur'ân referans gösterilmektedir. Oysa Kur'ân merkezli olduğu söylenen bu yaklaşımların, aslında bütüncül ve derinlemesine bir yaklaşım özelliğinden uzak; parçacı, yüzeysel ve ön kabulle belirlenmiş tezlere âyetler bulma/Kur'ân'a söyletme eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin çok önceleri Hâricîlerden bir grup tarafından² seslendirildiği halde yankı bulmayan ve ilk defa söyleniyormuş gibi bugün yeniden gündeme getirilen *Hac ibadetinin senenin tüm aylarına yahut senenin üç ayına yayılabileceği* görüşü net olarak Kur'ân'dan çıkmaktadır.

A. Hac Mevsimi İle İlgili Âyetlerin İniş Süreci

Kur'ân, mesajlarının evrensel olmasını sağlamak için, anlattığı olayların geçtiği yer ve zamanlarını, olayın kahramanlarının isimlerini genellikle vermez. Ancak az da olsa bazı yer, zaman ve şahıs isimleri Kur'ân'da yer alır. Bunun pek çok sebebi vardır şüphesiz.

Kur'ân'da bazı yer ve zamanlara dikkat çekilmesiyle ilgili olarak Reşid Rıza özetle şunları söyler: "*Yüce Allah, bazı yer ve zamanlar için özel bazı emir ve yasaklar koymuştur. Bunun nedeni, onları insanların daha bir özenle yerine getirmelerini sağlamaktır. Çünkü insan psikolojisi tekdüzelikten sıkılır. Bu yüzden İslâm'da devamlı yapılması istenen ibadetler oldukça kısa ve hafif tutulmuştur. Sözgelimi sürekli kılınması gereken vakit namazlarının farzları çok kısa zamanda yerine getirilebilir. Örnek olarak Cenâb-ı Hakk, insanların haftalık genel toplantı gününde Cuma namazını özel olarak farz kılmıştır. Senede bir ay (sayılı günlerde) orucu farz kılmıştır. Aynı şekilde Zilhicce'nin sayılı günlerinde haccı meşru kılmıştır. Yine hac için gidiş geliş ayları olan haram aylarda savaşı*

² İbn Hazm'ın tespitine göre Hâricîlerin bir grubu olan Ebû İsmail el-Bittîhî ve yandaşları haccın senenin tüm aylarında yapılabileceğini söylemişlerdir. Bkz. İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, ty, V, 51-52.

yasaklamıştır. Savaşı olabildiğince azaltıp barışı yaygınlaştırmak ve güvenli bir ortamda umre yapılmasını sağlamak için, senenin ortasında olan Receb'i de haram aylardan saymıştır. Hacıların güvenliği için Mekke ve çevresini güvenli belde (harem) kılmıştır. Kâ'be'yi kendisine izafe edip (Beytullah=Allah'ın evi) ona hürmet edilmesini istemiştir. Böyle özel belirlenmeler olmasaydı, insanların belli bir yer ve zamanda anlaşmaları imkânsız olurdu.³

Kur'ân, yerlerin ve göklerin yaratıldığı günden beri Allah katında ayların sayısının on iki olduğunun altını çizer ve bunlardan dördünün haram ay olduğunu belirtir.⁴ Yine Kur'ân, ayların yerlerinin değiştirilmemesini isteyerek böyle bir şeye yeltenmenin gerçeği örtmede ileri gitme/küfür olduğunu söyler.⁵ Ay takvimine göre, tüm aylar senenin bütün mevsimlerini dolaşır. Dinî düzenlemeler genelde bu ay hesabına göre belirlenmiştir. Böylece sözgelimi Ramazan orucu, hac ve kurban günleri senenin bütün mevsimlerine rast gelebilmekte, böylece her mevsimde bu ibadetlerin zevki tadılmakta yahut meşakatlere katlanarak nefislerin değişik zaman ve şartlarda eğitimi sağlanmaktadır. Cahiliye Arapları ise, siyasî ve ekonomik bir takım gerekçelere binaen bu ayların yerlerini değiştiriyorlardı. Örneğin onlar, hac mevsiminin kendileri için en uygun olan zamana denk gelmesini sağlamak için değiştiriyorlardı. Bu ise, ibadetlerin ya hep zor, ya da hep kolay mevsimlere rast getirilmesi demektir. Kur'ân bu şekilde ayların yerleri üzerinde oynamayı yasaklamıştır.

Şeâirden sayılan⁶ dört haram ay, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem, Receb'dir. Bunların ilk üçü hac ayı, dördüncüsü umre ayıdır. Bu aylar, 'haram ay' ilan edilerek insanlar, bu aylarda barış içerisinde yaşamaya alıştırmışlar; Şam, Mezopotamya ve Irak gibi uzak yerlerden hac ve umre için Mekke'ye gelen insanların güvenle gelip memleketlerine dönmeleri sağlanmıştır. Dolayısıyla haram aylar ile hac ayları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu aylarda savaşın yasak sayılmasının temelinde

³ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Fıkr, Kahire, 1923, X, 413-414.

⁴ Bkz. *Tevbe* 9/36. Ayrıca bkz. *el-Bakara*, 2/194, 217; *Maide* 5/2, 97.

⁵ Bkz. *Tevbe* 9/37.

⁶ Bkz. *Maide* 5/2, 97. Şeâir, ibâret ve kurbe için belirlenmiş özel alametler demektir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984, I, 164; II, 272. Tevhid dinin burçları, en temel göstergeleri için kullanılan bu kelime hem ibâretin kendisi için, hem de ibâretin yer ve zamanı için kullanılmıştır.

insanların güven içerisinde hac ve umre yapabilmelerini sağlamak yatmaktadır. Kur'ân, ayların sayısına genel olarak işaret ettikten sonra, hac ay ve günlerine de dikkat çekmiştir. Burada şunu söyleyelim ki Kur'ân'da on iki ayın isimlerinden yalnızca Ramazan ayının adı açıkça geçer,⁷ diğerleri geçmez. İşaret edilen diğer gün ve ayların açıkça isminin geçmemesi, onların Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bilinmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu kısa girişten sonra Hac mevsimi ile ilgili âyetlerin iniş sürecini görelim:

1. Mekke'de inen bazı âyetlerde cahiliye döneminde bilinen bazı günlere dikkat çekilmiştir: Onuncu sırada inen Fecr sûresi şöyle başlar: "*Fecre, on geceye, çifte ve teke, örttüğü /yola koyulduğu an geceye yemin ederim ki!*"⁸ Âyetlerde geçen "Fecr'in Kurban bayramı sabahı yahut Zilhicce'nin ilk günü olabileceği⁹ on gecenin Zilhicce'nin ilk on gecesi"¹⁰, tek gün Arafe günü (9. gün), çift ise Kurban bayramı günü (10. gün),"¹¹

⁷ Kur'ân, oruc ayı olan Ramazan ayını, Kur'ân'ın indirildiği ay olarak zikreder. Bkz. el-Bakara, 2/185. Söz konusu âyetten, bu ayın Kur'ân'ın inmeye başladığı ay olması hasebiyle adının zikredildiği çıkarılabilir.

⁸ 89 Fecr 1-4.

⁹ Ayrıca genel olarak her günün başlangıcı, sabah namazı, gündüzün tamamı, Muharrem'in ilk günü olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 102-103.

¹⁰ Ramazan'ın son on günü olabileceği söylenmişse de, itikafla bu günlerin diğer günlerden farklı tutulması Medine döneminde olan bir uygulamadır. Yine bu on gecenin Ramazan'ın ilk on gecesi yahut Muharrem'in ilk on gecesi olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 103-104.

¹¹ Ayette geçen çift ve tek ile ilgili şu yirmi görüş ileri sürülmüştür: Şef Arafe ve Kurban günü; vetr kurban gecesi; Şef kurban günü (10. gün), vetr Arafe günü (9. gün); Şef çift rekâtlı namaz, vetr tek rekâtlı namaz; Şef tüm yaratıklar, vetr bir Allah; Vetr Hz. Âdem, şef eşi; Şef kurban bayramının iki günü, vetr üçüncü günü; Şef sabah namazı, vetr akşam namazı; Şef akşam namazının iki rekâtı, vetr üçüncü rekâtı; Şef çift yaratıklar, vetr tek yaratıklar; çift sayılar, tek sayılar; Zilhicce'nin on günü, vetr Mina 'daki üç gün; Şef fısıltı ile konuşanın ikincisi olan Allah, vetr tek olan Allah; Şef Âdem ve eşi, vetr Yüce Allah; Şef gece ve gündüz, vetr gecesi olmayan kıyamet günü; Şef cennetin sekiz derecesi, vetr cehennem yedi derecesi; Şef izzet ve zillet gibi zıt şeyler, vetr her şeyiyle tek olan Allah; Şef Safa ve Merve tepeleri, Vetr Ka'be; Şef Mekke ve Medine mescidleri, vetr Beyt-i Makdis; Şef hacla umrenin birleştirildiği Kıran haccı, vetr ifrat haccı; Şef namaz oruc gibi tekerrür eden ibâretler, vetr bir kere

örtlen gecenin ise Müzdelife gecesi olduğu söylenerek¹² âyetlerin bu gün ve gecelere dikkat çektiği belirtilmiştir. Bu konudaki görüşlere bakıldığında, bu âyetlerde daha çok hacla ilgili gün ve gecelerin öneminin vurgulandığı görülür. Bu gün ve geceler, Kur'ân'ın ilk muhataplarınınca bulunduğu için genel ifadelerle anılmıştır.

2. 27. sırada yine Mekke'de inen Burûc sûresinde de şu âyet yer alır: *"Tanıklık edene (şâhid) ve tanıklık edilene (meşhûd) yemin olsun!"*¹³ Âyette geçen 'şâhid' Cuma günü, 'meşhûd' ise Arafе günü yahut Kurban bayramı günüdür.¹⁴

3. Yine Mekke'de Peygamberliğin 10. yıllarında inen ve insanlara haccı duyurmasına dair Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e olan hitabını anlatan âyet şöyledir:

*"İnsanlar arasında haccı ilan et. Gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."*¹⁵ Mevdûdî, Hac sûresi 25-78. âyetlerinin Medine'nin ilk yıllarında Hicrî 1. yılın Zil-hicce ayında indiğini söyler.¹⁶

4. Hac ile ilgili olarak Medine'de inen ilk âyette¹⁷ şöyle buyrulmuştur:

*"Sana doğan ayları soruyorlar. De ki, onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir."*¹⁸ Aslında diğer ibadetler için de hilaller vakit ölçüleridir. Ama bu âyette özellikle haccın anılması, cahiliye döneminde

yapılması gereken ibâret hac. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 104-108; Suyûtî, *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzîl*, Beyrut, 1985, s. 287.

¹² Yine söz konusu gecenin senenin her gecesi yahut kadir gecesi de olabileceği söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 108.

¹³ 85 Burûc 3.

¹⁴ Bundan başka 'şahid' Kurban günü, 'meşhûd' Arafе günü; Hacerü'l-esved ve Hacı da denmiştir. Diğer görüşler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 71-73.

¹⁵ Hac 22/27. Ayette hitabın Hz. Muhammed'e olabileceği de söylenmiştir. Bkz. Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr*, Mısır, 1964, III, 558. Ancak hitap Hz. İbrahim peygambere olsa bile, Kur'ân'da bunun aynı şekilde tekrarlanması, bu emrin Peygamberimiz başta olmak üzere, Kur'ân'ın tüm muhataplarına olduğu anlamına da gelir.

¹⁶ Bkz. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İstanbul, 1996, III, 339-340.

¹⁷ 17 İbn Aşûr Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ty, II, 196.

¹⁸ el-Bakara, 2/189.

yapıldığı gibi hac aylarının değiştirilmemesi ve haccın Allah'ın belirlediği aylarda yapılmasını vurgulamak içindir.¹⁹ Âyet, senenin tüm aylarını kapsamakta olup geneldir. Bu âyet daha sonra inen 'bilinen aylar' ifadesiyle tahsis edilecektir.

5. Hicretin altıncı senesinde Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiyye anlaşmasından sonra inen âyet ise şöyledir:

*“Haccı da ve umreyi de Allah için tamamlayın.”*²⁰

Bu âyetle, bir önceki sene başlanıp bitirilemeyen umrenin tamamlanması istenmiş ve insanlar ilerde farz kılınacak olan hac ibadetine hazırlanmıştır.²¹

6. Bedir savaşıdan sonra Hicretin 2. yahut 3. yılında inen ve genel olarak haccın farziyetini açıklayan²² âyet ise şöyledir:

*“Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...”*²³

7. Hicretin 9. yılında inen âyet ise, mücmel olarak haccın farziyetini bildiren bir önceki âyeti beyan ederek²⁴ şu şekilde gelmiştir:

*“Hac, bilinen aylardır.”*²⁵

Âyette geçen bilinen hac aylarının hangileri olduğu konusunda üç görüş vardır:

a. Şevvâl, Zilka'de aylarıyla Zilhicce'nin ilk on günü. *İbn Abbas, Süddî, Şa'bî, Nehâî* başta olmak üzere cumhurun görüşü budur. Bu görüş üç mezhep imamının görüşü olup İmam-ı Malikin de bu görüşte olduğuna dair bir rivayet vardır.

¹⁹ Bkz. Râzî Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran, ty, V, 124.

²⁰ el-Bakara, 2/196.

²¹ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 216-217.

²² Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 231. Haccın hicretin 5, 6, 7, 8, 9 ve 10. yıllarında farz kılındığına dair görüşler de vardır. Kurtubî, bunlardan 9. yılı tercih etmiştir. Bkz. Özeydın Abdülkerim, 'Hac' md. DİA, XIV, 388. Bu konuda birden fazla görüş olmasının nedeni, hac ile ilgili âyetlerin farklı periyotlarda inmiş olmasıdır.

²³ Al-i İmrân 3/97.

²⁴ İbn Aşûr, II, 231.

²⁵ el-Bakara, 2/197.

b. Şevval, Zilka'de ve Zilhicce aylarının tamamı. İbn Ömer, İbn Mesud, Ata, Mücahid, er-Rabi', Zührî ve İmam Malik'in görüşüdür.²⁶

c. Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Derveze, bu üç haram ayın hac ayı olması gerektiğini savunur.²⁷

Hac aylarının bu şekilde üç ay olarak belirlenmesi, bu üç ayda hac için ihrama girilebilse bile, bu üç ayda hac yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü uygulamada böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Bu konuda aykırı bir görüş de ileri sürülmemiştir. Hac aylarının bu şekilde geniş tutulma esprisi, bu üç ayın dışardan Mekke'ye gelenlerin gelip geri dönebilecekleri süre olması ve bu üç ayda hac için ihrama girilebilmesidir. Çünkü genel olarak belirlenen bu hac ayları aşağıdaki âyetlerle belli günlere, sayılı günlere ve sonuçta tek güne indirgenmektedir. Sünnetteki açıklamalar da bu doğrultudadır. Zaten âyet, bilinen aylar diyerek, hac aylarının Kur'ân'ın indiği dönem insanları tarafından bilindiğini belirtiyor ve bu bilineni takrir ediyor. O dönemde insanların hac ibadetini bütünüyle üç aya yaydıklarına dair bir görüş kaynaklarımızda yer almamıştır. Nitekim cahiliye döneminde Şevval ayında hac için hazırlıklara başlanır, bu aylarda ihrama girilirdi. Ama bu, bu ayların hepsinde hac yapılır anlamına gelmezdi.²⁸

Âyette 'Hac' kelimesinin üç kere tekrar edilmesi şu şekilde açıklanmıştır: Bunlardan birincisi hac zamanına, ikincisi hac ibadetine, üçüncüsü de hac yeri ve zamanıyla birlikte ihrama işaret etmektedir.²⁹ Âyetin 'Hac, bilinen aylardır' cümlesi, Haccın vakti bilinen aylardır, Hac, bilinen aylardadır, Hac, bilinen aylarda yapılan hactır, şeklinde anlaşmıştır.³⁰

Şimdi de hac aylarını günlere tahsis eden âyetlere bakalım:

8. Mekke'de inen sûrelerden biri olan Hac sûresinde "İnsanlar kendileri için bir takım menfaatlere tanık olmak ve Allah'ın kendilerine bahşettiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde (fî eyyâmîn ma'lûmât) Allah'ın ismini anarak kurban kesmeleri için sana (Kâ'be'ye)

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, ty, I, 346; Şevkânî, I, 253; Menâr, II, 226.

²⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 210; Ateş Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, I, 347.

²⁸ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 350.

²⁹ Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, I, 245.

³⁰ Râzî, *Tefsîr*, V, 160; Sâis, *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*, I, 209.

*gelsinler*³¹ buyurulmuştur. Âyette geçen ‘bilinen günler’ Zilhicce’nin ilk on günüdür. *İbn Abbas*, âyette kurban kesiminden bahsedilmesini gerekçe göstererek bu günlerin kurban günleri olduğunu söyler.³² Zaten *İbn Abbas*’ın söylediği kurban günleri de Zilhicce’nin ilk on gününün içindedir.

9. Medine’de inen Bakara sûresinde ise “*Sayıli günlerde (fi eyyâmîn ma’dûdât) Allah’ı anın.. Kim iki gün içerisinde acele ederek (Mina’dan Mekke’ye dönmek isterse..*”³³ buyurularak ‘sayılı günlere’ işaret edilmiştir. Söz konusu günlerin Teşrik günleri ve Şeytan taşlama günleri olduğu söylenmiştir.³⁴

10. Hicretin dokuzuncu yılında Hz. *Ebû Bekir*’in hac emiri olarak tayin edilip ve haccın ilk olarak pratiğinin yapıldığı senede hacla ilgili son inen âyette ise, hac günü tek gün olarak net bir şekilde belirlenmiştir: “*Bu, büyük hac gününde (Yevme’l-Haccî’l-Ekber) Allah’tan insanlara bir bildiridir.*”³⁵ Hac için insanlar toplandığı için yahut haccın en temel rüknü Arafatta vakfe, o günde yapıldığından dolayı o güne ‘büyük hac günü’ denilmiştir. Bu günün Kurban bayramı günü (Zilhicce 10. gün) olabileceği de, Arafe günü (Zilhicce 9. gün) olabileceği de söylenmiştir.³⁶ Rivayete göre Peygamberimiz, Veda haccında Zilhicce’nin 10. günü, bugün günlerden nedir, diye sormuş; ashab, Kurban günüdür, diye cevap vermiş; bunun üzerine şöyle buyurmuştur: “Bugün Hacc-ı Ekber günüdür.”³⁷ Genel olarak ilim adamları, bugünün hac vakti değil,

³¹ Hac 22/28.

³² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, III, 11; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II, 558; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, III, 361.

³³ el-Bakara, 2/203.

³⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 351; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 259-262

³⁵ Tevbe 9/3.

³⁶ Hacc-ı ekber ifadesi hac için, Hacc-ı asgar ifadesi ise umre için kullanılmıştır. Kıran haccı için ‘Büyük hac’; ifrad haccı için ise ‘Küçük hac’ da denmiştir. Yine Kurban bayramı günü için, ‘Büyük hac günü’, Arafe günü için ‘Küçük hac günü’ de kullanılmıştır. Bkz. Reşid Rıza, *Menâr*, X, 159-160. Bu günden maksadın tüm hac günleri olduğuna dair de bir görüş vardır. Bkz. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 396. Ancak Râzî, bu üçüncü görüşün pek tutarlı olmadığını, âyette tek bir günün kastedildiğini söyler. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XV, 221.

³⁷ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, Mağrib 1387, I, 125-126; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, II, 206.

tek bir günü bildirdiğini, bu günün de “Hac Arafattır”³⁸ hadisine göre Arafe günü yahut da yukarıdaki rivayete göre Kurban bayramının ilk günü olduğunu söylemişlerdir.³⁹

Görüldüğü üzere Kur’ân âyetleri hac mevsimini önce ‘bilinen aylar’ diyerek genel olarak ifade ettikten sonra, tek gün olarak belirlemiştir. Bu konudaki İslâm öncesi uygulama, İslâm’dan sonraki uygulamalar ve Peygamberimizin açıklamaları da bunu net bir şekilde teyit etmektedir. Yani gelen âyetler, daha önceden var olan meşru’ uygulamaları onaylayarak gelmiştir. Bu konuda Hz. Peygamberin uygulamaları⁴⁰ ve aşıktan günümüze kadarki uygulamalar da belirleyici rol oynamaktadır. Haccın yapılışı ile ilgili âyetlerde ‘ifâza’ kavramının özellikle seçilmesi de her yıl hac yapacak olan tüm insanların ‘Büyük Hac Gününün’ tek bir gün olduğunu vurgulamaktadır. Şimdi bu kavramlara kısaca değinelim:

B. Kur’ân Âyetlerinde Bazı Hac Kavramları

Kur’ân’da hac ile ilgili olarak önemli yerler ve hac amelleriyle alakalı kavramlar yer almaktadır. Biz bunlardan konumuza ışık tutacağını düşündüğümüz bir kaçının üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Hac sözlükte, mutlak olarak niyet etmek, geri durmak, gelmek, tedavi için yarayı yoklamak, delille galip gelmek, çokça ihtilaf etmek anlamlarına gelir. Terim olarak Mekke’yi kastelemektir.⁴¹ Kelime dokuz kere “el-Hac” şeklinde⁴², bir âyette “Hıccü’l-Beyt” şeklinde⁴³, bir

³⁸ Tirmîzî, *Tefsîr* 2/22; Ebû Davûd, *Menâsik* 68; İbn Mace, *Menâsik* 57; Dârimî, *Menâsik* 54..

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2453.

⁴⁰ Nitekim Râzî, Hac suresi âyetinde geçen ‘İnsanlara haccı bildir, sana gelsinler’ ifadesini, hac konusunda sana uysunlar, demek olduğunu söyleyerek güzel bir tespitte bulunur. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 28. Bu noktada Hz. Peygamberin “Hac menasikini benden alın, benden gördüğünüz gibi haccı yapın” (Müslim, *Hac* 310; Ebu Davûd, *Menâsik* 77; Nesâî, *Menâsik* 220; Ahmed, III, 318, 337, 366, 387) şeklindeki meşhur hadisi devreye girmektedir.

⁴¹ Zebîdî, *Tâcü’l-Arus*, II, 16-17; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 569.

⁴² Bkz. el-Bakara, 2/189, 196 (üç kere), 197 (üç kere), *Tevbe* 9/3; *Hac* 22/27.

⁴³ Bkz. Âl-i İmrân 3/97.

âyette de “el-Hâc” şeklinde⁴⁴ geçmiştir. Kullanımlarının tamamında kelimenin marife olması, haccın bilinen bir ibadet olduğuna işaret etmektedir. Buna göre hac, öteden beri uygulanagelen belli bir ibadettir.

İfâza: Suyun bolca dökülmesi, coşkun akması, çoğalıp taşması, bol ve yaygın olma, kalabalıklaşıp çabuk dağılma anlamlarına gelir. Tıpkı bunun gibi hacıların kalabalık halinde Arafat’tan Müzdelife’ye akması, sükûn etmesi için kullanılmıştır.⁴⁵

Kur’ân’da bu kelime altı yerde, gözden yaş boşanması,⁴⁶ bir işe, bir söze dalmak, taşkınlık yaparak gömülmek,⁴⁷ üzerine bolca su akıtmak⁴⁸, üç yerde de Arafat’tan Müzdelife’ye akmak, sükûn etmek⁴⁹ anlamlarında kullanılmıştır.

Tüm hacılar, hep birlikte bir anda Arafat’tan çıktıkları için bu kelime kullanılmıştır. Kelime şiddet değil, çokluk bildirmektedir.⁵⁰ Âyet, Arafat’ta vakfenin farziyetine de delalet eder. Çünkü ifâza ancak orada vakfeden sonra olacaktır. Zaten hadiste “*Hac Arafattır, Arafat vakfesine yetişen hacca yetişmiş olur*”⁵¹ buyurulmuştur. Âyette geçen Efâza’n-Nâs ifadesi ‘Efâza’n-Nâsi’ diye de okunmuştur. Buna göre mana, unutan Âdem’in ifâza ettiği yerden... demektir. Bu anlayışa göre âyet, “Andolsun Biz, daha önce Âdem’den söz almıştık, ama o unutmuştu”⁵² âyetini hatırlatmaktadır.⁵³ Hz. İbrahim’in ifâza ettiği yerden, diye de anlaşılmıştır.⁵⁴ Cahiliyye döneminde Kureyşliler ve Humus denilen Kâ’be hizmetlileri Arafât yerine Müzdelife’de vakfe yaparlardı. Âyet böyle bir ayrımı yasaklayarak tüm insanları eşitlemiştir.⁵⁵

⁴⁴ Bkz. Tevbe 9/19.

⁴⁵ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s, 387; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185, 348.

⁴⁶ Maide 5/83; Tevbe 9/92

⁴⁷ Yunus 10/61; 24 Nûr 14; 46 Ahkâf 8.

⁴⁸ el-A’raf 7/50.

⁴⁹ el-Bakara, 2/198, 199 (iki kere).

⁵⁰ İbn Aşûr, II, 238.

⁵¹ Tirmizî, Hac 57; Ebû Davûd, Menâsik 69.

⁵² Tâhâ 20/115.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 348.

⁵⁴ Şevkânî, I, 258.

⁵⁵ Bkz. Buhârî Hac 91-92; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 349; Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, I, 226; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 363-370.

İfâza kavramının vurgulamak istediği en önemli husus, insanların hep birlikte Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmelerinin gerekli olduğudur. Aynı şekilde bu kavram, hacılar arasındaki uygulama farklılığına da son vermektedir. Kavramda yüklü olan bu anlamların gerçekleşmesi ise, tüm hacıların aynı anda Arafat'ta bulunmaları ve hep birlikte Müzdelife'ye akmalarıyla mümkün olacaktır.

Te'zîn: Duyurmak, bildirmek, ilan etmek anlamlarına gelen⁵⁶ bu kök, Kur'ân'da üç yerde 'te'zîn'⁵⁷, iki yerde 'teezün'⁵⁸ formunda kullanılmıştır. Bunlardan birisi, şu şekilde hac ibadetinin insanlara duyurulmasını emretmektedir: "*İnsanlara hacı duyur...*" Yüksek sesle ve tekrar tekrar bildirme, ilan etme demektir.⁵⁹ Bu kavram ile hac ibadetinin tüm insanlığa duyurulmasının gereği vurgulanmıştır. Hac, hac merkezine ne kadar uzakta olursa olsun, farklı ulaşım vasıtalarına sahip tüm insanları ilgilendiren evrensel bir ibadettir.

C. Hac İbadetinin Temel Hedefleri/Hikmetleri

Elbette taabbüdü ibadetler Yüce Allah'ın emri olduğu için yapılırlar. Onlar da mutlaka bir hikmet ve bir gerekçe aranmaz. Ancak bir adı da 'Hakîm' olan ve her yaptığında, her söylediğinde sayısız hikmetler olan Yüce Yaratıcının emrettiği ve yasakladığı her şeyde de pek çok hikmet vardır. Bunların bilinebilenleri olduğu gibi, net olarak bilinmeyenleri de olabilir. Emir ve yasaklardaki hikmetleri bilmek, her şeyden önce onları emreden hakkında olumlu kanaatlere sahip olmayı sağlar; öte yandan kimi insanın onlara daha çok ve daha bir iştiaqla yönelmesini ve coşkulu bir şekilde yapılmasını sağlar.

İbadetlerde asıl hedef Yüce Allah'ın isteğini yerine getirerek O'nun hoşnutluğunu kazanmaya ve O'na yakın olmaya çalışmaktır. Bu asıl gaye hiçbir zaman göz ardı edilmemeli ve diğer hikmet ve sebepler bunun önüne geçirilmemelidir. İşte Hac da pek çok hikmetleri barındıran önemli bir ibadettir. Nitekim hacla ilgili âyetlerde "*Onlar kendileri için olan bir takım menfaatlere tanık olsunlar..*"⁶⁰ "*Onda*

⁵⁶ Bkz. Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s, 15.

⁵⁷ Bkz. el-A'raf 7/44; 12 Yusuf 70; Hac 22/27.

⁵⁸ el-A'raf 167; İbrahim 14/ 7.

⁵⁹ İbn Aşûr, XVII, 242.

⁶⁰ Hac 22/28.

(*hac fillerinde veya kurbanlıklarda*) sizler için belli süreye kadar bir takım menfaatler vardır..⁶¹ “Rabbinizin fazlından /rızkından istemenizde size herhangi bir günah yoktur..”⁶² denilerek hac ibadetindeki bu bireysel ve toplumsal, dünyevî ve uhrevî yararlar işaret edilmiştir. Rivayet edilir ki *Ebû Hanife*, hac yapmadan önce diğer ibadetleri üstün sayardı; ama o, hac yaptıktan sonra haccı tüm diğer ibadetlerden üstün saymıştır, çünkü onda pek çok özellik ve güzellik bir araya gelmiştir.⁶³ Hac ibadetinde bulunan ve hac ibadetini yapan birey, o kişinin yakın çevresi ve diğer insanlar açısından hikmetleri⁶⁴ şöyle sıralayabiliriz:

1. Hac, Allah içindir, O’nun için, O’nun emri olduğu için, O’nun hoşnutluğunu kazanmak için yapılır. Nitekim âyetlerde “*Yoluna gücü yetenin Beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır*”⁶⁵ “*Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın*”⁶⁶ buyurulmuştur. Bir hadiste de haccın asıl amacından saptırılabilceğine şöyle dikkat çekilmiştir: “*Ahir zamanda devlet adamları seyahat, zenginler ticaret, fakirler dilenmek, ham sofular da gösteriş için hac yaparlar.*”⁶⁷

2. Allah’ın evi olarak nitelenen ve ilahî birliğin, bir tek Allah’a boyun eğmenin, O’na bağlılığın bir sembolü olan Kâ’be başta olmak üzere, diğer kutsal mekânlarla Yüce Allah’a saygı adeta somutlaştırılır.

3. Hac, insanı maddî ve manevî kirlilerden arındıran, ruhî doygunluk ve dinginlik veren bir ibadettir. Hac, içerisinde çok büyük fedakârlık, ihlâs, sabır, dua, zikir yoğunluğu olan bir ibadettir.

4. Hac, toplu dua ve ibadet coşkusunun en zirvede tadıldığı bir ibadettir. Mazlumların, zayıfların, güçsüzlerin, seçkinlerin dualarından yararlanan bir ibadettir hac.

⁶¹ Hac 22/33.

⁶² el-Bakara, 2/198.

⁶³ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 11.

⁶⁴ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, Mısır, 1939, I, 415-419; Dehlevî, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, II, 156; Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, III, 404-407; Uludağ Süleyman, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989, s. 94-98; Görgün Tahsin, ‘Hac’ md, DİA, XIV, 397-399.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁶ el-Bakara, 2/196.

⁶⁷ Gazalî, *İhyâ*, I, 269.

5. Haşr ve neşire benzerliği ile insanlara âhireti hatırlatan ve ona hazırlayan bir 'öte dünya' hazırlığıdır. Hac için yola çıkan kişi, tıpkı âhiret yolculuğuna çıkıyormuş gibi beraber yaşadığı insanlarla helalleşir, çok sevdiği eşini dostunu, malını mülkünü geride bırakarak yola koyulur.

6. Hacda tarihî tevhid birliği hatırlatılır ve yaşatılır. Zira hac, temelî Peygamberlerin atası sayılan Hz. İbrahim'e dayanan, onun hatıralarının yaşatıldığı, pek çok hatıranın yâd edildiği bir ibadettir. Yine Hz. Peygamber ve ashabının tevhid mücadelesinin geçtiği yerlerde yapılan hac, o seçkin kişilerin yaşadıklarını gözümüzde canlandıran, Müslüman olarak namazda günlük olarak yöneldiğimiz Kâ'be'yi canlı olarak yerinde görmemizi sağlayan bir ibadettir.

7. Bir güvenlik ve dokunulmazlık bölgesi, bir sit alanı olan Harem bölgede hacı, barış içerisinde yaşamının, çevreyi korumanın, insan şöyle dursun, hayvan ve bitkileri bile incitmemenin ne demek olduğunu anlar ve pratik olarak yaşar.

8. Hac, yıllık, dinî, ilmî, politik, diplomatik, ekonomik, sosyal uluslararası bir kongredir. Onda dünyanın çok değişik yerlerinden gelen seçkin ilim adamları karşılıklı fikir ve görüş alış verisinde bulunur, birbirlerinin çalışmalarından haberdar olurlar. Diplomatik görüşmeler yapılır, yeni stratejiler belirlenir. Hac büyük bir ekonomik pazar olarak pek çok kişinin para kazandığı, görgüsünü-bilgisini artırdığı büyük bir panayırdır. Müslümanların yetkin ve seçkin kişileri, insanlığın geride bıraktığı bir yılı gözden geçirir ve gelecek bir yıla dair plan ve programlar yapar, birbirlerine yararlı tavsiyelerde bulunurlar.

9. Hac, sosyalleşmenin göstergesidir. Farklı kültür ve seviyede pek çok insanın bir arada yaşama örneğini sunduğu bir fırsattır hac. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın yapıldığı; insanların bir tarağın dişleri gibi eşitlendiği bir gösteri alanıdır.

10. Hac ibadeti, Müslümanlara ve diğer inanç sahiplerine, İslâm Dininin birleştiriciliğini ve İslâm Toplumunun ihtişamını gösteren, onların birlik ve beraberliğini, kararlılığını simgeleyen bir gösterebilir.

11. Hac, çok yönlü ve dolu dolu yapılan bir seyahat olarak, yolculuğun maddî ve manevî yararlarını bağrında barındıran bir ibadettir. O,

o uğurda karşılaşılan sıkıntılara sabretmeye ve disiplinli bir hayata alıştıırır. Seyahatin sıhhat demek olduğu düşünülürse, Hac ibadetinin insan sağlığına da katkısı olan bir ibadet olduğu söylenebilir.

12. Özellikle toplumun önderleri olan ilim adamları ve yöneticiler için, birden fazla hac yapmak, son derece önemli ve anlamlıdır. Seyahatin bir hayli kolaylaştığı ve birçok kişinin kaçınılmazı olduğu bir dünyada, birden fazla hac/umre yadırganmamalı ve engellenmemelidir. İnsanlar, her yıl denize, kaplıcaya, tatile gitmeyi kendileri için bir gereksinim olarak algılıyorsa; neden beş/on yılda bir hac yahut umreye gitmesinler. Sahâbe ve büyük imamların çok sayıda hac yaptıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bugünkü hac uygulamasında Müslümanlar, sayılan bu hikmetlerin bir kısmını bir ölçüde gerçekleştiriyor olsalar da, onların diğer ibadetleri gibi, hac ibadetini de tam randımanlı bir şekilde yaptıkları söylenemez. Bu, insanların dinî bilgilerden, bilinç düzeyinde yoksun olmalarıyla ilgili olup iyi ve uzun soluklu eğitim süreçleriyle aşılabilecek problemlerdendir. Ama şurası da bir gerçektir ki, bu gayelerin gerçekleşmesi haccın belirlenen mevsimde genç ve dinç olarak bilinçli bir şekilde ve çok katılımlı olarak yapılmasına bağlıdır.

Kısaca söylemek gerekirse Kur'ân'daki hac ile ilgili âyetler, daha önceden var olan hac uygulamasında, tavaf edilecek yer, tavaf şekli, vakfe yeri, vakfe zamanı, kurban ve benzeri konularda büyük ölçüde benzerliği sağlamıştır. Hac zamanıyla ilgili Kur'ân âyetleri bütün olarak değerlendirildiğinde; süregelen hac uygulamasını, zaman, şekil ve hedef bakımından belirleyen/onaylayan yönleri ele alındığında; haccın hikmet ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda haccın aynı mevsimde ve tüm hacıların katılımıyla yapılmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlara rağmen hikmet, amaç ve yapılış şekli açısından Cahiliyye haccı ile İslâmî dönem haccı arasında çok önemli farklar bulunmaktaydı. İslâm öncesi Cahiliyye döneminde yapılan hacda, ibadetin Allah için olması hedefi ötelenmiş ve dünyevî-ekonomik ve siyasî çıkarlar, atalar dinine saygı ön plana geçmişti. Mekke'liler, hacıların Mekke'ye gelmesini çok önemli bir ekonomik gelir vasıtası olarak görüyor ve bunu kendi itibarları için çok önemli bir gösterge olarak değerlendiriyorlardı. Hacda yapılan ritüellerde, daha çok bazı yerlerin, bazı

araçların kutsanması ön plandaydı. Haccın yapılışında, daha çok Mekkelilerin kendilerine göre belirlediği gelenekler belirleyici rol oynuyordu. Hac sırasında yapılan dua ve söylemlerde şirk şaibesi olan pek çok cümle yer almaktaydı. Cahiliye haccında Allah inancı vardı, ama bu şirk karışımı bir inançtı. İbrahimî gelenek, söylem planında sürekli öne çıkmaktaydı, ancak yapılanlar içerisinde İbrahimî gelenekten sapmalar çok fazlaydı. Zira Kur'ân'ın tâbiriyle Hz. İbrahim, hanif tevhid dini üzereydi ve asla müşriklerden değildi. Bazı kabilelerin, kendilerini diğer kabilelerden farklı görerek ayrıcalıklı konuma sokması, hacdaki insanlar arası eşitlik ilkesiyle bağdaşmıyordu. Hac ibadetinin sonunda olması beklenen hacının daha iyi insan haline gelmesi hedefi gerçekleşmiyor, hac ibadetini yapanların arasında hacdan önce ile hacdan sonrası arasında pek farklılık görülüyordu. Sözelimi hacdan önce gücüne güvenerek insanları ezmeye ve sömürmeye devam edenler, bu ayrıcalıklarını hac ibadetinde sürdürdükleri gibi, hacdan sonra da devam ettirmekteydiler.

D. Cahiliye Döneminde Hac ve İslâmî Düzeltmeler

Kur'ân, yeryüzündeki ilk mabedin Kâ'be olduğunu hatırlatır: *Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, dünyalar için mübarek ve doğru yol gösteren Kâ'be'dir.*⁶⁸

Peygamberimizden önce de Araplar haccediyorlardı. O dönemde hac hem dinî, hem kültürel, hem de ekonomik bir sektör halinde idi. Kur'ân âyetleri, hac ibadetini, içerisine karışmış şirk geleneklerini temizleyerek, asliyetine döndürerek onaylamıştır ve bu orijinal halinde sürdürülmesini istemiştir.

Burada hac ile ilgili cahiliye adetlerini ve onları İslâm'ın nasıl düzelttiğini maddeler halinde vermek istiyoruz. Ancak bu maddelere geçmeden şunu özellikle belirtmemiz gerekir ki sanıldığı gibi İslâm öncesi Mekke'sinde yaşayan Cahiliye devri insanları tamamen dinsiz, ilkel, ahlâkî erdemlerden uzak insanlar değildi. Evet, onlar, İbrahimî dinin kalıntıları içerisinde yaşıyorlardı. Ancak bu kalıntılar, asıldan büyük ölçüde uzaklaşmış ve beşerî tutkular karışmıştı. İslâm, bunları ayıkladı ve aslî haline döndürdü. Şöyle ki:

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/96.

1. Arap kabileleri, hac ve umreye gelirken yanlarına azık almazlar ve azıkla hacca gelmeyi tevekküle aykırı sayarlardı.⁶⁹ Aynı şekilde ticaretle meşgul olanlar, ihram girdikten sonra hac ibadeti sona erinceye kadar ticaretle meşgul olmazlar, bir şey alıp satmazlar, bunlara ibadete aykırı değerlendirirlerdi.⁷⁰ Kur'ân "(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"⁷¹ diyerek bu uygulama ve anlayışı ortadan kaldırdı, sakat tevekkül anlayışını düzeltilti, hac sürecinde alışveriş yapmaya izin verdi.

2. Cahiliyye insanı, Kâ'be'ye çok büyük değer veriyordu; ancak onlar bir anlamda Kâ'be'nin binasına/yerine tapınmaktaydılar. Onları buna sevk eden şey, çok değer verdikleri Kâ'be ve çevresindeki taşları yanlarında taşıma ve onlarla tevessül etme arzusu idi. Kur'ân, Kureyş kavmi özelinde tüm insanlığa *Bu beytin Rabbine ibadet etsinler*⁷² çağrısını sunarak ibadetin araçlarına değil bizzat Yüce Allah'ın kendisine ibadet yapılmasını istemiştir. Çünkü Mekkelileri Ebrehe/Fil ordusunun saldırısından koruyan, onları yaz ve kış seyahatlerinde güvenli ve saygın kılan, onları açlıktan ve güvensizlikten koruyan putlar değil, yalnızca Yüce Allah'tı. Kâ'be'yi kutsal mekân kılan da O idi.

Kâ'be'nin ve diğer hac erkânının yapıldığı yerlerdeki şekle, o yerlere ve o yerlerde bulunan putlara önem veren anlayışın aksine İslâm, o yerlerin asıl sahibine ibadeti öncelemiştir. Bu meyanda Meselâ haccın ruhuyla çok da ilgili olmayan Kâ'be'nin asıl sınırları üzerine yeniden yapılmasına gerek duymamıştır. Peygamberimiz, Mekke'yi fethettikten ve Arabistan yarımadasında yönetimi büyük ölçüde ele aldıktan sonraki yıllarda söylediği şu sözleriyle bu gerçeğe işaret etmiştir: *Kavmimin yadırgamayacağını bilseydim, Kâ'be'yi yıkar, eski temelleri üzerine yeniden iki kapılı olarak yapardım.*⁷³ Aslında o yıllarda peygamberimizi yadırgayacak kimse yoktu diyebiliriz. O, isteseydi Kâ'be'yi yıkar ve eski temelleri üzerine yeniden yaptırdı, onun buna ekonomik gücü de yeterdi, siyasî erki de. Aynı doğrultuda Hz. Ömer, Hacer-i Esved taşının kutsallaştırılmamasını isteyerek taş hitaben söylediği meşhur sözünü insanları şöyle uyarıyordu: *Vallahi biliyorum ki sen bir taşsın, zarar da vere-*

⁶⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 373.

⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 391.

⁷¹ el-Bakara, 2/197.

⁷² Kureyş 106/4.

⁷³ Hirevî, *Meâricü'-Nübüvve*, s, 296.

*mezsın fayda da. Peygamberin seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim.*⁷⁴ Bu sözden de anlaşılacağı üzere Hacer-i Esved'e saygı taşın kendisine değil, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamberin hatırasını yaşatma adındır. Zaten Hacer-i Esvede, bu saygınlığı kazandıran, cennetten indirilmiş ve tavafın başlangıcını belirtmek için Kâ'be'nin duvarına konulmuş bir taş olmasıdır⁷⁵

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: İslâm öncesi dönemde insanlar Allah'a inanıyorlar ve bir kısım putları O'na ortak koşuyorlar ve *bunlar bizi Allah'a yaklaştırdıkları için onlara tapınıyoruz* diyorlardı. Putçuluğu kaldıran İslâm, neden Kâ'be, Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim, Safa-Merve Tepeleri, Arafat, Müzdelife, Mina gibi yerleri kutsadı ve oraları ibadet yerleri olarak yaptı, bu da bir nevi şirk değil midir?

Buradaki en temel fark, putları icat eden ve onları tanrı mesabesine çıkarırlar müşriklerdir. Mübarek yerleri belirleyen ve oralarda kendisine ibadet yapılmasını isteyen ise Yüce Allah'tır. Müşrikler, bir kısım dünyevî menfaatler için bu mekânları kutsayıp ziyaret ediyorlardı. İslâm ise, buraların sırf Allah için ziyaret edilmesini emretti. Buna göre Müşrik, kendisi gibi insanların gidişatını devam ettirmek için putlara tapar, mümin ise sırf Yüce Allah'ın emri olduğu için bu mübarek yerlerde Yüce Allah'a ibadet eder. Müşriklerin Kâ'be çevresindeki tavafı Allah ve putlar içindi. Müminin tavafı ise, Kâ'be'nin ve tüm her şeyin Rabbi Yüce Allah içindir. Herhangi bir sanatsal özelliği olmayan Kâ'be, insan eliyle inşa edilmiş olsa bile Allah'ın emri ile yapılmış ve Allah'ın evidir. (*Beytullah*)

O yerleri ibadet mahalli edinir emrini veren Yüce Allah'tır dedik. Bu konudaki bir âyet şöyledir: *Kâ'be'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinir, dedik.*⁷⁶ Müfredde *izafe umum ifade eder* kaidesinden yola çıkan ilim adamlarımız, Hz. İbrahim peygamberin hac ibadetini yaparken kullandığı Makam-ı İbrahim başta olmak üzere, Arafat, Mina, Müzdelife gibi tüm makamların bu emre dâhil olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷ Hz. İbrahim'e o yerlerde ibadet etme emrini veren de yine Yüce Rabbimizdir.

⁷⁴ Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 250.

⁷⁵ Bkz. Salim Ögüt, "Hacerü'l-Esved", DİA, XIV, 434-435.

⁷⁶ el-Bakara, 2/125.

⁷⁷ Bkz. es-Sa'dî, *el-Kavâidü'l-Hisân*

3. Cahiliyye döneminde hiç konuşmaksızın hac yapıldı.⁷⁸ İslâm bunu ortadan kaldırmış ve hac ibadetinde zikir, tekbir, tehlil, telbiye başta olmak üzere, gerektiğinde insanlar arasında konuşmalara izin vermiştir. Bu konuda şöyle buyrulur: "...Allah'tan mağfiret isteyin..."⁷⁹ "...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın."⁸⁰ Bir hadislerinde peygamberimiz, *efdal haccın telbiyesi bol ve gürseli olan hac olduğunu*⁸¹ özellikle belirtmiştir.

4. O dönemde hacıların getirdiği telbiyeler şirk karışmış cümlelerden oluşuyordu.⁸² Herkesin kendine, kendi kutsalına göre söylediği pek çok telbiye cümlesini teke indiren İslâm, şirkten arınmış bir telbiye örneği sundu. İslâm'ın sunduğu telbiye duası, şu cümlelerden oluşmaktaydı: *Buyur Allahım buyur! Emir ferman Senin Allahım, Senin eşin ortağın yoktur Allahım. Gerçekten layığı ile hamd, nimet ve mülk yalnızca Senindir Allahım! Senin asla eşin ortağın yoktur Allahım!*⁸³ Görüldüğü üzere bu özlü duada, müşriklerin telbiyelerinde dile getirdikleri Allah ile beraber kendi putlarına da tanıdıkları ulûhiyet, hükümlanlık kesin bir dille reddedilmektedir.

5. Cahiliyye döneminde insanlar putlar adına ihrama girerlerdi.⁸⁴ İslâm, Allah'tan başkası adına ihrama girmeyi yasakladı ve sırf Allah için ihrama girmeyi emretti. Nitekim hacca niyet ve haccın erkânına girişlerde yapılan dualarda hep bu tevhidî gerçekler tekrar edilmektedir.

6. Dışarıdan hac için Mekke'ye gelenler, Harem için özel elbise satın alarak tavafa girerlerdi. İnanışa göre daha önce giydikleri elbiseler, işledikleri günahlara bulaşmış eşyalardı, onlarla tavaf geçerli olmazdı. Elbise satın alamayanlar çıplıktan tavaf ederlerdi. Çıplak tavaftan utanıp kendi elbiseleriyle dolaşanlar, sonra o elbiselerini çıkarıp atarlar ve o elbiseler Mekke'lilere kalırdı.⁸⁵ A'raf sûresi 27-33 âyetleri bu saçmalığa

⁷⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 348.

⁷⁹ el-Bakara, 2/199.

⁸⁰ el-Bakara, 2/198.

⁸¹ Tirmizî, Hac 14.

⁸² Örnekler için bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 375-379.

⁸³ Buhârî, Hac 26; Müslim, Hac 20,21.

⁸⁴ Bkz. Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 259-261

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 357-361.

son verdi. Söz konusu âyetlerde şöyle buyruluyordu: *Ey Âdemoğulları! Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ananızı babanızı cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırtmasın. Sizin onları görmediğiniz yerlerden o ve taraftarları sizi görürler. Biz şeytanları, inmayanlara dost kılarız. Onlar bir fenalık yaptıkları zaman, «Babalarmızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti» derler. De ki: «Allah fenalığı emretmez. Bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?» De ki: «Rabbim adaleti emretti; her secde yerinde yüzünüzü O'na doğrultun; dinde samimi olarak O'na yalvarın. Sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.» Allah insanlardan bir takımını doğru yola erdirdi, fakat bir takımını da sapıklığı hak etti, çünkü bunlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmiş ve kendilerini doğru yolda sanmışlardı. Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez. Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? «Bunlar, dünya hayatında inananlardır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir» de. Bilen kimseler için âyetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz. De ki: «Rabbim sadece, açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.» Hicrî 9. Yılda hac emiri olan Hz. Ebû Bekir, Artık bu yıldan sonra hiç bir müşrik hac yapmasın ve hiç kimse Kâ'be'yi çıplak tavaf etmesin⁸⁶ diyerek bu Cahiliyye âdetine son verildiğini açıklamıştır. Artık yeni düzenlemeye göre insanların ihramsız olarak kendi elbiseleriyle nafile olarak Kâ'be'yi tavaf etmeleri de câizdi.*

7. İhramlılar dam altında ve gölgede oturmazlar; hayvanî yağ ve et yemezlerdi. İslâm bu yasağa da son verdi.⁸⁷ İhramlı iken eve yahut çadıra girme ihtiyacı zuhur ettiğinde, kapılardan değil, arka taraflara açılan deliklerden girerler ve bunu bir meziyet sayarlardı.⁸⁸ Bu ve benzeri uygulamalar ibadeti zorlaştırıyor ve güya daha gizemli hale getiriyordu. Kur'ân bütün bunları yasakladı: *“İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin...”*⁸⁹

⁸⁶ Buhârî, Hac 67; Müslim, Hac 435.

⁸⁷ Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibâretler Tarihi*, s. 234-240.

⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 371.

⁸⁹ el-Bakara, 2/189.

8. Zilhicce, cahiliyye döneminde hac ayı; Zilka'de ve Zilhicce haram ay olarak bilinir ve bu aylarda savaşılmazdı.⁹⁰ Kur'ân, bu hac aylarına 'bilinen aylar', 'bilinen günler', 'sayılı günler', 'Büyük hac günü' diye dikkat çekmiştir.

9. Cahiliyye döneminde hac, sadece Mekke'de yapılmazdı. Mekke'deki 'Beytullah'tan başka hac yerleri, puthâneler (Beytü'l-Erbâb) vardı. Tâif'deki Beytü'l-Lât, Arafat yakınlarındaki Beytü'l-Uzzâ, Zülhulassa'daki Beytü'l-Menât bunların başında gelirdi.⁹¹ İslâm Kâ'be dışındaki tüm bu hac yerlerini iptal etmiş, Kâ'be'yi de putlardan arındırarak aslî haline döndürmüştü.

10. Cahiliyye insanı Kâ'be'yi tavaf ettikleri gibi, diğer putları, puthâneleri, putlara sunulan kurbanları, cemreleri, büyüklerin mezarlarını da tavaf edip onlara tazimle el sürerlerdi.⁹² İslâm, tevhide zedeleyecek tüm bu cahilî geleneklere son vermiştir. Kâ'be, Arafat, Minâ, Müzdelife, Safa, Merve putlardan arındırılarak haccın şeâiri olarak kalmıştır. Diğer cahiliyyenin kutsadığı pek çok yer iptal edilmiştir.⁹³ Aynı şekilde cahiliyye döneminde de var olan ihram, tavaf, vakfe, sa'y, cemreleri taşıma, kurban kesme Hz. İbrahim'den kalma birer gelenek olarak ama şirk şaibelerinden arındırılarak muhafaza edilmiştir.

11. Cahiliyyede kabilelerin hac menâsikleri farklılık arz ediyordu. Örneğin onlar Zilhicce'nin sekizinci günü olan Tevriye günü azıklarını alıp Arafat'a çıkardı. Kureyş, Kinâne ve Huzâa kabilelerine mensup olanlarla, din işlerinde hamaset gösterdiklerinden 'humus' diye anılan Kâ'be hizmetlisi seçkinler ise Nemre'de vakfeye dururlardı. Sonra hepsi Müzdelife'ye akardı. Yukarıda sayılan pek çok kural bunları bağlamazdı.⁹⁴ Humus'tan sayılanlar elbiseleriyle ve ayakkabılarıyla beyti tavaf ederlerdi.⁹⁵ Hangi sebebe dayanırsa dayansın aslında kabileler arası farklı uygulamaları belirleyenler de insanların kendisi idi. Humus'a mensup olduğunu iddia edenler, şöyle diyorlardı: *Biz Harem ehliyiz, bi-*

⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 348-349.

⁹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351.

⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354.

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 379.

⁹⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

⁹⁵ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354.

*zim dışımızdaki Araplar, ancak bizim elbiselerimizle tavaf etmeliler, getirdikleri azıkları değil, bizden temin edecekleri yiyecekleri yemeliler!*⁹⁶ Onların bu düşüncelerinin ekonomik bir kısım gerekçelere dayandığı da görülmektedir. İslâm, bu ayrıcalık ve farklılıklara son vermiştir. Bu konuda Kur'ân şunları söyler: “*Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın...*”⁹⁷Bugünkü kraliyet ailesinde ve onların kendilerine tanıdıkları bir kısım ayrıcalıklarda bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Kaynaklar *Humus* anlayışının çok eski olmadığını, İslâm gelmeden az önce ortaya atıldığını söylerler.⁹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere hac ibadetindeki tahrif süreci, İslâm gelene kadar devam etmiştir. *Humus* ehlinden olduğunu iddia edenler, başkalarına karşı kendilerinin üstün ve ayrıcalıklı olduklarını ileri sürerken, İslâm'a göre hac ibadetini ifa eden bir Müslüman'ın, bunu bir iftihar vesilesi olarak görmesi şöyle dursun, aksine hac ibadeti onun tevazusunu artıracaktır.

12. Cahiliyyede insanlar, ellerini birbirlerine bir ip yahut mendille bağlayarak tavaf ederdi. Alkış tutarak, ıslık çalarak tavaf ederlerdi. İslâm bunları da yasakladı.⁹⁹ Bu konuda Kur'ân şöyle der: “*Onların Beyt yanında ibadetleri ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir...*”¹⁰⁰

13. Müşrikler, güneşe tapanlardan etkilenerek güneş doğmadan Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmezlerdi. Peygamberimiz onlara muhalefet ederek güneş doğmadan Müzdelife'ye ifâza etmiştir.¹⁰¹

14. *Amr b. Luhay*, Mina'nın değişik yerlerine yedi put dikmiş, tazim için her birine üçer olmak üzere toplam yirmi bir tane taş atılma geleneğini icat etmişti. Araplar bu taşları atarken şöyle derlerdi: “*Ey put! Sen, senden önce taşlanan puttan daha büyüksün!*” Aynı şekilde bazı büyüklerin mezarı da saygı için taşlanırdı. İslâm bu geleneği de ortadan kaldırdı, sadece şeytanı sembolize eden üç cemreye tazim için değil, tahkir için taş atma uygulamasını getirdi. Aynı şekilde *Amr b. Luhay*, Safa ve Merve tepelerine de Esâf ve Nâile adında iki put koymuştu. Sa'y

⁹⁶ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 359.

⁹⁷ el-Bakara, 2/199.

⁹⁸ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 367.

⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 356-359.

¹⁰⁰ Enfâl 8/35.

¹⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 385.

yapılırken bu iki put mesh edilirdi.¹⁰² Daha sonra ashab, bu geleneği hatırlayarak sa'y yapıp yapmama konusunda tereddüt gösterince Kur'ân sa'yin gereğini açıkça ortaya koydu: "*Doğrusu Safa ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardır. Her kim Beyti hacceder veya umre yaparsa onları da tavaf etmesinde bir günah yoktur...*"¹⁰³Böylece İslâm, tevhide aykırı olmadığı sürece İslâm öncesi dönemde yapılıyor olsa da onları sürdürdü. Zira bu iki tepe arasında yapılan sa'y Hz. İsmail'in annesi Hz. Hacer'den kalma bir şiardı.

15. Sûfe denilen ve başında yünden sarık/kavuk bulunan seçkin bir din adamı icazet verdikten sonra ifâza yapılırdı.¹⁰⁴ İslâm, buna da son verdi.

16. Mina'da putlar için kurbanlar kesilirdi. Kesilen hayvanların kanı Kâ'be duvarlarına ve putların yüzüne sürülürdü. Cahiliyye insanı, putlarla yükselttikleri şeytan taşlama mahallerinin etrafını ve orada kestikleri kurbanların çevresini tavaf ederlerdi. Aynı şekilde onlar, kabirlerin etrafında da tavaf yaparlardı.¹⁰⁵ Tüm bu cahilî gelenekleri kaldıran İslâm, kurbanların Allah'a yaklaşmak için kesilmesi gereğini bildirdi. "*...O hayvanlar üzerine Allah'n ismini anınız (ve kurban ediniz).*"¹⁰⁶

17. Yine cahiliyye insanı, büyüklük taslayarak kesilen kurban etlerinden yemezlerdi. Kur'ân ise "*...Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yediniz*"¹⁰⁷ diyerek zenginlerin de tevazu göstermelerini istedi ve fakirlerle zenginleri eşitledi.¹⁰⁸

18. Cahiliyye halkı, Mina'dan Mekke'ye üç günden önce inmeyi günah sayarlardı. Kur'ân buna da açıklık getirdi: "*...Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona bir günah yoktur...*"¹⁰⁹

¹⁰² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386; 380-383.

¹⁰³ el-Bakara, 2/158.

¹⁰⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386-387; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibâretler Tarihi*, s, 234-240.

¹⁰⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354, 388.

¹⁰⁶ Hac 22/36.

¹⁰⁷ Hac 22/28.

¹⁰⁸ Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 29.

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/203.

19. Yine o dönemde insanlar, hac menâsikini tamamlayıp kurbanlarını kestikten sonra Minâ ile Cebel-i Rahme arasında durup dedelerinin ve babalarının isimlerini sayarak onlarla övünürlerdi.¹¹⁰ Kur'ân bu âdeti de ortadan kaldırdı: “*Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın...*”¹¹¹ Evet, tevhide kökleştiren hac ibadeti sonunda, ibadet sürecinde olduğu gibi Yüce Allah çokça anılmalıydı. İnsanlar, aralarındaki engelleri kaldırarak birbirleriyle kaynaşmalı, asla ataları ve etnik kökenleri sebebiyle birbirlerine karşı üstünlük taslamamalıydılar. Haccın temel hedefi de buydu.

20. Cahiliye döneminde müşrikler, ekonomik bir kısım beklentiler sebebiyle hac aylarında umre yapmayı uygun görmezlerdi. Umre ayı olarak Receb ayını belirlemişlerdi. Umreyi de hac gibi görürler, umrede de kurban keserler, putlarını tavaf ederlerdi.¹¹² İslâm umre konusunda da bir kısım değişiklikler yaptı. Umreyi hacdan farklı kıldı, onun hükümünü nafile olarak belirledi ve diğer aylarda olduğu gibi hac aylarında da umre yapılabileceğini açıkladı.

21. Putlaştırılan taşların öpülmesi, selamlanması, onlara yüzlerin sürülmesi de Cahiliye adetlerindendi. Bütün bunlar, tanrılara yaklaşır şeyler olarak görülürdü.¹¹³ İslâm, cennetten geldiği söylenen Hacer-i Esved'i öpme ve onu selamlama dışındaki bu adetlere son verdi.

Görüldüğü üzere İslâm, içerisine şirk bulaşmış, mantıksız ve zor uygulamaları kaldırmıştır. Bazı kabile ve insanlara ayrıcalık tanıyan Cahiliye dönemi uygulamaları, bütün insanları tarağın dişleri gibi eşit gören İslâmî hac uygulamasıyla kaldırılmıştır. Hacla ilgili olarak inen âyetlere bakıldığında, onların hac ibadetinin önemini, hikmetini, zamanını, yerlerini genel olarak belirlediğini; İslâm'dan önce hac ibadetine bulaştırılmış şirk geleneklerine son verdiğini, asıl hedefinden sapan bazı uygulamaları yeniden hedefine oturttuğunu, yanlışları düzelterek eksikleri tamamladığını ve uygulamada bir takım kolaylıklar sağladığını, bazen de konuyla ilgili olarak zihinlerde oluşan sorulara açıklık getirdiğini görürüz. Dolayısıyla hac ibadetini layıkıyla yapabilmek için, Kur'ân'ın indiği dönemdeki uygulama ile Hz. Peygamber ve ashabının

¹¹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 390; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbâretler Tarihi*, s. 234-240.

¹¹¹ el-Bakara, 2/200.

¹¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 391-392.

¹¹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 393.

uygulamalarının belirleyici, tayin edici ve tanımlayıcı yeri ve önemi vardır. Onlar göz ardı edilerek bir yere varılamaz. İşte biz tam bu noktada Hz. Peygamberin “*Hac menâsikini (haccın zaman ve yapılış şeklini) benden alın*” şeklindeki meşhur sözünü daha iyi anlamaktayız. Burada Peygamberimizin hac ve umreleriyle ilgili şu tarihî bilgileri vermekte yarar olacağını düşünüyoruz:

Nübüvvetten önce 40 yıl Mekke’de yaşayan Peygamberimizin hac yaptığına dair kaynaklarımızda bilgiler vardır. Onun Hicretten önce yaptığı haclarını sayısı onu bulmuştur. Hicretten sonra ise O, umre için üç, hac için bir kere sefere çıkmıştır. Onun umreleri, Hicrî 6. sene Zilka’de ayında gerçekleşen Hudeybiye Umresi; 7. sene Zilka’de ayında gerçekleşen Kazâ Umresi; 8. sene Zilka’de ayında yapılan Ci’râne umresidir. Haccı ise, 10. sene Zilhicce ayında yaptığı Vedâ haccıdır.¹¹⁴

Günümüzde hac ibadeti ifa edilirken eğitimsizlik, yanlış ve eksik bilgilenme, çevre baskısı, ibadetin ruhunu kavrayamama, ritüellerin hikmetlerinden bîhaber olma gibi nedenlerden dolayı pek çok yanlış uygulamaya rastlanmaktadır. Sözelimi insanlar, sünnet olan Hacer-i Esved’i öpmek için, birbirlerini inciterek ve ezerek haramları rahatlıkla işleyebilmektedir. Aynı şekilde ibadetin içerisinde hakkına razı olmama, kul hakkını çiğneme gibi haramları ibadetle bağdaştırabilmektedir. Bunların aşılabilmesi için eğitimin, hac ibadetini ertelemeyen genç ve dinçken yapmanın önemi aşikârdır.

¹¹⁴ Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 242-243.

KAYNAKLAR

Akpınar Ali, “Kur’ân Âyetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler”, Marife, Yıl 3, sayı 1, bahar, Konya 2003, s, 89-106.

Ateş Süleyman, *Yüce Kur’ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989.

Bakkal Ali, *Haccın Manası*, İstanbul, 2004.

Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993.

Dehlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, .

Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*,

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Eser, ty.

Es-Sa’dî, *el-Kavâidü'l-Hısân*

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Kâhire, Mısır, 1939.

Görgün Tahsin, ‘Hac’ md, DİA, XIV, 397-399.

İbn Aşûr Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ty.

İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, ty.

İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükram, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1990.

İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur’ân*, İstanbul, 1996.

Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibadetler Tarihi*,

Öğüt Salim, “Hacerü'l-Esved”, DİA, XIV, 434-435.

Özaydın Abdülkerim, ‘Hac’, DİA, XIV, 388.

Râzî Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebir*, Tahran, ty.

Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Fikr, Kahire, 1923.

Sâis, *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*,

Soysaldı Mehmet, “İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekat, Oruç ve Hac Uygulamaları”, *Kur’ân Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu, İstanbul, 2011*, s, 146-170.

Suyûtî, Celalüddin, *el-İklîl fi İstinbâtı't-Tenzîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Suyûtî, Celalüddin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sur*, Beyrut, 1983.

Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, 1964

Uludağ Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989.

Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

Zemahşerî, Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Beyrut, ty.

MÜZAKERE

Âdem TUTAR*

Sayın Başkan, Değerli katılımcılar!

“Bütün Yönleriyle Hac” adlı ilmî toplantıda sunulan “Cahiliyye Dönemi Haccından İbrahimî Hacca Dönüş” adlı tebliğin müzakeresine geçmeden önce hepinizi saygıyla selamlarım. Ayrıca sayın Prof. Dr. Ali Akpınar’a hazırlayıp sunmuş olduğu bu tebliğinden dolayı teşekkür ederim.

Sayın Prof. Dr. Ali Akpınar’ın sunduğu “Cahiliyye Dönemi Haccından İbrahimî Hacca Dönüş” adlı tebliğ on altı sayfadan oluşmaktadır. Giriş kısmını ihtiva eden bilgilerden sonra dört alt başlık ile devam eden tebliğ genel bir değerlendirme ile tamamlanmış ve kaynakların ilavesiyle neticelendirilmiştir. Sayın Akpınar’ın, tebliğini hazırlarken, 2003 yılında Marife dergisinin birinci sayısında yayınlanan “Kur’ân Âyetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler” adlı makalesinden azamî ölçüde istifade ettiği görülmektedir.

Tebliğin giriş kısmında ilk paragrafta hac kavramı hakkında bilgi verilmiştir. Verilen bilgiler muhteva açısından yeterli olmakla birlikte bazı cümlelerdeki eksikliklerin giderilmesinin daha iyi olacağı kanaatindeyim. Meselâ; “Ekin bitmeyen bir vadide, zahir itibarıyla insanlara hiç fayda sağlamayan dağların arasında bir mabed, Allah’ın evi Kâ’be. Dünyanın dört bir yanından ona akın eden insanlar. Herhangi bir çıkar sağlama amacıyla değil, sırf Allah emrettiği için ve O’nun rızasını kazanmak için. İnsanın soyutları somutlaştırma temayülüne insanın algılayabileceği bir lisanla verilen İlahî cevap. Allah’ın Evi Kâ’be: *Zâhiruhû ahcâr ve estâr, bâtinühû esrâr ve envâr. Dış görünüşü taş ve örtü, içi ise sır ve nur.*”

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Yukarıdaki ifadeler aşağıda verildiği gibi söylene daha iyi olacağı kanaatindeyim. Allah'ın evi Kâ'be, ekin bitmeyen bir vadide, zahir itibarıyla insanlara hiç fayda sağlamayan dağların arasında bir mabettir. İnsanlar dünyanın dört bir yanından herhangi bir çıkar sağlama amacıyla değil, sırf Allah emrettiği için ve O'nun rızasını kazanmak için ona akın ediyorlar. Allah'ın Evi Kâ'be: *Zâhiruhû ahcâr ve estâr, bâtinühû esrâr ve envâr yani Dış görünüşü taş ve örtü, içi ise sır ve nur'dur* ki; insanın soyutları somutlaştırma temayülüne insanın algılayabileceği bir lisanla verilen İlahî bir cevap niteliğindedir.

Tebliğin giriş kısmındaki ikinci paragrafta hac ibadetinin tarihçesi ve üçüncü paragrafta hac ibadetinin uygulanması hususunda Kur'an'da bilgi olup olmadığı hakkında bilgi verilmiştir.

Tebliğin ilk alt başlığı "Hac Mevsimi İle İlgili Âyetlerin İnış Süreci" adı ile yer almaktadır. Bu başlığın giriş mahiyetindeki kısmında Kur'an'daki yer ve zamanla ilgili bilgilerden bahsedildikten sonra hac mevsimi ile ilgili âyetlerin inış süreci on madde halinde sunulmuş ve hac ibadetinin yapılacağı zaman hususunda bilgi verilmiştir. Yalnız bu kısmın son cümlesinde "Şimdi bu kavramlara kısaca değinelim:" ifadeleri ile ve iki nokta konularak son verildikten sonra ikinci alt başlığa geçilmiştir. Buradaki son cümle hiç konmasa veya konulacaksa da "Bu kavramlar hakkında bazı bilgiler verilecektir." şeklinde bir ifadenin söylenmesinin daha iyi olacağı kanaatindeyim.

Tebliğin ikinci alt başlığı "Kur'an Âyetlerinde Bazı Hac Kavramları" adı ile yer almaktadır. Burada, Kur'an'daki Hac, İfâza ve Te'zîn kavramlarının geçtiği yerler ve muhtevaları hakkında bilgi verilmiştir.

Tebliğin üçüncü alt başlığı "Hac İbadetinin Temel Hedefleri/Hikmetleri" adı ile yer almaktadır. Bu başlığın giriş mahiyetindeki kısmında ibadetlerin ve hac ibadetinin amacından kısaca bahsedildikten sonra hac ibadetinin yerine getirilmesi sonucunda elde edilmesi arzulanan amaçlar on iki madde halinde sunulmuş ve değerlendirilmiştir. Bu bilgilerin ilkinde "Hac, Allah içindir, O'nun için, O'nun emri olduğu için, O'nun hoşnutluğunu kazanmak için yapılır. Nitekim âyetlerde ***Yoluna gücü yetenin Beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır***"¹ "***Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın***"² buyrulmuştur. Bir

¹ Âl-i İmrân 3/97.

² el-Bakara, 2/196.

hadiste de haccın asıl amacından saptırılabilceğine şöyle dikkat çekilmiştir: “*Ahîr zamanda devlet adamları seyahat, zenginler ticaret, fakirler dilenmek, ham sofular da gösteriş için hac yaparlar.*”³ denilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in sözleri acı da olsa günümüzü ne güzel tasvir etmektedir.

Tebliğin dördüncü alt başlığı “Cahiliye Döneminde Hac ve İslâmî Düzeltmeler” adı ile yer almaktadır. Bu bölüm; “Cahiliye Dönemi Haccından İbrahimî Hacca Dönüş” adı ile sunulan tebliğ başlığını ihtiva eden esas kısımdır. Burada, kısa bir girişten sonra konu maddeler halinde sıralanan bilgilerle işlenmiştir. Her maddede önce cahiliye dönemi uygulamalarına değinilmiş ve ardından İslâm’ın uygun gördüğü hale dönüşmesi hususundaki bilgilerden bahsedilmiştir. Yirmi bir madde ile izah edilen bu kısım genel bir değerlendirme ile sonuçlanmıştır.

Yalnız bu kısmın giriş bölümünü oluşturan üçüncü paragrafın sonunda yer alan “Şöyle ki:” ifadesinden sonra beş sayfadan oluşan maddelere geçilmiştir. Tebliğde yer alan ifadeler; “Burada hac ile ilgili cahiliye adetlerini ve onları İslâm’ın nasıl düzelttiğini maddeler halinde vermek istiyoruz. Ancak bu maddelere geçmeden şunu özellikle belirtmemiz gerekir ki sanıldığı gibi İslâm öncesi Mekke’inde yaşayan Cahiliye devri insanları tamamen dinsiz, ilkel, ahlâkî erdemlerden uzak insanlar değildi. Evet, onlar, İbrahimî dinin kalıntıları içerisinde yaşıyorlardı. Ancak bu kalıntılar, asıldan büyük ölçüde uzaklaşmış ve beşerî tutkular karışmıştı. İslâm, bunları ayıkladı ve aslı haline döndürdü. Şöyle ki:” diye geçmektedir. Buradaki “Şöyle ki” ifadesi yerine “Şimdi konu ile ilgili bilgileri ihtiva eden maddelere geçebiliriz.” gibi bir ifadenin söylenmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyim.

Maddeler halinde verilen bilgilerin bir kısmındaki eksikliklerin giderilmesinin daha iyi olacağı kanaatindeyim.

Birinci maddede yer alan “ihram” kelimesi yerine “ihrama”, “bunlara” kelimesi yerine “bunları” şeklinde yazılması gerekir.

Üçüncü maddede yer alan “gürseli” kelimesi yerine “gür sesli” şeklinde yazılması gerekir.

³ Gazalî, *İhyâ*, I, 269.

Yedinci maddenin bir kısmında yer alan ifadelerin; “Bu ve benzeri uygulamalar ibadeti zorlaştırıyor ve güya daha gizemli hale getiriyordu. Kur’ân bütün bunları: **“İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin...”**⁴ diyerek yasakladı.” şeklinde verilmesi daha uygun olur.

Ondördüncü maddenin bir kısmında yer alan ifadelerin; “Daha sonra ashab, bu geleneği hatırlayarak sa’y yapıp yapmama konusunda tereddüt gösterince Kur’ân sa’yin gereğini: **“Doğrusu Safa ve Merve, Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beyti hacceder veya umre yaparsa onları da tavaf etmesinde bir günah yoktur...”**⁵ diyerek açıkça ortaya koydu.” şeklinde verilmesi daha uygun olur.

Onaltıncı maddenin bir kısmında yer alan ifadelerin; “Tüm bu cahilî gelenekleri kaldıran İslâm, **“...O hayvanlar üzerine Allah’n ismini anınız (ve kurban ediniz).”**⁶ diyerek kurbanların Allah’a yaklaşmak için kesilmesi gereğini bildirdi.” şeklinde verilmesi daha uygun olur.

Onsekizinci maddede yer alan ifadelerin; “Cahiliyye halkı, Mina’dan Mekke’ye üç günden önce inmeyi günah sayarlardı. Kur’ân: **“...Kim iki gün içinde acele edip (Mina’dan Mekke’ye) dönmek isterse, ona bir günah yoktur...”**⁷diyerek buna da açıklık getirdi.” şeklinde verilmesi daha uygun olur.

Ondukuzuncu maddenin bir kısmında yer alan ifadelerin; “Yine o dönemde insanlar, hac menâsikini tamamlayıp kurbanlarını kestikten sonra Minâ ile Cebel-i Rahme arasında durup dedelerinin ve babalarının isimlerini sayarak onlarla övünürlerdi.⁸ Kur’ân: **“Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı anın...”**⁹ diyerek bu âdeti de ortadan kaldırdı.” şeklinde verilmesi daha uygun olur.

⁴ el-Bakara, 2/189.

⁵ el-Bakara, 2/158.

⁶ Hac 22/36.

⁷ el-Bakara, 2/203.

⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 390; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibâretler Tarihi*, s, 234-240.

⁹ el-Bakara, 2/200.

Tebliğin sondan bir önceki paragrafının ikinci satırında yer alan “haclarını sayısı” yerine “haclarının sayısı” şeklinde yazılması gerekir.

Tebliğin sonuç kısmına bazı tarihi bilgilerin ilave edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyim. Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke’yi fethettikten sonra hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir’i Müslümanların hac ibadetini yaptırmak üzere hac emiri olarak görevlendirdi. Hz. Ebû Bekir beraberindeki Müslümanlarla birlikte Medine’den yola çıktıktan sonra Cenab-ı Allah Tövbe sûresini indirdi. Bu sûre inince Rasûlullah (s.a.v.), Allah’ın emirlerini hacdaki insanlara tebliğ etmek üzere Hz. Ali’yi gönderdi. Hz. Ebû Bekir insanlara hac ibadetini eda ettirdi. Rasûlullah (s.a.v.)’in talimatı üzerine Hz. Ali kurban bayramı günü insanlara, cennete hiçbir kâfirin giremeyeceği, bu seneden sonra hiçbir müşrikin hacedemeyeceği, Kâ’be’yi çıplak tavaf edemeyeceklerini, Rasûlullah’ın yanında her kimim bir anlaşması var ise o anlaşma süresi sonuna kadar geçerli olacağını bildirdi. Rasûlullah (s.a.v.) hicretin onuncu yılında yapmış olduğu veda haccı ile Müslümanların bu ibadetle ilgili bilmesi gereken bütün kuralları belirtmiştir.

Tebliğ yukarda ifade etmeye çalıştığım eksikliklere rağmen hac ibadeti konusunda önemli bilgileri ihtiva eden ve bilimsel özelliğe haiz bir çalışmadır.

Burada tebliğle ilgili olarak ulaştığım sonuçları bilgilerinize sunmak istiyorum. Hac ibadetinin insanlık tarihi kadar eski bir ibadet olduğu ve ilk insanla birlikte başladığı görülmektedir. İnsanların sahip olduğu Tevhid inancının bozulması sonucunda ortaya çıkan itikâdî sapmalar, ibadetlere de yansımış ve böylece hac ibadetinde de aslına ters düşen uygulamalar görülmeye başlamıştır. İslâmiyet’in zuhuruyla birlikte insanların itikâdî inançları düzeltilmeye çalışılmış ve neticede bu düzelmeler ibadetlere de yansıtılmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.), Mekke’nin fethinden sonra Müslümanların hac ibadetini aslına uygun ve sırf ibadet maksadıyla yapabilmelerini temin etmek için Hz. Ebû Bekir’i hac emiri olarak görevlendirmiştir. Yapılan faaliyetler ile İslâm dine uygun bir hac ibadeti yerleşirken, eski gayri ahlâkî ve gayri İslâmî olan hac anlayışı ve uygulanışı ortadan kaldırılmıştır. Böylece; insanlara, sade bir Allah inancı çerçevesinde ve putlardan temizlenmiş bir hac ibadet anlayışı inancı yerleştirilmiştir. Hz. Peygamber özel olarak Müslümanları ve genel olarak da bütün insanlığı ilgilendiren son mesajlarını, son olarak yapmış olduğu hac ibadeti münasebetiyle vermiştir.

Günümüz İslâm toplumlarına baktığımız zaman hac ibadetini yapma hususunda büyük bir teveccüh olduğu görülmektedir. Ancak İslâm toplumlarının içinde bulunduğu siyasî ve sosyal istikrarsızlık Müslümanların birlikten ve beraberlikten uzak olduğunu göstermektedir. Halbuki hac ibadetinin asıl amacı itikâdî anlamda Tevhid inancını sembolize etmekle birlikte, sosyal anlamda da Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği ortaya koyması anlamına gelmektedir.

Bugün İslâm ülkelerinde mevcut olan kargaşa ve katliamların, dünyanın değişik ülkelerinden gelen çok sayıdaki hacılara rağmen, itikâdî ve sosyal anlamdaki Tevhid anlayışına gölge düşürdüğü gözden kaçmamaktadır. Bu nedenle yoğun Müslüman nüfusa sahip İslâm devletlerinin, günümüzde Müslüman toplumların içine düştüğü ve adeta Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının Mekke dönemindeki sıkıntılı günlerini hatırlatan, bu olumsuz tabloda kurtulması gerekmektedir. Rasûlullah (s.a.v.) hayatının hiçbir döneminde idaresi altında bulunan insanların hayatlarını risk etme lüksüne girmemiştir. Bu Kâ'be'yi ziyaret amacı ile olsa dahi. Nasıl ki, hicretin altıncı yılında Mekke'ye yapılan umre yolculuğunda Mekkelî müşriklerin olumsuz tavrından dolayı Peygamber Efendimiz yanındakilerin hayatını riske atmamak için bu ziyaretten vazgeçerek Hudeybiye anlaşmasını yapmayı daha uygun görmüştü.

Sonuç olarak; günümüzde Müslüman toplumlarda akan kan ve gözyaşını durdurmanın sorumluluğu *“Müminler, birbirini sevmekte, birbirine acımakta ve yekdiğerini korumakta bir vücut gibidir. Vücutun herhangi bir uzvu rahatsız olursa, sâir azaları da bu yüzden humma ve uykusuzluğa tutulur.”* hadisinin muhatabı olan ve rahatlık, bolluk içerisinde yaşayan bütün Müslümanların üzerinde olmakla birlikte, özellikle İslâm toplumlarını yöneten Müslüman idarecilerin boyunlarının borcudur.

Burada sözlerime son verirken beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür eder saygılarımı sunarım.

HACCIN RÛHU, HAC MENÂSİKİNİN SEMBOLİK ANLAMI

H. Kâmil YILMAZ*

Hac ve haccın sembolik boyutu, başlangıçtan beri âlim ve sûfile-rimizin dikkatini çekmiştir. Cüneyd Bağdâdî'den itibaren bu konuya dâir müstakil risâle ve eserler kaleme alındığı gibi *Tasavvuf Klasikleri* içinde “Haccın Âdâbı” ve “Haccın Esrârı” gibi başlıklar altında konu incelenmiştir. Biz bu tebliğimizde *Cüneyd'in Risâleleri*'nden başlayarak *Tasavvuf Klasikleri* ve İbn Arabî'nin *Fütühât*'ı ile Aliyyü'l-kârî'nin *Envarü'l-hucec fi esrari'l-hicac* gibi eserlerinden yararlandık.

I- İbâdetlerin Rûhu

Hamurunu topraktan kendi elleriyle yoğurarak yarattığı Âdem'in bedeni, Allah'ın ona rûh nefhetmesiyle¹ halife² olmuştur. İnsan nasıl ruh ile hayat bulmuşsa ibâdetlerin sûret ve bedenleri de kendilerine âid ruh ile canlı hâle gelir. İbâdetlerin ruhu, ibâdete kıvam kazandırır. Çünkü ruh, canlılık veren bir rûzgâr/rûh, hayat kazandıran enerji demektir. Bu anlamıyla her sûret ve bedene hayâtîyet veren bir rûh vardır.

Beden ve sûrette rûhun eserleri bazen gizli; bazen açıktır. Sûret ve bedendeki rûh, küllî ruha bağlılığı ölçüsünde hayat bulur. Sadreddin Konevî'nin şu sözleri bu konuda önemli bir açılım ortaya koymaktadır: Amel, söz ve davranışların sûreti kendilerine eşlik eden ruhlarla yükselir ve bakâ kazanır. Amellerin rûhu niyet, ilim ve sağlam bir îmâna bağlıdır. Harf ve kelimelerin sûret aracılığıyla zâhir olan birtakım rûhî özellikleri bulunmaktadır. Harf ve sözleri ortaya çıkararak ve onları kalıcı kılan ise rûhlarıdır.³

* Prof. Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

¹ Sad, 38/72.

² el-Bakara 2/30.

³ Sadreddin Konevî, *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, trc. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 2009, s. 37.

“Cibrîl hadîsi” diye meşhur olan rivâyette anlatılan İslâm, îmân ve ihsân kavramları iç içe geçmiş halkalar gibi bedenden ruh ve öze doğru bir yükselişi ifâde etmektedir. Bu anlamıyla İslâm’ın rûhu îmân, îmânın cevheri ihsândır. İbâdetin kalitesini artıran ve ona kulluk hil’ati giydiren ise ihsân ve takvâdır.

Kur’ân âyetlerinde îmânın İslâm’ın rûhu olduğuna işâret vardır. Nitekim: **“Bedevîler dediler ki: Biz îmân ettik. Onlara de ki: Henüz siz îmân şerefine ermediniz. İmân kalblerinize yerleşmedi. Bari İslâm olduk deyin”**⁴ âyetinde îmân olmadan bedenî ibâdet ve lafzî beyanlarla sâdece Müslüman olunabileceği, ama gerçek rûh verenin kalbe yerleşen îmân olduğu anlatılmaktadır.

Cibril hadîsinde anlatılan İslâm’ın temel esaslarından her birinin bedene taalluk eden bir sûri tarafı, bir de kalbe âid rûhî boyutu bulunmaktadır. Kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekât ve hac gibi hususlardan her birisinin bir bedeni, bir rûhu vardır.

Kelime-i şehâdet lafzının dil ile söylenmesi bedendir. Ama kalbden bütün putların sökülüp çıkarılması gönül hânesinin sâdece kelime-i tevhîdde kabul edilen tevhîd anlayışına tahsis edilmesi onun rûhudur. Aslında insanda iki kalb yaratmadığını belirten Allah’ın, kalbi sadece kendine tahsis etme murâdına kalb ile teslimiyet, şehâdet ve tevhîd kelimelerinin rûhudur.

Namazın on iki farzından on bir tanesi bedenle yapılan hareketlerdir. Bu şart ve rükünlere hayat veren ve namazın rûhu mesâbesinde olan şey ise niyet ve niyetin huşû ile tamamlanmasıdır. Nitekim Kur’ân’daki: **“Namazlarını huşû ile kılan müminler kurtuluşa ermişlerdir”**⁵ âyeti ile: **“Namaz her türlü günah ve kötülükten alıkor”**⁶ âyeti bu gerçeği doğrulamaktadır. Namazlarından gâfil⁷ niyetini düzeltmemiş⁸ huşûdan mahrum olanların kıldığı namazın ruhsuz olduğu açıktır.

Ramazân ayında sahur vaktinden iftar saatine kadar gerçekleştirilen bir ibâdet olan orucun da bir bedeni ve bir rûhu vardır. Orucun

⁴ el-Hucurât, 49/14.

⁵ el-Mü’minûn, 23/2.

⁶ el-Ankebût, 29/45.

⁷ el-Mâun, 107/5.

⁸ en-Nisâ, 4/142-143.

bedeni yemek, içmek ve cimâdan uzaklaşmak, rûhu ise nefsi imsâk sayesinde erişilecek olan takvâdır. Nitekim orucun farzîyetini ifâde eden âyetin sonundaki: **“Umulur ki takvâya erersiniz”**⁹ ilâhî beyânı bunu ifâde etmektedir.

Mâlî bir ibâdet olan zekât, doğrudan bir arınma ve kalbi temizleme eylemidir. Nitekim şu âyet-i kerîmede Allah Teâlâ: **“Sen onların mallarından sadaka/zekât al ki bu sâyede onları temizle ve arındır”**¹⁰ buyurur. Zekât özünde insanın gönül dünyasını cimrilik ve pintilik duygularından arındırdığı gibi ona merhamet ve paylaşım duyguları kazandırmaktadır ki o da zekâtın rûhudur.

Hac mevsiminde Mina’da hacıların; dünyânın başka yerlerinde diğer Müslümanların kestiği kurbanın da bir rûhu vardır. O da: **“Kestiğiniz kurbanların ne etleri ne de kanları Allah’a ulaşacaktır. Allah’a ulaşacak olan sâdece sizin takvânızdır. Bu kurban edilen hayvanları size Allah’ı büyük tanımanız ve “Allahu Ekber” diye kurban etmeniz için müsahhar kıldık”**¹¹ âyetinde anlatıldığı gibi takvâdır.

II- Haccın Rûhu

Mâlî ve bedenî bir ibâdet olan haccın maddî ve bedenî tarafı gibi niyet ve ihrâm ile başlayan bir rûhu vardır. Haccın rûhunun ne olduğunu hac yasaklarını anlatan âyette görmek mümkündür: **“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca başlarsa artık ona hac sırasında refes/cimâ, füsûk/günaha sapmak, cidâl/kavga yoktur. Siz ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Siz âhîret için azık hazırlayın. Şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sâhipleri bana karşı takvâ üzere olun.”**¹² Âyetin sonundaki takvâ vurgusu bedenî ve mâlî eylemlere ruh nefhedecek bir duygu yoğunluğudur.

Mekke’ye gidip Kâ’be’ye vararak gerçek hacı olmanın yolu Kâ’be’nin sahibine varmaktır. Nasıl ki oruç, yemek, içmek ve cinsel ilişkiden uzak kalmaktan ibâret değilse; özünde ve rûhunda takvâ varsa hac da Mekke ve Medîne’yi ziyaretten ibâret değildir. Özünde takvâ ve birr vardır.

⁹ el-Bakara 2/183.

¹⁰ et-Tevbe, 9/103.

¹¹ el-Hacc, 22/37.

¹² el-Bakara, 2/197.

İslâm genel olarak kısaca: “Allah’ın emirlerine tazim, yarattıklarına şefkat ve merhamet” diye târif edilir. Allah’a tazimin adı haşyettir, yolu takvadır. Kur’ân’daki: “**Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar** (haşyet)”¹³ âyeti buna işâret etmektedir. Yarattıklara şefkatın adı rahmettir. Yolu da merhamet eğitimidir. Kısaca imandaki kemâl yaratıcı kuvvetle ilişkilerde haşyet, yaratılmışlarla ilişkilerde merhamet ile ortaya çıkar.

Bütün ibadetlerin hedefi insanı haşyet ve merhamete erdirmektir. Hac ibadetine bu gözle baktığımız zaman onun içindeki menâsikin her birinin ayrı bir anlamı ve sembolik değeri vardır. Hac menâsiki içindeki eylemlerden her biri insanı adım adım takvâ ile haşyete hazırlayarak eğiten bir rûhî özelliğe sahiptir.

Allah Teâlâ Kur’ân’da Safâ, Merve, kurban ve diğer hacle ilgili işâret ve alâmetleri şeâir ve sembol olarak adlandırmakta,¹⁴ Müzdelife’deki mescide Meş’ar-i Haram adını vermektedir.¹⁵ Kur’ân’daki şeâir ve meş’ar gibi kelimeler şuur, şiiir ve şa’r ile aynı köktendir. Şiiir hissetmek, şuur bilinç hâline ermek, şa’r ise saç ve kıl demek olup çokluğu ifade etmektedir. Şiar, slogan kelimesi ile karşılanabilecek bir anlamı hâizdir. Şeâir, şîârın çoğuludur. Kelime anlamlarından yola çıktığımızda hissedilen (şiiir), bilinç hâline gelen (şuur) şeyler sıkça tekrarlanarak (şa’r) slogan, sembol ve simge hâline dönüşmektedir.

Allah’ın şeâir olarak ifade ettiği hac menâsik ve mekânları üzerinde düşünmek, bunlara kafa yormak hac ibadetine duygusallığı ve kalbi takvâyâ hazırlamadaki etkiyi ifade etmektedir. Nitekim: “**Kim Allah’ın şeâir/sembollerini tazim ederse bu kalblerin takvâsındandır**”¹⁶ âyeti bunu anlatmaktadır. Bu itibarla hacc-ı mebrûr diye ifâde edilen hac, rûhâniyetle dolu bir ibadettir; içinde takvâ bulunan tövbe ve istiğfâr ile ilâhî rahmet ve berekete nâil olmaya çalışılan bir sâlih ameldir.

Haccın sözlük anlamından başlayarak oluştuğu harfler hesaba katıldığında bile farklı ufuklar açacak özellikleri vardır. Hac, hüccet ile aynı kökten yüksek gâye, ana hedef ve delil gibi mânâlar ihtiva etmektedir. Hac kelimesinin oluştuğu ha/ح ve cim/ج harflerinin çağrıştırdığı

¹³ Fâtır, 35/28.

¹⁴ el-Bakara, 2/158; el-Mâide, 5/2; el-Hacc, 22/32, 36.

¹⁵ el-Bakara, 2/198.

¹⁶ el-Hacc, 22/37.

anlamlar dikkat çekicidir. Hacdaki ha, Allah'ın Halîm sıfatının tezahürü olan hilmi, cim ise kullardan sâdır olan cürmü sembolize etmektedir. Cim'in şeddeli olması kullarının cürmünün iki kat olduğunu ve Hakk'ın hilmiyle onları kuşattığını ifâde etmektedir.

Mekân, zaman ve insan unsurlarının en kâmil anlamda insanı; rûhu ve bedeniyle kuşattığı hac mevsiminde, o mukaddes iklimde işin kalbî boyutu çok önemlidir. Yapılan her eylemin, tavaf ve sa'yin; Arafat ve Müzdelife vakfesinin, Mina'da şeytan taşlamanın, kurban kesmenin sembolik, şeâir ve simge boyutu üzerinde durulmalıdır. Bütün bunlar haccın bir seyahat olmasından yola çıkılarak gönül, zihin ve ruh dünyamızda bir yolculuk ile anlaşılabilir.

Haccın bir yolculuk olmasından hareketle:

- 1- Öze; gönle, iç âlemimize bir yolculuk boyutu,
- 2- Ezeliyet âlemine; insanlığın zuhûru ile başlayan peygamberler ve tevhid tarihi ile
- 3- Ebediyet tarafına, ölüme, ölüm ötesine ve sonsuzluk cihetine yolculuk tarafı,
- 4- Kardeşliğe, birlik beraberliğe doğru bir seyahat yönü,
- 5- Âşıkların maşukuna olan yolculuğu gibi Sevgililer sevgilisi Allah'a doğru bir seyahat ciheti vardır.

Bunların dışında hac asla bir turistik seyahat gibi algılanamaz.

III- Hac Menâsikinin Sembolik Anlamı

Haccın menâsikinden her birinin sembolik anlam ve değerleri itibariyle insanı takvâya hazırlayan bir husûsiyeti vardır. Haccın bütün şart, rûkûn ve menâsiki bu gözle değerlendirildiği zaman ayrı bir derinlik ortaya çıkmaktadır. Hac menâsikinin icrâ sırasına göre sembolik anlamları konusunda şunları söylemek mümkündür:

Niyet ile başlayan hac yolculuğu bir değişim ve dönüşüm kararıdır. Allah'ın gücü yeten kimselere yönelik davetine¹⁷ icâbet kararı veren kimse öncelikle Allah ile olan kadîm akdini yenilemiş olmaktadır. Çünkü kılınan namaz, tutulan oruç ve yapılan hac, ezel âlemindeki mukâvelenin/elest sözleşmesinin bu dünyadaki şahitleridir.

¹⁷ Âl-i İmrân, 3/95.

Vatandan ayrılış, akraba, eş ve dostla helalleşme ebedî yolculuğun ve ölüme hazırlığın çağrıştırdığı bir seyahat planıdır. Bir bakıma ölüm ve âhiret provasıyla yeni bir doğuşa merhaba demenin gayret ve himmetidir.

Mîkat mahalline erişmek, sûr'un üfürülmesiyle başlayacak kıyamet ve ahreti hatırlamaktır. Mîkat mahallinde ihrama girmek için üstündeki elbiseleri çıkarmak, günahlardan sıyrılmak; dünyadan, mâsivadan, benlik ve hevâdan soyunmak demektir. İhram için gusletmek her türlü mânevî kir ve kalbî illetlerden temizlenmeye niyet etmektir. Hac eğitiminde ihram ile kendisine meşrû ve helâl olan şeyleri süreli olarak yasaklayan insanoğlu, aslında irâde eğitiminin en yükseğine tâlib olmaktadır. Helâl ve meşru şeylere bile Allah için tenezzül etmediğini; tercihini Allah'ın rızasından yana koyduğunu; dünya ve mâsivânın kendisini ilgilendirmediğini ifâde etmiş olmaktadır.

İhrama girmek demek, ihram yasaklarıyla nefsin ve hevâsını hac mektebinde eğitmektir. Kefeni andıran dikişsiz beyaz libaslara bürünerek ilâhî çağrıya icâbet etmektir. Günah kirine bulanmış, dünya boyasına boyanmış insanlar, ilâhî davete icâbetle tövbe için: "Lebbeyk/buyur ya Rabbi!" diyerek Rablerine koşarlar. Hac mektebinin *refes*, *füsûk* ve *cidâl* diye ifâde edilen yasakları kuvve-i şehevîyye, kuvve-i akliyye ve kuvve-i gadabîyyenin ihram ile itidal çizgisinde eğitilmesi demektir.

Refes, kuvve-i şehevîyye olarak bilinen cinsellik içgüdüsünü ifâde etmektedir. Kuvve-i şehevîyyenin üç derecesi vardır. Aşırısı fuhşiyât, en aşağısı cümûdet/donukluk, orta çizgisi ise iffettir. Kuvve-i akliyenin aşırısı şeytânet/şeytânî zekâ, en aşağısı gabâvet ve hamâkat, ortası ise hikmettir. Kuvve-i gadabîyyenin ise aşırısı tehevür ve öfkeyi kontrol edememek, en aşağısı cebânet/korkaklık, ortası ise şecaattir. Şecaatte yerine göre risk alma, ama öfkeyi kontrol edebilme özelliği vardır.

İhram libâsına giren ve lebbeyk nidâlarıyla Hakk'ın davetine icâbet ettiğini beyan eden kimse diliyle ve kalbiyle O'nun mülkünde O'ndan başka hiçbir ortağının bulunmadığını ikrar etmekte, nefsin, hevânın ve şeytanın çağrılarına icâbet etmeyeceğini beyan etmektedir.

Kulluk hazzıyla uzun hac yollarına düşen Hakk âşığı kulların gözünde Kâ'be, dört duvardan ibâret, üstü açık, siyah örtülü kara bir bina değildir. Çünkü gönlü iman nûruyla aydınlanan kişi Allah'ın evini boş görmez. Orasını dopdolu görür ve gönlünü oradaki huzurla, feyizle doldurur.

Mekke'ye gelip Kâ'be'yi görmek Sevgili'nin cemâlini müşâhede etmektir. Kâ'be'yi tavaf, kapısını bulmak için Sevgili'nin evinin etrafında dönmek demektir. Sevnece yakışan sevgilisinin yanında boynunu eğmektir. Zaten seven sevdiğinin kapısı etrafında dolaşmazsa sevgilisinin yüzünü göremez. Kâ'be'ye varan kişi Allah'ın evine girer ve orada emân bulur.¹⁸ Çünkü orası haremdir; canlının, bitkinin, tabiatın, çevrenin güven altında olduğu yerdir. Mescid-i Harâm'a girerken her haramı ve Hak'tan uzaklaştıran her söz ve davranışı terk etmeye söz vermiştir.

Gözüyle Kâ'be'yi, gönlüyle Kâ'be'nin sahibini seyretmeye çalışmak, Allah'ın evini tavâf edenler için sûret Kâ'besinden sîret Kâ'besine yönelmektir. Çünkü sûret Kâ'besini tavâf aslında, gönül Kâ'besini kirlere arındırmak için yapılır. Allah'ın evi olan gönül Kâ'besini inciten ise yüz defa Kâ'be'ye gitse de ziyareti makbûl olmaz. Nitekim Yûnus der ki:

*Gönül mü yeğ Kâ'be mi yeğ/Eyit bana ey akli eren
Gönül yeğ durur zîrâ kim/Gönüldedir dost durağı.*¹⁹

Kâ'be'yi seyredirken zaman tüneline giderek Kur'ân'ın verdiği bilgiler ışığında onun yeryüzünde inşa edilen ilk mâbed olduğunu, içinde pek çok delil ve işaretler ile makam-ı İbrâhim'in bulunduğunu²⁰ düşünmek, tevâhid mücâdelesiyile canından, malından ve evlâdından geçerek sınavı kazanan ve Halîl unvanını hak eden İbrâhim peygamber ile kalben buluşmaya çalışmaktır.

İbrâhim, birtakım emirlerle sınanmış ve bu emirlerin hepsini yerine getirdiği için Rabbi tarafından insanlara önder kılınmıştı.²¹ İbrâhim çocuklarından bir kısmını ve eşi Hacer'i yeşilliği olmayan, ziraate elverişsiz bir vâdiye Mekke'ye; Kâ'be'nin yanına yerleştirdiğinde orasının emin bir belde olmasını dilemiş ve çocuklarını namaz kılan kimselerden olmasını istediği için böyle yaptığını belirtmişti. Ardında da kendisine, ebeveynine ve bütün inananlara dua etmişti.²²

Şirkten arınmak için Kâ'be'nin yerini belirleyerek oraya mâbed yapmasını isteyen Rabbinin emriyle Kâ'be'nin temellerini yükselten

¹⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/97.

¹⁹ Yûnus Emre Divânı, s. 352, 366/7.

²⁰ Âl-i İmrân, 3/95.

²¹ el-Bakara, 2/124.

²² İbrâhim, 14/35-42.

İbrâhim, bir yandan Allah'tan yaptıklarının kabulünü diliyor, bir yandan da soyundan teslim olmuş Müslüman bir nesil talep ediyordu. Arından da kendisine ve soyuna Allah'tan hac menâsikini öğretmesini istiyordu.²³

Kâ'be'yi inşâ eden İbrâhim aynı zamanda hac için insanları oraya çağıran ilk peygamberdir. Allah Teâlâ İbrâhim'e Beytin/evinin yerini belirlemiş, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamasını ve evini tertemiz kılmasını istemişti.²⁴ Buradaki ikinci evden murâdın Allah'ın tecelligâhı olan gönül Kâ'besi olduğu ve onun her türlü putlardan arındırılması gerektiği gönül sultanlarınca ifâde edilmiştir. Bu yüzden Kâ'be'yi tavaf edenler onu sol tarafına alarak Kâ'be ve Kâ'be'nin sâhibiyle gönül Kâ'besini buluşturmaya çalışırlar. Gönül kirinden arındırılmak için oraya çağrılan insanların kalblerinin tavaf coşkusuyla temizlenmesi, Allah'ın yasaklarına uyulması ve saygı gösterilmesi ile mümkündür.

Tavaf esnasında biryandan Allah Rasûlü'nün vedâ haccında deve sırtında tavaf ederkenki hâlini düşünmek gerekir. Onun on yıllık bir hasretten sonra geldiği Mekke'de ve Kâ'be'de tavaf heyecanıyla bir yandan Kâ'be'yi, bir yandan ashâbını seyretmesini hatırlamak lâzımdır.

Tavafta kardeşliğe yolculuk, gökteki seyyareler ve arştaki tesbih ile dönen meleklar²⁵ gibi Kâ'be'nin etrafında bizimle birlikte dönen kardeşlerimizin ortak heyecan ve coşkusunu paylaşmaktır. Renkleri, dilleri, ülkeleri farklı bu insanlarla aynı imanı paylaşmanın hazzını tatmaya çalışmaktır. Böyle olunca da tavaf sırasında elimize, ayağımıza, omuzumuza dokunan bu kardeşlerimizin her dokunuşunu bir duâ ve sevgi dokunuşu ve bir hasret kucaklaşması gibi algılamaktır.

Hacer-i esved'i selamlamak Allah'a verdiği kadim sözü hatırlamak ve hâlâ gönlünde Allah'tan daha büyük hiçbir varlığın bulunmadığını eliyle, diliyle ve gönlüyle ikrar etmektir. Kâ'be duvarındaki Hacer-i esved'i öpmek, Sevgili'yle buluşmak; Allah ve Rasûlü'ne bağlılık sözünü tazelemektir. Kâ'be'nin örtü ve halkalarına yapışmak, Mültezem kapısında durmak, Hakk'tan ısrarla bağışlanmayı dilemektir.

²³ el-Bakara, 2/124-128; el-Hacc, 22/25.

²⁴ el-Hacc, 22/26.

²⁵ Bkz. ez-Zümer, 39/75.

Tavafı tamamlayıp makam-ı İbrâhim'de namaz kılmak, ülü'l-azm bir peygamberin makamında olduğunu düşünerek onun ayak izine basarak yürümenin heyecanını hissetmektir. Makam-ı İbrâhim'de, İbrâhim gibi Hakk'ın dostluğuna ermek; düşmandan ve düşmanların vereceği zarardan kurtulmak, kalb Kâ'be'sinde dostluğun hazzına varmaktır.

Zemzem suyundan içmek, Muhammed ümmetinden olma şerefiyle Kevser şarabından içmektir. Rahman'ın beytini seyredip cemâl-i ilâhî ile kendinden geçmektir. Zemzem kuyusu başında oğlu İsmâil'e su arayan Hâcer'in heyacânını, suyu bulmanın sevincini yaşayan bir annenin mutluluğunu soluklamaktır.

Safâ tepesine çıkmak bir yandan kalb safâ ve sâfiyetine engel olacak şeylerden uzaklaşma duygusu taşımak, bir yandan da Hâcer vâlide-mizin oğlunun ve zürriyetinin derdine düşerek koşuşturmasını hatırlamaktır. Safâ'dan Merve'ye hervele yürüyüşüyle sert, çalımlı adımlarla yürümek nefis, hevâ ve şeytan gibi düşmanlardan uzaklaşmanın çabası içinde olmaktadır.

Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, sultanın huzuruna giren kim-
senin dileğinin kabûl edilip edilmediğini bilememesi sebebiyle sarayın önünde gidip gelmesi gibidir. Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y yapan kimse, Allah Teâlâ'nın dileğini kabul edip etmediğini; kendisini bağışlayıp bağışlamadığını düşünmekte ve kıyâmette amelinin tartılacağı mîzânı hatırlamaktadır. Sanki Safâ, terâzinin bir kefesi, Merve de diğer kefesidir. Sa'y eden kişi, hangi tarafın ağır basacağını göz ucuyla gözetlemektedir.

Safâ ve Merve'nin Kâ'be, zemzem, Mina, Arafat ve kurban gibi Allah'ın şeâir ve sembollerinden olduğunu²⁶ düşünerek Arafat için Mina yoluna düşmek, duygu ve düşüncelerimizi yeni bir muhâsebeye tâbi tutmaktır. Munâ, münye kelimesinin çoğuludur. Ümid, temennî ve arzular demektir. Arafat için yola çıkıp Münâ'ya gelen kimse umduklarına kavuşmak için hazırlıklı olmak, korktuklarından emin olmanın derdine düşmek durumundadır. Aynı zamanda arzu ve isteklerini sınırlamanın zamanının geldiğinin farkına varmalıdır.

²⁶ el-Bakara, 2/158.

Arafat'a çıkmak üzere ihrâm libasına bürünmek Arafat meydanını Arasât Meydanı gibi görüp dîvân-ı ilâhîde hesap vereceğini düşünmektir. Beyaz kefeniyle âdeta ba'sü bâde'l-mevti; öldükten sonra dirilmeyi yaşamaktır. Ölüm terbiyesi insana Müslüman olarak ölmeye hazırlık sağlar. Çünkü insan nasıl yaşarsa öyle ölür. Nasıl ölürse de öyle haşrolunur. Bu dünyâda nihâi gaye Müslüman olarak ölmektir.²⁷

Mekke ve Mina'dan Arafat'a çıkış, halkın kıyamette Arasat meydanına koşmasını, Arafat'ta toplanmak, kıyamette Arasat'ta toplanmayı andırır. İmam ve rehberlerinin etrafında halka olmuş, renkleri ve dilleri ayrı olan insanlar, peygamberlerinin etrafında kümelenen ümmetleri hatırlatır. Haccın en feyizli yerlerinden biri olan Arafat vakfesi, yaşlı gözlerle el açıp incek ilâhî rahmet için, ne heyecanlı bir bekleyiştir!

Mina'dan Arafat'a varınca âdeta kıyametten bir sahne yaşanmaktadır. Dünya hayatı gözle görüldüğü halde âhiret hayatı gözlerden uzaktır. Halk, hac için yollara ve çöllere düşerek dünya gözüyle âhireti görür gibi olmakta ve gâib bulunan kıyameti burada bizzat yaşamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki: "**Muhakkak kıyamet gelecektir, bunda hiç şüphe yoktur. Fakat insanların çoğu buna inanmazlar**"²⁸ âyet-i kerimesi kıyametin katîliğini göstermektedir. Hac ile mümin, kıyâmeti gözle görür hâle gelir, zâhir ve bâtınıyla bunu müşâhede eder. Hac mahşerin bir benzerini insanlara bu dünyâda yaşatan, "**ölmeden evvel ölünüz!**"²⁹ sırrına erdiren zâhirî ve bâtinî bir ibâdetdir.

Arafat "öldükten sonra dirilmenin provası"nın yapıldığı bir mekân olmanın yanı sıra yeryüzüne indirilen Âdem ile Havva'nın ilk buluşma mekânıdır. Nitekim Âdem ile Havvâ cennette yaratılmışlar ve Allah Teâlâ onlara: "**Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, buyurdu. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde buldukları (cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedi.**"³⁰

²⁷ el-Bakara, 2/132; Âl-i İmrân., 3/102.

²⁸ el-Mü'min, 40/59.

²⁹ Bkz. *Keşfü'l-hafâ*, II, 384, hadîs no: 2669.

³⁰ el-Bakara, 2/35-36.

Böylece Âdem ile Havvâ cennetten, biri Hindistan Serendip dağına, diğeri Cidde'ye olmak üzere yeryüzüne indirildi. Allah rahmeti gereği tövvelerini kabul ile onları Arafat'ta buluşturdu. Âyette buyrulur: **“Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tövbe etti. Çünkü Allah tövbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.”**³¹

Arafat'ta Âdem ile Havva'nın yeryüzüne indiriliş hikmeti ve onların ilk buluşma mekânları olan bu yerde fikrî bir seyahat yapmak gerekir. Nitekim hacdaki *refes* yaşağı ile âdetâ cennetteki Âdem ile Havvâ'nın yaşadığı hayata bir dönüş ve ilk varoluş sürecini idrak vardır. *Füsûk* ya da *fisk* yaşağı ise cennette Âdem ile Havvâ'nın şeytan tarafından günaha düşürülmesi gibi insanların hacda şeytanın tuzağına düşmemeye direnmesi söz konusudur. *Cidâl* ile şeytanın, kendisi yüzünden taşlanıp kovulduğu Âdem ve evlâdı ile mücadelesi hatıra gelmektedir. İnsan hacda başkalarıyla tartışıp kavgâ ederek böyle bir âkibete düşmekten sakındırılmaktadır. Dolayısıyla insan hacda, ihram yasaklarının cârî olduğu süre içinde ilk insanın yaşadığı tecrübeleri yaşamakta ve ilk devirlere seyahat etmektedir.

Arafat'ta insan, Allah Rasûlü'nün orada toplanan 100.000'i aşkın sahâbiye Cebel-i Rahme'den irâde buyurduğu “insan hakları evrensel beyanname” niteliğindeki hutbeyi dinler gibidir. Orada Allah Rasûlü tarafından insanlığa ilân edilen gerçekler âdetâ yüreklere nakşolmaktadır. Arafat'tan ayrılırken ise gönüllere Allah Rasûlü'nün ashâbına söylediği şu sözler düşmektedir: *“Burada beni dinleyenler sözlerimi burada bulunmayanlara ulaştırınsınlar. Umulur ki burada bulunmayıp da sözlerimi duyanlar, burada beni dinleyenlerden daha iyi anlarlar.”*³²

Hacda bulunanlar bu sözü kendilerine verilmiş bir emanet gibi düşünüp hac dönüşü çevrelerine ve ulaşabildikleri herkese taşımalıdır. Çünkü vedâ haccındaki sahâbi ordusu öyle yapmış ve bu sözleri yeni yüreklere ve yeni ufuklara taşımak için Orta Asya içlerine, Afrika'ya, Endülüs'e, Anadolu'ya ve İstanbul'a kadar koşmuşlardı.

Vedâ haccı sırasında bir yanda o gün nâzil olan **“bugün sizin dîninizi tamamladım”**³³ âyetiyle coşup heyecanlanan sahâbîler, bir yanda ise “her kemâlin bir zevâlî vardır” diye bunu Allah Rasûlü'nün

³¹ el-Bakara, 2/37.

³² Müslim, Hac, 147; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 76, 84.

³³ el-Mâide, 5/3.

üfûlüne işâret sayıp ağlayan Ebû Bekir vardı. Sevgi ve hüznün harmanlandığı buruk bir sahneydi bu.

Arafat mahşeri andıran kalabalığı, kefeni andıran beyaz libasları ile aynı zamanda Âdem'in çocuklarının Hz. Âdem gibi tövbe ile Rablarıyla buluştuğu, aynı babanın evladları olarak aynı Allah'a kulluğun ve aynı Peygamber'e ümmet olmanın oluşturduğu kardeşliği, musâvâtı, gönül birlikteliğini yaşadıkları yüksek seviyedeki bir kardeşlik yolculuğudur.

Arafat'tan Müzdelife'ye iniş, ilk duruşmadan sonraki büyük mahkemeye geçişi, herkesin birbirinden kaçtığı o dehşetli sahneyi andırır. İnsanlar Müzdelife'de azamet ve celâl-i ilâhî duygusuyla dopdolu hâle gelir, dünyâ ve âhireti arkalarına bırakarak sâdece Allah'a yaranmanın derdine düşerler.

Mina'da şeytan taşlamak İbrâhim, İsmâil ve Hâcer'in kendilerine tuzak kuran şeytanı taşlamalarını hatırlamak ve o sünneti ihyâ etmektir. Akli fiska düşürmesin diye şeytan taşlamak Dost'tan başka her şeyden uzaklaşmak ve kalbî alâkayı kesmektir. İçindeki cehâlet ve vesveseleri kırmak, onun yerine ilim, irfân ve yakînî duyguları ikâme etmektir. Şeytana atılan taşlar bir bakıma gönül Kâ'besindeki putları kırmak ve nefsin hevâsını taşlamak içindir. Hem de şeytana küçümsediği Âdem'in yaratıldığı toprak menşeli bir taş atılarak haddi bildirilmektedir. İbrâhim peygamberdi, şeytanı gördü, gözünü kör etti ve belini kırdı. Onu taşıyan onu görmese de vesvesesini, fâsid fikirlerini def etmek için taşlamalıdır.

Minâ'da kurban kesmek, nefsi mücâhede mezbahasına sokup benlik ve şehveti sevgili yolunda kurban etmek, cânı cânân uğruna fedâ etmektir. Nefsânî istekleri, beşerî zaafı Hakk'ın rızâsı yolunda kurban etmektir. Âşık'ın kendini Mâşûk'unun huzûrunda kurban etmesinden ve ona canını fedâ etmesinden daha güzel bir bağlılık ve i'lân-ı aşk düşünülebilir mi?

İhram'dan çıkmak için tıraş olmak, saçları kesmek, kuvve-i gadiyyenin fazlasını kesip öfkeyi kontrol altına alabilmektir. Gönülden bütün murâdını kazıyıp yalnız Allah'ı bırakmaktır. Bir kalbde Bir'den fazla sevgiliye yer olmadığını düşünerek mâsivâyâ âid dilek ve düşünceleri terk etmektir. Bu sûretle kalbi Hakk'ın nazargâhı hâline getirdikten sonra halkı Hakk'a çağırarak üzere âhîret libâsı sayılan ihrâmlardan çıkıp tekrar dünya libâsına bürünmektir.

Hacca gidenler duyûfu'r-Rahmân/Rahmân'ın konuklarıdır. Ziyâret edilen her ev sâhibinin, ziyâretçisine ikrâmı vardır. Allah'ın evi/Kâ'be'yi ziyâret edene Allah'ın en büyük ikrâmı, konuklarının kalbini sürûr, huzûr ve sekînetle doldurmasıdır. Bu duyguya ermiş olarak farz olan ziyâret tavâfi ile haccı tamamlayabilmek ve vedâ tavâfiyle Mekke'den ayrılmak ne büyük bahtiyârlıktır.

Hac öyle bir eğitimidir ki yere iyi davranmayı, göğe iyi davranmayı, suya iyi davranmayı, insanlara iyi davranmayı, hayvanlara iyi davranmayı ve'l-hâsıl her şeye O'nun rızâsı için iyi davranmayı telkin etmektedir. Hayvanlara ve yeşillere zarar vermekle ilgili ihram yasağı çok önemli bir eğitimidir. Bu eğitim ziraata elverişli olmayan o vâdide çevre bilincini aşıl原因 ve ekolojik dengeyi muhafaza etmeyi emreden bir hükümdür.

Hac süresi içinde iyi değerlendirilebilirse insanları dindarlık sürecine taşıyıp takvâ duygusuna erdirmeye çok önemli bir fırsattır. Yüreklerle Kâ'be hasreti, ölüm terbiyesi, peygamber sevdası eken bir hac yaşamak için bu ibâdeti ciddiye almak gerekmektedir. Çünkü ciddiye alınan mebrur bir hac, insanı dünyada huzur ve mutluluğa, âhirette hem Allah'ın rızâsına, hem de O'nun cemâl-i bâ-kemâline erdirir.

Haccın asıl tesiri döndükten sonra insanda bıraktığıdır. Mîkat mahalline varmanın, ihram libâsı giyip ihrama girmenin, telbiye getirmenin, Kâ'be'yi görmenin, Hacer-i Esved'e yüz sürmenin, makâm-ı İbrâhim'de namaz kılmanın, zenzem suyundan içmenin, Safâ ve Merve'de sa'y yapmanın, Arafat ve Müzdelife'de vakfenin, Mina'da şeytan taşlayıp kurban kesmenin ve nihayet traş olup ihramdan çıkmanın, ziyâret ve vedâ tavâfi yapmanın bir anlamı döndükten sonra da bunları hissetmek ve tekrar tekrar o ânı yaşamaktır. Bir bakıma hac ile yeni bir doğuş/mîlâd yakalamaktır.

Mevlânâ pek çok emek sarfederek hac farîzasını îfâ edip dönenlere şu uyarılarda bulunur: "Ey hacca gidenler! Neredesiniz? Aradığınızı buradadır; geliniz! Sevgiliniz, uzakta değil, size duvarı duvarınıza bitişik komşunuz kadar, hatta daha yakındır. Hal böyle olunca çöllerde şaşkın dolaşmanın anlamı ne? Bunu insanoğluna yaptıran hangi hevâdır. Kâ'be'ye gidenler Yüce Sevgilinin cemâlini görselerdi o zaman Kâ'be'nin de, Harem'in de, yolculuğun da ne olduğunu anlarlar, Kâ'be'nin sâhibine ulaşırlardı. İnsan defalarca Kâ'be'ye gitse taş binayı görüp sahibini göremedikçe o evin vasıflarından bahsetmesinin de, haccı anlatmasının

da anlamı yoktur. O ev çok latiftir, hoştur, mübârektir. Ancak o evin sahibi her şeyden daha mübârek ve yücedir.”³⁴

Gül bahçesine giren oradan gül demeti getirir. Kâ’be’de hac ile Hakk’ın gül bahçesine giren yüzünde güzel sıfatlar, özünde yüce tecellîler ve elinde nâdîde armağanlar ile döner. Oradan gelecek en nâdide armağan Muhammedî bir ahlâk, Sıddîkî bir teslimiyet, Fârukî bir adâlet, Zinnûreynî bir hayâ, Hayderî bir ilim, irfân ve fütüvvet anlayışıdır.

Mihnet ve meşakkatlerine katlanarak her türlü zorluğa rağmen haccetmek gönülde Hakk sevgisinin oluşmasını sağlayacak; gönül Kâ’besini îmar edecek kutlu bir ibâdettir. Böyle bir hac farzını tamamlayıp dönenlere Allah Teâlâ bundan sonraki yol haritaları hakkında şu tavsiyelerde bulunmaktadır: **“Hac ibâdetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah’ı zikredin. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin âhiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.”**³⁵ Haccı îfâ ederek memleketine dönenin en büyük kazanımı kalbinin Allah ile kurduğu ilişkidir. Çünkü dünyada en büyük servet, Allah’ın rızâsına ermek; “el kârda gönül yârda” anlayışı ile sayılı nefesleri tamamlayabilmektir. Hac mektebi, insana zıkr-i daimi talim etmektedir. Bu mektepte başarılı olmak için iyi bir talebe olmayı göze almak; yüksek bir ilgiye, seviyeli bir bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

³⁴ *Dîvan-ı Kebîr Seçmeler*, I, 435-436.

³⁵ el-Bakara, 2/200-201.

KAYNAKLAR

Hakîm Tirmizî, *Kitâbu'l-hacc ve esrârih*, tahk. Hüsnü Nasr Zeydan, Mısır, Matbaatü's-saade, 1389/1969, 158 s.

Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi't-tasavvuf*, hzr. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul, Erkam Yay., 2012, s. 193-196.

Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fi mahbûb*, tahk. Seyyid Nesim Mekarim, Beyrut, 1995, II, s. 222-248.

Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tefsirü's-Sülemi - Hakaikü't-tefsir*, tahk. Seyyid Umran, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001, I, 109-113.

Hucvîrî, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü'l-mahcûb*, tashih. Zindeyâd, Tahran, [t.y.], s. 422-432; hzr. Süleyman Uludağ, *Hakikat Bilgisi*, İstanbul: Dergâh Yay., 1982, s. 469-477.

Gazzâlî, *İhyâu ulûmiddîn*, Kahire, [y.y.], I, s. 240-273.

İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, [y.y.], Mektebetü's-Sakafeti'd-Diniyye, [t.y.], I, 665-763; trc. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yay., 2007, V, 235-442.

MÜZAKERE

Necdet TOSUN*

Muhterem hâzırûn! Hocamız konuyu gâyet güzel izah ettiler. Tebliği kitap hâlinde basılınca hepimiz istifâde etme imkânı bulacağız inşallah. Sadece hac değil, bütün ibâdetlerin bir yapılış şekli, bir de mânevî yönü vardır. Yapılış şeklini bize fıkıh kitapları öğretiyor. Fakat ibadetlerin manevî yönünü ihmal edersek, namaz yatıp kalkma hareketlerinden ibâret olur, oruç perhiz, hac da turistik bir seyahatten ibâret olur. Kur'ân-ı Kerîm namazla ilgili meselâ “rükûunda beli doksan derece eğilenler kurtuluşa ermiştir” denmiyor. “Namazında huşû içinde olan mü'minler kurtuluşa ermiştir” (el-Mü'minûn, 23/1-2) buyuruyor. Başka bir âyet-i kerîmede: “Vah olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarında gâfildirler” (el-Mâûn, 107/4-5) buyruluyor. Bir hadîs-i şerifte de: “Nice oruç tutanlar vardır ki, yanlarına açlık ve susuzluktan başka bir şey kalmaz” buyrulmaktadır. Bunlar gibi, ibâdetlerin mânevî boyutunu ihmal etmemeye teşvik ve îkâz eden çok sayıda âyet ve hadis vardır.

Ancak hocamızın da ifâde ettiği gibi, zamanla bizim fıkıh veya ilmihâl kitaplarımız ibâdetlerin mânevî yönünü tasavvufî eserlere bırakarak sadece yapılış tarzını ön plana çıkarmışlardır. Gerçi bunun istisnâları da vardır. Meselâ Orta Asyalı (Taşkentli) Ebu'r-recâ Müemmel eş-Şâşî (ö.516/1122) isimli bir zât *Ravzatü'l-ferîkayn* adında Farsça bir eser kaleme almış ve hem fakîhlerin hem de sûfilere ibâdetlere getirdiği yorumları birleştirmiştir (nşr. Abdülhay Habîbî, Tahran 1359 hş./1981). Meselâ namaz konusunu ele alırken önce fikhî ahkâm yönünü anlatıyor, sonra sûfilere namazın mânevî boyutuyla ilgili, huşû, ihlâs, takvâ ile kılınması gerektiğini ifâde eden bazı söz veya menkıbeler naklediyor. Ardından oruç bahsine geçiyor, yine aynı şekilde fakîhlerin ve sûfilere, bu iki grubun (ferîkayn) görüşlerini ve yorumlarını veriyor.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Bir nevî “tasavvufi ilmihal” denebilir. Bunun bir benzeri de Buhara Hanefî fakihlerinden Ebû Ali Hüseyin b. Yahyâ Buhârî Zendevisî'nin (ö. 400/1009) *Ravzatü'l-ulemâ ve nüzhetü'l-fudalâ* isimli Arapça ve henüz yazma hâlinde olan eseridir¹. Demek ki “tasavvufi ilmihal” denebilecek bazı eserler tarihte yazılmıştır. Ancak her nedense bu gelenek fazla devam etmemiş, yaygınlaşmamış, bunun yerine fıkıh ve tasavvuf eserleri iki ayrı ekol hâlinde ibâdetlerin farklı yönlerini ele almaya devam etmişlerdir. Zâhirî yönünü fıkıh, mânevî yönünü tasavvufi eserler incelemiştir.

Gündemimiz hac olduğu için bu konuda şunları da söyleyebiliriz: Haccın mânevî boyutunu ele alan ilk müstakil eser muhtemelen Hakîm Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Kitâbu'l-hac ve esrâruhû* isimli eseridir (nşr. Hasenî Nasr b. Zeydân, Kâhire 1969). Ayrıca ilk dönem tasavvuf klasiklerinde yeri geldikçe haccın manevî yönüyle ilgili konulara temas edilmiştir. Meselâ bir Müslüman tavafta, sa'yda, şeytan taşlamada ne hissetmelidir veya bir kısım sûfler ne hissetmişlerdir, bu konularda bilgi bulmak mümkündür. Örnek olarak, hocamızın *İslâm Tasavvufu* adıyla Türkçe'ye tercüme ettiği Ebû Nasr Serrâc Tûsî'ye âit (ö. 378/988) *el-Lüma'* isimli eserde, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sinde, Hücûvî'nin *Keşfu'l-mahcûb*'unda, Gazâlî'ni *İhyâü ulûmi'd-dîn*'indeki hacla ilgili ya da farklı bölümlerde yeri geldikçe haccın manevî boyutuna da temas edilmiştir.

Bunlara ek olarak, hac için Hicaz'a giden bazı sûfler o bölgede, yani Mekke ve Medine'de hissettikleri duyguları, yaşadıkları manevî olayları, gördükleri rüyaları, uyanıkken kalp gözüyle gördükleri ilginç olayları da kaleme almışlardır. Sûflerin keşf, ilham, vâridât adını verdikleri bu tür bilgileri ihtivâ eden eserlerden bazıları şunlardır:

1. Muhammed Ma'sûm Sirhindî, *Hasenâtü'l-Haremeyn* (drl. Muhammed Ubeydullah, nşr. M. İkbâl Müceddidî), Lahor 1981.
2. Abdülehad Vahdet Sirhindî, *Letâifü'l-Medîne* (nşr. M. İkbâl Müceddidî), Lahor 2004.
3. Şâh Veliyullah Dihlevî, *Füyûzu'l-Haremeyn* (nşr. Seyyid Zahîraddin), Delhi 1308/1890.

¹ Birçok yazma nüshası vardır. Meselâ: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 681; Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 62; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2635.

4. İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbu Esrârî'l-hac*, Câmiatül'-Melik Suûd Ktp., mahtûtât, nr. 1862. Bu son eserde müellif hac esnâsında yaşadığı mânevî halleri ve hissettiği bazı şeyleri kaleme almış, ancak haccdan dönerken yolda kervana eşkiyâ saldırmış, mallarla birlikte bu eser de yağmalanmıştır. Bursevî bu eserin zayı olmasına çok üzölmüştür. Ancak bugün eserin yazma bir nüshası Suûdî Arabistan'ın başkenti Riyâd'da bir kütüphanededir. Demek ki eşkiyâdan sonra elden ele dolayıp zamanla bir kopyası oraya intikal etmiş olabilir.

Bu eserlere İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* isimli eserini de eklemek mümkün olabilir. Bu eserin ismi, "Mekke İlhamları" demektir. İbnü'l-Arabî Mekke'de tavaf esnâsında kendisine bu eserin muhtevâsının mânen verildiğini, sonra peyder pey yazıya geçirdiğini söyler. Ancak eser, çok hacimli olduğu için içinde farklı konular vardır, bu yönüyle *el-Fütûhât*, sadece hac dönemi vâridâtını ihtivâ eden önceki eserlerden farklıdır².

Hacca giden insanlara haccın manevî boyutunun anlatılması çok önemli bir iştir. Eğer bu yönü anlatılmazsa, kişi: "Uydum kalabalığa, gittim, geldim" der gibi oluyor. Eskiden insanlar biraz daha avantajlıydı. 20-25 sene öncesine kadar hacca veya umreye gidenler çoğunlukla kara yoluyla giderlerdi. O zaman Irak ve Suriye'de güvenlik vardı, bugünkü kargaşaya yoktu, yollar problemsizdi. Ayrıca karayolu, uçağa göre daha ucuza geliyordu. Bu sebeplerle insanlar karayolunu tercih ediyorlardı. Karayolunda birçok dinî ziyaret mekânı da ziyâret edilmiş oluyor ve kişi mânen hazırlanarak Hicaz'a ulaşıyordu.

Meselâ 1989 Şubat tatilinde lise talebesiyken biz de böyle bir umre yapmıştık. Bandırma'dan otobüsle yola çıktık, Bursa'da Ulucami ve Emir Sultan Türbesi, Konya'da Mevlânâ, Tarsus'ta Ashâb-ı Kehf mağarası, Urfâ'da Balıklı Göl, Hz. Eyyûb'un makâmı ziyaret edildi. Sonra Habur Gümrük Kapısı'ndan Irak'a geçilip Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî ve İmâm-ı A'zam Türbeleri, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin Türbesi ziyaret edildikten sonra Suûd'a girildi ve önce Medîne-i Münevvere, en son da Mekke'ye ve Kâbe'ye ulaşıldı. Bu yolculuk belki birkaç gün sürüyordu ve yorucu olabiliyordu ama insanlar psikolojik olarak hacca veya umreye hazırlanıyordu. Şimdi uçağa biniliyor. Üç saat sonra Cidde'ye ini-

² Bu sayılan eserlerin muhtevâlarıyla ilgili bkz. Necdet Tosun, "Sûfi Gözüyle Hac", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 25 (2010), s. 197-209.

liyor. Oradan hemen Mekke'ye gidiliyor ve o ziyaretlerle oluşacak psikolojik ve manevî hazırlık dönemi atlanmış oluyor. Eğer kâfile başkanı da umreye veya hacca giden kişilere haccin manevî boyutuyla ilgili yeterince bilgi vermezse, “Kâ'be'nin etrafında yedi defa dönün, şurada taş atın, burada koşun, burada oturun” gibi işi şekilde bırakırsa, sadece fikhî yönüyle yetinirse, insanlar “uydum kalabalığa gittim, döndüm, geldim” diyor ama hacı tam manasıyla hissedemiyor, anlayamıyor.

Hacdən döndükten sonraki durumlar da son yıllarda değışmeye başladı. Anadolu'daki küçük kasaba ve köylerde hemen herkes birbirini tanır. Bazı köylerde hacdan dönen kişiyi halk bayraklar, davullar ve tekbirlerle köyün kenarında karşılar, evine kadar getirirler, ayrıca günlerce evine ziyarete gelenler olurdu. Biz bu döneme yetiştik. Belki bu gelenekler Anadolu'da bazı yerlerde hâlâ devam ediyordur. Bugün özellikle büyük şehirlerde, apartman ve sitelerde neredeyse kimse kimseyi tanımıyor. Bir kişi hacdan geliyor, altta oturan komşusunun haberi yok, “hayırlı olsun” diyen yok. Yani bugün insanlar ne hacca giderken bir şey hissedebiliyor, ne de döndükten sonra. Burada kâfile başkanlarına, hac irşad-vaaz ekibine ve hepimize çok işler düşüyor. Hocamız tebliğinde hacın rûhu ve manevî boyutunu gâyet güzel izah etmişler. Hicaz'a gidecek kimselerin bu tebliğ ve benzeri bilgileri okumaları çok faydalı olacaktır. Hocamıza bu tebliğinden dolayı teşekkür ederiz.

RABBİNE GİDENİN AHLÂKÎ YOL HARİTASI

Ekrem KELEŞ*

İbrahim şöyle dedi: 'Ben Rabbime gideceğim. O bana yol gösterecektir.' [es-Saffat sûresi 37/99]

Hac, Müminin hayatının en önemli miladıdır. Takvayı kuşanma ve ömür boyu zikir şuuruyla yaşama gibi çok büyük manevî kazanım imkânları sunan bu kutlu yolculuk, Sezai Karakoç'un tâbiriyle 'Takva amaçlı, metafizik kıyılı, tarih ve toplum yolculuğu diye özetlenebilir.' [Sezai Karakoç, Unutuş ve Hatırlayış, s.11] Her karışı ulu'l-azm peygamberlerin, Kâinatın Efendisi'nin ve Sahabe-i kiramın hatıraları ve izleriyle dolu kutlu iklime yapılan bu yolculuğun şekli uygulamalarının yanında çok derunî boyutları da bulunmaktadır. Öteden beri pek çok İslâm âlimi ve ârifler bu hususları eserlerinde dile getirmişlerdir. Böylece hacın gerek şekli uygulamaları ve gerekse hikmetleri ve esrarı hususunda çok geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Ali Şeriatî 'Hac müteşabih harekettir. Hac, hacıların sayısı kadardır. Çünkü her hacının dünyasında anlamı değişir, değişiktir.' der. Hac menasiki ile ilgili olarak dile getirilen yorumların çeşitliliği ve çokluğu belki de bundandır. Burada ben, 'Hacı Anlamak'¹ kitabında yer alan anlam ve hikmetleri tekrarlamak yerine üstatlarına ödevini sunan bir talebe üslubuyla -yanlış ise tashih edileceğimden emin olduğum için- el-Bakara 197 âyeti kerimesi² ile ilgili bir değerlendirmeyi bu seçkin heyete arz etme cesareti buldum.

* Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı.

¹ Prof. Dr. Bünyamin Erul ile birlikte kaleme aldığımız bu kitapçık, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanmakta ve yaklaşık on yıldır hacca gideceklerle verilmektedir.

² الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

'Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda rafes, füsuk ve cidal yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri, bana karşı takva sahibi olun.' [el-Bakara, 2/197]

Kur'ân-ı Kerim bize, İbrahim Aleyhisselam'ın, kendisini en sonunda Beyt-i Atik'in yerine/Ekini olmayan vadiye ulaştırarak olan yolculuğa çıkarken *إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي سَيِّدِينَ*: 'İşte ben Rabbime gidiyorum. O bana yol gösterecektir.' dediğini ifade etmektedir.

Müfessirlere göre halkını putperestlikten vazgeçiremeyeceğini anlayan İbrâhim Aleyhisselam, yurdunu terk etti. 'Ben rabbime gidiyorum, O bana yol gösterecektir' dedi. Allah'ın buyruğuna uyarak ülkesinden ayrılp O'nun kendisi için takdir ettiği başka bir yere gitti. Tarihi bilgilere göre bu yer, ilk aşamada Şam'dır. Fakat âyeti kerimeler, İbrahim Aleyhisselamın daha sonra 'Beyti muharrem'in/Kâ'be'nin bulunduğu yere gittiğini ve bilahere oğlu İsmail Aleyhisselam ile birlikte Kâ'be'yi yaptıklarını açıkladığına göre İbrahim Aleyhisselamın kavminden ayrılarak çıktığı bu yolculuk en sonunda onu Kâ'be'nin olduğu yere götürmüştür. Bu açıdan bakınca *إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي* ifadesi Kâ'be'ye gidecekler açısından daha bir anlam kazanmaktadır.

İbrahim Aleyhisselam'ın oğlu İsmail Aleyhisselam ile birlikte temelleri üzerinde yeniden yükselterek³ inşa ettiği Kâ'be'ye yapılan hac yolculuğu, sıradan bir seyahat değildir. Amacı ve muhtevası itibariyle diğer yolculuklardan farklıdır. Bu yolculuğa çıkan kişi, Rabbine gitmektedir. Beytullahı hedefleyerek yola çıkış ve Beytullahı ziyaret bunun simgesidir.

Zaten hac, yüksek amaçlar ile çıkılan bir yolculuktur. Haccın bizzat kelime anlamının 'kastetmek' manasına gelmesi, bu yüksek amaca işaret etmektedir. Bu yüksek amaçlı yolculuk, Kâ'be'ye doğru çıkılan bir yolculuktur. Nereden başlarsa başlasın bu yolculuğun varış noktası, Beytullah/Kâ'be'dir. Bu kutlu yolculuğun sembolik bir anlamı vardır: Yüce Allah'a yolculuk, onun beytine/evine yapılacak yolculukla sembolize edilmiştir. Çünkü insan psikolojisi somuta eğilimlidir. Duygu ve zihin, mutlaka somut bir dayanak ister. Bundan dolayı Beytullahı yolculuk, Rabbe gidişi simgelemektedir. İşte bundan dolayı İbrahim Aleyhisselamın dilinden aktarılan *إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي* şeklindeki Kur'ânî ifade çok anlamlıdır. Çünkü bu yolculuk aslında çeşitli boyutları bulunan derunî bir seferdir. Haccın hikmetleri de bu derunî yolculukta gizlidir. Zira bu

³Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakıyla işitensin, hakıyla bilensin" diyorlardı.' el-Bakara, 2/127.

yolculuk öyle bir sefer ki amacı istikametinde gerçekleştirilebildiği takdirde kişiyi annesinden doğduğu günkü gibi günahlardan arındırır.⁴ Bu hedefin gerçekleşebilmesi için hac yolculuğunun tam bir eğitim süreci olarak işlenmesi gerekmektedir. Elmalılı merhumun da dediği gib. *'Hacda salat ü sıyam ve zekâtta bile bulunmayan ferdi, ictimaî bir tezhibi nefis, bir idmanı ahlâkî hikmetleri bulunduğu unutulmamalıdır.*⁵

Takva Eğitimi

Hac yolculuğuna takvayı kuşanarak çıkılması gereğini ihtar etmek üzere Kur'ân-ı Kerim *وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ* *'Azık edinin. En iyi azık takvadır. Bana karşı takva sahibi olun'* buyurmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki hac yolculuğu tam bir takva eğitimini hedeflemektedir. Bu takva eğitimi için Kur'ânı kerim kutlu yolun yolcusuna üç kelime ile ifade buyurduğu ahlâkî bir yol haritası sunmaktadır: Rafes, füsuk ve cidalden sakınmak...

Ahlak âlimleri insanda başlıca üç potansiyel gücün varlığını kabul ederler. Bunlar kuvve-i şehviyye, kuvve-i akliyye ve kuvve-i gazabiyyedir. Bu husustaki temel yaklaşımı Ahmet Hamdi Akseki'ni İslâm Dini⁶ adlı eserinden aktarmak istiyorum:

Bütün faziletlerin temel direği hikmet, şecaat, iffet ve adalettir. Bu dört temel; kuvve-i akliyye, kuvve-i gazabiyye ve kuvve-i şehviyyenin itidâl noktalarında tutulması ile elde edilir. Bu potansiyel güçleri itidal noktalarında istihdam eden bir kişinin ruh sağlığı da yerinde demektir. İtidal noktalarından ifrat ve tefrite doğru her kayış, ruh sağlığının kaybedilmeye başlandığının birer işaretidir.

"Kuvve-i akliyenin bir aşırı, bir de geri derecesi vardır. Kuvve-i akliyenin "Cerbeze" adı verilen aşırı derecesi, başıboş ve şeytânet derecesi demektir. Bu derecede olan bir adam kendi aklından başka ne bir mürşit tanır ne de nasihat kabûl eder. Bunun geri ve aşığı derecesi de bönlük ve hamâkattır ve her ikisi de kötü ve mezmumdur. Bu kuvvetin güzelleşmesi

⁴ "Kim Allah için hac yapar da şehvî eylem, söz ve davranışlarda bulunmaz ve Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmaz ise, annesinden doğduğu gün gibi tertemiz, döner" Hadisi şerifi

⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Kitabevi, İst, II/52

⁶ A. Hamdi AKSEKİ, İslâm Dîni (itikad, ibâdet, Ahlâk)

ve salâhı demek: Doğruyu yalandan, hakkı bâtıldan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden kolayca ayırt edebilmesi demektir. Kuvve-i akliyye bu derece terbiye ve islâh edilince ondan hikmet denilen fazîlet husûle gelir. Binaenaleyh, hikmet, kuvve-i akliyyenin hadd-i îtidâlde olması demektir. Kuvve-i akliyyesi hadd-i îtidâlde olmayan bir adam, rûhen hastadır ve "hakîm" değildir. Halbuki ahlâkın ve iyiliğin başı hikmettir. Hâkim olan bir insan, bütün faziletlere sahip demektir.

Kuvve-i gazabiyenin aşırı derecesi tehevür, düşünmeden saldırma, aşağı derecesi de korkaklıktır. Her ikisi de kötü huylardan olup mezmumdur. Bunun salâh ve güzelliği, hikmetin iktizâ eylediği haddi muhâfaza etmesi demektir ki bundan "şecâat denilen fazîlet doğar. Şecâ olan ne müthevvir olur, ne de korkak.

Kuvve-i şehviyyenin çok ileri ve bir kayd ile mukayyet olmayan derecesi sefâhat ve fuhşiyattır. Geri ve aşağı derecesi de durgunluk ve uyuşukluktur. Bunun her ikisi de kötü ve mezmum bir huydur. Bu kuvvetin akıl ve şer'in hudut ve işâretinden dışarıya çıkmamasından "iffet" denilen fazîlet husûle gelir.

Hikmet, şecâat ve iffetin bulunduğu yerde adâletin bulunması pek tabîidir. İşte ruhun üç kuvvetinin mûtedil bir halde bulunmasından fazîletin erkân-ı asliyesi bu sûretle husûle gelir. Adlin iki tarafı olmayacağı cihetle bunun bir mukabili vardır ki oda zulümdür. Binaenaleyh, ruh terbiyesi demek, bu kuvvetleri hâl-i îtidâlde tutarak bunları ifrat ve tefrîte düşürmemek demektir. Ruhu mânevî hastalıklardan korumak ancak bu sûretle mümkün olacaktır." [A. Hamdi AKSEKİ, İslâm Dini (İtikad, İbâdet, Ahlâk)]

İşte hac, faziletin temellerini oluşturan bu ana niteliklerin elde edilmesi açısından bir eğitim sürecidir adeta. Bu bakımdan ahlâkî güzelliklerin kazanılması, geliştirilmesi, korunması ve yaygınlaştırılmasında hac önemli bir işlev görür. Çünkü hacda ihram ile sair zamanlarda mübah olan bazı davranışlar bile yasaklanarak kişinin kendisini ahlâkî bakımdan eğitmesi hedeflenmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'in ifadesi şöyledir: *فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ*: 'Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda rafes, füsuk ve cidal yoktur.'

Âyet-i kerimede yer alan üç ifadeden her birinin, insanda var olan bu üç potansiyel güçten birine yönelik olduğu düşünülebilir mi?

Buna göre,

“Hacda 'Rafes' yoktur” talimatı ile sanki kişinin hac boyunca '*Şehvet Kontrolü*' sağlama melekesi kazanması,

Aynı şekilde 'Cidal'in olmayacağı ifade edilirken de hac yapacak kişinin hac boyunca öfke kontrolü melekesi kazanması,

'Füsuk'un olmayacağı ifade edilirken de hac yolcusunun aklını hikmetle kullanma melekesi kazanması, Cenabı Hakkın kendisine lüt-fettiği bu büyük nimeti Allah'ın çizdiği sınırların dışına çıkmadan kul-lanması ve hac vesilesiyle kendini bu doğrultuda eğitmesi hedeflen-mektedir.

✓ 'Rafes'in cinsel ilişki ve cinsellikle ilgili konuşmalar ve bunlara ilişkin tavır ve hareketler olduğu malumdur. Yalnızca cinsel ilişki değil, cinsellikle ilgili söz, ima, hareket ve tavırlar... İhramlı iken kişinin ken-dine normal zamanlarda helal olan eşi ile ilişki yaşamasının dahi yasak-lanması, aslında bu sayede kişiye şehvet kontrolü eğitimi sağlamakta-dır.

Bu sebeple Âyet-i kerimenin bu kısmının insandaki potansiyel güçlerden biri olan kuvvei şehviyyenin disipline edilmesine yönelik bir talimat olarak daha geniş bir yorumla ele alınabileceği kanaatimi ifade etmek istiyorum.

Bu âyeti kerimeyi Zeccac '*Cinsel ilişki de yok, cinsel ilişki sebeple- rinden tek kelime de yok*' şeklinde tefsir etmiştir [Lisanü'l-Arab]. Rafes için الرَّفْتُ كلمة جامعة لكل ما يريده الرجل من المرأة Erkeğin, (cinsel anlamda) kadından istediği, beklediği her şeyi ifade eden kapsamlı bir ifade şek- linde yapılan tanımlamaların yanında, göz ile bakarak, söz ile vaatleş- rek vb. şekildeki geniş tanımlamalar da dikkate alındığında Âyet-i ker- imenin hac vesilesiyle kişiyi, kuvvei şehviye konusunda bir disipline tâbi tutmayı hedeflediği söylenebilir.

✓ Füsuk ve fisk, Allah'a isyan, onun emrini terk ve onun hak yo- lunun dışına çıkmak [Lisanü'l-Arab], 'irtıkabı mahzurât ile hududu şer'iden huruc', Masiyete meyletme, isyan edip şer'in sınırlarını aşma

olarak tanımlanmıştır. İblis'in Rabbinin emrinin dışına çıkması gibi. Hakkın dışına çımaya da fiske denir.⁷

Kâfire fasık denmesini Tacu'l-Arus, 'Çünkü o aklın zarurî gördüğü ve fıtratın gerektirdiği şeyi ihlal etmiştir'⁸ gerekçesiyle açıklamaktadır. Fasika fasık denmesini de fasiğın hayırdan sıyrılıp çıkması ile açıklamaktadır⁹. Demek ki temel olarak füsuk, haktan ayrılmak demektir. Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıkmaktır.

Bu açılmalardan anlaşılacağı üzere fiske, kuvvei akliyye şeklinde ifade edilen potansiyel gücünü kişinin itidal noktasında kullanmamasıdır.

✓ Cidale gelince; tartışmalar, hele hele gereksiz tartışmalar, hac-cın özü ve ruhu ile asla bağdaşmaz. Bu yüzden Âyet-i kerimede 'Tartışma yoktur' şeklinde ifade edilen 'vela cidale' ifadesi de kişinin kuvvei gazabiyyesini itidal noktasında tutmasına yöneliktir, kanaatimce. Böylece kuvvei gazabiyyenin disipline edilmesi ve kişinin öfkesini kontrol melekesi kazanması hedeflenmektedir.

Haccın ruhuyla asla bağdaşmayan kalp kırmalar, lüzumsuz tartışmalar, incitmeler ve incinmeler, hep öfke kontrolü sağlayamamaktan kaynaklanmaktadır. 'İnancı güçlü olanlar, bollukta da darlıkta da Allah yolun da muhtaç olanlara yardımcı olurlar. Kızdıklarında kızgınlıklarını yenerler; insanların kusurlarını bağışlarlar.. Allah böyle davrananları, güzel ahlâklıları sever...' [Ali İmrân Sûresi 3/134]

Halbuki 'Kâ'be, bünyadı Halili Azerest/ Dil nazargâhı Celili Ekberest'tir.

Rabbine gidenler her şeyden önce iyi bir yol ahlâkı ile sefere çıkmalıdır. Kalbe yük teşkil eden ne var ise geride bırakarak... Bunun için de rafes, füsuk ve cidalden uzak kalmak gerekir.

Özellikle temel ahlâkî ilkeler ve vasıflar, bütün peygamberlerin mesajında yer almıştır. Bu hususta Yüce Alah'ın bütün elçileri birbirlerini tasdik ederek gelmişlerdir. 'İbrahim de onun yolunu izleyenlerden idi. Hani o Rabbine tertemiz bir kalp ile gelmişti.' [es-Saffat sûresi 37/83-84] mealindeki âyeti kerimede Hz. İbrahim'in Hz. Nuh aleyhisselamın yolunu izleyenlerden olduğu açıklandıktan sonra onun üstün ahlâkına

⁷ إنه لفسق أي خروج عن الحق

⁸ فَلأنَّه أَخَلَّ بِحُكْمِ مَا أَلْزَمَهُ الْعَقْلَ وَاقْتَصَنَتْهُ الْفِطْرَةُ

⁹ ومنه اشتقاق الفاسق لأنفساقه أي : لانسبأخه عن الخير

işaret etmek üzere rabbine tertemiz bir kalp ile geldiğine vurgu yapılmıştır.

Hacca gidenler İbrahim Aleyhiselam gibi *'Ben rabbime gidiyorum'* şiarıyla yola çıkıp bu kutlu yolculuğa adım attıkları ilk andan itibaren hayatlarının geri kalan kısmında Rablerine kavuşuncaya kadar tertemiz bir kalp ile yola devam etme azmi ve gayreti içinde olmayı hedeflemektedir. Bunun için hac kutlu yolun yolcusu açısından en iyi eğitim fırsatıdır. Kutlu yolun yolcusu bu fırsatı iyi değerlendirerek annesinden doğduğu günkü gibi tertemiz hale gelerek ve hayatında tertemiz bir sayfa açarak dönmelidir.

Hac Yolculuğu Kâ'be'de Bitmez

Hac, aslında Kâ'be'de noktalanıp biten bir yolculuk değildir. İbrahim Aleyhisselamın dilinden aktarılan söz konusu Kur'ânî atıftan hareketle bu yolculuğun *'Kişinin Rabbine doğru yolculuğu'* şeklinde bir başlık ile ifade edilmesinin yanlış olmayacağı kanaatindeyim.

Bu yolculuk Kâ'be'ye varınca tamamlanmış olmamaktadır. Kâ'be'ye ulaşıncaya onun etrafında tavafa girilmekte ve böylece yolculuğun devamı simgelenmektedir. Yolculuk tavaf ile devam etmektedir. Kâ'be'nin etrafında sürdürülen dönüşler ile adeta başka bir dünyaya geçiş yapılmaktadır. Çünkü hac, kişinin Rabbine yolculuğudur ve ruhun Allah'a yükselişini temsil etmektedir. Bunun içindir ki Kâ'be hedef değil, belki sonsuzluğa giriş kapısıdır. İslâmî literatürde Kâ'be'nin Arşın izdüşümü olarak görülmesi dikkat çekicidir.

Hac yolcusu, bu hedefe ulaşabilmek için tertemiz duygularla ve sırf ibadet aşkıyla bu kutlu yolculuğa çıkmalı, bu güzel niyet ve duyguları manevî ve ahlâkî hayatının gelişiminde bir dönüm noktası haline getirilebilmenin gayreti içinde olmalıdır. Bunun için haccın sağlayacağı inanılmaz manevî atmosferin desteğinden olabildiğince yararlanmalıdır. Bu huzur yolculuğundan tertemiz bir milat ile dönebilmek için... Hac ile başladığı devam eden yolculuğunu zikri daim şuuruyla sürdürebilmeleri için haccını eda eden Müslümanlara hac menasikini tamamlar tamamlamaz nasıl bir yol izleyecekleri konusunda Kur'ânî ke-
rim şu yol haritasını göstermektedir:

"Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan, 'Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver' diyenler vardır. Bunların âhirette bir nasibi yoktur. Onlardan, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru' diyenler de vardır. İşte onlara kazandıklarından bir nasip vardır. Allah, hesabı pek çabuk görendir."
[el-Bakara 2/200-202]

HACCI NASIL ANLAMALIYIZ?

Ali Rıza DEMİRCAN*

“Şüphesiz insânların ibâdet edebilmesi için kurulan ilk ev Mekke’de olan (Kâ’be)dir. O, giderek ünü ve ziyaretçileri çoğalan ve de insanlar için doğrulara yönlendiren Allah’ın özgür evidir. Orada apaçık belgeler vardır. İbrahim’in sergilenen ihtişamı vardır. Oraya giren kişi güvencede olur. Yoluna gücü yeten insanların Kâ’be’yi hac etmeleri Allah’ın yüklediği görevdir. Hac emrini tanımayıp uygulamayan kişi bilmelidir ki Allah (hac emrinin uygulanması dâhil) yarattıklarına ihtiyaçlı değildir.” Âl-i İmrân 3/96-97.

Kible, Mesâbeten Linnâs (Dönüş yapılacak ve sevap kazandıracak câzibe merkezi) **Emn** (Güvenlik bölgesi) **Mübarek** (Çağlar boyu sürecek) **Hüden li’l-âlemîn** (İnsanlığa yol gösterici) ve **Kıyamen li’n-nâs** (İnsanlık için ayağa kalkış sebebi) ve **Beytül-Atık** (Yaratanana özgü, özgür ev) kıldığı **Kâ’be’yi** ziyareti, ona yol bulabilen Hanîf insanlara görev kılan Allah’a hamd ederim.¹ Kâ’be’yi ziyaretin merkezinde yer aldığı haccı, Rabbi’nin Kur’ânî buyruklar doğrultusunda ve izinden gitmekle yükümlü kıldığı Hz. İbrahim’in uygulamaları çizgisinde örneklendiren Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed’e salât ve selâm ederim.²

Ana Hatlarıyla Hac

Hac, Yüce Rabbimizin emrine mutlak itaattir. Hz. İbrahim’den Hz. Muhammed’e kadar bütün Peygamberleri ve çağrılarını tanımaktır. Tüm renkleri ve dilleri içinde insanlığı bir bütün halinde hür ve eşit görmektir.

* Araştırmacı - Yazar.

¹ “Ya Eyyühellezine Âmenû...” ile başlayan Mâide sûresinin 2. ve 95. âyetleri müstesna Hacla ilgili tümâyetler de bütün Hanîflere de teşmil edilebilecek olan “en-Nâs” ifadesi yer almaktadır. Bak. el-Bakara,, 2/125,199; Âl-i İmrân,, 3/96-97; Mâide 5/97;Hac 27. Burada Kur’ân diliyle Mescid-i Haramın yalnızca Müşriklere yasaklandığı da hatırlanmalıdır.(Tevbe 28)

² Nahl 16/123.

Hac, eş, çocuk, ana, baba ve sosyal statü gibi tüm sevgililerimizi bırakarak, bedenî, rûhî ve maddî varlığımızla Allah'a koşmaktır. O'nunla sözleşmektir.

Hac, benlikten ve beşerî yargılardan soyutlanmak, değer ölçüsü olarak yalnızca ilâhî kanunları benimsemektir.

Hac, canlılara saygıdır. Bitkiler dâhil bütün yaratıklarla barıştır. Şeytânlar ve şeytânî güçlerle mücadele eğitimidir. Silahsız cihâddır. Ferdîlik içinde içtimâîliktir.

Ümmet şuurunu pekiştirip kültürel, iktisadî ve siyasî birliği kurmaya çalışmaktır. Dış görünüşü ile birliğin, iç hakikati ile kıyamet gününün provasıdır. Bütün bu özellikleri içinde bedenî, rûhî, malî, sosyal ve siyasî vasıflı ve görünümlü hac, İslâm'ın beş ana temelinden biridir. Günahlardan aklayan ana ibadettir. Cennet'e açılan fiilî duâdır.

Takriben dört bin yıl önce Rabbimizin “*İnsanlara haccı ilan et...*” buyruğu ile Hz. İbrahim Peygamberle başlayan, son ve cihanşümul (evrensel) Peygamber Hz. Muhammed'le de aslı hüviyetine bürünerek varlığını sürdüren hac, kıyamet gününe kadar devam edecek İslâmî bir mucizedir³ ve hac, **İslâm'ın özetidir ve bu özetin ömrün hulâsası olarak değerlendirebileceğimiz sayılı günlerde özgürce yaşanmasıdır.**

Hac Menâsiktir

Yukarıda dış görüntüsüyle sunduğumuz hac, başta ihram, Arafat'ta vakfe ve tavaf olmak üzere sırasıyla ihramlanma, Kur'ân ve Sünnet ile belirlenen ihram yasaklarına uyma, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, şeytan sembollerini taşlama, kurban, saç kesme, tavaf ve sa'y görevlerinden (Menâsik) oluşmaktadır.

Nasıl anlaşılır ve izah edilirse edilsin hac menâsiki belirlidir ve açıklananlardan müteşekkildir. Ancak daha ruhlular ve amaçlı ve verimli bir hac yapılabilmesi için haccın İslâm'ın geneli içindeki yerinin

³ İslâm gibi onun özeti olan Hac da evrenseldir. Hz. Muhammedin Kur'ânî tebliğiyle evrenselleşen İslâm'ın bu özelliği Hac'da da görülmektedir. Dünyamızın her bir bölgesinden farklı dilleri, ırkları ve renkleri olan Hanîfleri milyonlar halinde bir mekâna toplayan, Tavaf'da döndüren ve Secdeye vardiyan haccin evrensel olduğu ve çağrısına icabet eden insanları evrenselleştirdiği açıktır.

belirlenmesi ve menâsikinin yorumlanması gerekir. Yorumlanmazsa mânevi hazzı azalır, evrensel hedefleri daralır ve fikhî ihtilaflar artar ve daha bir düzeysizleşir.

Biz bu tebliğimizde yorumumuzu, haccın İslâm'ın özeti olduğunu açıklamaya çalışarak yapacağız. Daha geniş bir anlatımla Kur'ân çizgisinde İslâm'ın özetini sunarak ve bu Aziz Kitab'ın anlam zemininde mânâlandırmaya çalışacağımız hac menâsikinin İslâm'ın özeti ile nasıl örtüştüğünü açıklayarak beyan edeceğiz.

Hac İslâm'ın Özetidir

İslâm, bütün varlıkların yaratıcısı ve tüm güzelliklerin kaynağı olan Allah'ın insanlar için koyduğu ve Peygamberleri aracılığıyla gönderdiği ilâhî düzendir.

Hac, nihaî şekli Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Kur'ân'la belirlenen İslâm'ın özetidir ve bu özetin, ömrün hulâsası olan hac günlerinde yaşanmasıdır.

Hac, İslâm'ın özetidir. En güzel kıvamda yaratılan insanın kader senaryosuna göre şekillenen yaratılış macerası bilinmeden İslâm anlaşılamayacağı gibi onun özeti olan hac ve haccın menâsiki kavranılamaz. İnsanın yaratılış macerasını Kur'ân'a göre yedi perde hâlinde⁴ şöylece hulâsa edebiliriz:

1. Perde: Yüce Allah ibadetle yükümlü **Halife** varlık olarak ilk insan Âdem'i yaratacağını meleklerine bildirir. Onlar da yeryüzünü ifsat ederek; başta temel insanî haklar ve özgürlükler olmak üzere ilâhî buyrukları çiğneyecek ve kan dökecek, Kur'ân ifadesiyle **Füsûk**⁵ yapacak bir canlı mı yaratacağını sorarlar ve "*Biz Seni hamd ile tesbîh ve takdîs ediyoruz.*" derler: "*Şu gerçeği de hatırlayın. Hani Rabbin meleklerle 'Ben yeryüzünde bir halife; yasalarımı uygulayıp uygulatacak sorumlu bir varlık olarak İnsanı/Âdem'i yaratacağım', demişti. Onlar da Seni övgüyle yüceltir, bütün eksikliklerden beri kılarken orada bozgunculuk yapacak*

⁴ Kur'ân yaratılış macerasını büyük ölçüde diyaloglar halinde sunduğu için biz de bu cazip sunuma uygun bir yöntem izlemek istedik.

⁵ Alah'ın yasalarını inkâr veya çiğnemek anlamına Füsûk Kur'ânî bir kavramdır ve tabii olarak da büyük günahlar olan İfsad ve Kan dökmeyi içine almaktadır. Örnek olarak bkz.: Âl-i İmrân., 3/82; Mâide 5/47; Hucurat 49/11.

ve kan dökecek; Füsûk yapacak birini mi yaratacaksın, dediler. Allah da onlara sizin bilmediklerinizi ben bilirim buyurdu.”⁶

2. Perde: Allah insanı yaratır. **Füsûk** yapacak olmakla nitelendir-
dikleri ilk insan Âdem'e -saygı- secdesine varmalarını meleklerine şöy-
lece emreder: “*Hatırla! Rabbin Meleklerine şöyle demişti: Ben kuru çam-
murdan; şekil verilebilir özü kara balçıktan ölümlü bir varlık (olarak
Âdem'i) yaratacağım, Ona şeklini verip Rûhum'dan üfle (yerek insanlık
beni olan Nefs'i yükle) diğimde onun önünde saygı secdesine varın.*”⁷

3. Perde: Yaratılış özellikleriyle meleklerle ortak vasıflar taşıdığı
için (nâr/nûr)⁸ meleklerle birlikte yaşayan ve onlar gibi Hz. Âdem'e
secde etme emrine muhatap olan İblis, secdeye varmaz. Toprak menşeli
yaratık olan Âdem'den üstün olduğu gerekçesiyle baş kaldırır; Kur'ân
ifadesiyle **Cidal** yapar.⁹ Cidal yaptığı için de aşağılanır, yerilerek lânete
uğrattılır ve taşlanmaya mahkûm edilerek ilâhî huzurdan kovulur.¹⁰

⁶ el-Bakara, 2/30.

⁷ Hicr 15/28-30.

⁸ İblis Cinlerden olup, Cinler de Semaya yükselebilen Maric ve Nâris-Semûm
nitelikli; insan vücudunun gözeneklerine nüfûz edebilen zehirli bir tür ışın
olan Nâr'dan yaratılmıştır.(Cin, 72/8;Keyf 18/51,Rahman 55/15.) Melekler ise
yerle gök arasında seyredilebilen ve insan şekline de girebilen -Allah bilir-ışın
türü bir madde olan Nûr'dan halk edilmiştir. (Meâric 70/4; Meryem 19/16-17
Hûdd 11/69-70, Müsned,6/168;Müslim Zühd 60).

⁹ İhram yasağı olarak Cidal'in aslı anlamı, İblis'in Âdem'e secde emrine gerekçeli
itirazı benzeri Yaratanın buyruklarına eleştirel bir mantıkla başkaldırıcıdır.
Çünkü Kur'ân Cidali birinci derecede Allah'a veya âyetlerine karşı inkâr ve isyan
nitelikli eleştiri anlamında kullanır. Bkz., Hac 22/3,8; Mü'min 40/56

¹⁰ İblis ve Remy-i Cimar'ın Özeti:

-En doğrusunu Allah bilir- Rabbimizin Hz. Âdem'e saygı secdesine varılması
emrine karşı çıkan ve Âdem'in yaratılış maddesini gerekçe göstererek cidâl ya-
pan İblis, ilâhî huzurdan talebi doğrultusunda Kıyamet Gününe dek şer aşıl-
ama ruhsatı ile fakat Sâğir (aşağılanan) Mezmûm (yerien) Medhûr (kovulan)
Lânete uğrayan ye de Recm'e (taşlanmaya) mahkûm edilerek çıkar. (A'râf 7/13, 18,
Hicr 15/34; Sâd 38/77-78). O'na “Oradan çık Sen Recîmsin.” buyrulur. (Sâd 38/77-78)
O, artık recîmdir. Sürekli olarak taşlanacaktır.

Reym-i Cimar: Recme mahkûm edilen İblis ve onun yönetimi altında çalışan
cin şeytanlarının (Muhtasar S. Müslim Hadis no.: 1901) toprak kökenliği sebe-
biyle küçümşenen Âdemoğlu tarafından toprak menşeli maddelerle (sembolik ola-
rak) taşlanarak cezalandırılmasıdır. Böylece ilahî cezanın aşağılanan Âdemoğlu
tarafından İblisin yerleşim merkezinde infaz edilmesi ve düşman edinilesi ile

Talebi üzerine, Allah tarafından İblis'e kıyamet gününe kadar yaşama ve iddia ettiği gibi Âdemoğullarının saygı secdesine lâıyk, hâlis ve de şükredici kullar olamayacaklarını kanıtlama ruhsatı verilir. Kur'ân, bu olaylar dizisini değişik sûrelerde farklı boyutlarıyla anlatır. Meselâ Sâd sûresinde şöyle buyrulur:

“Allah, saygı secdesine varmayan İblis’e sorar:

- Ey İblis! Ellerimle yarattığım (Âdem)önünde seni secdeye varmaktan alıkoyan nedir? Yoksa sen kendini üstün görenlerden misin?

İblis de şöyle der: Ben ondan daha yüceyim. Çünkü Sen beni ateşten, onu ise topraktan yarattın. Allah da onu şöylece yerer:

- Mademki emrime boyun eğmedin, bulunduğun yerden çık. Sen (tarafımdan) taşlanmaya mahkûm edildin. Kıyamet gününe kadar lânetli kalacaksın.

Mahkûm edilerek ilâhî rahmetten kovulan İblis de şöylece talepte bulunur:

-Rabbim! O halde insanların diriltilecekleri güne kadar bana süre ver. Allah kendisine ‘Sen katımda bilinen o güne kadar mühlet verilenlerdensin’ buyurunca İblis şöyle der;

Senin yüceliğine and olsun ki ben Senin gerçek kulların dışındakilerin hepsini azdıracam. Allah da şu duyuruda bulunur.

- Ben de gerçeği; değişmez ve değiştirilemez şu hakikati bildiriyorum; And olsun, Ben cehennemini seninle ve sana uyanlarla birlikte dolduracağım.”¹¹

4. Perde: Allah Âdemi ve eşini (Havva'yı) cennete¹² koyar. Onlara diledikleri gibi yiyip içmeleri, fakat İblis'i düşman tanımaları ve gösterilen ağaca yaklaşmamaları, Kur'ânî anlatımla **Refes** yapmamaları (cinsel ilişkiye girmemeleri) emredilir.

alakalı ilahî buyruğun uygulanmasıdır. Ve de uygulanacağını insanlığa deklare edilmesidir. (Fâtır 35/6) Aşağıda sunulan “İblis (Şeytan) Recim Olarak Remy-i Cimar’a Mahkûmdur.” isimli bölümü de okuyunuz.

¹¹ Sâd 38 /75-85.

¹² Âdem ile Havva'nın konulduğu Cennet'in imanlı ve salih amelli kullara verilecek Ebediyet Cennet'i mi yoksa bir yeryüzü Cenneti mi olduğu İslâm bilginleri arasında tartışmalı ise de Âdem'in topraktan yaratıldığına vurgu yapan Kur'ân onun yeryüzünde bir cennet olduğuna işaret etmektedir. (Tâ-hâ

“Ey Âdem! Bu İblis senin ve eşinin düşmanıdır. Sakın o, sizi bulduğunuz cennetten çıkarmasın, sonra mutsuz olursun.”

“Sen eşinle birlikte cennete iyice yerleş. Orada ikiniz de bol bol yeyin, ama şu ağaca asla yaklaşmayın. Yoksa nefislerinize zulmedenlerden olursunuz.”¹³

5. Perde: Kendisine şer aşılama yetkisi verilen İblis ilk icraatını yaparak Âdem'i etkiler.¹⁴ Sonra da ilâhî yasağı unutturur ve onlara yasaklanan ağaçtan yedirir; refes yaptırır.¹⁵ Saptırıcı ilk görevini yapan İblis ve onun Allah'a isyan ettirici telkinlerine uyan Hz. Âdem ile eşi Havva buldukları cennetten çıkarılırlar. İblisle birbirine düşman olarak hayatlarını sürdürecekler arza/yer'e “**İhbitû**” emri ile sürülürler:

“Şeytan orada onların ayaklarını kaydırır ve böylece onları içinde buldukları Cennetten çıkarır. Bunun üzerine biz onlara (Âdem, Havva ve İblis'e) şöyle dedik: Birbirinize düşman olarak inin. Yeryüzü belli bir süreye kadar sizin için bir barınma ve geçinme yeri olacaktır.”¹⁶

6. Perde: Kur'ân'ın işaretlerine göre, sürülen Âdemle Havva, Mekke'de Arafat'ta hayata başlarken İblis de Mina'da mekân tutar ve nesillenir ve orayı yönetim merkezi edinir.¹⁷

20/20; İnsan 71/17-18) Bizim tercihimiz de budur. Geniş bilgi ve kaynakları için bkz., Ali Rıza Demircan, *Kur'ân ve Sünnet Işığında Cennet Hayatı*

¹³ Tâ-hâ 20/117; el-Bakara, 2/35.

¹⁴ Tâ-hâ 20/120.

¹⁵ Aşağıda Tebliğimizin sununda yer alan “Hz. Âdem'le Hz. Havva'ya Yasaklanan Ağaç, Cinsellik (Refes)dir” başlıklı bölüme bakınız.

¹⁶ el-Bakara, 2/36.

¹⁷ Âdem'le Havva Arafat'a, İblis'de Mina'ya inmiştir.

el-Bakara, sûresinin 36. ve A'râf sûresinin 24. âyetleri Hz. Âdem-Havva ve İblis'in birbirlerine düşman olarak birlikte indirildiğini, onlar yanı sıra İblis'e de yaşama onayı verildiğini açıklamaktadır. Birbirlerine düşman kılındıklarına göre düşmanlıklarını sürdürebilmeleri için aynı yere veya birbirine yakın mekânlara indirilmiş olmaları gerekir.

A'râf suresinin 27. âyetine göre İblis ve bağluları insanları onların görmediği yerden (heysû) gördüğü, şer fısıldamak için de görmek gerektiğine göre İblis'in Hz. Âdem'le Havva'nın yerleştiği Arafat'a yakın bir mekân olan Mina'yı yerleşim ve kendisine bağlı şeytanları için de yönetim merkezi edindiği anlaşılır.

Âdem'le Havva Arafat'ta hayata başlayınca onları görerek şer aşılacak İblis'in de Mina'da yer edinmesi tabiidir. Peki, neden Mina da, Mekke'de başka bir yer değil? Vahiy ürünü olan Rem-yi Cimar Hz. İbrahim-Muhammed çizgisinde

Âdem'le Havva yaptıklarından; (Refes'ten) ötürü pişman olurlar ve yürekten şöylece tövbe ederler: *“Rabbimiz(emrine aykırı giderek) biz nefislerimize zulmettik. Bizi bağışlamaz, bize merhamet etmezsen kayba uğrayanlardan oluruz.”*¹⁸

Tövbeleri kabul edilir. Allah tarafından onlara ve onların şahsında Âdemoğullarına Peygamberler aracılığıyla İslâm hidayeti geldiğinde, ona inanıp uyacaklara korku ve hüznün duymayacakları ve cennetle mükâfatlandırılacakları vaadi yapılır. Yaradan'ın egemenliğini tanımayıp buyruklarını yalanlayacakların da cehennemlik olacakları bildirilir. *“...Benden size hidayetim (olan İslâm) geldiğimde, ona uyacaklara hiçbir korku olmayacaktır ve onlar asla üzölmeyeceklerdir. Ancak inananlara ve âyetlerimi yalanlara gelince, onlar da ateş halkı olacaklar ve orada ebedî kalacaklardır.”*¹⁹

Böylece İslâm Dini, ilk insan topluluğuna Peygamber kılınan Hz. Âdem aracılığıyla insan hayatına girer. Yukarıda özetlediğimiz Kur'ânî açıklamalar, İslâm'ın insan hayatına niçin ve nasıl girdiğini açıklamakta; hangi görevleri içerdiğine işaret etmektedir.

İlk insan ve ilk Peygamber olan Hz.Âdem'le birlikte insanlığa İslâm'la yüklenen ve Kur'ân dâhil bütün Nebevî şerâatlerde yer alan ve İslâm'ın özeti olarak nitelenebilecek ana görevler şunlardır:

Allah'ın Hidayeti Olan İslâm'ı Kabul Etmek.

a- Allah'ın Hidayeti Olan İslâm'ı Kabul Etmek. İlk ana görev budur.

Füsûk'tan Sakınmak

b- Yeryüzünü ifsat ile başta haklar ve özgürlükleri çiğneyerek ve kan dökerek **Füsûk** yapmamak.

Örneğin bütün İlahî Şerâatlerde meşrû düzene başkaldırma, işkence ve öldürme haramdır.

Refes'ten Korunmak

c- Yasaklanan Refes türü ilâhî buyruklara aykırı davranarak Cennetten (**Dünyada İçinde Yaşanılan mutluluk ortamından, Âhirette**

Mina'da yapılır olduğu için bu yargıya varıyoruz. En doğrusunu bilen Allah'tır.
24. No.lu dipnotu okuyunuz.

¹⁸ A'râf 7/22.

¹⁹ el-Bakara, 2/38-39.

ise ebedî saadet yurdundan) yoksun bırakılmaya neden olacak şekilde Şeytanî telkinlere uymamak. Uyulması halinde tövbe etmek.

Peygamberimizin diliyle kişiyi Cehennem azabına düşürecek ana suçların üreme organı ve dil ile işlenecek suçlar/günahlar olduğu ve dille işlenecek suçların önemli bir bölümünün de cinsel nitelikli suçlar olduğu düşünülürse Refes örneğinin yerindeliği anlaşılır. Kaldı ki üreme organının ve dilin korunması Cennet'e götürecektir ana sebeplerdendir.

Cidal'den Kaçınmak

d- İblis gibi Yaratan'ın buyruklarına eleştirel bir mantıkla baş kaldırarak **Cidal'**de bulunmamak.

Bütün Peygamberlerin ortak tebliği olan İslâm'da ana yasak Şirkle özdeşleştirilebilecek olan bu Cidal'dir. Tarihler boyu ve de günümüzde Kur'ân'da belirginleşen ilâhî yasaları red eden seküler yaşam biçimlerinde sergilenen gerekçe de Cidal'dir.

İblis'i Düşman Bilmek ve İnsanı Saygı Secdesine Layık Görmek

e- Allah'ın secde edilmesi buyruğuna isyanı sebebiyle taşlanmaya mahkum edilen ve talebi sebebiyle insanlara şer aşılama izni ile görevlendirilen İblis'i ve ona bağlı Cin şeytanlarını düşman bilmek. Bu yönütemi uygulayarak da insanı saygıdeğer varlık olarak yüceltmek.

Peygamberlerin ortak tebliği olan İslâm'ın son İlahî Kitabı Kur'ân'da Şeytan'ın düşman bilinmesi, ardından gidilmemesi, tezyin ettiği batıl amellerden kaçınılması, yaratılış düzenini değiştirme telkinlerine uyulmaması şeklinde uyarılarda bulunulduğu ve yasaklar konulduğu hatırlanmalıdır.

Allah'ı Hamd ile Tesbîh ve Takdis Etmek

f- Yukarıda özetlenen emirler ve yasaklar dâhil Allah'a hamd ile O'nu tesbîh ve takdîs ederek yaratılış sebebimiz olan İbadet görevimizi yapmak.

Burada İbâdetin insanlığın yaratılış sebebi olduğunu ve **İslâm'da Allah'ın her bir emir ve yaşama uyuşun ibâdet olduğunu hatırlamalıyız.**

Altı madde halinde özetlenen bütün bu vazifeleri yaparak da günahlardan arınmak ve Allah'ın rızasını ve O'nun ebedî Cennet'lerini kazanmaktır.

Hac bu ana islâmî görevlerin yaşanmasıdır. Bunun içindir ki **hac, İslâm'ın Özetidir.**²⁰

Allah'ın, kendisini birleyen Hanîf kulları için-İslâm'ın özeti olarak- yüklediği hac, ihrama girmekle başlar.²¹

Hac niyet edilip mîkatlardan birinde Telbiye getirilerek İhram'a girmekle başlar ve ihram yasaklarına uyularak sürdürülür.

İhram Yasakları Olarak Refes, Füsûk ve Cidal

Kur'ân'ın koyduğu ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) örneklendirdiği ihram yasakları **Refes, Füsûk ve Cidal'**dir.²²

Refes, kişinin eşi ile sevişmesi ve cinsel ilişkiye girmesidir. Refes yasağı kişinin yalnızca kendisine yöneliktir.²³

Füsûk genelde Allah'a isyandır; Ona itaat etmemektir. **Özelde ise temel hak ve özgürlükleri çiğnemektir; ifsat ve cana kıymaktır.** Bu yasak genelde diğer insanlara ve doğaya dönüktür.²⁴ *Cidal* ise İblis'te örneklendiği üzere Allah'ın emirleri ve yasaklarını eleştirmek;

²⁰ Hac, açıklanacak menâsiki ile İslâm'ın özeti olduğu gibi kendisi ile birlikte yaşanan diğer bazı İslâmî görevler sebebiyle de özeti niteliğindedir. Mesela hacda mukimlik-seferîlik, namazları cem; cemaat namazı; insana saygı, tatlı söz ve ikram; ticaret; harem bölgesi sebebiyle çevrecilik, çocuklar-kadınlar-yaşlı ve zayıf erkekler için çekilen meşakkat yoluyla cihad vs. vardır.

Haccın İslâm'ın özeti olduğu gereğine şöylece de işaret edebiliriz:

Hac ortak koşmaksızın Allah'a imandır. Onu çokça anmadır. Eşitliktir, barıştır. Namaz ve oruç gibi bedenî ve rûhî, zekât gibi malî ibârettir. Silahsız fakat çetin bir cihaddır. Cuma ve Bayram namazları gibi sosyal ve siyasî nitelikli ibârettir. Hac yasaklar dizisini içerir. Cezaî yaptırımları vardır. Hac insanlara saygıdır, hayvanları, doğayı korumadır. Ferdî olmanın yanı sıra evrenseldir. Hac kültürel hamledir. Ekonomik atılımdır. Hac vermektir, ahlâken yükselmek, günahlardan arınmak ve Cennet'e ermektir.

²¹ Hac'la/İhramla kişi, erkek olarak Âdem ve kadın olarak Havva rolüne çıkarılır. Aşağıda açıklanacağı üzere **İhram yasakları** ile ona yaratılış, cennetten çıkarılış ve İblis'le birlikte sürülüş macerası yaşatılır. Bunun için o, Mîkat'ta ihrama sokulur ve insanlık hayatının ve yükümlülüğünün başladığı Mekke-Mina-Arafat çizgisine yöneltilir.

²² el-Bakara, 2/197.

²³ Aşağıda "Hz. Âdem'le Hz. Havva'ya Yasaklanan Ağaç, Cinsellik (Refes)dir" başlıklı bölüme bakınız.

²⁴ Bkz., 4 numaralı dip not.

uygulanmalarına gerek olmadığı mantığını işletmektir. Cidalin Kur'ân'daki aslî anlamı budur.

İslâm'ın Özeti Olan Hac Menâsiki

İhram ve Telbiye İle İslâm Hidâyetini Kabul Emek

a- Kişi ihrama girerek Allah'ın gönderdiği İslâm hidayetini kabul ve bu kabulü sembolize eden Telbiye ile hacca başlamış olur.

Telbiye, İslâm'ın inanç sisteminin özü olan Tevh'id'i ve Tevhîd'e teslimiyeti içerir.

Füsûk'tan Sakınmak

b- Füsûk'tan sakınarak Meleklerin zannettiği gibi yeryüzünde haklar ve özgürlükleri çiğnemeyeceğini, bir diğer anlatımla bozgunculuk yapıp kan dökmeyeceğini, üstelik özel Peygamberi yasaklar çizgisinde küçücük bir canlıyı öldürmeyeceği, bitkiciği koparmayacağı ve üzerinden bir kıl bile yolmayacağını kanıtlar.

Refes'den Korunmak

c- İhramlılığı süresince eşle sevişmek ve ilişkiye girmek olan **Refes**'ten korunarak Âdem'le Havva'nın ilâhî yasağı unutarak düştüğü buldukları cennetten çıkarılmasına neden olan eşle cinsel ilişki hatasına düşmeyeceğini ispatlar.

Cidal'den Kaçınmak

d- O, **Cidal**'den kaçınarak İblîs gibi maddeci bir mantıkla Yaratın'ın buyruklarını eleştirmeyeceğini fiilî olarak gösterir.

Böylece yukarıda açıklanan “**altı ana İslâmî görevden dördü**” yapılmış olur.

Arafat'a Gidiş

İhram yasaklarına uyan kişi haccın ilk (veya ikinci) ana görevini yapmak üzere **insanlık hayatının başladığı** Arafat'a gider.²⁵ Evrensel

²⁵ Kur'ân ve sahih sünnet Hz. Âdem'le Havva'nın yeryüzü hayatına nerede başladıklarına ilişkin açık ve kesin bir bilgi vermemektedir. Ancak Kur'ân'ın işaretleri Mekke'yi; Arafat'ı göstermektedir. Kur'ân'a göre Hz. Âdem ilk insan ve ilk peygamberdir. Mekke ise Ümmü'l-Kura (yeryüzünde ilk toplumsal hayatın kendisinde başladığı) şehirlerin anası kenttir. Yeryüzünde Allah'a ibâret edilmek için kurulmuş ilk mabed olan Kâbe de Mekke'dedir. (Âl-i İmrân 3/33, 59, 97; Şûra 42/7).

nitelikli bir insanlık kongresi olarak dirilişi ve kıyamet içtimanı/birleşimini de çağrıştıran Arafat Vakfesi'nde hazır bulunur. Peygamberimizin müjdesine göre meleklerin bozgunculuk yapıp kan dökecekleri şeklindeki yanlışlarını kanıtladığı için de Arafat'ta Allah'ın meleklerine karşı iftihar ettiği kullar arasına girer. Peygamberimiz şöyle buyurur:

“Arife günü geldiğinde Yüce Allah rahmetiyle dünya semasını kuşatır. ²⁶Arafat'ta toplanan kullarıyla meleklerine karşı övünür.”

İblis'i Düşman Bilmek ve İnsanı Saygı Secdesine Layık Görmek

e- Âdem veya Havva rolündeki kişi Arafat'tan sonra baş şeytan İblis'in yerleşim ve yönetim merkezi edindiği Mina'ya gelir. Hz. Âdem'in şahsında insana yönelik saygı secdesi emrine aykırılığı sebebiyle Allah'ın recme (taşlanmaya) mahkûm ettiği İblisi Allah'ı Tekbîrle zikrederek hac görevi olarak taşlar.²⁷ Onu, küçümsediği toprak kökenli Âdemoğlu olarak çakıl taşı türü topraktan bir madde ile taşlar. İblis'in yönetiminde insanlara şer aşlamak için görevlendirilmiş olan küçük ve büyük Şeytan sembollerine de taş yağdırır.

(Biz zahirde taş kümelerine cemre denilen küçücük taşlar atıldığı için Şeytan sembolleri tâbirini kullanıyorsak da arka planda yer alan İblis'in ve ona bağlı Şeytanların temsilcilerinin gerçek anlamda taşlandığı inancındayız.”

Bu Kur'ânî bilgilerden hareketle şöylece bir değerlendirme yapabiliriz; İlk insan ve peygamber Hz. Âdem ve eşi Mekke-Arafat çizgisinde yaratılmıştır, O ve çocukları ilk toplumsal hayatı başlatarak şehirlerin anası olan Mekke'yi kurmuşlar ve ilk mabed olan Kâbe'yi de burada bina etmişlerdir.

Kur'ân'ın, Hz. İbrâhim'in Kâbe'nin temellerini yükselttiğini, Hâcer'le oğlu İsmâil'i ekinsiz bir arazide bırakırken oranın Beyt-i Muharrem'in yanı olduğunu bildiğini açıklaması da Kâbe'nin Hz. Âdem'le oğulları tarafından yapıldığı görüşünü teyid etmektedir. Doğrusunu Allah bilir, kabul edilebilecek en makul ve Kur'ân'a uygun görüş bu olsa gerektir. (el-Bakara, 2/127; İbrahim 14/37; Buhârî, Enbiya 9).

²⁶ 2012 yılı Haccında Diyanet İşleri Başkanlığımızca yapılan ana Arafat konuşmasında tarihî Şeytan'ın taşlanması söz edilmesini büyük bir yanlış olarak görüyoruz. İblis'in nesillendiği ve Kıyamet Günü'ne kadar yaşayacağı unutulmamalıdır.

²⁷ “Âdem'le Havva Arafat'a, İblis de Mina'ya İnmiştir” başlıklı notu okuyunuz.

O, taşlaması ile cin şeytanlarının ve şeytanlaşmış insanların, ilkel ve kurumların düşman edinilmesi ve izlerinden gidilmemesi ile ilgili bütün Nebvî Şerâhatlerde yer alan ilâhî emri rûhunun derinliklerine indirerek uygulamış olur. Yaratan'a karşı **cidalden** kaçınma şuuruyla dayanır.

İblis'e aykırılıkla, onun karşı çıktığı insana saygı secdesi emrini yerine getirerek insanı yüceltmış olur.

(Genelde Hac ve özelde Remy-i Cimar insanı, insanoğlu olarak yüceltmektir. Bu yüceltme aslında Kâ'be'ye yönelişle kılınan namazlarda ve özellikle de Kâ'be'de kılınan namazlarda da görülmektedir. Allah'ın zatı ve rızası yanı sıra insana saygı secdesi emrini de temsil eden Kâ'be aradan kaldırılsa insanlığın insanlığa saygı secdesine varır gibi olduğu görülecektir.)

Böylece kişi İblis'i ve ona bağlı şeytanları taşıyıp düşman bilmekle de İslâm'ın özetini oluşturan bir diğer; "**beşinci ana İslâmî görev**"i yapmış olur.

(Kişi, hac öncesi döneminin günahlarından arındıracağı inancıyla saçlarını keser-kısaltır. Erdirildiği hac yapma nimetinden ötürü kurban keser. Kurbanı ile kurbiyet/yakınlık kazanır.)

Allah'ı Hamd İle Tesbîh ve Takdîs Etmek

f- Hacı, Âdem ile Havva olarak son (altıncı) ana İslâmî görevini yapmak için Mina'dan Mekke'ye iner. Cennet'e dönüş yapabilmenin ancak Allah'ın buyruklarına itaatle sağlanabileceği inancıyla Allah'ın varlığı, birliği ve rızasını temsil eden Kâ'be'yi tavafa yönelir. Durduğu Arafat vakfesiyle birlikte Allah'ı hamd ile O'nu tesbîh ve takdîs ederek ibadet görevini yapmak için tavaf'a başlarken yapacağı tekbirli selâmlama ile görevli meleklerle özel kulluk görüntüsü verir ve istilam ile kulluk sözleşmesi imzalar. Tavafıyla hayatını ibâdet bilinciyle yaşayacağını uygulamasını yapar. Çokluğu yansıtan dönüşleriyle Allah'a kulluğunu bir ömür boyu sürdüreceği bilincini pekiştirir.

Hacı, kulluğunu sürdürebilmesi için göstermesi gereken sabrın eğitimini almak üzere siyahî bir cârîye ve de sabır âbidesi olan Hacer'in manevî izinde sa'ye koyulur. Böylece ömrün sayılı günlerinde İslâm'ın

özeti olan haccını yapan kişi, kulluk şuuru içinde yaşayacağı andını pekiştirmek için Veda' Tavafi'nı yapar. Allah'a hamd ile O'nu tesbîh ve takdîs etme temel İslâmî görevini de yapmış olarak Mekke'den ayrılır. Yukarıda değinildiği üzere İslâm'ın özeti olan görevlerle haccın yüklediği ana görevler örtüştüğünden Hac İslâm'ın özettir.

İslâm'ın Sağladığı Affı ve Cennet'i Hac da Sağlar

Bunun içindir ki İslâm'ın bütününün sağladığı iki büyük sonucu hac da sağlar. Bir diğer anlatımla İslâm'ın sağladığını sağlamakla hac, İslâm'ın özeti olduğunu kanıtlar.

Bu iki sonuçtan biri günahlardan arındırma diğeri de Cennet'e girmez. Bütün Kur'ân İslâm'ın bütününün yaşanmasının sağlayacağı bağışlanma ve Cennet'e erdirmeye örnekleriyle doludur.

Biz burada İslâm'ın özeti olarak haccın sağlayacağı mezkûr iki sonucu, -Allah şanını artırsın- Peygamberimizin Kur'ân'la doğrulanabilecek sözleriyle müjdeleyerek tebliğimizi noktalayalım:

“Bir kimse Allah'ın rızasını amaç edinerek hac yapar ve hac sırasında ihramlı iken cinsel eylemlerden ve de günah işler ve sözlerden sakınırsa o, anasının onu doğurduğu güne kadar tertemiz olur.”²⁸

“Kabul olunacak haccın mükâfatı hiç şüphesiz cennettir.”²⁹

²⁸ Buhârî, Hac 4.

Bu hadîs doğru tercümesi durumunda anlaşılacağı üzere Bakra sûresinin 203.âyetinin bir tür tercümesidir:

“Sayılı günlerde (Tekbîr eşliğinde Remy-i Cimarla Şeytan sembollerini taşıma ile) Allah'ı anın. Hacda Allah'ın emirleri ve yasaklarına aykırılıktan korunmuş kişi iki gün içinde (Mina'dan dönüş yaparsa) bütün günahlarından arınır. Erteleme yap (arak 3. güne kal)an kişi de tüm günahlarından temizlenir. Allah'ın emirleri ve yasaklarına aykırılıktan korunmuş ve Onun huzurunda toplanacağınızı da bilin.”

Remy-i Cimar'ın iki gün içinde bitirilmesi veya üçüncü güne ertelenmesine bir diğer anlatımla her iki şekilde yapılabilir olmasına “İsm/Günah” yoktur denebilir mi? Denilemez. Çünkü “İsm” içki gibi Allah'ın haram kıldığı işlere verilen addır. (A'râf 33, el-Bakara, 219)

Bu sebeple âyette açıklanmak istenen muttakilerin her iki tür uygulamayı yapmaları halinde bütün günahlarının bağışlanacağı hakikatidir. Âyette yer alan ve tekrarlanan “Fela İsm'e Aleyh” terkinde “la”, cinsten hükmü kaldıran

Sonuç

Hac insanlığın hayata başladığı Mekke-Mina-Arafat çizgisinde İslâm'ın özeti ni yaşatan ve bu özeti bilinçle yaşayacak insanların, insanlığın saygı secdesine varılması ve siyasi, ekonomik ve kültürel hayatın merkezine konulması gereken erdemli birer üyesi olabileceklerini öğrenen ve de onların ilâhi affa uğrayabilecekleri ve Cennet'e girebilecekleri müjdesini veren ibadettir.

Hz. Âdem'le Hz. Havva'ya Yasaklanan Ağaç, Cinsellik (Refes) dir

Kur'ân, yaklaşılması yasaklanan ağacın türünü açıklamamaktadır. Ancak bu yasaklanan ağacın cinsel birleşmeden kinaye olarak değerlendirilmesi veya daha kabul edilebilir bir yaklaşımla, ürünlerinin yenilmesi cinsel duyguları depreştireceği bilinen bir ağaç olarak algılanması, Kur'ân'la uzlaştırılabilir bir yaklaşımdır. Zira bu yaklaşımı doğrulayıcı Kur'ânî işaretler görebilmekteyiz.

Olayın Özeti:

a- Hz. Allah, Âdemle Havva'ya yaratıldıkları Cennet'te yaşamaları ve ondan diledikleri gibi bolca yemelerini bildirir, fakat onlara, yasaklandıkları ağaca yaklaşmamalarını emreder.³⁰

b- İblis *"Birbirine cinsel organlarını göstermek için elbiselerini soyarak"* amacıyla onların genelde ikisine fakat özelde Hz. Âdem'e vesvese verir.³¹

"la" dır. Bu "la" nın verdiği "kişi üzerinde hiçbir günah kalmaz", anlamı da açıklanamamızı doğrulamaktadır. Kaldı ki Sevgili Peygamberimizin yukarıda mânasını sunduğumuz *"Refes ve füsûka düşmeksizin yapılacak haccın, kişiyi anasından doğduğu günkü gibi tertemiz kılıp günahlarından arındıracağını"* açıklayan hadisi de muhtemelen bu âyete dayanmaktadır. Çünkü Peygamberimizin ana bilgi kaynağı da Kur'ân'dı. (Bkz., Taberî, *Camîu'l-Beyan*, el-Bakara, 203 2/307).

²⁹ Müslim, Hac 79.

Nisa 31 de büyük günahlardan korunacakların ve de dolayısıyla onlardan arınabileceklerin "Müdhalen Kerîmen" olan Cennet'e konulacakları açıklandığından, bir üst notta günahlardan arındıracağı beyan edilen el-el-Bakara,, sûresinin 203. âyetinin, kabul edilecek haccın mükâfatının Cennet olacağını bildiren hadise de özel kaynak olacağı açıktır.

³⁰ el-Bakara, 2/35; A'râf 7/19.

³¹ A'râf 7/21; Tâ-hâ 20/120.

Tâ-hâ sûresinin 121. âyetine göre Âdem'le Havva yasaklı ağaçtan yerler. A'râf sûresinin 22. âyetine göre de ağacı tadarlar. Yemeleri/ tatmaları ardından da cinsel organları açığa çıkar.

Yasaklanan Ağaçla İlgili İşaretler:

A) Kur'ân insanlara onların anladığı dille hitap eder.

Herhangi yenilebilir bir maddeyi yeme "*cinsel organları açığa vurma*" şeklinde bir sonuç doğurmayacağından ilgili âyette kullanılan (*Ekelâ*) fiili, çağrışım yaptığımız yeme anlamında hakiki mânâsında kullanılmış olamaz. Bunu doğrulayan işaret de A'râf sûresinin 22. Âyetinde (*Ekelâ*) yerine, tatdılar anlamında (*Zâkâ*) fiilinin kullanılmış olmasıdır.

Tatmak, yemek olmadığı gibi ağaç da tadılmaz. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim'de (Zevk) tatmak fiili "*sorumluluğu tatmak, ölümü tatmak, şiddeti tatmak ve azabı tatmak*" gibi duyu organlarının bütünüyle veya mânânen tatmak anlamında kullanılmıştır. Ağızla yemek mânâsına alınmasını gerektirecek bir karine de yoktur. Bu durum Ekela gibi Zakâ fiilinin de mecazi anlamda kullanıldığını gösterir. Doğrusunu Allah bilir. Bu mecazi anlamın cinsel ilişki veya ilişkiye götürücü sözler ve davranışlar anlamına Refes olabileceğini düşünüyoruz.

B) A'râf sûresinin 27. âyetinde Rabbimizin "**Şeytan (İblis) in cinsel organlarını birbirine göstermek için elbiselerini soyarak ana-babanız Âdem'le Havva'yı Cennet'ten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın...**" buyurarak aynı türden hatanın yapılmaması için bizi uyarması, bu hatanın bizim de yapabileceğimiz türden olduğunu göstermektedir. Bizim için hakikat anlamına yasaklanan ağaç olmadığına göre, Âdem'le Havva'nın hatasının bizim de yapabileceğimiz türden cinsellik olduğu düşünülmektedir.

C) A'râf sûresinin 189. âyetine göre Hz. Allah, ilk nefis (Âdem) i yaratmış, kendisinde sükûnet bulması için de o ilk nefisten eşini halk etmiştir. Âyetin devamında eşin yaratılışı akabinde ilişkiye girdikleri bildirilmektedir. Bu da İblis'in onlara cinsel ilişki yönünde duygu aşıladığını çağrıştırmaktadır.

D) İblis'in Hz. Âdem'in aklını çelerken yasaklı ağacı ona ebediyet ağacı ve çökmeyecek saltanat olarak tanıtmaması, nesillenmeyi dolayısıyla ilişkiyi çağrıştırmaktadır. Çünkü ağaç gibi ilişki de ürün vermektedir.

E) Kur'ân'da "**La tekrebû**" formunun Fevahiş ve Zina'ya yaklaşılması ve adetli eşle ilişkiye girilmemesi için kullanılması, ilgili âyette geçen "**La tekrebâ**" formunun da cinsellik anlamında kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.³²

F) Yasaklanan ağacın cinsellikle irtibatlı olduğuna ilişkin bir diğer işaret de Hz. Âdem'le Havva'ya verilen ağaca yaklaşılmaması emri ile ihramlıya konulan **refes yasağı** arasındaki ilişkidir.

Biz bu çalışmamızda **Füsûk yasağını** meleklerin yanlıgısıyla, **Cidal**'i İblis'in başkaldırısıyla ve **Refes yasağını** da Âdem ile Havva'nın hastasıyla irtibatlandırıyoruz.

Özetle söylersek Hz. Âdem'e ve Havva'ya yasaklanan ağaç, ihramlıya yasaklanan Refes "*cinsel ilişki veya ilişkiye götürücü sözlü-fili eylem*"dir.³³ Hiç şüphesiz doğrusunu Allah bilir.

İblis (Şeytan) Recîm Olarak Remy-i Cimar'a Mahkûmdur.

Birinci babdan mef'ûlün bih sarîh alan "**Receme**" maddesinin Kur'ân dilindeki temel anlamı, taşlamaktır. **Recîm**, ism-i mef'ûl mânâsına taşlanandır.³⁴

Kur'ân'ın sarîh beyanına göre İblis Allah'ın Âdem'e saygı secdesine varılması emrine mantık yürüterek karşı çıkması bir diğer anlatımla Cidal yapması sonucu Recme mahkûm edilmiştir ve ilahî huzurdan **Recîm** olarak; sürekli taşlanmaya mahkûm edilerek çıkmıştır.³⁵ (İsm-i fâil kalıbı istimrâra, sürekliliğe delâlet eder. Recîm, ism-i fâilin mübalağalı kalıbdır.)

Kıyamet gününe kadar yaşatılacak İblis'in³⁶ mahkûm edildiği recm (taşlanma) kendisine karşı suç işlediği Âdem'in oğullarının Allah'ın evine gönderilmiş temsilcileri olan (Vefdullah) tarafından Kıyamete kadar yaşanacak hac ibadetinin Remy-i Cimar görevi ile icra olunacaktır. Peygamberimiz "**Hacılar Müslümanların Allah'a gönderilmiş temsilcileridir**" buyurur. En doğrusunu Allah bilir.

³² En'âm 8/151; İsrâ 17/32; el-Bakara, 2/35, 222.

³³ Bkz., İbn Kesîr, el-Bakara, 2/197.

³⁴ Hûd 91; Meryem 46; Yâ-Sîn 18; Kehf 20; Şuarâ 42/116); *Mu'cemu Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* [Heyet, Mısır 1970].

³⁵ Hicr 15/34; Sâd 38/77.

³⁶ A'râf 7/15; Hicr 15/27, Sâd 38/80.

İblis bağlantılı olarak kullanılan recm maddesine kovmak ve lanet etmek mânâsı verilerek **recimi** kovulmuş veya lanete uğratılmış anlamına değerlendirmek Kur'ân'ın mucizevî işaretini örtmek olur.

Recîm'in taşlanan/taşlanacak olan mânâsına geldiğini Kur'ân recim'i kullandığı bağlamda medhur (kovulan) ve lânet (öfkeye uğrayan ve rahmetten kovulan) sözcüklerini de kullanarak göstermektedir.

Eğer recimle medhûr ve recimle lânet birebir aynı mânâyâ gelseydi Kur'ân, A'râf sûresinin 18. âyetinde ilahî huzurdan kovularak çıkma anlamına medhûr lâfzını, Hicr sûresinin 35. âyetinde ise ilahî huzurdan öfkeye uğratılmış-kovulmuş olarak çıkma mânâsına "aleyke'l-lâ'nete" terkiibini kullanmazdı. Üstelik değinilen terkiib, bir önceki 34. âyette kullanılan **recim**'den sonra istimal edilmiştir. Aynı şekilde kullanımı Sâd sûresinin 38/77. ve 78. âyetlerinde de görüyoruz. Açıklamadan anlaşılacağı üzere recim kovulan ve lânete uğrayan mânâsında değil, taşlanan/taşlanacak olan anlamındadır.

MÜZAKERE

Orhan ÇEKER*

Ali Rıza Demircan'a ait "Haccı Nasıl Anlamalı" tebliği okudum

Kanaat ve tesbitlerim şöyledir:

1. Ali Rıza Hoca haccın hikmetleri üzerinde durmuştur. İletleri söz konusu yapıp fikhî her hangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Malumdur ki hikmetler çoktur ama illet bir tanedir. Bu bakımdan değerlendirmelerimiz de hikmet merkezli olacaktır

2. Haccın hikmetleriyle ilgili çokça hikmetten bahsetmek mümkündür. Ali Rıza Hoca'nın söyledikleri de bu sayısız hikmetlerden biri olabilir. Dolayısıyla yanlıştır demek mümkün değildir. Hikmet olur olur, bunun sınırı yoktur. Herkes münasip bir hikmet yorumu yapabilir.

3. Burada Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları da var: Başkanlıkça farklı gözlerin yorumları alınarak haccın hikmetleri bir bütün olarak kitaplaştırılabilir. Meselâ tarihçi, sanat tarihçisi, medeniyet tarihçisi, dinler tarihçisi, edebiyatçı, psikolog, sosyolog, iktisatçı, işletmeci mantığı ve gözü ile hikmet tesbiti yapılmalı ve haccın hikmetleri bütüncül olarak bir kitapta toplanmalıdır.

4. Tebliğde âyet mealleri net olara verilmemiş, yazarın tefsiri anlayışı âyet tercemesi olarak verilmiş ve sanki ALLAH böyle buyurdu demeye getirilmiştir. Hayır, ALLAH böyle buyurmadı. Onu yazar öyle söyledi ama ALLAH böyle söylemiş gibi sûre ve âyet numarası verilmiştir. Meselâ tebliğdeki şu tercemeye bakalım:

"Şüphesiz insânların ibâdet edebilmesi için kurulan ilk ev Mekke'de olan (Kâ'be)dir. O, giderek ünü ve ziyaretçileri çoğalan ve de insanlar için doğrulara yönlendiren Allah'ın özgür evidir. Orada apaçık belgeler vardır. İbrahim'in sergilenen ihtişamı vardır. Oraya giren kişi

* Prof. Dr., Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

güvencede olur. Yoluna gücü yeten insanların Kâ'be'yi hac etmeleri Allah'ın yüklediği görevdir. Hac emrini tanımayıp uygulamayan kişi bilmelidir ki Allah (hac emrinin uygulanması dâhil) yarattıklarına ihtiyaçlı değildir." Âl-i İmrân 3/96-97.

Yukarıdaki tercemeyi karşılayacak bir âyet olmadığı halde yazar kendi anlayışına ALLAHa söyletmeye kalkmıştır. Tercemedeki "İbadet edebilmesi", "giderek ünü ve ziyaretçileri çoğalan", "Allah'ın özgür evi", "İbrahim'in sergilenen ihtişamı", "Hac emrini tanımayıp uygulamayan kişi bilmelidir ki" kısımları yoktur. Buna rağmen tebliğci "Allah böyle dedi" diyorsa "Allah böyle demedi, onu sen diyorsun" deriz. Üstelik âyette olmayan bu ilaveler parantez içinde de verilmemiştir. Doğrudan âyetin manası imiş gibi verilmiştir. Parantez içinde olsaydı, âyette olmayan bu fazlalıkların, tebliğcinin tefsiri kanaati olduğu belli olacaktı.

Başka bir örnek verecek olursak;

"Şu gerçeği de hatırlayın. Hani Rabbin meleklere 'Ben yeryüzünde bir halife; yasalarımı uygulayıp uygulatacak sorumlu bir varlık olarak İnsanı/Âdem'i yaratacağım', demişti. Onlar da Seni övgüyle yüceltir, bütün eksikliklerden beri kılarken orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek; Füsûk yapacak birini mi yaratacaksın, dediler. Allah da onlara sizin bilmediklerinizi ben bilirim buyurdu."(Bakara:30)

Bu âyetin tercemesi olarak verilen "yasalarımı uygulayıp uygulatacak sorumlu bir varlık olarak İnsanı/Âdem'i" ve "Füsûk yapacak" kısımları âyette yoktur. Buna rağmen yazar âyetmiş gibi parantezsiz olarak vermiştir.

Tebliğ sahibi bu tasarrufu diğer tercemelerde de yaptığı için, bütün âyet tercemeleri gözden geçirilmelidir.

5. Tebliğci az önce CİDALı anlatırken şeytanın ALLAH ile cidale giriştiğini ve Âdem'e secde etmediğini söyledi. Bu arada cidal kelimesine "yanılma" manasını verdi ve sanki şeytan ALLAHa "yanıldın" demiştir, gibi bir yorum yaptı. Bu şekildeki bir mana yanlışdır. Bu manaya göre Hûd 72'ye baktığımızda "İbrahim bizimle mücadeleye/cidale girişti" kısmına hâşâ "İbrahim Yarabbi sen bu konuda yanıldın" manasını vermemiz gerekir ki bu mananın yanlışlığı ortadadır. Şeytan bu olayda ALLAHın hâşâ yanıldığına dair bir iddiada bulunmamıştır. Şeytan doğru olduğunu bile bile ALLAHa karşı çıkmıştır. Onun içindir ki Kur'ân, şeytanın bu tavrı için "İstikbar/ kibirlenme" ve "İbâ/geri durma,

razi olmama, imtina etme” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerde cidal manası göze çarpmamaktadır.

6. Tebliğci, “Peygamberimizin veda haccını okuduktan sonra mezheplerin hacc ile ilgili görüşlerinin temeli olmadığını gördüm” ifadesi de çok talihsiz ve yanlış bir ifadedir. Tebliğci bütün mezheplerden özür dilemelidir. Mezheplerin hepsi de en doğruyu tesbit için bütün imknlarını kullanmışlardır. Bizim onlara karşı son derece saygılı davranma görevimiz vardır.

7. Daha nceki konuşmalarda “İbrahimî dinler” diye bir ifade kullanıldı. şunu artık bilelim ki Hz. İbrahim’in tek dini vardı: Hanif İslm. Başka bir dini yoktu. İbrahimî dinler söylemi Kur’n’a aykırıdır (l-i İmrn: 65-68).

HZ. PEYGAMBER'İN HAC TATBİKATI (TÜM HADİSLER)

Rıfat ORAL*

Giriş

Her dönemi etkileyen bir hac tatbikatı vardır. Geçtiğimiz yüzyılda zihinlerde en çok kalan Malcom-x'in yaptığı hacdır. Söz konusu hac ibadetinden sonra Malcom-x'in hayatı ve Amerikalı zencilerin İslâm'a bakış açısı değişmiştir.¹ Bütün dönemleri etkileyen en önemli hac ise Veda haccıdır. Hz. Peygamberin ömrünün son aylarında gerçekleştirildiği ve bu nedenle Veda haccı olarak isimlendirilen uygulama sonraki asırlara örneklik teşkil etmiştir.

İslâm ümmetinin elinde Hz. Peygamber dönemine ait çok zengin ve kıymetli bir koleksiyon vardır. Bu bilgi koleksiyonuna biz hadis ve rivâyet ilmi diyoruz.² Senetle rivâyet bu ümmetin bir özeliğidir.³ Tarihte başka bir toplumda ya da ümmette böylesine sıkı ve disiplinli bir çalışma görülmez. Bu da İslâm'ın son din olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Allah'ın vadi vardır ve İslâm mesajı kıyamete kadar korunacaktır.

Hz. Peygamber'in hac tatbikatı ya da kısaca Veda haccı olarak bilinen bu uygulama ile ilgili hadis ve siyer kaynaklarında çok sayıda bilgi ve rivâyet bulunmaktadır.⁴ Bunlar sonraki dönem âlimleri tarafından belli ilmi çalışmalar ile düzenlenmiş ve disipline edilmiştir. Fıkıh, tefsir, tasavvuf ve siyer âlimleri yanında özellikle hadis âlimleri; bu rivâyetler

* Selçuk Dinî Yüksek İhtisas Merkezi Müdür Vekili.

¹ Bk. Alex Haley, *Malkom-X* (Malik el-Şahbaz), İnsan yayınları, İstanbul 1995

² Bu konuda bk. Kütüb-i tis'a, diğer hadis, siyer ve tabakat kitapları

³ Tefsir, fıkıh, tasavvuf, tarih ve siyer, hatta edebiyat kitaplarındaki bilgiler bile senetlerle zikredilmiştir. Örnek olarak bk. Taberi, *Câmiu'l-Beyân An Tevli Âyil-Kurân*, *Tarihu'l-Müluk*, el-İsfehani, *el-Eğani* vs.

⁴ Bk. Temel hadis kitapları Hac bölümü, Siyer ve tarih kitapları Veda Haccı bölümü.

ve senetleri üzerinde çalışmışlar, bu rivâyetlerin sahihini sakiminden ayırmak için ciltler dolusu eser telif etmişlerdir.⁵ Kütüphaneye girdiğinizde en zengin kısım olarak hadis bölümünü görürsünüz. Hadis metinleri, şerhler, cerh-tadil kitapları vs. Binlerce eser. Bu kadar zengin koleksiyondan tarih boyunca azami derecede istifade edilmiştir. Belki bu konuda ihmal edilen ya da zaman bulunamayan en önemli çalışma bu rivâyetlerin kronolojik sıraya konulması ve Hz. Peygamber'in hayatını gün gün ya da saat saat tespit edilmesidir. *Meğazi* ve *Tabakât* kitaplarında Peygamberimizin savaşları teferruatlı olarak anlatılır.⁶ Aynı teferruatlı bilgi ve çalışmayı savaş dışındaki hayatı hakkında bulamazsınız. Benim kafamdaki en önemli proje budur:

Hz. Peygamberin hayatını Mekke ve Medine merkezli olarak gün gün tespit etmek. Bence bu mümkündür. Çünkü elimizde bu imkânı sağlayacak zengin bir hadis koleksiyonu vardır. Önemli olan değişik dallardan katılan ilim adamlarından oluşacak bir araştırma ve tahkik komisyonu kurabilmektir. Belki de bundan daha önemlisi bu heyetin sürekliliği ve üretici olmasıdır. Bu konuda ben bir başlangıç olması düşüncesi ile Veda Haccını inceledim. Medine'den yola çıkış, hac ibadeti ve tekrar dönüşü de hesaba katarsak 27 gün olarak tespit edilen hac yolculuğunu gün gün, hatta saat saat tespiti için iki yıl çalıştım. Ortaya güzel bir eser çıktı. Bu eser de Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında çıktı. Bu konuda en geniş çalışma İbn Hazm'ın *Haccetül-Veda* adlı çalışmasıdır.⁷ Başkanlıktan çıkan söz konusu eserimiz ise ondan daha geniştir, ayrıca bilgilerin kaynakları dipnotlarda gösterilmiş olup coğrafya hakkında da teferruatlı bilgi verilmiştir. Bu şekildeki çalışmalar hadislerin ve özellikle Kur'an'ın doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

Peygamberimizin Mekke'deki 13 yıllık çileli ve sıkıntılı tebliğ hayatı hicret ile yeni bir ivme kazanmış ve *hicret yurdu* Yesrib'de güvenlik içinde, herkesin inancını özgürce yaşayacağı bir kentin inşasına başlanmış, adına da *Medine* denmiştir. Yaklaşık 10 yıllık bir süreçte Yesrib kenti Medine'ye dönüşmüş ve kıyamete kadar sürecek yeni bir vizyon ve misyon yüklenmiştir. Bu kent artık Peygamber'in Medine'sidir ve merkezi Mescid-i Nebî'dir.

⁵ Tahriç kitapları; Zeylai, *Nasbu'r-Raye*, İbn Abdilber, *et-Temhid*, İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, Ayni, *Umdetü'l-Kari* vd.

⁶ Bk. Vakıdi, *el-Meğazi*; İbn Hişam *el-Meğazi*, İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra* vd.

⁷ İbn Kesir de *es-Siretü'n-Nebeviyye* adlı eserinde bunu zikreder. Bk. II/360, *Daru'l-kütübi'l-ilmiyye*, Beyrut, Ts

Veda Haccı Günleri

Peygamber Efendimiz çok yorucu ve yıpratıcı 23 yıllık risalet çalışmasının sonuna gelmiş, Kur'ân'ı tümüyle insanlara tebliğ etmiş, temiz bir toplum ve güçlü bir devlet kurmuştu. Kur'ân'da emredilen bütün ibadet şekillerini insanlara tek tek öğretmişti. Geriye tek şey kalmıştı; bütün ibadetleri içine alan ve geniş katımlı olarak her yıl icra edilecek uluslararası (doğal ve sivil) bir kongre niteliğinde olan hac ibadeti. Veda haccı yaklaşık 120 000 kişi ile eda edildi. Bu, Arabistan'ın o güne kadar gördüğü en büyük sayı idi. Veda haccını yedi başlıkta toplamak mümkündür: 1-Hac İlânı ve Hazırlıklar, 2-Medine'den Hareket, 3-Mekke'ye Giden Yol, 4-Mekke: Hac Merkezi, 5-Hac Günleri, 6-Mekke'den Ayrılış, 7-Medine'ye Giden Yol

1-Hac İlânı ve Hazırlıklar

Hicretin 10. yılı Ramazan ayında Rasûlullah ve Cebrail Kur'ân'ı iki defa mukâ'bele ettiler. Sanki bu bir veda okuyuşuydu/mukâ'belesiydi. Şevval ayında Peygamberimiz bütün bölgeye ve Arabistan'a elçilerle haber gönderdi: Zilhicce ayında geniş katımlı bir hac yolculuğu yapılacak ve buna Hz. Peygamber de katılacaktı. Medine ve çevresinde bir heyecan dalgası yayılmıştı. Bir sene önce gerçekleşen Hz. Ebû Bekir'in başkanlığındaki hac ibadeti ile Mekke şehri hacca hazır hale getirilmiş ve bütün cahiliye uygulamalarından temizlenmişti. Mekke dâhil bütün bölge Hz. Peygamber'in haccını bekliyordu. Bu heyecan dalga dalga diğer kentlere ve çöle yayıldı. Güney'de Yemen'e ve kuzeyde Mute'ye kadar uzanan topraklardaki yüz binlerce insan Hz. Peygamber'in hareket haberini bekliyordu.

2-Medine'den Hareket

Zilkade ayının 25'inde Hz. Peygamber'in hareket edeceği öğrenildi. O gün hacca gitmek isteyen insanlar hazırды. Develer süslendi, yiyecekler yüklendi ve kurbanlıklar hazırlandı. Peygamberimiz emir verince Medine'den hareket başladı. İlk durak mikat mahalli Zilhuleyfe idi.

3-Mekke'ye Giden Yol

a- Medine'den yola çıktıktan sonra Peygamberimiz yol boyunca coğrafyanın tarihsel önemi hakkında bilgi verdi. Bunlar sırasıyla

(1)- Akik vadisi:⁸ Yolculuğun 2. Günü Akik vadisine ulaşıldı. Akik; Medine ile Mekke arasındaki ilk merhalelerdir. Burada Zilhuleyfe bulunmaktadır.

“Rasûlullah (Akik vadisine ulaştınca) şöyle dedi:⁹ “Bu gece Rab-bimden biri (Cebrail)¹⁰ geldi ve dedi ki: “Bu mübarek vadiye namaz kıl ve hac içinde bir umre (yapacağım) de!”

Akik vadisinde ihramlı bir kadın doğum yaptı ve nifas gördü: Cabir b. Abdullah (bu olayı şöyle) anlattı:¹¹ “...Rasûlullah (s.a.v) ile birlikte (hac için) yola çıktık. Hz. Ebû Bekir'in zevcesi Esmâ bt. Umeyy, *Zilhuleyfe'de* Muhammed b. Ebû Bekir'in doğumundan dolayı nifas gördü, Peygamberimize haber gönderip: "Ben ne yapacağım?" diye sordu. Peygamberimiz: "Yıkan, bir kumaş ile (kan gelen yeri) sar/ka-pat ve ihrama gir!" buyurdu.”

(2)- Ravha vadisi:¹² Yolculuğun 3. günü Ravha vadisine ulaştı. Orası önemli bir vadidir. Çünkü Hz. Musa, Ravhâ vadisine 70.000 kişi

⁸ Akik, Arapça'da vadi ve dere yatağı manasındadır. Ayrıca dere yataklarında daha çok bulunan değerli taş Akik denir. Bu kelime Avrupa dillerine agate (achat) kelimesi olarak geçmiştir. Burası hurmalıkları ve pınarlarıyla meşhur olup Harrût'l-vebera ile Medine'den ayrılmaktadır. Akik'te sahabeden Sa'd b. Ebû Vakkas, Sa'd b. Âs ve Said b. Zeyd'in yazlık evleri vardır. Peygamberimiz zamanında Medine'den Mekke'ye giden yolun ilk merhalesi Akik üzerinden Zilhuleyfe'ye ulaşırdı.

Bk. DİA, Akik md.; Ayrıca bk. Sa'd b. Abdullah, *Mu'cemü'l-emkine el-varide zikruha fi Sahihi'l-Buhârî*, 310

⁹ Ahmed b. Hanbel, I/24; Buhârî, Hac 15 ; Ebû Davud, Müzaraa, 13 (2212)

¹⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III/392

¹¹ Uzun bir hadisten ilgili bölüm alındı. Bk. Ahmed b. Hanbel, III/320; Müslim, Hac, 147 (1218)

¹²Ravhâ: Medine'ye 80 km. uzaklıkta bir kasabadır. Burada bir çok kuyu bulunmaktadır. Ravhâ'dan iki mil ilerde Munsaraf mescidi (مسجد المنصرف) bulunmaktadır. Ravhâ'dan 4 km. uzaklıkta İrku'z-Zabye, 8 km. uzaklıkta Munsaraf bulunmaktadır. Buranın günümüzdeki adı Müseycid (المسيجد) dir. Sel Ravhâ'dan Munsarafa doğru yol açtığı için buraya Munsarafu'l-Ravhâ da denmektedir. Bk. Sa'd b. Abdullah, age., 261, 262

ile uğramıştı. Ayrıca 70 peygamber gelip bu vadide namaz kılmıştı, Peygamberimizin atalarından Mudar b. Nizamın de kabri buradaydı.¹³

* Rasûlullah (s.a.v) (yolda) şöyle anlattı: ¹⁴ "Ravhâ'daki kayalık yere 70 Peygamber uğradı, onlar yalınayaktı, üstlerinde de aba vardı, Sonra Beyt-i atik'e (Kâ'be'ye) yöneldiler. Onlardan birisi de Allah'ın Peygamberi Musa idi."

Hz. İbrahim'den sonraki peygamberler hacca gelmişlerdi. Peygamberimiz Medine'den yola çıktıktan sonra Mekke'ye giderken önceki peygamberlerin geçtiği yerleri ve bazı hallerini haber verdi.

* Ayrıca Rasûlullah (s.a.v) şöyle dedi: ¹⁵ "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki; Meryem oğlu İsa (gelecekte), Ravhâ'nın içinden hac veya umre ya da her ikisini birleştirerek (temettu/kıran için) telbiye getirecektir!" buyurdu. İmam Nevevi, Sahih-i Müslim şerhinde bu hadisle ilgili şöyle bir yorum yaptı: "Söz konusu olay Hz. İsa'nın dünyaya tekrar inmesinden sonra olacaktır. Peygamberimiz bu olayı Allah'ın izni ile haber vermektedir."¹⁶

(3)- Yolculuğun 4. ve 5. Günleri

a -Üsâye'de yaşananlar: Üsâye'ye varıldığında Hz. Peygamber'in devesi kayboldu ve Arc'da bulundu. Üsâye, bir mekân ya da Ruveyse yolu üzerindeki bir kuyunun adıdır.¹⁷ Peygamberimiz (s.a.v) orada konakladı. Azığı Hz. Ebû Bekir'in devesinin üzerindeydi. Hz. Ebû Bekir'in kölesi Ukbe, orada biraz istirahat etti, ancak uyuya kaldı. O sırada deve çöktüğü yerden kalkarak yularını kölenin elinden kurtardı ve vadinin

¹³ Semhûdi, Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-vefâ bi ahbari Dari'l-Mustafa*, İhyau't-türasi'l-Arabî, Beyrut, 1404, IV. Baskı; IV/1222.

¹⁴ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsned*, Daru'l-me'mûn li't-türas, Dimeşk, 1404/1984; VII/562 (4275); Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebû Bekir, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, Beyrût, 1986; III/220 (Burada zayıf bir râvi vardır: Said b. Meysere)

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, II/240, Müslim, Hac 216 (1252)

¹⁶ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim (el-Minhâc)*, Tashih: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrût, 1995; VIII/234; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, VI/493

¹⁷ Zûrkani, Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, *Şerhu'l-Muvatta*, Daru'l-kütübi'l-ilmiiye, Beyrut, 1411; II/372

içinde kayboldu. Ukbe, uyanınca yola devam etti. Devenin de bu yolda gittiğini sanıyordu. Deveyi yolda arıyor, soruyor, fakat hiç kimseden bir haber alamıyordu.

Peygamberimiz Arc'da konakladı.(Sonra konakladığı yerin avlusuna oturdu. Hz. Ebû Bekir geldi ve onun yanına oturdu. Hz. Âişe geldi ve Rasûlullah'ın öbür tarafına oturdu. Esmâ da geldi ve babasının yanına oturdu.)¹⁸ Hz. Ebû Bekir'in uşağı Ukbe ise öğleye doğru, yalnız başına çıkıp gelince, Hz. Ebû Bekir: "Deven nerede?" diye sordu. Ukbe: "Kayboldu" dedi. Hz. Ebû Bekir: "Yazıklar olsun sana! O yiyecekler yalnız bana ait olsa, önemli değildi. Fakat onlar Rasûlullah ile ev ehalesine aitti!" dedi. (Bu arada Rasûlullah'ın azık devesinin kaybolduğunu haber alan Nadle oğulları Peygamberimize yiyecek getirdiler. Rasûlullah şöyle seslendi: "Gel, Ey Ebû Bekir! Allah sana temiz yiyecek gönderdi."¹⁹ (Peygamberimiz, kölesine kızan Ebû Bekir'e: "Sâkin ol! Bu iş ne sana, ne de seninle birlikte bize aittir. Köle, senin deveni kaybetmemeye son derecede istekliydi!" buyurdu. Allah Rasûlü ve onun ev halkı, ayrıca Hz. Ebû Bekir ile Peygamberimizin yanında bulunan herkes söz konusu yiyekten doyuncaya kadar yediler.)²⁰

Aradan çok zaman geçmemişti ki, insanlardan kalanları toplayarak arkadan gelen Safvan b. Muattal, azık devesini bulunca Peygamberimizin çadırının önünde ıhtırdı ve Hz. Ebû Bekir'e: "Bak! Malından bir şey kaybetmiş misin?" dedi. Hz. Ebû Bekir gelip baktı ve: "Su içtiğimiz kaptan başka bir şey kaybetmemişiz" dedi. Ukbe: "O kap benim yanımdaydı" dedi. Hz. Ebû Bekir: "Allah emaneti sana teslim etti" dedi.

b-Lahyu Cemel'de hacamat: Peygamberimiz yolda Lahyu Cemel isimli mekânda başından, ayağından/topuğundan kan aldırıldı. Bundan zaruret ya da hacet sebebiyle bir kişi ihramlıyken kan aldırabilir, hükmü çıkmaktadır. Lahyu Cemel; Mekke ile Medine arasındaki Sukyâ'ya 7 mil uzaklıkta bir su kuyusudur.²¹

¹⁸ Bu kısım Vakıdî'nin başka rivâyetidir. Bk. *Meğazi*, II/436

¹⁹ Bu kısım için bk. Vakıdî, II/436

²⁰ Bk. Vakıdî, II/436

²¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, X/150

c-Ebvâ'da av eti: İhramlı kişi, kendisi için avlanan hayvanın etini yiyemez: Ebvâ'da yaşanan olay şu şekildedir:²² Rasûlullah (s.a.v) Çarşamba günü Sukyâ'da²³ konakladı. Sonra (hareket etti ve) Ebvâ'da²⁴ sa-
bahladı. Sa'b b. Cessâme ona kanı damlayan bir yabani merkep parçası (budu) hediye etti. Rasûlullah: "Biz ihramlıyız" diyerek bunu reddetti.

(3)- Ezrak vadisi:²⁵ Peygamberimiz (yolculuğun 7.günü), Ezrak vadisine uğradığı zaman;²⁶ "Bu hangi vadidir?" diye sordu. "Ezrak vadisidir!" dediler. Peygamberimiz: "Musa'yı (şehadet parmaklarını kulaklarına koyup)²⁷ güür sesiyle izzet ve celâl sahibi Allah'a telbiye (icabet) ederek bu vadiden geçerken/yokuştan inerken görür gibiyim" buyurdu

²² Vakidî, II/437; Bu rivayetin benzerini İbn Abbas da rivâyet etti. Bk. Ahmed b. Hanbel, IV/38; Müslim, Hac 54 (1194); Nesâî, Menasikü'l-hac 79 (2819); Nesâî rivâyetinde Ebva, ismi sarîh olarak zikredilmektedir.

²³Sukyâ: Mekke ile Medine arasında hac yolundaki bir kasabadır. Sukyâ denmesinin sebebi, burada tatlı su kaynaklarının bulunmasıdır. Cuhfe'ye uzaklığı 19 mildir.Bk. Yâkut, *Mu'cemü'l-Büldan*, III/228; Sa'd b. Abdullah, age., 280, 281

²⁴ *Ebvâ*: Mekke ile Medine arasında Medine'ye daha yakın bir yer olup Sükyâ ile Cuhfe arasındadır. Medine'ye uzaklığı ise 190 km.dir. Burası Râbiğ'e bağlı bir köydür. Peygamberimizin annesi burada vefat etmiş ve kabri de buradadır. Peygamberimizin babası Abdullah Medine'ye hurma toplamak için gitmişti. Ancak orada vefat etti. Hanımı Amine her sene kocası Abdullah'ın kabrini ziyarete giderdi. Abdullah'ın ölümünün 6. yılında Amine oğlu Muhammed ve cariyesi Ümmü Eymen ile Medine'ye gitti. Orada akrabaları Beni Neccar'ı ziyaret ettikten sonra Medine'ye dönerken Ebvâ'ya geldiklerinde Amine vefat etti. Bugün bu kabir Ebvâ'ya birkaç km. uzaklıkta *Ümmü'n-Nebi* denilen mevkide olup etrafı taşlarla çevrilmiştir. Kabrini üzerine önceden olduğu bilinen bina ise yıktırılmıştır. Ayrıca Ebvâ'da Veda haccına giderken Peygamberimizin namaz kıldığı *Remâde Mescidi* de bulunmaktadır. Bk. Sa'd b. Abdullah, age., 17-18; DİA, Ebvâ md.

²⁵*Ezrak*: Hicaz'da bir vadidir. *Emec*'in arkasındadır. Kendisiyle Mekke arasında bir mil vardır. Emec ise mezraaları olan bir yerdir.Bk. Yâkut, age., I/168; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III/414

²⁶ Ahmed b. Hanbel, IV/215; Müslim, İman 268 (166); İbn Mace; Menasik 4 (2891)

²⁷ Bu ziyade için bk. Müslim, İman 268 (166); İbn Mace; Menasik 4 (2891)

(4)- Herşa yokuşu: Daha sonra Rasûlullah (aynı gün) Herşâ yokuşuna geldi:²⁸ "Bu hangi yokuştur?" diye sordu. Oradakiler: "Herşâ (veya Lefet)²⁹ yokuşu" dediler. Peygamberimiz: "Yunus peygamberi, yuları liften olan kızıl bir devesi üzerinde, sırtında yünden bir abâ olduğu halde, buradan telbiye ederek geçtiğini görür gibiyim" buyurdu.

(5)- Ufsan vadisi: Peygamberimiz (s.a.v) hac yolculuğunun 8. günü Ufsan³⁰ vadisine varınca dedi ki: "Ey Ebû Bekir, bu hangi vadi-dir?" Hz. Ebû Bekir: "Ufsan vadisidir" deyince Rasûlullah şöyle buyurdu: "*Hud ve Salih Peygamberler izarları³¹ abaları³² ve ridaları³³ yünden³⁴ olduğu halde yularları liften genç kızıl develer üstünde Beyt-i Atik'i (Kâ'be'yi) hac niyetiyle telbiye getirerek bu vadiye uğrayıp geçtiler.*"³⁵

(6)- Merru'z-zahrân'a varış ve ayrılış: Peygamberimiz (s.a.v) (yolculuğun 9. günü olan) Pazar günü Merru'z-zahrân'a³⁶ (مر الظهران) uğradı

²⁸ Ahmed b. Hanbel, IV/215; Müslim, İman 268 (166); İbn Mace; Menasik 4 (2891)

²⁹ Bu ziyade için bk. İbn Mace; Menasik 4 (2891)

³⁰ *Ufsan*; Mekke'ye 80 km. uzaklıkta bir kasabadır. Hz. Peygamber hicret, umre ve veda hacci yolculuklarında burada konaklamıştır. Hudeybiye yolculuğunda burada Salat-i havf kıldırmıştır. Burada yetersiz ve içilemeyecek kadar acı suyu olan bir kuyu vardır. Hz. Peygamber'in mucizesiyle suyu bollaşmış ve tatlı hale gelmiştir. Bugün bile kendisinden bir depo ve beş adet musluk ile su alınıp içilen kuyu Bi'ru Tefle olarak anılmaktadır. Bk. Öztürk, Necati, *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006, II: Baskı, s. 96

³¹ Yani peştamalları

³² kalın giysi

³³ belden yukarıdaki giysileri

³⁴ Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fi ğarîbi'l-hadîs*, Thk.: Ali Muhammed el-Buhârî, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, II. Baskı, Ts., I/243

³⁵ Ahmed b. Hanbel, I/232 (Ş. Arnavud: Zayıf); Heysemî, *Mecma'*, III/220 (Seneddeki Zem'a b. Salih hakkında bazı şeyler söylendi, ama sika kabul edildi.); İbn Hacer, zayıf dedi. Bk. *Takribu't-Tehzib*, No: 2035; Elbani, *Daifu't-Terğib ve't-Terhib*, Mektebetü'l-Mearif, Riyad; I/179 (713)

³⁶ Merru'z-zahrân; günümüzde Cümûm adı ile bilinmekte olup, Mekke'nin 28 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Mekke'nin fethi seferine Peygamberimizin 10 000 kişilik ordusuyla konakladığı ve gece her nefere bir ateş yakmasını emrettiği yerdir. Bk. Öztürk, Necati, *Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*, 97

ve akşama kadar orada kaldı.³⁷ Sonra oradan ayrılıp *Serife* geldiği zaman güneş battı. Zi Tuvâ'da sabahladı, sonra Mekke'ye girdi.³⁸

(a) Serif'te hayız gören kadın: Hz. Âişe (r.ha) anlattı:³⁹ Rasûlullah (s.a.v) ile sadece hac yapmayı düşünerek yola çıktık. Serif'e⁴⁰ gelince hayız kanı geldi. Ben bu hale ağlarken yanıma Rasûlullah geldi ve "Seni ağlatan nedir?" diye sordu. Ben: "Bu yıl hac yolculuğuna çıkmamış olmayı ne kadar isterdim" dedim. Peygamberimiz: "Sen galiba hayız gördün?" dedi. Ben: "Evet!" dedim. Peygamberimiz: "Bu, Allah'ın, Âdem'in kızlarına yazdığı/takdir ettiği bir şeydir. Sen hacılarının yaptığının (hepsini) yap! Sadece temizleninceye kadar Beytullah'ı tavaf etme!" buyurdu.

-Güneş battığında Mekke'ye varıncaya kadar akşam namazını kılmadı. Keda ve Küda arasında geceledi. Sabah olunca gusül aldı ve Mekke'ye girdi.⁴¹

4-Mekke: Hac Merkezi

a- Kâ'be: Peygamberimiz yolculuğun 10. Günü Mekke'ye gelince ashâbı ile beraber önce Kâ'be'ye gitti. Kâ'be'nin avlusuna (metaf alanına) Beni Şeybe kapısından girdi. Kâ'be'yi görünce önce dua etti, sonra tavafa başladı. Daha sonra Safa ile Merve arasında sa'y yaptı.

b- Tavafta ızdıba (erkekler için); İmam Malik dışındaki müctehidlere göre ızdıba müstehaptır. Hanefilere ve Hanbelilere göre sadece

³⁷ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, II/173; Vakıdî Pazartesi günü ulaştığını söyler. Bk. *Meğazi*, II/438

³⁸ İbn Sa'd, II/173

³⁹ Ahmed b. Hanbel, VI/273, Buhârî, Hayz 7; Müslim, Hac 119 (1211); Ebû Davud, Menasik 23 (1782)

⁴⁰ *Serif*: Mekke'den Medine'ye giden hac yolundaki bir yerdir. Burası Mekke'ye yakın uzun vadilerinden birisidir. Serif, suyunu Mekke'nin kuzey doğusundaki *Cirane* (الجعرانة) tarafından alır. Orada mezralar ve üç adet kuyu bulunmaktadır. Serif'te vadinin sağ tarafına düşen yerde Meymune annemizin kabri vardır. Burası Ten'im'e 10 km. uzaklıktadır. Ziraat arazilerinin çoğuna binalar yapıldığı için şimdi buralara iki veya üç kata imarlı binalar yaklaştı. Serif Mekke'ye 10 mil uzaklıktadır. Bk. Sa'd b. Abdullah, age., 279

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II/173

tavafta ızdıba müstehaptır. Şâfîilere göre ise hem tavafta, hem de sa'yda müstehaptır.⁴²

c- Binekle tavaf ve sa'y: Veda haccında Rasûlullah (s.a.v) Beytul-lah'ta tavafı ve Safa ile Merve arasındaki sa'yi bineği üzerinde yaptı. Böylelikle insanlar onu görsün, onlara rehberlik yapsın ve sorularını sorsunlar. İnsanlar onun etrafını kuşatmışlardı.⁴³

d- Hacda iki defa sa'y: Bize intikal eden sahih rivâyetlere göre, Peygamberimiz Mekke'ye geldiğinde bir tavaf ve bir sa'y yaptı. Sonra ifaza ve veda tavaflarını yaptı. Peygamberimizin (s.a.v) ikinci defa sa'y yaptığına dair Hz. Ali, İbn Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve İmran b. Husayndan gelen zayıf rivâyetler bulunmaktadır. Fıkıhta zayıf rivâyetlerle amet etmek câizdir.⁴⁴ Abdullah b. Mes'ûd (r.a) bu konuda şöyle dedi:⁴⁵ "Rasûlullah efendimiz (s.a.v); umresi ve haccı için iki tavaf ve iki say yaptı. Ebû Bekir, Ömer, Ali ve İbn Mes'ûd da böyle yaptılar."

e- İhramdan Çıkmak: Peygamberimiz (s.a.v) Safa ile Merve arasında sa'yini bitirdikten sonra yanında kurbanlık getirmeyenlere ihramdan çıkmalarını emretti ve bunun umre olacağını belirtti. Kurban kesmeye gücü yetmeyenlere oruç tutmayı emretti. Çünkü fakir veya zengin olsun bütün ümmetinin umre ile haccı birleştirmesini (temettu/kıran yapmasını) istiyordu.⁴⁶

f- Daha sonra Hz. Peygamber Ebtah'a (Batha'ya) gitti ve ve Terriye gününe kadar orada kaldı. Bu aslında bir güç gösterisi ve meydan okumaydı. Çünkü hicretten önce müşrikler Müslümanları bu bölgede 3

⁴² İbnü'l-Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, Daru'l-fikr, Beyrut, Ts., II/452; Şirazi, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *Mühezzeb fi fikhil-İmami's-Şafîi*, Daru'l-fikr, Beyrut, I/223; Nevevi, *Mecmu'*, Daru'l-fikr, Beyrut, 1417/1996; VIII/21; İbn Müflih, *Mübdî'*, III/213, 218; Azimâbâdi, Muhammed Şemsül-hak, *Avnü'l-Ma'bûd*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1415, II. Baskı, V/236; Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm, *Tuhfetül-ahvezî şerhu Câmii't-Tirmizî*, Tsh.:Abdülvehhâb Abdüllatif, Kahire, Ts., II. Baskı, III/506; Şevkani, *Neylü'l-evtar*, V/111

⁴³ Ahmed b. Hanbel, III/317; Müslim, 254 (1273); Ebû Davud, (1880); Nesaî, *Kübra*, II/396, (3902), 413 (3969)

⁴⁴ Bu rivâyetler ve yorumları için bk. Zeylai, *Nasbu'r-riye*, III/109-111; İbn Kayyim, *Zadü'l-meâd*, II/144-147

⁴⁵ Darekutnî, II/264 (132) (İsnada zayıf râviler bulunmaktadır.)

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, II/139; Buhârî, Hac, 103; Müslim, Hac, 174 (1227); Ebû Davud, Menasik, 24 (1805)

yıl muhasara altında tutmuş, hatta onlara yiyecek satımını bile yasaklamışlardı. İnsanlar neredeyse helak olacaktı. Hatta muhasaranın akabinde Hz. Hatice ve Ebû Talib'in çok zayıfladıkları ve bundan öldükleri nakledilir. İşte o günlerin hatırasına Peygamberimiz Batha'da çadır kurdu ve konakladı.

Hz. Peygamber Mekke'de bulunduğu sürece hiçbir evde kalmadı. Hatta akrabası Ümmü Hani'nin evlerin birinde konaklama teklifini reddetti ve çadırda kaldı. Belki de bu, Mekke'den Allah için hicret etmenin bir sonucu ve mesajıydı. Peygamberimiz Muhacirlere de Mekke'de 3 günden fazla kalmamalarını emretti.

O sırada Hz. Ali ve Ebû Musa el-Eş'arî Yemen'den geldiler. Toplanan zekât develeri ve malları getirdiler. Peygamberimiz terviyeden bir gün önce hutbe verdi. Terviye günü (7 Zilhicce) Mina'ya hareket etti ve orada bir gün kaldı.

5- Hac Günleri

a- Mina'da konaklama ve Hayf mescidi: Peygamberimiz Terviye günü (8 Zilhicce) Mina'ya vardığında öğle namazı dâhil beş vakit namazı burada kıldı. ⁴⁷ İbn Abbas (o günü) anlattı:⁴⁸ "Rasûlullah (s.a.v) Mina'da öğle ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı. Sonra kuşluk vaktinde Arafat'a gitti."

Mina'da Hayf mescidi bulunmaktadır. Burda Hz. Musa dâhil 70 peygamber namaz kılmıştı. Ayrıca burada yetmiş peygamberin kabri olduğu nakledilmektedir. Rivâyetlerde yetmiş kelimesi çokluktan kinaye ya da hakiki manasında kullanılmış olabilir.⁴⁹ Rasûlullah (s.a.v) dedi:⁵⁰

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, I/303, (Ş. Arnavud: Sahih)

⁴⁸ Tirmizî, Hac 50 (879), (Tirmizî: Seneddeki İsmail b. Müslim hakkında hıfzı açısından bazı itirazlar bulunmaktadır.) (Elbani: Sahih), Hac 50 (880) (Tirmizî: Seneddeki Miksem hakkında; Şu'be onun Abdullah b. Abbas'tan naklettiği beş hadisi saydı, ancak bu hadis onlar arasında yoktu), (Elbani: Sahih)

⁴⁹ Taberanî, *Kebir*, XII/414 (13525); Heysemi, bunun Bezzar tarafından da rivâyet edildiğini ve ricalinin sika olduğunu belirtti. Bk. Münâvi, *Feyzu'l-Kadir*, IV/259

⁵⁰ Taberanî, *Kebir*, XI/452; (Heysemî, senedde Ata b. Saib bulunmaktadır. Kendisi ihtilat etmiştir, dedi. Bk. *Mecma'*, II/221; (Elbani: Hasen liğayrihi. Bk. *es-Silsiletü's-Sahih*a, V/35, No: 2023)

“Hayf mescidinde 70 peygamber namaz kıldı. Musa da onlardan birisidir, sanki onu görür gibiyim; liftten yular takılmış Şenûe (Yemen)⁵¹ devesi üzerinde ihramlı olarak üzerinde iki parça Katavan⁵² mamülü (gibi beyaz) kumaş (ihram) bulunmaktaydı.”

b- Arafat vakfesi: Cahiliye döneminde Kureyşliler Arafat'ta vakfe yapmazlardı: Hatta Kureyş kabilesi Rasûlullah'ın (s.a.v) Müzdelife'yi geçmeyip orada vakfe yapacağını düşünüyorlardı. Peygamberimizin yanında yürüyen Nevfel b. Muaviye ed-Deylemî : “Ey Allah'ın Rasûlü! Kavmin (Kureyş) senin, (önce) cem mekânında (Müzdelife'de) vakfe yapacağını zannediyorlar” deyince Rasûlullah şöyle buyurdu: “Ben nübüvvetten önce de onlara muhalefet ederek (önce) Arafat'ta vakfe yapmıştım.”⁵³

c- Arafat hutbesi: Veda haccında Arefe günü Peygamberimiz konuşma yaptı, şöyle diyordu: ⁵⁴ “*Ey insanlar, vallahi tam bilemiyorum, (ama) herhalde bu günden sonra bu mekânda sizinle bir daha buluşamayacağım. Benim sözümü dinleyip ondan ibret alana/başkasına aktarana Allah rahmet etsin. Nice fıkıh (bilgi) sahipleri var ki gerçekte bilgi kabiliyetleri yoktur. Nice fıkıh sahipleri de var ki kendilerinden daha fakih (bilge) olana giderler/sözü aktarırlar (Siz de bunları başkalarına aktarın).*”

Bu gününüzün, ayınızın ve beldenizin saygınlığı gibi her birinizin canı ve malı saygındır/hukûkî koruma altındadır. Bilin ki kalpler üç şeyde hainlik yapamaz/yapmamalı; Allah için amelde ihlâslı olmada, yöneticilere nasihatte bulunmada ve Müslüman cemaatten ayrılmama konusunda. Onların duaları arkalarından kendilerini kuşatır.”

Rasûlullah Arafat'taki diğer konuşmalarında ise: (1) Kutsal ayların öneminden bahsetti. (2) Cahiliye adetlerinin ayağının altında olduğunu söyledi. (3) Özellikle kan davası ve faiz ayağının altındadır, buyurdu.

⁵¹ Şenûve/Şenûe (شَنُوَّة/شَنُوَّة); Yemen'de bulunan bir yer ismidir. Nevevi, *Şerhu Sahihi Müslim*, II/226

⁵² Katavan (قَطْوَان); Kufe'de bir yer ismidir. Bk. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XV/191

⁵³ Vakıdî, II/441; Benzer rivâyet Cabir b. Abdullah'ın uzun rivâyetinde de geçmektedir.

⁵⁴ Darimi, Abdullah b. Abdürrahman, *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime 24 (233) (Hüseyn Selim Esed: Hasen); Vakıdî, II/442

(4) Eşlerinize iyi davranın, benden sonra Allah'ın kitabına yapışarsanız sapmazsınız, dedi.⁵⁵

d- Hacda Arefe günü oruç: (Arafat'ta)⁵⁶ Arefe günü oruç tutma konusu Abdullah b. Ömer'e (r.a) sorulunca şöyle dedi: "Hz. Peygamber (s.a.v) ile hac yaptım, o oruç tutmadı. Hz. Ebû Bekir ile hac yaptım, o oruç tutmadı. Hz. Ömer ile hac yaptım, o oruç tutmadı. Hz. Osman ile hac yaptım, o oruç tutmadı."⁵⁷

e- Arafat'ta ölen kişi: Hz. Peygamber (s.a.v) ile birlikte (Arefe günü)⁵⁸ bir adam vardı. Bu kişi ihramda iken bineği onu üstünden atıp boynunu kırdı ve bu kişi öldü. Rasûlullah şöyle dedi: "Onu su ve (temizleyici madde) sidr ile yıkayın. İki kumaş ile kefenleyin. Ona güzel koku sürmeyin ve başını da örtmeyin. Kıyamet günü o, telbiye getirdiği halde haşrolacak."⁵⁹

f- Arafat'ta sorulan sorular: Hz. Peygamber'e Arafat'ta birçok soru soruldu. Bunlardan birisini, belki de en önemlisini Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî şöyle anlattı:⁶⁰ Rasûlullah'ı (s.a.v) Arefe günü vakfe halinde gördüm. Necd ehlinde insanlar geldi ve dediler ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac nasıldır?" Rasûlullah şöyle buyurdu: "*Hac Arafat'tır.*⁶¹ *Kim Cem mahalli (Müzdelife) gecesi sabah namazı vaktinden önce (Arafat'a) gelirse hacı tamamlamış olur. Mina geceleri (bayram hariç) üç gündür. Kim iki günü tamamlayıp giderse ona bir günah yoktur. Kim de (3. gün) kalırsa ona da bir günah yoktur.*"

g- Arefe günü dua: "Rasûlullah Arefe günü dua etti ve dedi ki: "Benim ve benden öncekilerin Arefe günü en çok yaptığı dua şudur: *Lâ ilahe illallahü vahdehü lâ şerikeleh lehü'l-mülkü velehü'l-hamdü biyedihî'l-hayr ve hüve ala külli şeyin kadîr. Allahümmec'al fi kalbî nuran ve*

⁵⁵ Müslim, Hac 147 (1218); Ebû Davud, Menasik 57 (1905); Nesâî, *Kübra*, II/421 (4001); İbn Mace, Menasik 84 (3074)

⁵⁶ Tirmizî'deki ziyade

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, II/47; Tirmizî, Savm 47 (751) (Hasen sahih)

⁵⁸ Müslim'deki ziyade.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, I/215; Buhârî, Cenaiz 19; Müslim, Hac, 93 (1206)

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, IV/309, (Ş. Arnavud: Sahih); Tirmizî Hac, 57 (889) (Elbani: Sahih), (2975) (Hasen sahih); Nesâî Hac, 203 (3016)

⁶¹ Tirmizî'nin diğer rivâyetinde Peygamberimiz "Hac Arafat'tır" şeklinde üç kere tekrarladığı nakledilir. Bk. Tirmizî, Tefsiru'l-Kur'ân, 3 (2975) (Hasen sahih)

*fi sem'î nuran ve fi besarî nura. Allahümme'srah lî sadrî ve yessir lî emrî ve eûzü bike min vesvasî's-sadri ve şetâti'l-emri ve fitneti'l-kabri. Alla-hümme innî eûzü bike min şerri ma yelicü fi'l-leyli ve şerri ma yelicü fi'n-nehari ve şerri ma tehubbü bihi'r-rîhu ve min şerri bevaigî'd-dehri."*⁶²

h- Arafat dağı: Peygamberimizin Arafat'taki konuşmasından sonra (Bilal) ezan okudu, kamet getirdi ve Rasûlullah öğleyi kıldırdı, ardından tekrar kamet getirdi ve Rasûlullah ikindiye kıldırdı (iki namazı cem etti). Aralarında hiçbir şey kılmadı. Sonra Rasûlullah tekrar bineği Kasva'ya bindi ve vakfe yaptığı yere geldi. Bineği Kasva'nın karnını kayalara⁶³ doğru çevirdi, İnsanların toplandığı yeri/tepeyi⁶⁴ önüne aldı, kibleye döndü, güneş batıncaya kadar vakfesine burada devam etti.⁶⁵

1- Müzdelife'ye Hareket: Cahiliye döneminde insanlar güneş batmadan Arafat'ı terk ederlerdi. Rasûlullah buna tevhidî bir muhalefet olarak kendilerinin güneş battıktan sonra hareket edeceklerini belirtti.

i- Peygamberimiz yolda abdest aldı ve Müzdelife'de akşam ile yatsı namazını cem etti.⁶⁶ Sonra cemerata atılacak taşları topladı.⁶⁷

j- Bayramın birinci günü Hz. Peygamber Akabe cemresine taş attı, sonra kurbanını kesti ve ardından tıraş oldu. Ancak bazı kişiler erken tıraş olmuş ya da önceden kurban kesmişlerdi. Peygamberimiz,

⁶² Beyhaki, V/117 (9258) (Beyhaki dedi ki: Burada Musa b. Ubeyde zayıftır ve kardeşi de Hz. Ali'ye ulaşamamıştır.) Duanın trc: "Tek olup, ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah yoktur. Otorite O'nundur, hamd O'nadır, hayır O'nun elindedir ve O her şeye kadirdir. Allahım, kalbimde nur kıl, kulağımda nur kıl, gözümde bir nur kıl. Allahım, göğsümü aç/genişlet, işimi kolaylaştır. Göğsüme gelen vesveselerden, iş(ler)in karışmasından⁶² ve kabir fitnesinden sana sığınırım. Allahım, gece olacaklardan ve gündüz olacaklardan, rüzgarın getirdiği (şerlerden/tehlikelerden) ve zamanın musibetlerinden sana sığınırım."

⁶³ Bu kayalar Cebel-i Rahme'nin eteklerindedir. Bazılarının iddia ettiği gibi Cebel-i Rahme'ye tırmanarak vakfe yapmak müstehap değildir. Nevevi, *age.*, VIII/185

⁶⁴ Nevevi, *age.*, VIII/186

⁶⁵ Müslim, Hac 147 (1218); Ebû Davud, Menasik 57 (1905); Nesâî, *Kübra*, II/421 (4001); İbn Mace, Menasik 84 (3074)

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, V/200 (Ş. Arnavud: Sahih); Nesâî Mevakît 50 (609)

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, I/215 (Ş. Arnavud: Sahih); Nesâî, *Kübra*, II/435 (4063); İbn Mace, Menasik 63 (3029) (Elbani: Sahih)

kendisine gelip bu durumu soranlara "zarar yok, şimdi tıraş ol" ya da "şimdi kurbanını kes" diyerek dinde zorluk olmadığını belirtti.

Hz. Peygamber Akabe cemresini binek üzerinde taşıdı. Çünkü insanların onu görmesi ve aynı şekilde ibadet etmeleri gerekiyordu. Bunun son haccı olduğunu defalarca belirtiyor ve ibadette kendisinin taklit edilmesini emrediyordu. Bununla ilgili olarak Cabir b. Abdullah (r.a) şöyle anlattı:⁶⁸ Kurban (bayramı) günü Rasûlullah'ı (s.a.v) şeytan taşlarken gördüm, şöyle diyordu: "Hac ibadetinizi benden öğrenin! Bilemiyorum, belki bu haccımdan sonra bir daha hac yapamam."

k- Hz. Peygamber'in kestiği kurbanlar: Peygamberimiz Veda haccına gelirken yanında kurbanlık devesini getirmişti. Bu hayvan, bineği olan Kasva isimli devesi değildi. Hz. Ali de Yemen'den 100 kadar deve getirmişti. Bazı rivâyetlerde bu develerin zekâtlık hayvanlar olduğu nakledildi. Hacıların ihtiyacı olduğu için Peygamberimiz bu hayvanların kesilip kazanlarda pişirilmesi ve insanlara ikram edilmesini istedi. Bizzat kendisi 63 tanesini boğazladı, kalanları da boğazlaması için Hz. Ali'ye emretti.⁶⁹

l- İhramdan çıkmak için tıraş: Peygamberimizin saçları genelde kulak yumuşağına kadar uzun olurdu. Rivâyetlere göre, saçlarını umre ve hac dışında kazıtmamıştı. Özellikle Hudeybiye'de ve Veda haccında bu konu üzerinde çok durmuş, ihramdan çıkarken tahlik yapanlara (saçlarını kazıtanlara) dua etmiştir. Yaşananları sahabe-i kiram şöyle nakletti: "Rasûlullah (s.a.v) dedi ki:⁷⁰ "(İhramdan çıkmak için) saçlarını kazıtanlara Allah rahmet etsin!" Denildi ki: "Saçlarını kısaltanlara da, ey Allah'ın Rasûlü!" Rasûlullah: "Saçlarını kazıtanlara Allah rahmet etsin!" "Saçlarını kısaltanlara da, ey Allah'ın Rasûlü!" "Saçlarını kazıtanlara Allah rahmet etsin!" "Saçlarını kısaltanlara da, ey Allah'ın Rasûlü!" "Saçlarını kısaltanlara da (Allah rahmet etsin)!"

⁶⁸ Müslim; Hac 310, (2197); Ebû Davud; 78 (1970)

⁶⁹ Müslim, Hac 147 (1218); Ebû Davud, Menasik 57 (1905); Nesâî, Kübra, II/421 (4001); İbn Mace, Menasik 84 (3074)

⁷⁰ Lafız Müslim'in, Hac 318 (1301); Ahmed b. Hanbel, I/353, II/16, 34 ; Buhârî, Hac 127; Ebû Davud, Menasik, 79 (1979); Nesâî, Kübra, IV/449 (415) Şahitleri: Yahya b. Husayn'ın nenesinden. Ahmed b. Hanbel, IV/70; Malik b. Rabî'a'dan, Ahmed, IV/177; İbn Kârib babasından, Ahmed, VI/393; Ebû Hüreyre'den: Buhârî, Hac 127; Müslim, Hac 320 (1302)

Bu söz Hudeybiye'de ve Veda haccında söylenmiştir: a-Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu Olayın Hudeybiye'de geçtiği nakledildi.⁷¹ b-Humeydi'de bu Olayın Veda haccında da geçtiği nakledildi.⁷² İbn Abdilber bu konuda icma olduğunu belirtti.⁷³

Kadınlar ihramdan çıkarken saçlarından biraz alırlar ve kısaltırlar. Ancak onların saçlarını kazıması yasaktır. Çünkü bu kadın için bir işkence sayılır. Kadınların yaratılışları itibariyle süslenmesi ve güzelliğini bozacak şeylerden kaçınması gerekir. Bu nedenle onlara altın takı ve ipek elbise giymek câizdir. Ancak bunu dışarıya, yabancı erkeklerin yanına taşımaması ve tesettüre riayet etmesi gerekir. Hz. Ali'den (r.a):⁷⁴ "Rasûlullah (s.a.v) bir kadının saçını kazıtmasını yasakladı."

m- Peygamberimizin İfaza (farz) tavafi için Kâ'be'ye gitmesi: Peygamberimiz kurban kesimi ve saç tıraşından sonra ihramdan çıkmıştı. Bundan sonra farz olan İfaza tavafini yapmak için Kâ'be'ye gitti. Peygamberimiz zevalden önce Kâ'be'ye vardı ve tavaf etti. Tavafi herkesin görmesi için binekli olarak yaptı. Safa ile Merve arasında önceki sa'y dışında yeni bir sa'y yaptığına dair bir haber nakledilmedi. Tavaf bittiğinde ise öğle namazı vakti girmişti. Peygamberimiz öğle namazını orada kıldı(rdı).⁷⁵

* Cabir'den (r.a):⁷⁶ "...Sonra Rasûlullah (s.a.v) bineğine bindi ve Kâ'be'de ifaza (farz) tavafini yaptı. Mekke'de öğle namazını kıldı. (Kuyudan) zemzem çekip insanlara ikram eden Abdülmuttalib oğullarının yanına geldi ve dedi ki: "Ey Abdülmuttalib oğulları, zemzem çekiniz. Eğer insanların bu ikramınıza hücum edeceğinden çekinmeseydim sizinle (kuyudan) zemzem çekerdim."

⁷¹ İbn Ömer'den, Ahmed, II/34, 151 (Ş. Arnavud: Sahih); Ebû Said el-Hudri'den, Ahmed, III/89 (Ş. Arnavud: Sahih)

⁷² Humeydi, *Müsned*, II/415 (931)

⁷³ İbn Abdilber, *Temhid*, VII/266

⁷⁴ Tirmizî, Hac 75 (914), (Elbani: Zayıf), (Tirmizî bu rivâyetin Hammad b. Seleme-Katade-Hz. Âişe yoluyla da rivâyet edildiğini ve ulemanın hepsinin bu görüşte olduğunu belirtti.); Nesâî, Zinet 4 (5049), (Elbani: Zayıf); Hz. Osman'dan şahidi için bk. Bezzar, II/92 (447), (Bezzar: Senedde Ravh bulunmakta ve kuvvetli değildir.)

⁷⁵ İbn Kesir, *Siret*, II/430

⁷⁶ Müslim, Hac 147 (1218); Ebû Davud, Menasik 57 (1905); Nesâî, *Kübra*, II/421 (4001); İbn Mace, Menasik 84 (3074)

n- Peygamberimiz Kâ'be'nin örtüsünü değiştirdi: Rasûlullah (s.a.v), haccı sırasında Kâ'be'ye Yemen kumaşı⁷⁷ örttü. ⁷⁸ Daha sonra Hz. Ömer Kâ'be'ye beyaz keten ve Yemen kumaşı⁷⁹ örttü. ⁸⁰

o- Hz. Peygamber Mina gecelerinde Kâ'be'ye gider, tavaf eder, dua ve namazından sonra daha sabah namazı vakti girmeden Mina'ya geri dönerdi. Sahabenin büyük çoğunluğu bayram günlerinde Rasûlullah ile birlikte Mina'da kaldı. Bazıları Rasûlullah'tan izin alarak Mekke'ye gitti ve orada kaldı. ⁸¹

ö- Peygamberimiz bayramın birinci günü öğleden önce sadece Akabe cemresine taş attı. Ama ikinci, üçüncü ve (Mina'da kalanlar için) dördüncü günü üç cemreye de öğleden sonra taş attı.

Peygamberimiz hacda altı yerde durdu ve dua etti: (1)-Safa tepesinde, (2)-Merve tepesinde, (3)-Arafat'ta, (4)-Müzdelife'de, (5)-Küçük cemrenin yanında, (6)-Orta cemrenin yanında. ⁸²

p- Peygamberimiz bayramın dördüncü günü taşlamadan sonra öğle namazını Muhassab'da (Ebtah'ta) kıldı ve oraya yerleşti: Bayram gününün ikincisine *yevm-i kar* (يوم القَرّ) (durma günü), üçüncüsüne *yevm-i nefr-i evvel* (يوم النفر الأول) (ilk ayrılma günü), dördüncü güne ise *yevm-i nefr-i sani* (يوم النفر الثاني) (ikinci ayrılma günü) denmektedir. Çünkü Allah âyetinde (... فمن تعجل) buyurmaktadır. ⁸³ Mina'da kalmayan ya da kalıp da dördüncü günü fecrin doğuşundan önce Mina'dan ayrılan kişi dördüncü gün taş atmaz. Çünkü ibadet vaktinden önce Mekke'ye gitmiştir. ⁸⁴

⁷⁷ İbn Manzûr, IV/159

⁷⁸ Heysemî, *Buğyetü'l-Bahis an Zevaidi Müsnedi'l-Haris*, I/464 (391)

⁷⁹ Zemahşeri, *Faik*, III/65; Kamil Miras, age., VI/46

⁸⁰ Abdurrezzak, V/89 (9085)

⁸¹ Taberanî, *Evsat*, VI/197 (6176); Mütâbii için bk. Taberanî, *Kebir*, XII/205 (12904); Beyhaki, V/146 (9433); Elbani, *es-Silsiletü's-sahiha*, II/439 (804)

⁸² İbn Kayyim, *Zadü'l-meâd*, II/287-288

⁸³ Bu âyetin mealî: "Sayılı günlerde Allâh'ı anın (tekbir alın). Kim (bayramdan sonraki) iki gün içinde (Mina'da işini bitirir ve) dönerse ona bir günâh yoktur. Kim de (4. gün) kalırsa korunduğu takdirde ona da günâh yoktur. Allah'a karşı takva sahibi olun. Bilin ki hepimiz O'nun huzûruna toplanaksınız." (el-Bakara, 2/203)

⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, X/8; Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, IV/26

r- Hz. Âişe'nin konakladıkları Muhassab'dan *umre ihramı* için kardeşiyle Ten'im'e gitmesi: Hz. Aişe annemiz Medine'den yola çıktıklarında önce umreye niyetlenmişti. Daha sonra hac yaparak diğer sahabiler gibi iki ibadeti birleştirmek (temettu/kıran yapmak) istiyordu. Olayın devamını şöyle anlatmaktadır: ⁸⁵

“...Mekke'ye gelmeden önce (Serif denilen yerde) hayız gördüm. Ben böyle hayızlı iken Arefe günü geldi. Durumu Rasûlullah'a arz ettim. Dedi ki: “Umreni terk (fesh) et! Saçını çöz, onu tara (temizlen) ve hac için telbiye getir (niyet et)!” Bu şekilde yaptım. Rasûlullah Hasba (Eb-tah/Muhassab) gecesinde beni kardeşim Abdurrahman ile birlikte Ten'im'e gönderdi.” Abdurrahman onu (kardeşini) terkisine aldı, Hz. Âişe önceki (yapamadığı) umresinin yerine umre yapmak için telbiye getirdi (niyet etti).” (Râvi Urve ekledi);⁸⁶ İzzet ve celal sahibi Allah onun haccını ve umresini böyle takdir etti. Böyle yapılmasından dolayı (ceza olarak) kurban veya oruç ya da bir sadaka gerekmemektedir.

s- Peygamberimiz bayramın dördüncü günü öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını Mekke'de kıldı ve Muhassab'da istirahat etti: Hz. Peygamber (s.a.v) öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldı(rdı). Sonra Muhassab'da uzanıp dinlendi/uyudu. Sonra (seher vaktinde) bineğine binip Kâ'be'ye gitti ve onu tavaf etti. ⁸⁷

6- Mekke'den Ayrılış

a- Veda tavafı ve Mekke'den ayrılış: Hz. Âişe kardeşi Abdurrahman ile birlikte umrelerini tamamladılar, 14 Zilhicce Çarşamba günü seher vaktinde Rasûlullah'ın yanına ulaştılar. Rasûlullah ashabına yolculuğa başlamalarını duyurdu/emretti. Sonra hareket etti. Sabah namazından önce Kâ'be'ye uğradı. Yola çıkacağında Kâ'be'yi tavaf etti ve şöyle dedi: ⁸⁸ “Hiç kimse son varacağı yer Kâ'be (veda tavafı) olmadıkça bir yere ayrılmaz!” Sonra Medine'ye doğru yola çıktı. ⁸⁹

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, VI/191; Buhârî, Umre, 7; Müslim, Hac, 111 (1211); Nesâî, Menasik 48 (2717)

⁸⁶ Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, III/610

⁸⁷ Buhârî, Hac 143

⁸⁸ Müslim, Hac 379 (1327) İbn Mace, Menasik 82 (3070)

⁸⁹ Ebû Davud, Menasik 86 (2006); (Elbani: Sahih)

b- Hayızlı kadından Veda tavafının düşmesi: Veda tavafı yapmak vaciptir. Fakat bu sorumluluk hayız ya da nifas gören kadından düşmektedir. Mekke'den dönüş sırasında Safiye annemiz hayız gördü. Rasûlullah ondan sorumluluğun kalktığını belirtti ve Mekke'den ayrılma emrini verdi. Bu olayı Hz. Âişe şu şekilde anlatır: "Safiye bt. Huyey ifaza tavafından sonra hayız gördü. Rasûlullah'a (s.a.v) hayzını haber verince Rasûlullah şöyle dedi: "O bizi (şimdi) burada tuttu mu/gidişimizi engelledi mi, yani?" Ben: "Ey Allah'ın Rasûlü! O, ifaza tavafını yaptı" deyince Rasûlullah şöyle buyurdu:"O halde ayrılabilir/gidebilir.""⁹⁰ İbn Abbas da (r.a) bunu şöyle haber verdi:⁹¹ "İnsanların (hac ya da umrede) en son varacakların yerin Kâ'be'de (veda tavafı) olması emredildi. Ancak hayızlı kadınlardan bu emir kaldırıldı."

7- Medine'ye Giden Yol

a- Zi Tuva'da Geceleme (15 Zilhicce): Peygamberimiz Mekke'ye geldiğinde ve Mekke'den ayrılırken Zi Tuva'da konaklar, sonra yoluna devam ederdi.⁹²

b- Gadir-i Hum'da konaklama: Bize ulaşan hadislere göre Peygamberimiz (s.a.v) Medine'ye dönerken Zilhicce'nin 18'i Pazar günü Mekke ile Medine arasında Cuhfe'ye yakın olan Gadir-i Hum mevkiinde konaklamış, burada öğle namazı kıldırılmış ve bir konuşma yapmıştır.⁹³ Bu konuşma Hz. Ali ve Ehl-i beytin önemi, ayrıca Rasûlullah'ın vefatından sonra Ehl-i beyte sahiplenmek ile ilgilidir. Bu konuşmanın sebebi bazı kişilerin Rasûlullah'a gelerek Hz. Ali hakkında şikâyetle bulunmalarıdır. Yemen'den gelirken Hz. Ali'nin disiplinini⁹⁴ aşırı bulan bu kişiler Hz. Peygamber'e şikâyetle bulununca, Peygamberimiz böyle bir konuşma yapmak zorunda kalmıştı.⁹⁵ Şöyle demişti: "Allahım! Ben kimin

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, VI/82, 85, 164; Buhârî, Hac, 73; Müslim, Hac, 382 (121); Tirmizî, Hac 99 (943)

⁹¹ Buhârî, Hac 143; Müslim, Hac 380 (1328)

⁹² Buhârî, Hac 148

⁹³ İbn Kesir, *Siret*, II/444-445

⁹⁴ İbn Hişam, *Siret*, VI/8; Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Daru'l-kütüb'il-ilmîyye, Beyrut, 1407; II/205; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, V/208

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, IV/281 (Ş. Arnavud: Sahih ligayrihi); Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, VI/372 (32118)

velisi (dostu) isem Ali de onun velisidir (dostudur). Allahım sen onu veli edineni veli (dost) edin, onu düşman edineni de düşman edin.”

Buradan bazı Şia âlimlerinin anladığı gibi, Hz. Ali ve Ehl-i beytin daha sonra halife olması anlaşılmaz. Sahabe de böyle anlamamış ve Hz. Ali dördüncü halife olarak seçilmiştir. Hz. Ali'nin dördüncü halife seçilmesinin birçok hikmetleri ve Şia'nın önceki halifelerle ilgili iddialarına cevap vardır. Hz. Ali önceki uygulamaları aynen kabul etmiş, değiştirmemiş ve devam ettirmiştir. Demek ki önceki üç halifenin uygulamalarını onaylamıştır. Allah onlardan razı olsun.

c- Peygamberimiz ve sahabe Medine sınırlarına ulaştılar: 18 Zilhicce Pazar günü Hz. Peygamber Gadir-i Hum'dan yola çıktı. Dönüşte muhtemelen Medine'den geldiği güzergâhı takip etti. 21 Zilhicce Çarşamba günü Ravhâ'ya vardı ve aynı gün Zilhuleyfe'ye ulaştı. Ancak Peygamberimiz geç saatte şehre girmezdi. Zilhuleyfe'de geceledi ve sabahleyin Medine'ye doğru hareket etti.

Hz. Peygamber seferden dönüşünde gece şehre girmezdi, sabah beklerdi ve bunu başkalarına da emrederdi: Enes b. Malik (r.a) anlattı:⁹⁶ “Hz. Peygamber (s.a.v) (seferden dönüşünde) gece ailesine/evine gitmezdi.⁹⁷ Onların yanına sabah ya da akşama doğru girerdi.”

d- Peygamberimiz Medine'yi gördüğünde tekbir getirir ve dua ederdi:

Rasûlullah (s.a.v) bir savaştan ya da hacdan veya umreden dönerken arazinin rampa kısmını çıkarken üç kere tekbir getirir ve şöyle derdi: ⁹⁸ “*La ilahe illahü vahdehü la şerikeleh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr, ayıbûne, tâibûne, âbidûne, sâcidûne li Rabbina hamidûne, sadakallahü va'deh ve nasara abdeh ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh.*”⁹⁹

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, II/125 (Ş. Arnavud: Sahih); Buhârî, Umre 15; Müslim, İmare 180 (1928)

⁹⁷ Kamil Miras, age., VI188

⁹⁸ Malik, Hac 81 (942); Ahmed b. Hanbel, II/5, 10, 15, 21, 105; Buhârî, Hac, 12; Müslim, Hac 428 (1344); Ebû Davud, Cihad 158 (2770)

⁹⁹ Duanın trc: “Tek olan Allah'tan başka ilah yoktur. Onun ortağı yoktur, bütün güç/otorite ve hamd (övgü) ona aittir. O her şeye kadirdir. Biz (Rabbimiz) e dönenler, tövbe edenler, ibâret (kulluk), secde ve hamd edenleriz.⁹⁹ O (Allah) vadinde durdu, kuluna yardım etti ve gruplar halinde saldıran düşmanı tek başına perişan etti.”

e- Hz. Peygamber Medine'ye ulaştığında mescidin önünde deveninden indi ve mescitte iki rekât namaz kıldı, sonra evine gitti: Bu olayı İbn Ömer (r.a) şöyle anlatır:¹⁰⁰ “Rasûlullah (s.a.v) Veda haccından (Medine'ye)¹⁰¹ döndüğünde devesini mescidin kapısında ihtırdı. Sonra mescide girdi ve iki rekât namaz kıldı. Sonra evine döndü.” (Râvi) Nafi' ekledi: “Abdullah b. Ömer de böyle yapardı.”

f- Hz. Peygamber Medine'ye döndüğünde minbere çıktı ve bir konuşma yaptı. Önce Allah'a hamd ve sena etti. Sonra şöyle dedi:

“Ey insanlar! Ebû Bekir bana hiç kötü davranmadı. Onunla ilgili bu (durumu) bilin.

Ey insanlar! Ben Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurahman b. Avf ve ilk muhacirlerden razıyım. Onlarla ilgili bu (durumu da) bilin.

Ey insanlar! Ashabım, akrabalarım ve eşlerimin akrabaları¹⁰² konusunda benim haklarımı koruyun. Onlardan birisine yapılan zulüm sebebiyle Allah sizi aramasın (sonra çok kötü olur).

Ey insanlar! Müslümanlara karşı dillerinizi tutun. Onlardan birisi öldüğü zaman onun hakkında hayırlı şeyleri konuşun.”¹⁰³

Sonuç

Hz. Peygamber hayatının son aylarında veda haccını eda etti. Bu konuda hadis kitaplarında *Kitabu'l-Hac*, *el-Menasik* başlıkları altında Hz. Peygamber'in hac uygulaması detaylı olarak bulunmaktadır. Veda haccı konusundaki en uzun hadisi bize Cabir b. Abdullah nakletmiştir. Bu hadis Müslim'de geçmekte ve adeta veda haccını kısaca özetlemektedir. Ayrıca bu hac yolculuğuna katılan eşleri, yakın dostları ve diğer ashabı gördükleri, yaşadıkları her fotoğrafı ve detayı bize nakletmişlerdir. Bunar da senetleriyle bize ulaşmıştır. Dünya tarihinde böylesine di-

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, II/129 (Ş. Arnavud: Hasen); Ebû Davud, Cihad, 166 (2782) (Elbani: Hasen)

¹⁰¹ Bu ziyade için bk. Ebû Davud, Cihad, 166 (2782)

¹⁰² İbn Manzur, age., IV/471

¹⁰³ Taberanî, *Kebir*, VI/104 (5640); Heysemî; Senedde bilinmeyen kişiler bulunmaktadır, dedi. Bk. *Mecma'*, IX/157; İbn Hacer, *İsabe*, III/205 (3554), (İbn Hacer başka tarikleri de nakletti.)

sipline edilmiş bir biyografi çalışması yoktur. Bu sadece Hz. Peygamber'e nasip olmuştur. Çünkü o son peygamberdir ve sünneti (dünya görüşü) kıyamete kadar yaşayacaktır.

Hz. Peygamber'in veda haccı insanları öylesine etkilemişti ki Müslümanlarca 15 asırdır aynı ibadet tekrar edile gelmiş, unutulmamış, hatta birçok âlim ve yazar hac hatıralarını, duygu ve düşüncelerini kaleme aldılar. Bu konudaki bazı çalışmalar şunlardır; İbn Batuta'nın, *Rihletü İbn Batuta'sı*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'si* (9. Ciltte hac hatıraları), Endülüslü âlim Kalesadi'nin (Gırnata'dan yola çıkışıyla 15 yıl süren hac ve ilim yolculuğunu anlattığı yolculuğu) *Rihletü Kalesadi'si*, Ali Şeriatî'nin *Hac* ve Necip Fazıl'ın *Hac* kitapları bunlardan bazılarıdır. Sezai Karakoç'un dediği gibi: *O şarkıya özenip söylenecek mısralar vardır. Bütün haclar veda haccına özenip söylenen/yaşanan güzel hatıralardır.*

MÜZAKERE

Aynur URALER*

Bismillahirrahmanirrahim

Hepinizi saygıyla selâmlarım. Bu toplantıyı tertip edenlere ve tebliğ sahibine teşekkür ederim.

Takdir edersiniz ki Peygamber Efendimiz'in haccı, önemi sebebiyle titizlikle işlenmesi gereken bir konudur. Çünkü O (s.a.v.), "Hac uygulamalarını (menâsikini) benden alın" buyurmuştur.¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in haccının her ayrıntısının bilinmesi gerekmektedir ve bu emir, haccın uygulanmasında keyfliğe izin vermemektedir. Meselâ, hac fiillerinin sıralamasında bazı tasarrufların (Müzdelife'de geceyi geçirmeyip Mina'ya gitmek gibi) yapıldığı görülmektedir.² Oysa zamana göre ibadetlerde değişiklik yapılmayacağını en güzel biçimde Hz. Ömer ifade etmiştir. Konu, tavafta remel ve ıztıba ile ilgilidir. Hz. Peygamber ve ashâbı kaza umresi için Mekke'ye geldiklerinde müşrikler, "Muhammed geliyor, Yesrib'in (Medine'nin) humması onları zayıflatmış" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ashâbına tavaftan üç şavtında remeli emretmiştir.³ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ömer, "Allah, İslâm'ı yerleştirdiği, küfrü ve küfür ehlini yok ettiği halde bugün remel

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 366; Müslim, Hac 310.

² Bu noktada, hac sırasında bazı sahâbîlerin sıralamada kasıtsız olarak değişiklik yapmaları ve Hz. Peygamber'in bunda bir mahzur olmadığı ifadelerini (Bk. Müslim, Hac 327-333) delil olarak göstermek isteyenler olabilir. Ancak o sahâbîlerin fiilleri, Hz. Peygamber'le yapılan ilk ve tek hac olmasından kaynaklanmaktadır. Müslümanların üzerine düşen, asıl olana yani Hz. Peygamber'in haccın fiillerindeki sıralamasını esas almaktır. Diğer yandan Hz. Peygamber, Müzdelife'den Mina'ya sadece (yolculukta zorlanan bazı) kadınları, yaşlı ve çocukları daha erken göndermiştir. (Bk. Buhârî, Hac 98) Sağlık açısından bir sorunu olmayanların Müzdelife'den Mina'ya sabak namazından sonra gitmeleri gerekir.

³ Buhârî, Hac 55.

yapmakta ve omuz başını açmakta ne fayda var?" diyerek Hz. Peygamber döneminde remel ve ıztıbâ yapmayı gerektiren şartların kalktığını söylemiş ve peşinden de "Biz, Rasûlulah (s.a.v.) zamanında yaptığımız hiçbir şeyi terketmemeliyiz" demiştir.⁴ Böylece sünnetin, kendi bilmediği başka hikmetlerinin olabileceğini îma etmiştir. Hz. Peygamber'in remel yapmasındaki sebebi bildiği ve artık o sebebin kalktığını da kabul ettiği halde onu terketmeye yanaşmayan Hz. Ömer, hikmetini kestiremediği konularda hiç tereddüt etmeden sünnete bağlılığını sürdürmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in uygulamasının ne kadar geçerli ve Hz. Ömer'in sözünün ne kadar isabetli olduğu, günümüzde hacın naklen yayınlandığı hatta Kâ'be'den 24 saat canlı yayının devam ettiği ve bunları gayr-i müslimlerin de izlemekte olduğu düşünülünce ortaya çıkmaktadır.⁵

Aynı düşünceyle İbn Abbas, bırakınız ibadetlerde değişikliği, hacılara yaptığı ikramda dahi değişikliğe gitmemiştir. Ona, amcalarının oğullarının hacılara süt, bal, kavut sunarlarken kendilerinin neden ne-biz sundukları, bunun sebebinin cimrilik mi yoksa fakirlikten mi kaynaklandığı sorulunca İbn Abbas "Biz ne cimriyiz ne de muhtaç. Fakat Rasûlullah (s.a.v.) geldi, içecek birşey istedi. Bunun üzerine kendisine bir üzüm şerbeti getirildi. Şerbeti içtikten sonra Rasûlullah (s.a.v.) "İyi yaptınız, güzel yaptınız, böyle yapın" buyurdu. Biz de böyle yapıyoruz. Rasûlullah'ın (s.a.v.) tavsiyesini değiştirmek istemiyoruz" demiştir.⁶

Hac konusundaki yanlış kanatlerden biri de hac ve umreye birden fazla gidenlerin kınanmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.v.) "Sizin için cihadın en iyisi ve en güzeli hacctektir" sözüne muhatap olan Hz. Âişe "Bu sözü duyduktan sonra hacca gitmeyi terketmem"⁷ diyerek bu ibâdeti her yıl yerine getirmeye çalışmıştır. Muhtemelen Hz. Âişe, ilmi sebebiyle hacda bulunanlara faydalı olacağı için Hz. Peygamber (s.a.v.), ona böyle bir tavsiyede bulunmuştur. Hz. Âişe'nin her sene hacca gitmesi bunu gösterir. Burada dikkat çeken husus, birden fazla hacca veya umreye giden sahâbîlerin, gitmeyen sahâbîler tarafından kınanmamasıdır.

4. Ahmed b. Hanbel, Müsned I, 45; Buhârî, Hac 57; Ebû Dâvûd, Menâsik 50.

5. Konuyla ilgili izahlar için bk. Aynur Uraler, Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık, s. 334. (İstanbul, 2012, 5. baskı)

6. Ahmed b. Hanbel, Müsned I, 372; Müslim, Hac 347; Ebû Dâvûd, Menâsik 90.

7. Buhârî, Cezâu's-sayd 26. Hz. Peygamber'in diğer hanımları da Onun (s.a.) vefatından sonra hacca gitmişlerdir. Bk. Ahmed b. Hanbel, Müsned II, 446; VI, 324; Ebû Dâvûd, Menâsik 1.

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in haccı pekçok yönden incelenmeye müsaittir. Tebliğde dönersek böyle önemli konuda hazırlanmış bir tebliğde görmek istediğimiz hususlar ve tashîhe ihtiyaç olan noktalar bulunmaktadır. Tebliğ sahibi Giriş kısmında, “Veda haccını inceledim. Medine'den yola çıkış, hac ibadeti ve tekrar dönüşü de hesaba katarsak 27 gün olarak tespit edilen hac yolculuğunu gün gün, hatta saat saat tespiti için iki yıl çalıştım. Ortaya güzel bir eser çıktı” demektedir. Ancak bahsettiği eserini, tebliğine yansıtmamıştır. Plan ve ifadeye biraz daha emek verilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Tebliğde yazım hatalarına da rastlanmaktadır.

Tebliğde yer almasının faydalı olacağını düşündüğümüz bazı konular bulunmaktadır.

Meselâ; Hz. Peygamber'in haccı, gün gün haftanın günleri de belirtilerek verilmeliydi. Hatta hac yolculuğu sırasında takip ettiği güzergâhın haritası da yer almalıydı. Bu toplantı kitaplaştırıldığında, böyle bir cetvelin ve haritanın konulması uygun olur kanaatindeyim.

Hacla ilgili bu tebliğde Veda Hutbesi'nin tamamı yer almalıydı.

Hz. Peygamber, hac çeşitlerinden hangisini yapmıştır, hacdan ne kadar sonra vefat etmiştir gibi konuların üzerinde durulmalıydı.

Hz. Peygamber'in haccı eda sırasında, hangi âyeti uygulamaya geçirdiğine de işaret etmek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, bazı fiillerinden önce o konuyla ilgili âyeti okumuştur. Meselâ, tavaftan sonra Makâm-ı İbrahim'de namaz kılmadan önce “Makâm-ı İbrahim'i namazgâh edinin”⁸ âyetini okumuştur. Sa'ye Safa Tepesi'nden başlarken “Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır”⁹ âyetini okumuş ve “Allah Teâlâ'nın başladığı yerden başlıyorum” buyurarak Safa Tepesi'nden sa'ye başlamıştır.¹⁰

Tebliğde Hz. Peygamber'in önceki peygamberlerin haclarından bahseden rivâyetler nakledilmiş (s. 5-6), ancak Hz. Peygamber'in bundan niçin bahsetmiş olabileceği üzerinde durulmamıştır. Hz. Peygamber'in, kendi hac güzergâhında takip ettiği yolun diğer peygamberler

⁸. el-Bakara, (2), 125.

⁹. el-Bakara, (2), 158.

¹⁰. Müslim, Hac 147.

tarafından da kullanıldığı bildirilmesi, haccın yapılışının vahiy ile öğretilmiş olduğunu işaretlerindedir. Hz. Cebrail'in gelip nasıl niyet edeceği hadîsi nakledildikten (s. 3) sonra da bu noktaya dikkat çekilebilirdi.

Hz. Peygamber'in hac uygulamasını anlatırken zikredilecek pek çok hadîse tebliğde yer verilebilirdi. Onlardan bir kısmı şöyledir: Hac için yola çıkmadan önce Medine'de iken Hz. Peygamber ve ashâbı, saçlarını taradılar, güzel kokular sürdüler, izar ve ridalarını sarındılar.¹¹ Hz. Peygamber, ihramlıyken saçları dağılmasın diye saçlarını yapışkan bir madde ile topladı.¹² Medine'de öğle namazını kıldı.¹³ Namazdan sonra yola çıktılar, Zulhuleyfe'ye vardılar. Zulhuleyfe'de ikindiye 2 rek'at kıldı. Kurban edeceği deveye işaret taktı. Orada geceyi geçirdiler.¹⁴ Zulhuleyfe'de sabah namazını kıldı.¹⁵ Hac ve umreyi birlikte yapmaya yüksek sesle niyet etti.¹⁶ Devesine binip yerleştikten sonra kıbleye yöneldi, telbiyeden önce Allah'a hamdetti, tesbîh ve tekbîr getirdi, sesli olarak telbiye getirdi. Harem'e ulaşana kadar telbiyeye devam etti.¹⁷ Mekke'ye girerken Şecere, dönüşte Muarres yolunu kullandı.¹⁸ Zilhicce'nin 4. günü Mekke'ye vardı.¹⁹ Hacda nafîle tavaf yapmadı.²⁰ Terviye günü öğle namazını Mina'da kıldı.²¹ Mina'da namazları iki rek'at kıldı.²² Arafat'ta Nemira denilen yerde çadırı kuruldu.²³ Arafat'ta iken güneş tam ortadan meylettiği zaman hutbe verdi, hutbesi kısaydı.²⁴ Arafat'tan Müzdelife'ye giderken sahâbîlerin develerini hızlandırmak için bağırma

¹¹ Buhârî, Hac 23.

¹² Buhârî, Hac 19.

¹³ Buhârî, Hac 24.

¹⁴ Buhârî, Hac 23, 24. Tebliğde "Akik vadisi: Yolculuğun 2. Günü Akik vadisine ulaşıldı. Akik; Medine ile Mekke arasındaki ilk merhaledir. Burada Zilhuleyfe bulunmaktadır" (s. 3) ifadesi yer almaktadır. Ancak hadîslerden anlaşılan Zulhuleyfe'ye ilk gün varılmıştır.

¹⁵ Buhârî, Hac 29.

¹⁶ Buhârî, Hac 25.

¹⁷ Buhârî, Hac 26, 27, 29.

¹⁸ Buhârî, Hac 15.

¹⁹ Buhârî, Hac 23.

²⁰ Buhârî, Hac 70.

²¹ Buhârî, Hac 83.

²² Buhârî, Hac 84.

²³ Müslim, Hac 147.

²⁴ Buhârî, Hac 87.

üzerine onlara sâkin olmalarını emretti.²⁵ Sabah namazını Müzdelife'de kıldı.²⁶ Şeytan taşlamayı ilk gün kuşluk vakti, diğer günler öğleden sonra yaptı.²⁷ Her taşı atarken tekbir getirdi.²⁸ Mina'da da konuşma yaptı.²⁹ Altmış üç adet deveyi kendi kesti ve kurban etlerinin pişirilmesini söyledi ve kendisi de kurban etinden yedi.³⁰ Mina'da traş oldu.³¹ İhramdan çıktıktan sonra koku süründü.³²

Tebliğde bulunmasını zâid gördüğümüz konular da mevcuttur.

Tebliğin girişinde bulunan hadîs ilmi hakkındaki bilgiler ile Medine ve Mescid-i Nebevî'den bahsetmek yerine, Hz. Peygamber'in haccının doğru olarak bilinmesinin önemi ve haccın edası sırasında Peygamber Efendimiz'in haccındaki her ayrıntının ne kadar gerekli olduğuna dair bir giriş yapılsaydı daha faydalı olurdu kanaatindeyim.

Tebliğde bazı râvilerin (s. 9, dipnot 62) veya rivâyetlerin tenkidine yer verilmiştir. Hadîs tenkidi yapılacaksa bütün hadîslerde yapılmalıdır. Bir hadîste de hadîsin şâhitleri verilmiş ancak şâhidleri vermeye niçin ihtiyaç duyulduğu açıklanmamıştır. (s. 10, dipnot 70)

Tebliğin bazı yerlerinde fiillerin, fikhî hükümlerinden bahsedilmektedir. Meselâ, Hz. Peygamber'in kan aldırmasından bahsettikten sonra ihramlıyken kan aldırmanın mübah oluşuna geçilmektedir (s. 5), yine Hz. Peygamber'in tavaf sırasında ıztıba yaptığından bahsetmeden dört mezhebin bu konudaki görüşleri nakledilmektedir (s. 6). Tebliğ konusu açısından böyle bir bilgiye gerek yoktur. Fikhî hükümlere temas edilecekse ya bütün fiillerin hükmü belirtilmeli ya da hiç yer vermeme-lidir.

Yine Hz. Peygamber'in, Hz. Ali ile ilgili sözlerinden sonra Şia'nın Hz. Ali'nin ilk halife seçilmesi gerektiğine dair iddialarına geçilmiştir (s.13) ki Hz. Peygamber'in haccını anlatırken bu iddialara yer vermeye ihtiyaç yoktur.

²⁵. Buhârî, Hac 94.

²⁶. Buhârî, Hac 99.

²⁷. Buhârî, Hac 134.

²⁸. Buhârî, Hac 138.

²⁹. Buhârî, Hac 132.

³⁰. Müslim, Hac 147.

³¹. Müslim, Hac 323.

³². Buhârî, Hac 18.

Hız. Peygamber'in Medine'ye dönüşte mescide uğrayıp namaz kılması sonra evine gittiği hadîsini rivâyetten sonra sahâbînin de aynı şekilde hareket ettiği (s. 13) gibi ilâveler, sünnetin tatbiki açısından önemli olmakla beraber tebliğde öncelikle zikredilecek bir bilgi değildir. Aynı şekilde hanımlarla ilgili rivâyetler (s. 3, 6) bilinmesi zarurî meseleler olmakla beraber tebliğ konusuyla dolaylı ilgili konulardır. Yine erzak taşıyan devenin kaybolması (s. 4-5), yolculuk sırasındaki hâdiselerden biri olmakla beraber, tebliğ mevzuu ile doğrudan ilgili değildir.

İfade açısından dikkat edilmesi gereken noktalar mevcuttur.

Metin ve dipnotta tamamlanmamış cümleler mevcuttur. Meselâ, "Hz. Ali'den (r.a): "Rasûlullah (s.a.v) bir kadının saçını kazıtmasını yasakladı." (s. 10) cümlesi tamamlanmamıştır. "Hz. Ali, Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir" dendikten sonra hadîs zikredilmeliydi. Bir başka örnek de şudur: "Burada zayıf bir râvi vardır: Said b. Meysere" (s. 4, dipnot 14). Bu bilgi, "Senedde yer alan râvilerden Saîd b. Meysere, zayıf olarak nitelenmiştir" diye verilse daha uygun olurdu.

İfadelerin daha anlaşılır olmasına özen gösterilmeliydi. Meselâ "Aradan çok zaman geçmemişti ki, insanlardan kalanları toplayarak arkadan gelen Safvan b. Muattal, azık devesini bulunca Peygamberimizin çadırının önünde ıhtırdı" (s. 4) cümlesinde; "insanlardan kalanları toplayan" yerine "artçı", "azık devesi" yerine "erzakların bulunduğu deve" denilse daha anlaşılır olacaktır.

Kadınların saçlarını kazıması kadın için bir işkence sayılır (sayfa 10), ifadesinde "işkence" yerine "eziyet" kelimesi kullanılsa daha güzel olurdu.

"Bineği Kasva'nın karnını kayalara doğru çevirdi" (s. 9) ifadesinde "devenin karnı" yerine "devenin yönünü kayalara çevirdi" demek daha uygun olurdu.

Ridaya, "belden yukarıdaki giysileri" (s. 5-6) diye mânâ verilmektedir. Oysa ridâyâ, giysi yerine sarındıkları/kuşandıkları kumaş diye mânâ vermek daha isabetli olacaktır.

Tebliğde aynı sayfa içinde bir yerde “Hz. Ebû Bekr'in kölesi Ukbe” diğer yerde “Hz. Ebû Bekir'in uşağı Ukbe” ifadesi kullanılmaktadır (s. 4) ki “uşak” bizim kültürümüzde kullanılan bir kelime değildir.

“Serif, Ten'im'e 10 km., Mekke'ye 10 mil uzaklıktadır” (s. 6 dipnot 40) denmektedir. Ya kilometre ya mil kullanılmalıdır.

Veda Hacci'nda bulunan müslümanların sayısından bahsederken “Bu, Suudi Arabistan'ın o güne kadar gördüğü en büyük sayı idi” denmektedir. Bilindiği gibi Suudi Arabistan ismi o gün yoktu, Hicaz bölgesi denilebilir.

Tebliğde geçen “Veda haccında Rasûlullah (s.a.v) Beytullah'ta tavafi ve Safa ile Merve arasındaki sa'yi bineği üzerinde yaptı. Böylelikle insanlar onu görsün, onlara rehberlik yapsın ve sorularını sorsunlar. İnsanlar onun etrafını kuşatmışlardı” (s. 7) ifadesinde bu bilgiyi veren sahâbînin kim olduğu belirtilmemektedir. “Fakir veya zengin olsun bütün ümmetinin umre ile haccı birleştirmesini (temettu/kıran yapmasını) istiyordu” (s. 7) cümlesinde kullanılan “temettu/kıran” ifadesindeki “/” işareti aynı mânâlı kelimeler için kullanılmaktadır. Bu, temettu ile kıranın aynı olduğu sonucuna götürmektedir.

Terviye günü, aynı sayfada arka arkaya gelen cümleler içinde önce 7 Zilhicce sonra 8 Zilhicce olarak yazılmıştır.

“Peygamberimiz bayramın birinci günü öğleden önce sadece Akabe cemresine taş attı. Ama ikinci, üçüncü ve Mina'da kalanlar için dördüncü günü üç cemreye de öğleden sonra taş attı” (s. 11) cümlesindeki “Mina'da kalanlar için dördüncü günü” ifadesi anlaşılmamaktadır.

Plan ve kaynak gösterme açısından dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır.

Tebliğdeki konuları işleme sırasındaki rakamlamada takip edilen yol, konuların anlaşılmasına yardımcı olmamış, aksine karışıklığa yol açmış, alt başlıkları ve üst başlıkları anlamak zorlaşmıştır. Bu hususta tashîhe ihtiyaç bulunmaktadır. Meselâ, (6). maddenin altındaki (a) şık-kının b şikkı bulunmamaktadır. (s. 6).

Tebliğde dikkat çeken hususlardan biri de dipnotların hadîsler bittikten sonra değil önce konulmasıdır. Bilinen usûl, hadisler bittikten sonra dipnot konmasıdır.

Bir başka nokta, bir olayı anlatırken kaynak değişmediği halde üç kere dipnot verilmesidir. Konu bölünmediği, araya başka bir bilgi alınmadığı takdirde yeni dipnotlar koymaya gerek yoktur. (s. 4’de 18, 19, 20. dipnotlarda aynı kaynak, rivâyet değişmediği halde tekrarlanmıştır.)

Kaynak verirken cilt, sayfa, hadis numarası kitabın künyesi verilmeden önce yazılmalıdır. (Meselâ, s. 8 dn. 54’de yer alan şu dipnot anlamayı zorlaştırmaktadır: “Darimi, Abdullah b. Abdürrahman, *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul, 1992, Mukaddime 24 (233)”)

Diğer yandan tebliğin dipnot kısmında bazı cümleler tamamlanmadığı için hadîs ilminde ihtisas yapmayanlar açısından ifadeleri anlamakta zorluk çekilmektedir. (Meselâ, s. 10’da yer alan 70. dipnot şöyledir: Lafız Müslim’in, Hac 318 (1301); Ahmed b. Hanbel, I/353, II/16, 34; Buhârî, Hac 127; Ebû Davud, Menasik, 79 (1979); Nesaî, Kübra, IV/449 (415) Şahitleri: Yahya b. Husayn’ın nenesinden. Ahmed b. Hanbel, IV/70; Malik b. Rabîa’dan, Ahmed, IV/177; İbn Kârib babasından, Ahmed, VI/393; Ebû Hüreyre’den: Buhârî, Hac 127; Müslim, Hac 320 (1302))

Yine dipnotlarda parantez içinde geçen hadîs rakamları verilirken “hadis no” diye belirtilmesi hadis konusunda ihtisas yapmayanlar için daha anlaşılır olacaktır.

Kaynak verilirken bazı yerlerde sayfa kısaltması yapılmış bazı yerde yapılmamıştır. (s. 5’de yer alan 23. ve 30. dipnotlar)

Bazı rivâyetlere ayrı başlık açıldığı halde kaynak gösterilmemiştir. (s. 9, j şıkkı)

Teklifler

Hacla ilgili bu toplantının maksadı daha faydalı bir haccın yapılmasını sağlamaktır. Tebliğler neticesinde, yurt içindeki ve yurt dışındaki sorumlu mercilere iletilecek teklifler olduğu kanaatindeyim. Hz. Peygamber’in haccını konuştuğumuz bu oturumda, şahsımın bazı teklifleri olacaktır.

1. İhrama girme yerleri, sadece mîkat mahalleridir. Dolayısıyla hac ve umre sırasında niyetler kesinlikle daha önce yaptırılmamalıdır.³³

³³. Hz. Osman’ın, Horasan veya Kirman’dan ihrama girmeyi doğru bulmadığına dair bk. Buhârî, Hac 33.

2. Mina günlerinde Mina'da kalmak isteyenlere imkânlar sağlanmalıdır. Takdîr edileceği gibi şeytan taşlama görevi, bu sûretle daha kolay ifa edilecektir.

3. Hac birlikte yapılan bir ibadettir. Sağlık problemi olmayan hacıların, Müzdelife'de geceyi geçirmeleri sağlanmalı, diğer hacılardan ayırıp otelde gecelemelelerinin önüne geçilmelidir. Bakara Sûresi'nin 198. ve 199. âyetleri³⁴ ve Hz. Peygamber'in tatbikâtı, hac fillerinin Arafat-Müzdelife-Mina güzergâhındaki akışını durdurmayı ve diğer hacılardan ayrılmayı önlemektedir.

4. Hacı adaylarına verilecek eğitimler, Peygamber Efendimiz'in "Hac uygulamalarını (menâsikini) benden alın"³⁵ emrine uygun olarak ciddiyetle yapılmalı, konunun önemi kavratılmaya çalışılmalı ve Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği gibi sâkin bir hac yapmaları için onlara güven verecek zemin hazırlanmalıdır.

5. Hz. Peygamber'in Medine ve Mekke arasında hac güzergâhında yer alan ve özellikle kutsal olduğu belirtilen yerlerin, hiç olmazsa uzman olanlar tarafından ziyaret imkânı için çareler aranmalıdır. Hatta hac güzergâhı konulu belgesel çekilmelidir.

6. Toplumdaki hac ve umre konusundaki yanlış anlayışları ve önyargıları giderici faaliyetler yapılmalıdır.

Sayın Rifat Oral Bey'in tebliğine katkı niteliğinde bazı meselelere dikkat çekmek istedim. İmkân verdikleri için bu toplantıyı tertip edenlere, bildiri sahibine ve siz dinleyenlere teşekkür ederim.

³⁴. Âyetlerin meâli şöyledir: Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da (Müzdelife'de) Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yolunu kaybetmiş kimselerden idiniz. Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin.

³⁵. Ahmed b. Hanbel, Müsned III, 366; Müslim, Hac 310.

HAC İBADETİNİN UYGULANIŞI: HACCA DAİR FIKHÎ HÜKÜMLER

Vecdi AKYÜZ*

Hac, karma nitelikte, yani, hem bedenle, hem de malla yapılan bir ibadettir. Sözlükte hac kelimesi, hem (rabbe) yönelmek (ziyaret ve seyahat etmek), hem de bir şeye (hac konusuna göre, benliğimize) hâkim olmak için gayret sarfetmek gibi manalara gelir. Bir müslümanın dinî vecibelerinden üçüncüsü olan hac, akıllı ve bâliğ erkek ve kadın her müslümanın ömründe bir defa Mekke'ye gitmesi ve orada Allah'ın (c.c.) iradesinde kendisini yoketmek (fenâ) için gayret sarfetmesi demektir. Hukuk dilinde hac, "Özel zamanda hac işlemlerini gerekli yerlerde özel bir şekilde yapmak" olarak tanımlanır. Hacca giden müslümana hacı (c. huccâc) adı verilir.

I. Hac Kavramı ve Hac Yükümlülüğü

1.1 Haccın Hükmü ve Dayanağı

Cumhura göre, gerekli şartları taşıyan her müslümana ömründe bir defa olmak üzere haccetmek farz-ı ayındır. Bu farzın, şartları gerçekleşince hemen (fevrî) veya daha sonra (ömrî) yapılması tartışılmıştır:

a) ÜM (üç mezhep) ve Ebû Yusuf'a göre, şartları gerçekleşince hemen hacca gitmek gerekir, yani hac fevrîdir; bu şekilde hacca gitmeyenler günahkâr olur.

b) Şâfiî Mezhebine ve eş-Şeybânî'ye göre, hac ibadeti ömrîdir. Bu sebeple, Şâfiî Mezhebine göre geciktiren iki şartla günahkâr olmaz: 1) *Haccın Kaçmasından Korkmamak*: Yaşının büyüklüğü, ulaşmaktan âciz olma veya malının yok olması gibi sebeplerle haccın kaçmasından korkmamak gerekir. Bu gibi durumlar yoksa, geciktirmek günahtır, hac fevrî

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

olarak yapılır. 2) *Daha Sonra Yapma Azmi Taşımak*: Böyle bir azim ve niyet bulunmazsa, geciktirmekle günahkâr olunur.

1.2 Hac Mükelleflîği

Hac mükellefi olmak için, haccın farz olmasının ve edasının şartlarını taşımak gerekir.

1.2.1 Haccın Farz Olmasının Şartları

Haccın farz olması, bir takım şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu şartlar, bölgedeki hacı adaylarının gittiği zamanda bulunmalıdır.

1.2.1.1 Teklifin Genel Şartları

Teklifin genel şartları; İslâm, bulûğ ve akıldır.

1.2.1.2 Hacla İlgili Şartlar

A)Geçinme ve Yol Masrafı Kudreti

Yol masrafı kudreti, Cumhuriyet'e göre şartken, Mâlik'e göre şart değildir:

1) Şart Oluşu

a)Hanefî ve Hanbelî Mezheplerine göre, bir kimsenin, kendisinin ve ailesinin geçinmesi için zarurî ihtiyaçlarından fazla olarak hacca gidiş-dönüş için yeterli yol ve yiyecek masrafını karşılayacak bir maddî imkânâna sahip olması gerekir. Zarurî ihtiyaçlar, genel olarak bakmakla mükellef olunan kimselerin nafakası, ev için gerekli olan eşya ve malzeme ile ödenecek borçlardan ibârettir.

b)Ebû Yusuf'a göre, hacı yapıp döndükten bir ay sonraya kadar geçim masraflarının karşılanmış olması gerekir.

Geçinme ve yol masrafı kudretinin, bölgedeki hacı adaylarının gideceği zamanda bulunması gerekir. Geçinme ve yol masrafı normal ölçülere göre hesaplanır. Bu kudrete sahip olmayanların, malî gücünü zorlayarak hacca gitmesi farz değildir.

Haram malla yapılan hac, Cumhuriyet'e göre sahihtir, ancak bunun günahı kendinde kalır; Ahmed bin Hanbel'e göre haram malla yapılan hac sahih değildir.

2) Şart Olmaması

c)Malikî Mezhebine göre, geçinme ve yol masrafı kudreti şart değildir. Bu konuda, Mekke'ye gidip hac eylemlerini yerine getirmeye imkân bulunması yeterlidir. Bu sebeple, fazla güçlük bulunmaksızın ya-yan olarak veya kiralanarak temin edilen bir binekle hacca gitmeye ve nafakasını sanatıyla yolda günden güne elde etmeye gücü yeten bir müslümana -canı ve malı hakkında bir tehlike yoksa- hac farz olur. Yur- dunda kendisinin ve ailesinin nafakaları için, herhangi bir şey bırakıp bırakmaması önemli değildir. Fakat bu, yok olacakları derecede de-ğildir. Bu durumda hacla mükellef olunmaz.

B)Yeterli Zamanın Bulunması

Hanefî ve Şâfiî Mezheplerine, hac vazifesini yerine getirmek için, yeterli zamanın bulunması gerekir. Bunun için, kendisine hac farz ol- duğu halde haccetmek için müsait bir vakit bulamadan vefat eden kimse, hac ibadetinden sorumlu değildir. Bu zaman, Hanefî Mezhebine göre hacı adayının bulunduğu bölgedeki hacca gidiş tarihidir; Şâfiî Mezhebine göre bu zaman, Şevval ayının başından Zilhicce'nin onuna kadar devam eder.

C) Hürriyet

Haccın farz olması için, köle olmayıp hür olmak şarttır. Günü- müzde bu şart, her bakımdan serbestçe karar verebilecek durumda ol- mak şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim hacı aday olacak kişinin ülkesi veya Suudî Arabistan hükümetinin hac kotası koyması, kara, deniz veya hava hac güzergâhının elverişsizliği gibi durumlar, buna örnek olarak gösterilebilir.

D) Haccın Farziyetine Vukuf

Hanefî Mezhebine göre, dâr-ı harpte gayr-i müslimlere ait bir ül- kede bulunup ihtida eden kimse, haccın farz olduğunu bilmedikçe hacla mükellef olmaz. Fakat İslâm ülkesinde böyle bir bilgisizlik mazer- et olamaz. Bu sebeple, İslâm yurdunda bulunan bir gayr-i müslim, hac- cın farz olduğunu bilsin veya bilmesin ihtida edip gerekli şartları taşı- yınca hacla mükellef olur.

1.2.2 Haccın Edasının Şartları

Haccın farz olma şartlarını taşıyan mükellef, aynı zamanda hac- cın edasının (fiilen yapabilmeyen) erkek ve kadınlar için ortak şartları,

kadın mükelleflerin de kendileri için gerekli özel şartları da taşıması gerekir.

1.2.2.1 Erkek ve Kadınlar İçin Ortak Şartlar

A) Vücut Sağlığı

a) Hanefî ve Şâfiî Mezheplerine göre, haccetmek için, vücudun sağlam ve sağlıklı olması şarttır. Yerinden kalkamayan, felçli veya yola dayanamayacak şekilde yaşlı olan kimselere hac farz değildir. Bu gibi kimselere, başka birini hacca göndermeleri de gerekmez; ancak, vücudu sağlamken kendisine hac farz olan kimselerin hacca gitmeyip sonradan vücut sağlığını kaybetmeleri halinde başka birini kendileri adına hac yapması için göndermeleri gerekir.

Kör ve kötürüm olanlara da, bu halleriyle hac farz değildir. Ebû Yusuf ve eş-Şeybânî ile Hanbelî ve Şâfiî Mezheplerine göre, kendisine rehberlik edecek kimsesi bulunan körler de diğer şartları taşıyınca hacca mükellef olur; bu durumda, kendileri gitmezse, niyâbeten haccettirmeleri gerekir.

b) Hanbelî Mezhebine göre, vücut sağlamlığı olmayan kimseler niyâbeten haccettirir.

B) Yol Emniyeti

Kara, hava veya deniz yollarıyla hacca gitmek için yolun emniyetli olması gerekir; yol emniyeti bulunmadıkça, haccetmek farz olmaz.

C) Kısıtlı Olmamak (Hissî Engel Bulunmamak)

Hacca gidebilmek için, kısıtlı olmamak şarttır. Bu sebeple, haccete olan veya hacca gitmeleri devletçe önlenen veya yasaklanan kimselere hac da farz değildir.

1.2.2.2 Yalnız Kadınlar İçin Gerekli Şartlar

A) Koca veya Mahrem Bulunması

a) Hanefî Mezhebine göre, Mekke'den doksan km. uzakta olan ister genç, ister yaşlı bir kadının, yanında kocası veya mahremi bulunmadıkça, hacca gitmesi farz değildir. Bu uzaklıktan az olan yerlerdeki kadınlar için, koca veya mahrem bulunması şart değildir. Mahrem; bir kadının kan, evlilik veya süt akrabalığı dolayısıyla asla evlenemeyeceği erkeklerdir. Kadınlara birlikte hacca gidecek erkeğin güvenilir, akıllı ve bâliğ olması gerekir; müslüman olmak şart değildir, ancak mecûsî olmaz.

Mahrem bulununca, Hanefî Mezhebine göre, koca, eşininin farz hacca gitmesini önleyemezken, eş-Şâfiî'ye göre önleyebilir.

Yanında kocası veya mahremi olmadan hacca gitmeye niyet edilemez; ancak, bu şekilde hacca giden kadının haccı sahihtir. Çünkü bu, haccın sahih olma şartı değildir.

b) Şâfiî Mezhebine göre, -uzaklık sözkonusu olmadan- farz olan hacca gidecek kadın, güvenilir iki ve daha fazla kadından meydana gelen toplulukla hacca gidebilir; nafile hacca gidiyorsa, koca veya mahrem bulunması şarttır.

c) Mâlikî Mezhebine göre kadın; kocası, mahremi veya güvenilir kadınlarla -uzaklık sözkonusu olmadan- hac yapabilir. Bu konudaki uzaklık, kadına güç gelen mesafedir.

d) Hanbelî Mezhebine göre, uzaklık sözkonusu olmadan, hacca gidebilmek için, koca veya mahremin bulunması şarttır.

Mahremin hacca gitmesi halinde masraflar kadına ait olur.

e) Caferî Mezhebine göre, hacca gitme gücü bulunan kadının, farz hacta kocasından izin alması gerekmez, mendub hacta ise izin alması şarttır. Farz hacca gitmeyi, kocanın engellemesi câiz değildir. Evli olsun olmasın, kendisine ve namusuna güvenen kadının, hac yolunda mahreminin bulunması şart değildir. Kendine güven olmazsa, mahrem veya ücretle tutsa bile güvendiği birinin bulunması şarttır. Güven olmayınca, hac kudreti yok sayılır.

1.2.3 Hac Hukukunda Temsil (Niyâbeten veya Bedelen Hac)

Hac mükellefi olmak için gerekli şartları taşıyıp, ölmek üzere bulunan kimse vasiyet ederek veya körlük, ihtiyarlık, sakatlık gibi bizzat kendisinin hacca gitmesine engel bir durum ortaya çıkan kimse, yerine bir başkasını göndererek, hac borcunu yerine getirir. Bu şekilde, hacca başka birini göndermeye, "İhcâc, Niyâbeten Hac veya Bedelen Hac"; hacca gönderene "Âmir, Menûb, Mahcûcun Anh, Munîb, Mustenîb", gönderilene "Bedel veya Nâib"; bu hacca "Niyâbeten Hac veya Bedelen Hac" adı verilir. ÜM(sayılanın dışındaki diğer üç mezheb)'e göre, niyâbeten hac yapmak câizdir. Mâlikî Mezhebine göre, -bedenî ibadet olma yönü kuvvetli olduğundan- farz olan hac, niyâbeten yapılamaz; nâfile hac için niyâbet, kerâhatle câizdir. Bizzat hac yapmaktan âciz kalan kimseden hac borcu düşer, nâib göndermesi gerekmez.

1.3 Haccın Çeşitleri

Hac ve umre, yapılmasının gerekliliği ve şekli yönünden ele alınmak üzere birkaç çeşittir.

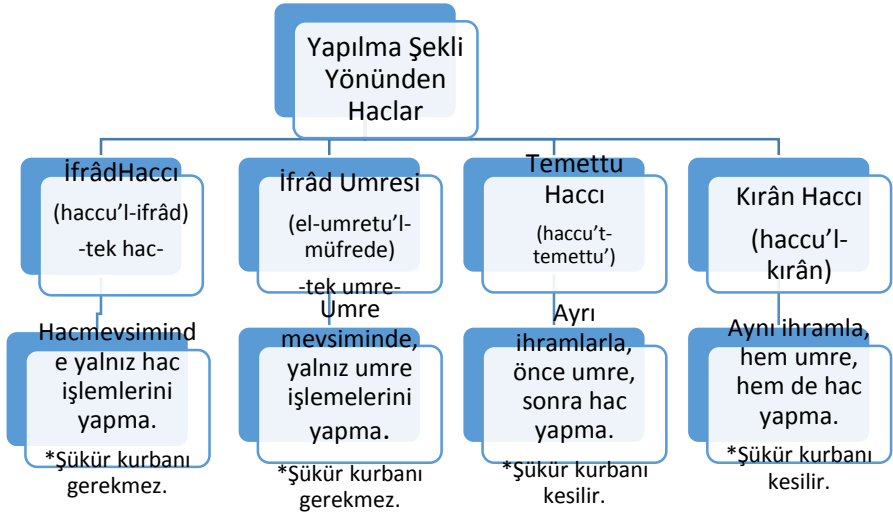

1.3.1 Gereklilik Yönünden Haclar

Gereklilik yönünden farz, vacip ve nafile türlerine ayrılır.

1.3.2 Yapılma Şekli Yönünden Haclar

Yapılma şekli yönünden haclar ve umreler; ifrâd haccı, ifrâd umresi, temettü haccı ve kırân haccı çeşitlerine ayrılır:

A. İfrâd Haccı (haccu'l-ıfrâd/-tek hac-)

Hac mevsiminde yalnız hac işlemlerini yapma. Şükür kurbanı gerekmez.

B. İfrâd Umresi (el-umretu'l-müfrede/-tek umre-)

Umre mevsiminde yalnızca umre işlemlerini yapma. Şükür kurbanı gerekmez.

C. Temettu Haccı (haccu't-temettu'/-ayrı ihramlarla önce umre, sonra hac-)

Hacı adayının aynı hac mevsiminde ve memleketine dönmeden hem umre, hem de hac için ayrı ayrı ihrama girerek, umre ve hac yapması. Şükür kurbanı kesilir.

D. Kırân Haccı (haccu'l-kırân/-aynı ihramla umre ve hac-)

Hac döneminde aynı ihramla hem umre, hem de hac yapma. Şükür kurbanı kesilir.

1.4 Hac İşlemleri (Menâsikul-Hac)

Haccın farz, vacip veya sünnet her türlü işlemine, Nüsük (ç. Menâsik) veya Menâsiku'l-Hac denir:

a) Hanefîler'e göre, haccın üç farzı vardır: 1) İhrama girmek, 2) Arafat'ta vakfe, 3) Ziyaret tavafı. Bunlardan son ikisi, aynı zamanda haccın rükünleridir. Hac bu farzların sıraya uyularak yerine getirilmesiyle ed edilmiş olur. Bu farzlardan ihram şart, diğer ikisi ise rükündür. Buna göre Arafat vakfesinin vaktini geçiren kimse, o yıl hac yapma imkânını kaybeder, daha sonra yarım bıraktığı haccını kaza eder. Hanefîlere göre haccın rükünleri ikidir: Arafat'ta vakfe yapmak ve ziyaret (ifâda) tavafını ifâ etmek. Bu rükünlerden birisi eksik kalırsa, hac bâtil olur. Rükün veya farz kesin delille; vâcib ise zannî bir delille sâbit olan hükmüdür.

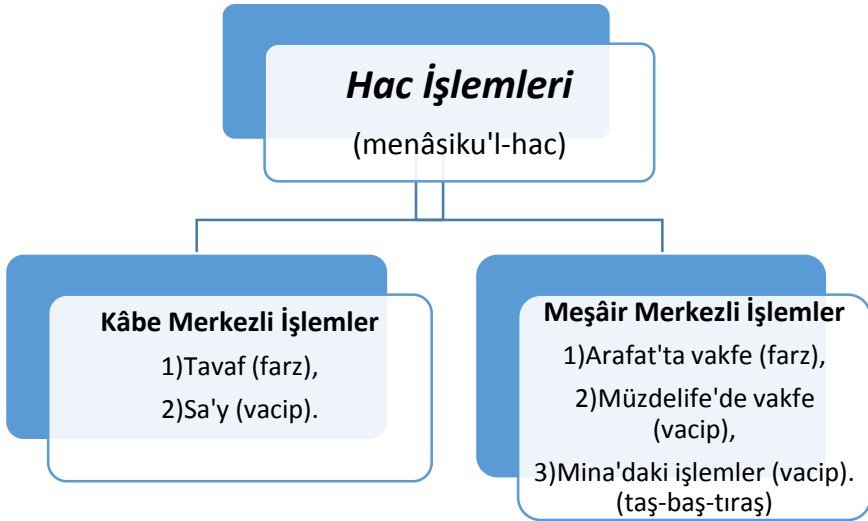

b) Mâlikîlere ve Hanbelîlere göre, bu üç farz yanında, sa'y de farzdır ve dördü birden haccın rükünlerini oluşturur.

c) Şâfîiler ise, bu dört rükne, saçları kısaltmayı veya tıraş etmeyi (halk veya taksir) ilâve ederek rükün sayısını beşe çıkarmışlar ve bu rükünler yerine getirilirken bir kısmında (ilk üçünde) sıraya riayet etmenin de farz (rükün veya şart) olduğunu söylemişlerdir. Rükünlerin tamamı, usulüne göre yapılmadıkça, ceza ve keffaret ödemekle hac sahih olmaz. Eksik kalan rükünün tamamlanması veya haccın kazası gerekir.

İşlem	Hanefî	Şâfiî	Malikî	Hanbelî
İhrama Girmek	Farz/Şart	Farz/Rükün	F/R	F/R
Arafat'ta Vakfe	F/R	F/R	F/R	F/R
Ziyaret Tavafı	Dört şavt	F/R	F/R	F/R
	Üç şavt	Vacip	F	F
Sa'y	Vacip	F/R	F/R	F/R
Kisaltmalar: F: Farz R: Rükün				

Haccın Farzları Mikatta ihrama girdikten sonra, hac işlemlerinin (menâsiku'l-hac) yapıldığı yerler, Kâ'be-i Muazzama ile Meşâ'iru'l-Hac (meşâ'ir mukaddese: haccın kutsal mekânları) denilen Arafat, Müzdelife ve Mina'dır. Bu yerlerle ilişkisini kurarak, hac işlemlerini şöylece modellendirebiliriz:

Umre işlemleri de, hac işlemlerinin neredeyse yarısını kapsayan Kâ'be merkezli olan tavaf ve sa'y işlemleridir. Bu özellikleriyle umre, gerçekten de haccın Kâ'be merkezli küçük bir modelidir, hacc-ı asgar'dır, küçük bir hactır.

2. HAC ve UMRE İHRAMI

Hac veya umre yapacak mükellef, ilk önce ihrama girer. İhram, kelime anlamıyla “haram kılmak/yasaklamak” demektir. Hac veya umreye başlamaya niyet eden kimsenin, bu iki işlem dışında olduğunda helal olan bazı hal ve hareketleri ihramlı olduğu sürece kendine haram kılması demektir. “İhram yasakları” denilen bu yasaklar, telbiye getirmek sûretiyle hac veya umreye niyet ederek ihrama girmekle hemen başlar.

aa) İhramın Rükünleri

Rükün	Hanefî	Şâfiî	Maliki	Hanbelî
Niyet	Rükün	—	Rükün	—
Telbiye	—	Sünnet	Sünnet	Rükün

İhramın Rükünleri

bb) İhramın Vacipleri

1) Mîkât Sınırını İhramsız Geçmemek

Uzaklardan gelip doğrudan Harem bölgesine gidecek olan âfâkîler, mîkât sınırını ihramsız geçerlerse ceza (dem) gerekir. Ancak, mîkâtı ihrama girmeden geçen kimse, henüz hac veya umre menâsikinden herhangi birine, meselâ kudûm tavafına veya umre tavafına başlamadan mîkâta dönüp orada ihrama girerse ceza düşer. Bu kişinin, ihramsız geçtiği mîkât sınırı yerine, bulunduğu yere daha yakın bir mîkâta gidip orada ihrama girmesi mümkündür. Mîkâtı ihramsız geçtikten sonra, hac veya umre menâsikinden birine başlanmışsa, artık mîkâta dönülse bile ceza düşmez.

2) İhram Yasaklarından Sakınmak

İhrama giren kimsenin, ihram süresince davranışlarını haccın anlam ve amacıyla da bütünlük sağlayacak şekilde kontrol altında tutması ve belirli yasaklara uyması gerekir

2.1 İhrama Giriş Zamanı

2.1.1 Hac Aylarından Önce İhram

Hac ihramına, hac aylarından önce girilmesi, geçerli olmakla birlikte, mekruhtur. Şâfiî M.ne göre, hac aylarından önce, hac ihramına

girmek geçersizdir, ama hac aylarından önce girilen ihramla, umre yapılabilir.

2.1.2 Hac Aylarında İhram

a) Cumhur'a (ÜM, İbn Abbas, eş-Şa'bî ve en-Neha'î'ye) göre, hac ayları; Şevval ve Zilkade ayları ile Zilhicce'nin ilk on günüdür.

b) Mâlikî Mezhebi ile İbn Ömer, İbn Mesud, Atâ ve Mücahid'e göre Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarıdır.

1) Şevval	<p>3) Zilhicce eyyam-ı ma'lumat (mevsim, hac mevsini)</p> <p>1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13</p> <p>Yevmi Terviye Yevmi Arefe Yevmi Nahr</p> <p>Eyyam-ı Nahr (Kurban kesimi) Kurban Bayramı</p> <p>Eyyam-ı teşrik (Eyyam-ı ma'dudat)</p> <p>Hac günleri</p>
2) Zilkade	
-Hac Ayları (Hac Takvimi)-	

2.2 İhrama Giriş Yerleri (Hac ve Umre Mikatları)

Dünyanın çeşitli yönlerden gelen hacı ve umreci adayları için ayrı ayrı ihrama girilecek yerler vardır. Bu yerlere Mikât (ç. Mevâkît) adı verilir.

a- Mikattan Önce İhrama Girmek

Hanefilere göre, ihram yasaklarına düşmekten emin olunca, mikat yerine gelmeden önce ihrama girilebilir, hatta efdaldır. “Haccı ve umreyi Allah için gereği gibi tamamlayın.” (Bakara, 2/196) âyeti gereği, onları tamamlamak, evden ihrama girmektedir. Nitekim Hz.Ali’ye, bu konu sorulunca, şöyle demiştir: “Ailenin oturduğu evden ihrama girmelisin.”¹ Türkiye’den veya başka bir ülkeden daha *havaalanında* veya Medine’den Mekke’ye giderken *otelde veya kalınan yerde ihrama girmek* böyledir. Böyle durumlarda ihram niyeti ve telbiye getirme, mikat hizasına gelince veya yaklaşınca yapılır.

ÜM’e göre, mikat yerine gelmeden ihrama girmek câizdir, ama mekruhtur; ilk mikattan ihrama girmek müstehaptır. Çünkü Hz.Peygamber, Zülhuleyfe’den, ilk mikattan ihrama girmiştir. Bazı şâfilere göre, daha uzaktan ibadete başlama olduğu için, daha evinden girmek efdaldır.

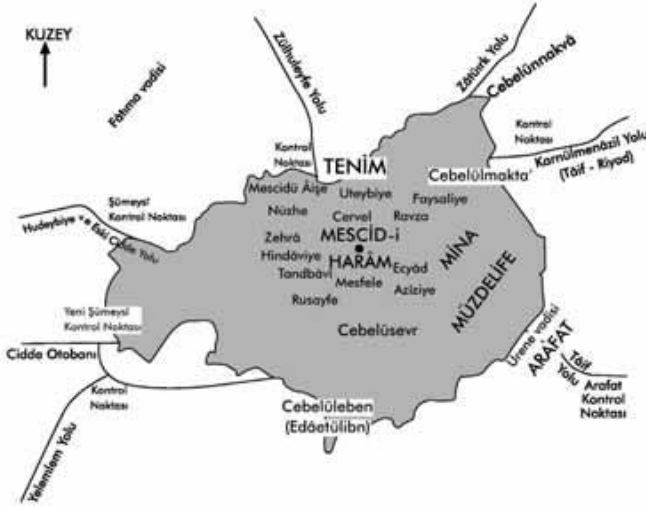
b- Mikatta İhrama Girmek

Hac veya umre için Mekke’ye gitmek isteyen kimsenin, mikat yerini ihramsız geçmemesi/ihrama girerek geçmesi gerekir.

¹ Hâkim, tefsîr, no:276 (sahih+Zehebî).

Mikat yerlerini (el-Mevâkîtu'l-Mekâniyye), beş ana nokta halinde, bizzat Hz.Peygamber belirlemiştir.²

İhrama, mikat olarak belirlenen mevkilerden girilebileceği gibi, bu mevkilerin hizasında herhangi bir yerden de girilebilir. Mikatsız bir yoldan gidince de, böyle hareket edilir. Herhangi bir mikat hizası bilinmezse, Mekke'ye iki merhale kala, ihrama girilir.

c- Mikattan İhramsız Geçmek

Mikat sınırını ihrama girmeden geçen hac veya umreye niyetli âfâkiler, günah işlemiş olur. Bu günah, ancak umre menâsikinden birine başlamadan önce, bulunduğu yere en yakın mikat bölgesine gidip ihrama girmekle ortadan kalkar. Mikata dönülmez de ibadet tamamlanırsa, yapılan ibadet sahihtir, ama günah kalkmaz; mikat yerini ihramsız geçmekle vacibi terketme kötülüğünü işlemesi dolayısıyla, dem gerekir. İbn Abbas, şöyle demiştir: “Kim menâsikten bir şeyi unutur veya yapmazsa, bir kurban kessin.”³

² -İbn Abbas- Ahmed, *Müsned*, 1/238; Buhârî, hac, 7-12, no:1524, 1526; Müslim, hac, 11-12, no:1181; Ebû Davud, menâsik, 8; Nesâî, menâsik, no:2654; Dârimî, menâsik, no:1792.

³ Mâlik, *Muvatta*, 1/419; Dârakutnî, *Sünen*, 2/244; Beyhakî, *Sünen*, 5/152 (Elbânî: mevkûf, *İrvâu'l-Galil*, 4/299).

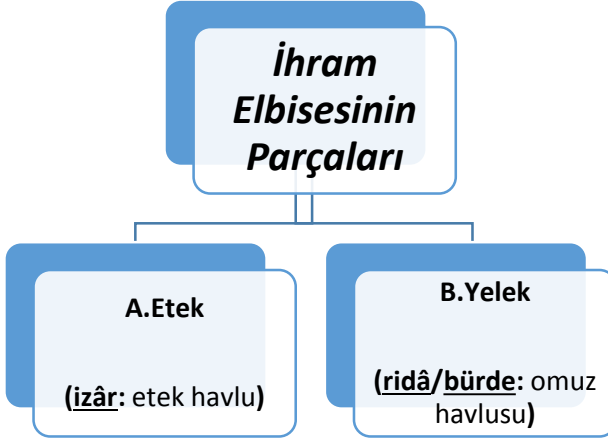
➤ Mâlikîlere ve Hanbelîlere göre, mikatı ihramsız geçen, ihrama girmek için mikata dönmelidir. Dönmez de vardığı yerden ihrama girerse, ihrama girdikten sonra mikata dönse bile, dem gerekir. Çünkü mikatı geçerek vardığı yerden ihrama girmekle, dem cezası yerleşmiş olur. Bu da, dönmemiş gibi işlem görür.

2.3 İhram Elbisesi

2.3.1 Erkeğin İhram Elbisesi

Hac için, izar ve rida denen kısımlardan meydana gelen özel bir elbiseyi (ihram elbisesi) giymek sünnettir.

➤ Caferî M.ne göre, iki parçalı ihram elbisesini giymek, umrenin farzıdır.

Erkeklerin hac veya umre ihramı için, iç çamaşırları dâhil günlük normal elbiselerini çıkararak, izar ve rida denen iki parçadan oluşan özel ihram elbisesini giymek sünnettir. İhram elbisesi (siyabu'l-ihram: ihramlık/ihram örtüsü); etek havlu (izâr: etek) ve omuz havlusu (ridâ: yelek) olmak üzere, iki parçadan ibârettir. Rida (yelek) kısmına, "bürde" de denir. Erkeklerin ihram elbisesi bez, peştemal veya havlu gibi madelerden olabilir.

2.3.2 Kadının İhram Elbisesi

Kadınların ihramı, her zaman giydikleri elbisedir. Kadınlar, ihram için, normal günlük kıyafetlerini değiştirmezler; yüzlerini açık bırakırlar, başlarını örterler. Bu sebeple, dikişli elbise, eldiven, çorap ve

ayakkabı giymeleri sakıncalı değildir. Ayrıca, ihram kıyafeti olarak, diledikleri rengi seçebilirler.

2.4 İhram Niyeti ve Telbiye

2.4.1 İhram Niyeti

Hanefilere göre, hac veya umreye niyet etmek, şart-farzdır.

➤ Çoğunluğa göre ise, niyet etmek rükün-farzdır.

İhram namazından sonra, dil ve kalple (zihnen) haccın veya umrenin kolaylık ve kabulüne dair niyet yapılır, dua edilir.

➤ ÜM'e göre, ihram niyetini, farz veya nafîle namazdan sonra yapmak efdaldır. Hz.Peygamber, Veda Haccı'nda, öğle namazını kıldıktan sonra ihrama girmiştir.⁴

2.4.2 Telbiye Getirmek

A) Telbiyenin Hükümü

Niyetin asıl geçerlilik kazanma ânı, sadece "lebbeyk" diyerek bile olsa, telbiye sözünün söylenmesidir. Çünkü ihramda telbiye, namazda iftitah tekbiri gibidir. İhrama girince telbiye getirmek, Hanefî Mezhebine göre, ihramın rükün-farzıdır; eş-Şâfiî ve Malik'e göre telbiyesiz de ihrama girilebilir.

Adet gören veya loğusa kadınlar da, telbiye getirirler. Hz.Peygamber, doğum yapıp loğusa olan Esmâ bintü Umey's'e, yıkanmasını ve ihrama girip telbiye getirmesini⁵; Hz.Ayşe de âdet görmeye başlayınca, tavaf dışında hacının yaptıklarını aynen yapmasını söylemiştir.⁶

B) Telbiye Sözlere

Telbiye, hacı/umreci adayının ihrama girerken ve hac/umre işlemlerini yaparken söylediği, Hz.Peygamber'den nakledilen aşağıdaki sözlerdir:

"Lebbeyk Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke lek lebbeyk.	"Uydum geldim Allahım çağrına,
--	--------------------------------

⁴ Buhârî, hac, no:534; Ebû Davud, hac, no:1783; İbn Mâce, menâsik, no:2976.

⁵ Müslim, hac, no:1218.

⁶ Buhârî, hac, no:294; Müslim, hac, no:1218.

İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ şerîke leke.” ⁷	<i>Geldim ey ortaksız uydum çağrına. Hamd senin, nimet senin, mülk senin. Asla ortağın yok, şerîkin yok senin.”</i>
---	---

Bu sözleri söylemek, Cumhur'a göre müstehap, Zâhirî Mezhebine göre vaciptir. Ebû Hanife'ye göre, bunlar yerine geçen başka sözler de söylenebilir, bu özel telbiye sözleri yerine tekbir, tehlil, tesbih, tahmid veya Allah'ı tazim anlamı taşıyan bir dua da okunabilir. Bu sözlere ilave yapmak Hanefî Mezhebine göre câiz, eş-Şâfi'ye göre câiz değildir.

Telbiyeyi yüksek sesle yapmak, Cumhur'a göre müstehap, Zâhirî Mezhebine göre vaciptir. Kadınlar, telbiye sırasında seslerini yanlarındakiler duyabilecek kadar yükseltir.

İhramdaki Vacipler	Hanefî	Şâfi	Mâlikî	Hanbelî
Mikat	Vacip	Vacip	Vacip	Vacip
İhram yasakları	Vacip	Vacip	Vacip	Vacip
Telbiye	Rükün-farz	Sünnet	Sünnet	Sünnet

2.5 İhram Yasaklarına Uymak

İhram yasağı, ihram elbisesini giyerek hac veya umreye başlamaya niyet eden kimsenin, bu iki işlem dışında olduğunda helal olan bir takım hal ve hareketleri kendine haram kılması demektir. Böylece, ihrama girildiği andan başlayarak ihramdan çıkıncaya kadar “ihram yasakları” denen bir dizi yasak başlar. Normal zamanlarda serbest ve olağan bazı iş ve davranışlardan ihramda bulunulduğu sürece kaçınılması ve uzak durulması zorunluluktur.

2.5.1 İhram Yasaklarının Kapsamı

İhrama giren kimsenin, iki ana grupta incelenebilen yasakları işlememesi gerekir:

⁷ Mâlik, *Muvatta*, hac,9 Buhârî, hac, 26,28, no: 1549; Müslim, hac, 3, 19, no: 1184; İbn Mâce, menâsik, 54; Ebû Dâvûd, menâsik, 26,56; Tirmizî, hac, 13; Nesâî, menâsik, 54.

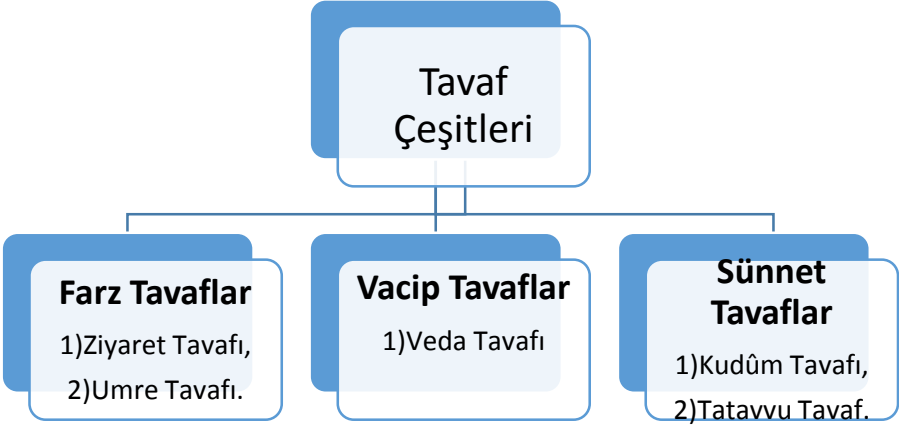
- ✓ Kişisel günlük bakımdan vazgeçme fedakârlığı,
- ✓ Allah'ın en büyük lütuflarından biri olan cinsellikten uzaklaşabilme,
- ✓ Kendiyle ve çevresiyle (hacdaşları, umredaşları, başka hacılar, başka umreciler ve diğer insanlarla) barışıklık,
- ✓ Harem'in doğal çevresiyle barışıklık.

3. HAC ve UMRE TAVAFI

3.1 Tavaf Kavramı ve Tavaf Çeşitleri

Tavaf, sözlük anlamıyla “ziyaret etmek, bir şeyin etrafında dönmek/ dolaşmak/dolanmak/turlamak” demektir. Tavaf, hac ve umrenin en temel unsurlarından biridir. Bunun için hac ve umre tavafları, hac ve umre ibadetlerinin olmazsa olmazıdır. Hac veya umre için Mekke'ye gelenlerin Kâ'be çevresinde usulüne uygun olarak yedi defa dönmelelerine *Tavaf* denir. Tavaf, Kâ'be-i Muazzama'nın çevresinde yedi defa dönmekten oluşur. Herbir dönüşe, “şavt” (dönüş/dolanım) adı verilir. Kâ'be sol tarafa alınarak sağa ve kapıya doğru gidilerek tekrar başlama noktasına gelince, Kâ'be'nin çevresi bir defa dönülmüş olur. Kâ'be çevresinde bu bir defalık dönüş, bir *şavt* olur.

Hüküm yönünden tavaflar; farz, vacip ve sünnet tavaflar olmak üzere üç çeşittir.

Sıra	Farz Tavaflar	Vacip Tavaf	Sünnet Tavaflar	
1	Ziyaret	Umre	Kudûm	Tatavvu
2	İfâda	—	Lika	Nafîle
3	—	—	Tahiyye	—

Tavafların İsimleri

A)Kudûm Tavafı

Mekke'ye mikatlar dışından gelenlerin, yani afakîlerin yaptıkları tavafa *Kudûm Tavafı* veya *Tavâfu'l-Likâ*, *Tavâfu't-Tahiyye* denir. Fakihlerin çoğunluğuna göre, Arafat'ta vakfeden önce Mekke'ye giren hacılar için kudûm tavâfı sünnettir; Mâlikî Mezhebine göre vaciptir. Bu açıdan, ifrâd veya kırân haccı arasında fark yoktur. Kudûm tavafını yapmak için, şu şartların gerçekleşmesi gerekir:

1)*Mekkeli olmamak*: Mekkeliler ve mikat bölgesi içinde oturanlar, kudûm tavâfı yapmazlar.

2)*Umre veya temettü haccı dışındaki hac çeşitlerine niyet etmek*: Mikatlar dışından (âfâkî) gelse de, temettu veya kırân haccına niyet edenler, ilk önce umre yapacaklarından, kudûm (geliş/kavuşma/selâmlama) tavafı yapmazlar; aynı şekilde, umreciler de kudûm tavafı yapmazlar. Çünkü yapılacak olan umre tavafı, kudûm tavafı yerine geçer.

3)*Doğrudan Arafat'a gitmek*: Mekke'ye uğramadan Arafat'a gidenler, kudûm tavafı yapmazlar. Çünkü kudûm tavafı, vakfeden önce

yapılır. Kudûm tavafını, Mekke'ye gelindiği anda hemen yapmak gerekir. Bu tavaf da, aynen ziyaret tavafı gibi yapılır.

B) Nafile (Tatavvu) Tavaflar

Sa'y yapıldıktan sonra, Mekke'de terviye (8 Zilhicce) gününe kadar veya hac görevi bittikten sonra Mekke'de kalındığı sürece, bol bol nafile tavaf yapılır. Nafile tavaflar, afakiler için nafile namaz kılmaktan efdaldir.

Hac için Mekke'ye gelip umre veya kudûm tavafı yapıldıktan sonra, Mekke'de, terviye gününe kadar durulur, bu gün sabah namazı kılındıktan sonra, Mina'ya veya günümüzde pekçoklarınca uygulandığı gibi Arafat'a hareket edilir.

Zaman	Farz	Tavaflar	Vacip T.	Sünet	Tavaflar
Zaman ve Mevsim	Ziyaret	Umre	Veda	Kudûm	Tatavvu
Hac Mevsimi	Yapılır	—	Yapılır	Yapılır	Yapılır
Umre Zamanı	—	Yapılır	—	Yapılır	Yapılır
Diğer Zamanlar			—	Yapılır	Yapılır

Tavafların Yapılma Zamanı

3.2 Tavafların Temel Özellikleri

3.2.1 Tavafların Varlığı

Hac ve umre tavafları, onların rüknüdür. Hac ve umre tavaflarının terki halinde, hac ve umre bâtil (geçersiz) olur. Hac için ziyaret tavaflarının, umre için umre tavaflarının yapılması; şu âyetle sabittir: *وَلْيَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ* "Sonra (tırış olup, tırnaklarını kesip, koltuk ve kasık kıllarını gidererek) kirlerini temizlesinler. Adaklarını yerine getirsinler. Beyt-i Atîk'i (eski evi/Kâ'be'yi) tavaf etsinler." (Hac: 22/29) Peygamberimizin bu konuda birçok hadisi de vardır. Müslümanların tarih boyunca uygulaması da, bu şekilde gerçekleşmiştir.

3.2.2 Tavafların Sayısı

Kâ'be'nin çevresindeki usûlüne uygun bir kerelik dönüşe "şavt" (dönüş/dolanım) denir.

a)Dört Şavt

Dört şavt (tavfe: dönüş/dolanım) yapmak farzdır.

b)Yedi Şavt (tam tavaf)

Yedi şavt yapmak vaciptir. Toplam yedi şavttan oluşan tavafta, dört şavt (dönüş) farz, üç şavt vaciptir. Bir tavaf, bu şekildeki dönüşlerle dördü farz, üçü vacip olmak üzere yedi şavttan meydana gelir.

➤ Hanefiler dışındaki ÜM'e göre, yedi şavtın hepsi farzdır.

c) Eksik Tavaf

Umre tavafının son üç şavtından birini, ikisini veya üçünü yapmamak, eksik tavaftır.

a) *Eksik Şavtta Kurban Gerekmesi*: Umre tavafının son üç şavtından birini, ikisini veya üçünü yapmamak, dem gerektirir.

b) *Cezanın Düşmesi*: Eksik kalan şavtlar, ihramdan çıkmadan önce yeniden yapılırsa, ceza düşer. Tavafi, yedi şavtlı olarak tekrardan yapmak, daha faziletlidir.

➤ ÜM'e göre, yedi şavttan biri eksik olunca, tavaf geçersizdir.

d) Şavt Sayısında Şüphelenme

a) *Farz veya Vacip Tavaflarda Yeniden Yapma*: Şavtların sayısında şüpheye düşülmesi durumunda, umre tavafı gibi farz veya adak tavaf gibi vacip tavafta, dönüşlere yeni baştan başlamak gerekir.

b) *Nafile Tavaflarda Sayıyı Tamamlama*: Nafile tavafta ise, kesin olduğuna kanaat getirdiği enaz sayıyı esas alarak, kalanı tamamlar.

7 şavt	4 şavt	3 şavt
Tam tavaf	Farz sayı	Eksik tavaf
Tavaf sayısında şüphelenme durumunda, farz/vacip tavaflar yeniden yapılır; nafilerde kanaat getirilen esas alınır	Zorunlu sayı tamamdır	*dem gerekir *ihramdan çıkmadan, eksik kalanlar tamamlanırsa ceza düşer

➤ Hanefiler dışındaki ÜM'e göre, tavaf türü ayırt edilmeksizin, kesin kanaat getirilen enaz sayı esas alınır.

3.2.1.3 Tavafın Zamanı

A) Genel Olarak

1) Ziyaret Tavafının Başlangıç Vakti

Hac ziyaret tavafının hangi vakitten itibaren yapılacağı, yani başlangıç vakti önemlidir. Son vakti için bir sınır yoktur, ömrün sonuna kadar herhangi bir vakitte yapılması yeterlidir:

a) Kurban Bayramının İlk Günü Fecr-i Sadıktan Sonra Başlaması

Hanefî ve Mâlikîlere göre ziyaret tavafının vakti, bayramın ilk günü fecr-i sâdıktan itibaren başlar:

a) Hanefî Mezhebine göre, ziyaret tavafı, vakfe yapıldıktan ve bayram günü fecir doğduktan sonra bütün ömür boyunca istenildiği zaman yapılır. Bayram günlerinde yapılması ise vaciptir. Ebû Hanîfe'ye göre, bu vakitten sonraya bırakınca dem gerekir; eş-Şâfiî, Ebû Yusuf ve eş-Şeybanî'ye göre gerekmez.

b) Malîkî Mezhebine göre, ziyaret tavafının vakti bayram günü başlar, Zilhicce'nin sonuna kadar devam eder. Geciktirilmesinde -hac sahih olmakla birlikte- dem gerekir, bayramdan önce tavaf yapılmaz.

b) Arefe Günü Gece Yarısından Başlaması

Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise ziyaret tavafının vakti, arefe günü gece yarısından itibaren başlar:

a) Şâfiî Mezhebine göre, ziyaret tavafının vakti, bayram gecesinin yarısında -efdal olan vakit bayramın birinci günü- başlar ve istenildiği vakte kadar devam eder; fakat bu tavaf yapılmadıkça, cinsî birleşme yapılamaz.

b) Hanbelî Mezhebine göre, ziyaret tavafının vakti, bayram günü gece yarısı başlar; diğer konular Hanefî Mezhebinde olduğu gibidir.

2) Ziyaret Tavafının Bayram Günlerinde Yapılması

Tavafı, bayramın birinci günü fecr-i sâdik doğduktan sonra uygun bir zamanda yapmak, Hanefî Mezhebine göre şarttır. Tavafın bayramın ilk günü yapılması daha faziletlidir:

a) Hanefî Mezhebine göre, vakfe yapıldıktan sonra, ziyaret tavafi ilk vaktinden itibaren bütün ömür boyunca istenildiği zaman yapılabilir. Fakat Ebû Hanîfe'ye göre, bu tavafin kurban kesme günlerinde (bayramın üçüncü günü güneş batıncaya kadar); Mâlikîlere göre ise zilhiccenin sonuna kadar yapılması vaciptir. Mazeretsiz olarak daha sonraya bırakılırsa, dem kesmek ve ileriki yıllarda yine bayram günleri içinde tavaf yapmak gerekir. Tavaf yapılmadıkça ihramdan çıkılmaz.

b) Şâfiî ve Hanbelîler ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise, ziyaret tavafinın bayramın ilk üç gününde yapılması vacip değil, sünnettir. Mazeretsiz olarak daha sonra yapılması mekruh ise de ceza gerekmez.

3) Umre Tavafi

Umre tavafi, ihramdan çıkmadıkça, gündüzleri güneşe karşı tedbir alarak, istenen günde ve günün istenen bölümünde yapılabilir. Mescid-i Haram'a girildiğinde, farz namazın vakti veya cemaatle namaz kaçırılacaksa, tavaf bunların kılınması için ertelenir.

B) Özel Olarak

Namaz kılmanın mekruh olduğu zamanlarda da tavaf yapılabilir; sadece tavafin bitiminde, tavaf namazı bu vakitlerde kılınmaz. Hz. Ömer ve Ebû Said el-Hudrî'ye göre, güneşin doğuşu ve batışı sırasında tavaf yapılmaz. Said bin Cubeyr ve Mücahid'e göre, sabah ve ikinci namazlarından sonra tavaf yapmak mekruhtur, güneşin doğuşu ve batışı sırasında ise yapılmaz.

3.2.1.4 Tavafin Yeri (Metâf)

Tavaf, Mescid-i Haram'ın içinde olmak şartıyla, Kâ'be'nin çevresinde yapılır. Bu yerin dışında Kâ'be'yi tavaf etmek, sahih değildir. Ayrıca Mescid-i Haram'daki Hatîm veya Hıcr denen yerin dışından tavaf yapılır. Tavafin yapıldığı alana, "Metâf" denir. Esasen, eskiden sadece Kâ'be'nin demir çubuklarla daire biçiminde çevrelenmiş hemen yakın çevresine metâf denirdi. Ama artık, birkaç kattan oluşan Mescid-i Haram'ın içinde Kâ'be'nin çevresinde dönüş yapılabilecek her yer, metâf hükmündedir.

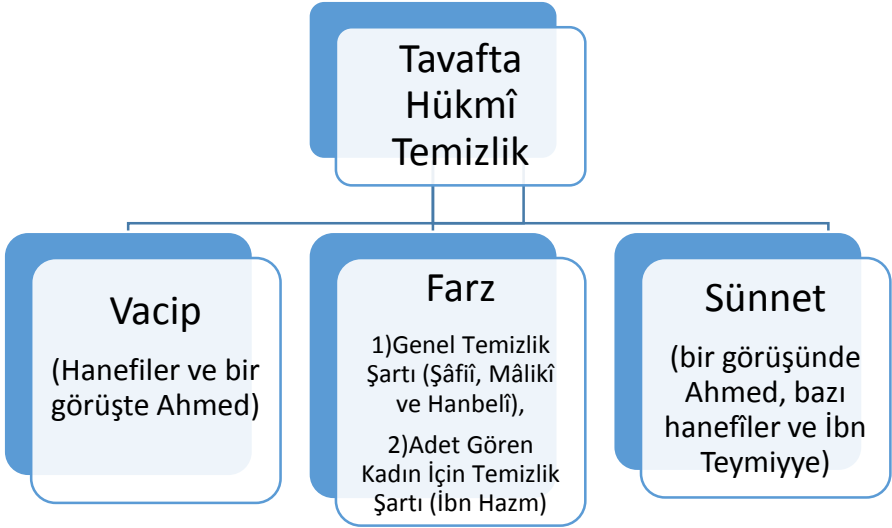

Şartlar		Hanefî	Şâfiî	Malikî	Hanbelî
Öncesindeki Şartlar	İhramlı Olmak	Şart	Şart	Şart	
	Vakfeyi Yapmak	Şart	—	—	—
	Niyet	Şart	Şart	Vacip	Şart
	Setri Avret	Vacip	Şart	Şart	Şart
	Hades ve Necasetten Tem.	Vacip	Şart	Şart	Şart
	Vaktin Girmesi	—	—	—	Şart
	Mescid-i Haram	Şart	Şart	Şart	Şart
	Bayramda Fecir Sonrası	Şart			—
	Hacer-i Esved	Vacip	Şart	—	—
Yapılmasındaki Şartlar	Teyamun	Vacip	Şart	Şart	Şart
	Yedi Şavt	Vacip	Şart	Şart	Şart
	Kâ'be Duvarına Sürtünmemek	Vacip	Şart	Şart	Şart
	Başka İşle İlgilenmemek		Şart	Vacip	Şart
	Aralıksız	Sünnet	Sünnet	V/Ş	Şart

3.4 Tavaf Temizliği

İbn Abbas'ın nakline göre, Hz.Peygamber (s.a.v.), şöyle buyurur: “*Beytullah'ı tavâf, Allah Teâlâ'nın kendisinde konuşmayı mübah kıldığı bir namazdır. Kim bir şey konuşursa, sadece hayır konuşsun.*”⁸ Gerek hac ziyaret tavafı, gerekse umre tavafı, bu iki büyük ibadetin en önemli unsurlarıdır. Her ikisini de, ilke olarak tertemiz bir şekilde yapmak, en doğrusu ve en güzeldir.

Temizlik konusuyla ilgili olarak üç görüş ortaya atılmıştır:

3.4 Tavafta Bitişi

3.4.1 Tavafta Namazı

A) Hükmü: Hanefî ve Mâlikî M.ne göre, her çeşit tavafta bitiminde, şükür için iki rekât tavafta namazı kılmak, tavafta bir parçası olarak değil, müstakil bir ibadet olarak vaciptir.

➤ Şâfiî ve Hanbelî M.ne göre, tavafta namazı, bütün tavafta türlerinde sünnettir.

⁸ Nesâî, menâsik, 136 (5/222); Tirmizî, hac, 110, no:960; Dârimî, menâsik, no:1847; Ahmed, *Müsned*, 3/414, 4/64, 5/377; İbn Hibbân, *Sahih*, no:3836 (sahih); Hâkim, *Müstedrek*, 1/459; Elbânî, *İrvâu'l-Galil*, 121 (sahih); Buhârî, İbn Abbas'tan, mevkuf ve merfu olarak meşhur hadise işaret etmiştir.

Tavaf namazının terkedilmesiyle, ceza gerekmez. Ancak terki durumunda, vitir namazı kılınmamış gibi günahkâr olunur.

➤ Şâfiî ve Hanbelî M.ne göre, tavaf namazının terkedilmesiyle, bir ceza gerekmez. Böyle yapmak, sadece dinen kötü bir davranıştır.

➤ Mâlikî M.ne göre, tavaf namazını kılmamak, ihram yasağıdır. Tavaf namazını kılmayan, dem keser. İbn Abbas, şöyle demiştir: “Nüsükten bir şeyi unutan veya terkeden, dem keser.”⁹

Tavaf namazını kılmadan yeni bir tavafa başlamak mekruhtur.

➤ Şâfiî ve Hanbelî M.ne göre, tavaf namazını kılmadan, yeni bir tavafa başlanabilir.

B) Vakti: Namaz kılmak mekruh bir vakte denk gelmediyse, tavaf namazının tavafın hemen ardından kılınması daha faziletlidir.

Mekruh vakte rastladiysa, tavaf namazı, bu mekruh vakit geçtikten sonra kılınır. Güneş doğarken ve batarken her türlü namazın kılınması mekruh olduğu gibi, tavâf namazı kılmak da mekruhtur. Bu sebeple Peygamber Efendimiz (s.a.v.), bu vakitlerde tavaf namazı kılmaktan sakındırılmış, ashâb da kerahât vakti çıkana kadar bekleyip daha sonra kılmıştır.¹⁰

➤ Şâfiî ve Hanbelî M.ne göre, tavaf namazı, mekruh vakitlerde de kılınabilir. İmam Şâfiî ve bir kısım ashâbu’s-sünen, Cübeyr bin Mut’im tarafından rivâyet edilen şu hadisi esas alarak, her vakitte tavaf namazının kılınabileceğini söylemiştir: “*Ey Abdumenâfoğulları! Sizden kim, halkı idarede bir sorumluluk üstlenirse, Beytullah’ı gündüz veya gece herhangi bir saatte ziyaret edip namaz kılını sakın men etmesin.*”¹¹

C) Yeri ve Şekli: Tavaf namazını Makâm-ı İbrahim’in arkasında kılmak müstehaptır. Tavaf alanının kalabalık olması durumunda ise, izdihamı arttırmamak ve tavaf edenleri aksatmamak için, Makâm-ı İbrahim’den başka bir yerde kılınması daha uygundur. Tavaf namazı, Mescid-i Haram’da kılınamamışsa, dışarıda da kılınabilir. Tavaf namazı, iki rekâttır. İlk rekâtta Kâfirûn, ikincide İhlâs sûrelerini okumak müste-

⁹ Beyhakî, *Sünen*, hac, 5/152; Mâlik, *Muvatta*, hac, no: 241.

¹⁰ İmam Mâlik, hac, 38; Buhârî, hac, 73; Ebû Dâvûd, menâsik, 53

¹¹ Tirmizî, hac, 42, no:868; Ebû Dâvud, menâsik, 53, no:1894; Nesâî, hac, 137 (5/223); İbn Mâce, ikâmetu’s-salât 149, no:1254.

haptır. Tavaf namazı, herkes tarafından ayrı ayrı kılınır; cemaatle kılınmaz. Tavaf namazından sonra, Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında tavafın ve namazın kabulü için kısaca dua etmek sünnettir; bu duayı terk, mekruhtur.

Durum		Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî
Hükümü	Gereği	Müstakil Vacip	Sünnet	Müstakil Vacip	Sünnet
	Terki	Ceza Gerekmez, Günahkâr Olunur	Ceza Gerekmez, Dinen Kötü	İhram Yasağıdır, Dem Gerekir	Ceza Gerekmez, Dinen Kötü
	Yeni Tavafa Başlamak	Mekruh	Başlanabilir	Mekruh	Başlanabilir
Vakti	Tavafın Ardından	Efdal	Efdal	Efdal	Efdal
	Mekruh Vakitte	Mekruh	Kılınabilir	Mekruh	Kılınabilir
Yeri	Mescid-i Haram'da	Müstehap	Müstehap	Müstehap	Müstehap
	Mescid-i Haran Dışında	Kılınabilir	Kılınabilir	Kılınabilir	Kılınabilir
Sayısı		İki Rekât	İki Rekât	İki Rekât	İki Rekât
Şekli		Cemaatsiz	Cemaatsiz	Cemaatsiz	Cemaatsiz

3.4.2 Sa'y Yerine Gidiş

Tavaf namazını kıldıktan ve tavafın kabulü için dua edip zemzem içtikten sonra, Mescid-i Haram'ın tek minareli bölümüne doğru, dışarıdan gelenler ise Kral Sarayı tarafında bulunan 11 numaralı kapıdan Safâ Tepeciği'ne gider. Kâ'be'nin Hacer-i Esved köşesi ile Makâm-ı İbrahim'i arkaya alarak, yeşil renkli Mes'â tabelasının bulunduğu taraftan Safâ Tepeciği'ne çıkar.

Câbir bin Abdullah'ın anlatımına göre, Hz.Peygamber (s.a.v.) Makâm-ı İbrahim'i Kâ'be'yle arasına alarak, iki rekât tavaf namazı kıldıktan sonra Hacer-i Esved köşesini selâmlayarak tavaf alanından Safâ Tepeciği'ne gitmek üzere ayrılmıştı.¹²Hz.Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı gibi, Safâ Tepeciği'ne yaklaşınca, "Şüphesiz Safâ ve Merve, Allah'ın nişanelerindedir." (Bakara, 2/158) âyeti okunur; bu âyet, yalnızca burada ve sadece ilk gelindiğinde bir kere okunur, Safâ Tepeciği'ne her gelişte

¹² Ebû Davud, menâsik, no: 1905; Tirmizî, hac, no: 862, tefsîru'l-kur'ân, no: 2967; Nesâî, menâsik, no: 2970; Ahmed, Müsned, 3/320.

okunmaz. Bundan sonra, Hz. Peygamber'in dediği gibi, "Allah'ın başladığıyla başlıyorum" denir. Hz. Câbir (ra) anlatıyor: Rasûlullah'ı (s.a.v.) Mescid-i Haram'dan çıkıp (o sırada Mescid-i haram dışında bulunan) Safâ'ya yönelirken, "Allah'ın başladığı ile başlayalım" deyip (sa'ye) Safâ'dan başladığını gördüm. (Rezîn, Ebû Hüreyre'den naklen şu ilâvede bulundu: "Rasûlullah (s.a.v.), Safâ'ya çıkınca oradan Beytullah'a baktı, ellerini kaldırıp gönlünden geçenlerle Allah'ı zikretmeye koyuldu."¹³ Âyeti daha sonra okuduğu da nakledilir. Safa Tepeciği'nde dua ederken, eller namaz tekbiri gibi kaldırılmaz, sadece dua için kaldırılır.

4. HAC ve UMRE SA'YI

Sa'y kelimesi, sözlük anlamıyla, "yürümek, koşmak, çalışmak, çabalamak, çaba göstermek" gibi anlamlara gelir. Hac ve umre terimi olarak ise, günümüzde Mescid-i Haram'ın içinde ve Kâ'be'nin hemen yakınında bulunan Safâ ve Merve tepecikleri arasında, usulüne uygun olarak biraz hızlıca gidip gelme işlemine "sa'y" adı verilir. Sa'y yapan kişiye, "sâ'i" denir.

4.1 Hac ve Umre Sa'yinin Varlığı

Safa ile Merve tepecikleri arasında sa'yetmek, hac ve umrenin vacip bir işlemidir. Sa'y etmenin vacip olduğu, "Şüphesiz Safâ ile Merve, Allah'ın ibadet yeri belirlediği nişanelerindedir. Kim Kâ'be'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur." (Bakara: 2/158) âyetiyle sabittir. Bu âyetten anlaşılan, sa'yin mübah olduğudur. Übey bin Kâ'b'ın ve İbn Mes'ud'un mushaflarında, "tavaf etmesinde, sakınca yoktur" şeklinde, olumsuz olarak yer alır. Bunlar, âhâd kıraatlarıdır. Dolayısıyla, belli ölçüde hüccet kabul edilirler.

➤ *Umrenin Rüknu:* Hanefiler dışındaki ÜM'e göre, sa'y, umrenin Safâ ile Merve tepecikleri arasında yedi defa gidip gelmekten oluşan bir rükündür. Bu konuda, şu delillere dayanırlar: Hz. Peygamber (s.a.v.), şöyle buyurur: "Sa'y yapın. Çünkü Yüce Allah, sa'yi size farz kılmıştır."¹⁴; Hz. Ayşe, şöyle demiştir: "Rasûlullah ve onunla birlikte müslümanlar,

¹³ Mâlik, *Muvatta*, hac, 42, 107 (4/364); Ahmed, *Müsned*, 3/320; Müslim, hac, 147, no: 1218, 235, 1263, no: 1297, 1/888; Ebû Dâvud, menâsik, 57, no: 1905-6; Tirmizî, hac, 33, no: 856, 34, no: 857, 38, no: 862, tefsîru'l-kur'ân, no:2967; Nesâî, hac, 149, no: 2962, 2969, 2970, 5/228, 163 (5/235), 168 (5/237); İbnu Mâce, menâsik, 29, no: 2951, 84, no: 3074.

¹⁴ Dârakutnî, *Sünen*, hac, 2/255, no: 85; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, 6/421-422.

tavaf etti. Ömrüme andolsun ki Allah bir kişinin hakkını (bir rivayette: umresini) Safa ile Merve arasında sa'y yapmadıkça tamam kılmaz."¹⁵ ÜM'e göre, umre sa'yinin bir şavtının bile terkedilmesi halinde, umre geçerli olmaz, mutlaka yeni baştan yapılması gerekir.

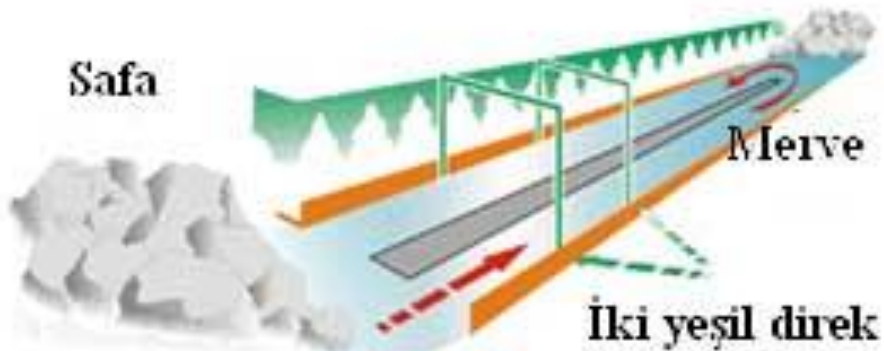
➤ *Umrenin Sünneti*: Ahmed bin Hanbel'den bir rivayete göre ise, sa'y sünnettir.

Mazeretsiz olarak sa'yi terketmek, dem gerektirir.

○ Yürüyemeyecek kadar hasta olmak, kötürüm ve felçli olmak gibi bir mazeret sebebiyle sa'yin terkedilmesi durumunda, ceza gerekmez.

☒ Sa'yin sünnetlerini terketmek, mekruhtur, bir ceza gerekmez; ama sünnet sevabından mahrum kalınır.

Nafle sa'y yoktur. "Safa ve Merve, Allah'ın ibadet yeri belirlediği nişanelerindedir. Kim hac veya umre yaparsa, bu ikisi arasında – Safa'daki İsâf, Merve'deki Nâile putlarına aldırılmadığı, artık kaldırıldığı için- sa'y yapılmasında bir sakınca yoktur." (Bakara, 2/158) âyetinde belirtildiği gibi, sa'y ibadeti, ancak hac ve umre için yapılabilir.

Şart	Hanefî	Şâfiî	Maliki		Hanbelî
İhramlı Olmak	Şart	—	—		—
Safadan Başlamak	V/Ş	Şart	Şart		Şart
Tavaftan Sonra Yapmak	V/Ş	Şart	Şart		Şart
Dört Şavt Yapmak	Şart	Şart	Şart		—

¹⁵ Buhârî, umre, no:1698; Müslim, hac, no: 1277.

Yedi Şavt	Vacip	Şart	Şart		Şart
Niyet	Vacip	V	Şart		Şart
Akıl	—	—	—		Şart
Aralıksızca	Sünnet	Şart	Şart		Şart
Bizzat Yürüme	Vacip	Şart	Vacip		Şart
Mesafeyi Tam Almak	—	—	—		Şart

Sa'yin Şartları

7 Şavt	4 Şavt	3 Şavt
Sa'yin Sayısı	Farz/Sihhat Şartı	Vacip
Sa'y Tamamdır	Zorunlu Sayı Tamam	Eksik Her Şavt İçin Sadaka Gerekir

⇒ Hanefiler dışındaki ÜM'e göre, tavafta olduğu gibi, umre sa'yinde de, yedi şavtın hepsini yapmak zorunludur, bir şavtın eksik kalması durumunda bile sa'y işlemi geçerlilik kazanmaz.

4.2 Sa'yin Bitişi

4.2.1 Sa'y Namazı

Sa'yin yedi turu tamamlandıktan sonra, iki rekât namaz kılmak müstehaptır. Bu namazın ardından, sa'y alanından ayrılır.

4.2.2 Temettu Umresi ve Tek Umre Sa'yinden Sonra Tıraş

Umre tavafı ve umre sa'yi usulüne uygun olarak yapıldıktan sonra, tek umre veya temettu tarzı hac yapanlar, saçları tıraş ederek veya kısaltarak ihramdan çıkarlar. Tek umre yapanlar için, saçların usulüne uygun kesilmesiyle umre ibadeti tamamlanmış olur. Temettu tarzı hac yapanlar, tıraş olup umre ihramından çıktıktan sonra, hac dönemi saç bitmeyecek kadar yakın bir tarihteyse ihramsız bekleyerek, Zilhicce'nin 8. (terviye) günü yeniden hac için ihrama girerler.

Kırân tarzı hac yapanlar ise, aynı ihramla hem umreyi, hem de haccı yapacaklarından, umre sa'yinden sonra tıraş olup ihramdan çıkarlar, terviye (8 Zilhicce) günü geldiğinde Meşâir (Mina/Arafat/Müzdelife/Mina) merkezli hac işlemlerini yapmak üzere ihramlı olarak beklemek zorundadırlar.

5. MEŞAİR MERKEZLİ HAC İŞLEMLERİ

5.1 Arafat'ta Vakfe

5.1.1 Tanımı, Hükmü ve Delili

Vakfe, sözlük manasıyla “bir yerde bir süre durmak, duruş, beklemek, bekleyiş” demektir. Hac deyimi olarak vakfe, “Mekke yanındaki Arafat dağında bir müddet durmaya verilen addır.” Arafat'ta vakfe, hac-cın birinci ve belli zamanı olan rüknüdür. Bu sebeple, vakfe terkedilirse hac bâtil olur. Arafat'ta vakfenin hacın bir rüknü olduğu, “*Arafat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ar-i Haram olan Müzdelife'de anın.*” âyetiyle sabittir. Arafat, Mekke'nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda Harem sınırları dışında kalan düzlük bir bölgedir. Arafat vakfesi önemli ve titizlik gerektiren bir rüknüdür. Çünkü süresi içinde Arafat'ta bulunamayanlar, o sene hacca yetişememiş olurlar. Arafat vakfesi dışında vaktinde yapılamayan diğer menâsik ise, daha sonra kaza edilerek veya fidye ödenerek telâfi edilebilir.

5.1.2 Şartları

Vakfenin vaktinde yapılması, DM'e göre de şarttır. Bu şart dışında, Şâfiî ve Hanbelî Mezheplerine göre, ibadete ehil olmak da gerekir, Mâlikî Mezhebi vakfeyi kendi iradesiyle yapmak şartını da benimser. Ahmed bin Hanbel'e göre, vakfe sırasında baygın olan, gelecek yıl hacı kaza eder.

Şart		Hanefî	Şâfiî	Malikî	Hanbelî
Vaktinde Yapmak		Şart (Ş)	Ş		Ş
İbadete Ehil Olmak	Deli	—	Ş	—	—
	Sarhoş			—	
	Baygın	—			Ş
Kendi İradesi		—	—	Ş	—

Arafat'ta Vakfenin Şartları

Hacın Vacip İşlemleri		Hanefî	Şâfiî	Malikî	Hanbelî
Vakfedekiler	Güneş Batana Kadar	Vacip			Vacip
	Batınca Biraz Durmak	Vacip			

5.1.3 Öğle ve İkinci Namazlarını Cem-i Takdîmle Kılmak

Arefe günü Arafat'ta öğle ve ikinci namazlarının öğle vakti içinde birleştirilerek birlikte kılınması sünnettir. Buna cem-i takdîm denir. Ebû Hanîfe'ye göre, bu namazların cem-i takdîmle kılınabilmesi için, şu şartlar gerekir: a)Arefe günü hac için ihramlı olarak Arafat'ta bulunmak, b)Mescid-i Nemire'de cemâat-i kübrâyla kılmak. Aksi halde, her namaz kendi vaktinde kılınır. Diğer üç mezhep ile Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre, arefe günü hac için ihramlı olanların Arafat'ta öğle ve ikinci namazlarını, ister Nemire Mescidi'nde, ister çadırlarda, ister cemaatle, ister münferit olarak cem-i takdîmle kılmaları sünnettir.

5.2 Müzdelife'de Vakfe

Müzdelife'de vakfe, haccın aslî/müstakil vacip işlemlerinden biridir. Müzdelife, Mescidi-i Haram'a 13km uzaklıktadır. Günümüzde, Mekke'nin yerleşim semtidir, geceleri serinleme yeridir. Cumhuriyet'e göre, arefe günü güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrılarak bütün geceyi Müzdelife'de geçirmek sünnettir.

Müzdelife'de Vakfe		Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî
Hükmü		Müstakil Vacip	Vacip	Şart	Vacip
Rükünü	Müzdelife'de Durma	Rükün	ün	Rükün	Rükün
	Müzdelife'de Geceleme	Sünnet	Farz	Sünnet	Sünnet
Yeri		Müzdelife	Müzdelife	Müzdelife	Müzdelife
Zamanı	Süre	Fecr-İ Sâdıkla Güneşin Doğması Arası	= Gece Yarısı Başlar	=	= Şart
	Terki	Dem Gerekir	Dem Gerekir	Dem Gerekir	Kaza
Şekli		*bayram gecesi Müzdelife'de geçirilir, *akşam-yatsı birleştirilir, *sabah namazı erken kılınır,	=	=	=

	*güneş doğuncaya kadar dua edilir, *güneş doğmadan ayrılır			
--	---	--	--	--

Müzdelife'de Vakfe

5.3 Mina'daki Vacipler

Mina'daki hac işlemleri, aslında iki aşamalıdır:

1) *Mekke'den Ayrılıp Mina'dan Arafat'a Geçiş*: Hacı adayları, Hz.Peygamber'in sünnetine uyarak, kurban bayramından iki gün öncesi olan Terviye günü de denen Zilhicce'nin sekizinci günü güneş doğduktan sonra, Mekke'den ayrılır ve Mina'ya giderler. Ertesi gün, yani arefe günü sabah namazını kıldıktan sonra Arafat'a hareket ederler. Ancak, günümüzde bu uygulama aşırı izdiham dolayısıyla zorlaştığından, başta Türk hacıları olmak üzere genellikle Mina'dan geçerek doğrudan Arafat'a gidilir.

2) *Müzdelife'den Mina'ya Geçiş*: Müzdelife'de vakfe yapıldıktan sonra, Mina'ya gidilir. Mina, Mekke ile Müzdelife arasında bir yerdir; Mescid-i Haram'a 6km uzaklıktadır; günümüzde, Mekke'nin bir semti olmuştur. Hanbelî ve Şâfiî Mezheplerine göre Mina'da geceleme vacip; Hanefî Mezhebine göre sünnettir. Mina'da şu vacipler vardır: 1)Şeytan taşlamak, 2)Kurban kesmek, 3)Tıraş olup ihramdan yarım çıkış.

Hanefî ve Mâlikî Mezheplerine göre, Mina'da yapılacak işlemler konusundaki bu sıraya uymak (taş-baş-saç) vaciptir; Şâfiî ve Hanbelî Mezheplerine göre sünnettir. Önce cemrelerle ilgili işlemler yapılır; sonra kurban kesilir; daha sonra da tıraş olunur.

Haccin Vacip İşlemleri		Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî		
Mina	Teşrik Geceleri Mina'da Geceleme	Sünnet	Vacip		Vacip	Vacip	
	Sıraya Uymak		Vacip	Sünnet	Vacip	Sünnet	
	Cemreler	Tıraştan Önce AKâ'be	Vacip			Vacip	
		Geciktirmek	Vacip	Vacip		Vacip	Vacip

		Taşlamak	Vacip	Vacip	Vacip	Vacip
		Kıran-Temettü Kurbanı	Vacip		Vacip	
	Kurban	Bavram Gün-leri	Vacip			
		Harem	Vacip			

5.3.1 Cemrelerdeki Vacipler

Cemrelerle ilgili üç tane vacip vardır: 1) Şeytan taşlamak, 2) Akabe cemresini tıraştan önce taşlamak, 3) Cemreleri ertesi güne bırakmamak.

5.3.1.1 Şeytan Taşlamak (Remyu'l-Cimâr/Remyu'l-Cemerât):

Şeytan taşlama işlemi, şeytanın iğvalarına (günah işleme teşvik ve kışkırtmalarına) karşı bir karar mahiyetinde sembolik olarak tekrar edilir. Yeterli ve belli sayıdaki taşları özel zamanda, özel yerlere atmaya *Şeytan Taşlama* veya Remyu'l-Cimâr denir.

Şartlar		Hanefî	Şâfiî	Mâlikî	Hanbelî
Fırlatmak		Şart	Şart	—	Şart
Taş- Toprak Cinsi		Şart	Şart	Şart	Şart
Yedi Taş Atmak		Şart	Şart	Şart	Şart
Cemreye Taşı Düşürmek	Kendisine	Şart	Şart	Şart	Şart
	Yakınına	Şart	—	—	—
Teker Teker Atmak		Şart	Şart	—	Şart
Tertibe Uymak		Sünnet	Şart	Şart	Vacip
Orta Boyda Taş		—	—	Şart	Şart
Elle Atmak		Şart	Şart	Şart	Şart

Taşlamanın Sahih Olma Şartları

5.3.1.2 Taşlamanın Vakti ve Sayısı

Şeytan taşlama, dört gün sürer; bayramın dördüncü günü güneş batınca, taşlamanın vakti de bitmiş olur. Bu zamana kadar taşlama yapmayan mükellefler, ceza kurbanı keser. Her gün, şu işlemler yapılır:

Cemreler	1.Gün (öğleden önce;	2. Gün (öğleden sonra)	3.Gün (öğleden sonra)	4.Gün (öğleden sonra)	Genel Toplam

	sonra da câiz)				
Küçük Cemre	-	7	7	7	21
Orta Cemre	-	7	7	7	21
Akabe Cemresi	7	7	7	7	28
Toplam	7	21	21	21	70

Şeytan Taşlamada Sayı (Bayramın 4. günü şafak sökmeden Mina'dan ayrılanlara, 4. günün taşlarını atmak vacip değildir. Böylece onların attıkları taş sayısı, $70-21= 49$ olur.)

5.3.1.2 Kurbanla İlgili Vacipler

Kırân ve temettu haccı yapanların kurban kesmesi vaciptir; ifrâd haccı yapanlara bu kurban vacip değildir; ancak isterlerse nafîle olarak kesebilirler. Harem'de kesilen kurbanlara "hedy" denir. Hedy kurbanı; bazan nafîle, bazan da vacip olarak kesilir ve buna göre ad alır:

1) Şükür Hedyi

Kırân ve temettu haccı yapanların kesmesi vacip olan hedy, *Şükür Hedyi* adını alır. Bu kurbanı kesmenin vacip olduğu, "*Kim hac ile umreyi birlikte yaparsa kolayına gelen bir kurban kesmesi gerekir. Kurban bula-mayan, hac esnasında üç gün ve döndüğünüzde yedi gün -ki o tam on gündür- oruç tutmak gerekir.*" âyetiyle sabittir. Hanefî Mezhebine göre, bu kurbanın eti yenebilir; eş-Şâfi'ye göre, -keffaret için olduğundan- yenmez.

2) Ceza Hedyi

a) Hükümü ve Eti: Hac ve umreyle ilgili cinayetlerden kurban kesmeyi gerektiren birini yapan veya muhsar olan kimsenin keseceği hedy, *Ceza Hedyi* adını alır. Hanefî Mezhebine göre, bu tür kurbanın etinden, sahibiyle eşinin, usûl ve fûrusunun, zenginlerin yemesi haramdır; mutlaka fakirlere verilmesi gerekir, yenirse değeri tasadduk edilir. Cumhur'a göre, ceza hedyi kesmesi gereken en çok yedi koyun kesecek kişi, bir bedene (sığır veya deve) kesiminde ortak olabilir; Zeydiye Mezhebine ve Züfer'e göre, on kişi ortak olabilir.

b) Kesim Vakti: a) Hanefî Mezhebine göre, ceza hedyinin kesimi için belli bir vakit yoktur; her zaman kesilebilir. b) Şâfi' Mezhebine

göre, yasak işlemiden sonraki kurbanın vakti bundan sonrasıdır; fevât dolayısıyla kesilecek kurbanın vaktiyse, kaza zamanıdır.

Hac ihsârı dolayısıyla kesilecek hedy, Ebû Hanife'ye göre bayramdan önce de kesilebilir; Ebû Yusuf ve eş-Şeybânî'ye göre, ihsâr hedyi, bu vakitte kesilemez, onun kesilme vakti sadece bayram günleridir. Umre ihsârı dolayısıyla kesilecek kurbanısa, her zaman kesilebilir.

5.3.1.3 Tıraşla İlgili Vacipler (Halk ve Taksîr)

Hac ihramından yarım çıkışı sağlayan tıraşla, ilgili üç vacip vardır: 1)Tıraş olmak veya saçları kısaltmak, 2)Tıraşı bayram günlerinde yapmak, 3)Tıraşı Harem bölgesi içinde yapmak.

Hac için ihramlı kişi, tıraş olan kimse artık ihramdan yarım devreli çıkmış olur. Tıraş olup ihramdan çıkma, iki devreli ihramdan çıkışın, ilk devresini (birinci tahallül: ihramdan yarım çıkış) sağlar.

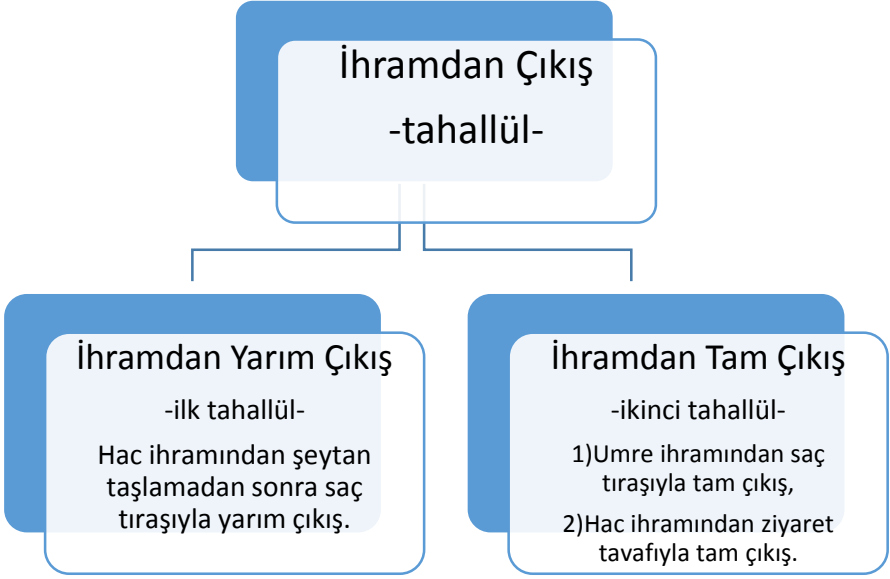
Tıraş olarak ihramdan yarım çıkış yapan kimseye, Hanefî Mezhebine göre birleşme dışında ihramın bütün yasakları serbest olur. Buna, *Birinci Tahallül* denir. Mâlik'e göre, kokulu maddeler de helal olmaz; el-Leys bin es-Sa'd'a göre ise, kadın ve av helal olmaz.

6. HAC veya UMRE İHRAMINDAN ÇIKIŞ

İhramdan çıkmaya, *Tahallül* (helale dönüş) denir. Herhangi bir işlemin ihramdan çıkışı sağlamasına *Tahlil*, bu işlemi yapana *Muhallil* adı verilir.

İhrama giriş=ihram yasaklarının başlaması →

İhramdan çıkış=tahallül/helale dönüş/ihram yasakların kalkması

6.1 Hac İhramından Yarım, Umre İhramından Tam Çıkış: Saçları Tıraş Etme veya Kısaltma

İhramdan, hac veya umre işlemleri belli ölçüde yapıldıktan sonra çıkılabilir. İhramlı bir kimse, hac için şeytan taşlamadan önce, umre için ise sa'yi tamamlamadan önce tıraş olmadan veya saçları kısaltmadan ihramdan çıkamaz. Saçları dipten kesmeye veya kazıtmaya “*halk*”, uçlarından kısaltmaya ise “*taksîr*” adı verilir. Saç tıraşı, hac için şeytan taşlamadan sonra ihramdan yarım çıkışı, umreden ise tam çıkışı sağlar.

A)Saçını Keserek İhramdan Çıkmak

İhramlı bir kimse, tıraş olmadan veya saçları kısaltmadan ihramdan çıkamaz. Umre veya hac ihramından çıkmak için de halk veya taksîr (tıraş ve saçları kısaltma) vaciptir.

➤ Şâfiî M.ne göre, saçları tıraş, haccın ve umrenin rüknüdür, kurbanla telafi edilemez. Saçlarını tıraş edene veya kısaltana kadar, kişi ihramlı kalır. Fetih, 48/27, bunu gerektirdiği gibi, “*Sonra, saçlarını kessinler (li-yakdû tefesehum), adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atîk’i tavaf etsinler.*” (Hac, 22/29) âyetinde de “*li-yakdû tefesehum*” bölümü, “saçlarını kessinler” anlamına gelir. Ayrıca, belirtilen tavaf ziyaret tavafıdır, saçları tıraş farz olan bu tavafa atıf yapılmıştır.

○Hacı veya umreci, hem kendi saçını bizzat kesebilir, hem de he-nüz kendi saçını kesmeden başkasının saçını kesebilir.

B)İlk Tahallülün Sonuçları

Hacılar için, tıraş olup ihramdan yarım çıkışta (ilk/küçük tahal-lül), cinsel birleşme dışında ihramın bütün yasakları serbestleşir. Tıraş olan veya saçlarını kısaltan hacı, cinsel ilişki ve bağlı davranışlar yasağı sürdüğünden, ihram yasaklarından yarım çıkışı (ilk tahallul) gerçekleştirmiş olur.

➤ Mâlikî ve Hanbelî M.ne göre, bayramın ilk günü büyük şeytanın taşlanmasıyla; Şâfiî M.ne göre, şeytan taşlama-tıraş olma-ziyaret tavafi-sa'y dörtlüsünden üçünü yaparak, ilk tahallül gerçekleşir.

6.2 Hac İhramından Tam Çıkış -İkinci/Büyük Tahallul (ihramdan tam çıkış):

Hac ihramından çıkarken tıraştan sonra ilk fırsatta Kâ'be'ye gidilerek ziyaret tavafı yapılır. Böylece artık cinsel birleşme de hacılara helal olur. Çünkü tam çıkış (ikinci tahallül), ancak ziyaret tavafının yapılmasıyla mümkün olur.

➤ Mâlikî ve Hanbelî M.ne göre, ziyaret tevafı ve sa'yin yapılmasıyla; Şâfiî M.ne göre, şeytan taşlama-tıraş olma-ziyaret tavafı-sa'y dörtlüsünün hepsinin yapılmasıyla, ikinci tahallül gerçekleşir.

7. VEDA TAVAFI

Bütün hac işlemleri yapıldıktan sonra, Mina'dan Mekke'ye gidilir. Hac veya umre görevini yerine getiren hacı veya umreci, seçtiği hac veya umre türüne göre, buradan ayrılıncaya kadar Mekke'de bekler. Burada bulunmanın getirdiği fırsatları en iyi şekilde değerlendirmeye ve ganimet bilmeye çalışır. Çünkü bu fırsat, her kula ve her zaman nasip olmaz. Bu kutsal beldelere gelenler, iyi amellerle fırsatı değerlendirmelidir. Ele geçen bu çok değerli fırsat; tembellik, uyku ve gafletle geçirilemez. Böyle yapanlar, amellerin katlarıyla değerlendirildiği mübarek yerlerdeki faziletli vakitleri ziyaret etmiş olurlar.

Vedâ Haccı'nda halk dağılmaya başlayınca Hz. Peygamber (s.a.v.); insanlara, son yapılanın, Beytullah'ta veda tavafı olmasını emretti: “*En son olarak Beyt'i tavaf etmedikçe, hiçbir kimse sakın bir yere gitmesin.*”¹⁶

Kâ'be-i Muazzama'nın yanından ayrılırken, Mescid-i Haram'dan çıkana kadar, yüz Kâ'be'ye dönük olarak, gözünü Beytullah'tan ayırmaksızın ve ayrılık için gözyaşı dökmek sûretiyle, geri geri giderek çıkarılır.

¹⁶ Buhârî, hac, no:1755; Müslim, hac, 67, no:1327-28; Ebû Davud, menâsik, 84, no: 2002; İbn Mâce, menâsik, 82, no:3070.

MÜZAKERE

Hasan ELİK*

Vecdi Bey'in "Hacca Dair Fıkhî Hükümler" başlıklı tebliğini müzakereye başlamadan önce, birkaç hususa dikkatlerinizi çekmek istiyorum.

Ülkemizde İslâmî araştırmalar alanında adeta marka olmuş İSAV'ı, ilmi faaliyetlerinden dolayı kutlamak, emeği geçenlere teşekkür etmek, hayırla anmak şükran borcumuzdur. Ancak bundan böyle düzenleyeceği tartışmalı ilmi toplantılarda seçilen konunun; bir problemin çözümüne yönelik olması dileğimiz ve teklifimizdir. Bilinen konuların tekrarından kaçınılmalıdır. Bu hususta bir başka önerimiz de, az sayıda meselenin bütün boyutuyla tebliğ ve müzakeresi için yeterli sürenin verilmesi faydalı olacaktır. Şimdi Vecdi Bey'in tebliğiyle ilgili görüşlerimi sunmak istiyorum.

Öncelikle belirtmeliyim ki arkadaşımız Vecdi Bey, müzakereye elverişli bir tebliğden ziyade bir Hac ilmihali yazmıştır. Dolayısıyla tebliğ değil, Hacca dair bazı fıkhî meseleleri müzakere etmek durumundayım. Haccın tanımında, hem malî hem bedenî ibadet olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu tanıma kimler yapmaktadır? Kur'ân ve sünnette böyle bir değerlendirme yoktur. Mekke'de on beş sene ikamet etmiş ve on beş Hac yapmış bir insan sıfatıyla söylüyorum ki, Mekke'de bulunan çok sayıda insan, evinden ihrama girip Arafat'a çıkmakta ve Hac menasikini ifâ etmektedir. Keza yakın şehirler olan Cidde ve Taif'ten de bu anlamda ciddi sayıda Hac yapan insan vardır ve bu insanlar, ciddi hiçbir masraf yapmadan Hac yapmaktadırlar. Nitekim ben de aynı şekilde Hac yaptım. O halde Hac ibadeti, ciddi malî külfet gerektirmeden de yapılan bir ibadettir. Dolayısıyla herkes için malî imkân şart değildir. Elbette ki uzak mesafeden gelenler için ciddi masraflar söz konusudur. Ancak bu masraf Hac ibadetinin gereği değil, Mekke'ye olan mesafenin gereğidir.

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Tebliğde Hacc'ı tanımlarken kullanılan bir başka ifade de insanın kendisini Allah'ın iradesinde yok etmesidir deniliyor. Bu tâbir de Kur'ân ve Sünnet kaynaklı değildir. Hac'da duyulması gereken huşûyu anlatmayı hedefleyen bu tür ifadelerde abartı Hac ibadetine bir katkı sağlamamaktadır. Kur'ân'ı Kerim, Haccın amacıyla ilgili insanların maddî- manevî faydalar elde etmesini ifade etmektedir. O halde ibadet; insanı pasifize etmek için değil, onu aktif hale getirmek ve faydalı şekilde yaşamasını sağlamak içindir. Hacla ilgili bütün âyetlerde bu tema vardır. Aslında bu, bütün ibadetlerin gayesidir. Ancak biz ibadetleri genelde tebliğde ifade edildiği şekilde anlamaktayız ki kanaatimizce bu doğru değildir. İbadetlerin ve bu arada Haccın gayesi, bir mü'minin o ibadetten sonraki hayatını daha anlamlı, daha ahlâkî yaşamasını sağlamaktır. Bunun üzerinde yoğunlaşırsak daha iyi sonuçlar alabiliriz.

Bir başka husus da Şâfi'ye göre, Hanefî'ye göre, Hanbeli'ye, Maliki'ye göre câizdir, haramdır gibi ifadeler Hac ilmihalinde çokça yer almaktadır. Bunun neticesinde Hanefiler şöyle yapmalıdır, Şâfiiler böyle yapmalıdır gibi ifadeler, ulemanın dine müdâhil kılındığını göstermektedir ki kanaatimizce bu mahzurludur. Zira ulema, bizim ilim yolundaki öncülerimiz ve üstadlarımızdır. Dinde mutlak rehberlerimiz değildir. Batının Ortaçağ din telakkisini andıracak yorum ve anlayışlardan uzak durmak gerekmektedir. Büyük bir haksızlıkla yaşadıkları dönemlerin mülhitleri/zındıkları olarak tavsif edilen ulemanın, sonraları mutlak din müşitleri kabul edilmesi bir başka yanlışlıktır.

Tebliğde, daha doğrusu Fikhî hükümlerde kadının mahremsiz Hacca niyet etmesi câiz değildir ama Haccı sahihtir, tavafi geri geri yarsa ne lâzım gelir? gibi mantıksız hüküm ve ifadelere dikkat çekmek istiyorum.

Hacca bedel gönderme meselesi de yeniden düşünülmalıdır. Zira Hac, kişiyi eğiten, ona ahlâkî değer katan bir ibadet ise, bedel haccın bunu sağlayamayacağı açıktır.

Burada iki önemli hususa daha dikkat çekmek istiyorum. Hac ibadeti, çok zorlaştırılmış, yüzlerce sayfadan müteşekkil Hac rehberleri adeta yasaklar, cinayetler, cezalarla dolu bir manifesto haline getirilmiştir. Birçok Hacı aday, "yanlış yaparım, günaha girerim, kurban gerektirecek bir suç işlerim" endişe ve korkusuyla Haccın huzuruna erememekte, manevî vasatı yakalayamamaktadır. Zira Hac, ceza ve teferruata mahkum edilmiştir.

Hacdaki ceza listesine bir göz atarsak: - Mikatla ilgili cezalar, Tavafla ilgili cezalar, Sa'y ile ilgili cezalar, Arafat vakfesiyle ilgili cezalar, Müzdelife vakfesiyle ilgili cezalar, Cemarât'a taş atma ile ilgili cezalar, Saçları traş etme veya kısaltma ile ilgili cezalar, Şeytan taşlama, Kurban kesme ve traş olma arasındaki tertibe uymama ile ilgili cezalar, ihram yasakları ve bu yasaklara uymama ilgili cezalar, güzel koku sürünme ile ilgili cezalar, saç ve tüyleri giderme ile ilgili cezalar, tırnak kesme ile ilgili cezalar. Şunu ifade edelim ki, bu ölçüsüzlükte ceza ve teferruata boğulan, özü ve gayesi unutulmuş haccın teşriindeki hikmet, asla yakalanamaz ve beklenen sonuç elde edilemez. Müslüman toplumların tamamında Hacca yönelik yoğun ilgi ne kadar dikkat çekiyorsa, bunun ahlâkî hayata aynı oranda yansımaması da dikkat çekicidir. Bu sonuçta yukarıda temas ettiğimiz yaklaşımların etkili olduğunu düşünmekteyiz. Müslüman toplumlarda sorun -Hac dâhil- ibadetlerin yapılmamasından ziyade, gaye ve hikmetlerinin göz ardı edilmesi, teferruat ve şeklin, özü kuşatmasıdır. Örneğin; ihram yasaklarından sayılan kokulu sabun kullanmamak, sinek öldürmemek vb. hususların üzerinde durulduğu kadar, insana zarar vermek üzerinde durulmamaktadır. Böyle olunca da insanların birbirini ezerek şeytan taşlaması, Haceri Esved'i öpmeye çalışması bir kusur ve günah olarak zihinlere yerleşmemektedir.

Sonuç olarak Hac ibadeti; ceza, şekil ve teferruattan arındırılarak, tevhid inancını güçlendiren, ahlâkî derinlik kazandıran bir boyuta ulaştırılmalıdır ki, kanaatimizce gayesi de budur.

MÜZAKERE

Abdülaziz BAYINDIR*

Sayın Akyüz'ün tebliği, fıkın genel bir özeti olduğu için hac konusu ile ilgili önemli gördüğüm bazı hususlara dikkat çekmek istiyorum.

Kâ'be

Kur'an-ı Kerim, yeryüzünde insanlar için yapılmış ilk binanın Kâ'be olduğunu bildiriyor.¹ O binayı elbette ilk insan olan Âdem aleyhisselam yapmıştır. Muhtemelen Nuh tufanında² yıkılmış ve İbrahim aleyhisselam ve oğlu İsmail aleyhisselam tarafından eski temelleri üzerinde yeniden yapılmıştır. Bina bitince İbrahim aleyhisselamın yaptığı şu dua dikkat çekicidir:

وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا “Bize ibadet yerlerimizi göster”³

Bu duadan; hac ibadetinin bilindiğini ama ibadet yerlerinin Kâ'be gibi kaybolduğunu anlıyoruz. İbrahim aleyhisselam ibadet için bu yerlerde durduğu için bize şu emir verilmiştir:

وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ

“İbrahim'in durduğu yerleri dua yeri edinin.”⁴

Makam kelimesine “durduğu yerler” diye çoğul anlam vermemiz onun cem'i (çoğulu) olmayan bir kelime olmasından; tekil için de çoğul için de kullanılmasından dolayıdır. Bugün Makam-ı

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Âl-i İmrân 3/96.

² Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Camu'l-beyan fi tefsiri'l- Kur'an (Taberi Tefsiri), Tahkik, Ahmed Muhammed Şakir, er-Risale 1420/200, c. 3, s. 58, Paragraf 2039, Bakara Necm 127. âyet.

³ Bakara 2/128.

⁴ Bakara 2/125.

İbrahim'in, Kâ'be'nin yanındaki küçücük bir yer olduğu sanılmakta ve ayete "Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin" şeklinde anlam verilmektedir. Öyle olsa her hacının orada namaz kılması farz olur. Ona farz diyen olmamıştır. Şu ayet, makam-ı İbrahim'i açıklar:

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ

"Orada apaçık göstergeler⁵, İbrahim'in (ibadet için) durduğu yerler vardır."⁶

Burada مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ tamlaması 'بَيِّنَاتٌ آيَاتٌ'ın bedel-i küllüdür. مَقَامُ kelimesini çoğul sayınca bu anlam doğru olur. Allah Teâlâ şunu demiş oluyor: "Orada İbrahim'in ibadet için durduğu yerlerin açık göstergeleri vardır." Gerçekten de Arafat, Müzdelife, Mina, Kabe, Safa ve Merve hac ibadetinin yapıldığı yerlerin birer simgesi yani şeâir'idir. Nitekim şu ayet o şeaire saygısızlığı yasaklamaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا
أَمِّيْنَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا

Müminler, Allah'a kulluğun simgelerine (şeâir'e), haram ayına, hedye, gerdanlıklı kurbanlara; Rablerinin ikramını ve rızasını aramak için Kabe'ye yönelenlere saygısızlık etmeyin.⁷

İLK HAC İBADETİ

Hac ibadetinin Âdem aleyhisselamdan beri yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunu, Kâ'be'nin yeniden inşasından sonraki ilk hac ibadetini yapan İbrahim (a.s)'a verilen şu emirden anlıyoruz:

وَأُذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

"İnsanların içinde haccı ilan et ki yürüyerek ve bitkin binekler üzerinde sana gelsinler; bütün derin vadilerden geçerek gelsinler."⁸

⁵ Gösterge diye meal verdiğimiz kelime âyettir. (İsfahânî, Ragıb, (ö. 425 h.), Müfredât ümd. thk: Safvan Adnan Dâvûdî), Dımaşk ve Beyrut, 1412/1992.)

⁶ Âl-i İmran 3/97.

⁷ Maide 5/2.

⁸ Hacc 22/27.

Hac kelimesinin elif lamlı olması haccın bildiğini gösterir. Mekke, ümmü'l-kurâ yani dünyanın anakentidir. İbrahim aley-hisselam Filistin'den oraya tek bir yoldan geçerek gelmiştir. Ayet-teki "bütün derin vadilerden gelsinler" ifadesi dört bir yandan insanların oraya geleceğini gösterir. Bu da adını bilmediğimiz nice nebinin ümmetinin gelmesi demektir. Öyleyse onlar da haccı biliyordu ama yeri kaybolduğu için yapamıyorlardı.

Allah Teâlâ, "bilinen günlerde"⁹ dediğine göre hac günleri de biliniyordu. O günler aynı zamanda ümmetlerin kurban kesme günleridir. Nitekim bir âyet de şöyledir:

"Biz her ümmet için bir kurban zamanı belirledik."¹⁰

Hacc ile ilgili olan şu ayette geçen kurban, kurban bayramı kurbanıdır.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِّنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا
وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ

"Gelsinler de kendi menfaatlerini görsünler"¹¹; belli günlerde de Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanlardan en'âm (koyun, keçi, sığır ve deve) üzerine Allah'ın adını ansınlar. Onlardan hem siz yiyin, hem de darda olan yoksula yedinir."¹²

Rasulullah'ın (s.a.v) Hudeybiye senesinde umreye değil, hacca gitmişti. Kestiği kurbanlar da kurban bayramı kurbanıydı

ARAFAT ve MÜZDELİFE VAKFELERİ

Arafat ve Müzdelife vakfelerini şu âyet gösterir:

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ "Sonra tefeslerini yerine getirsinler"¹³."

Tay kabilesinden Urve b. Mudarris, Müzdelife'de Resulül-lah'a yetişiyor ve diyor ki: "Tay dağından geldim, bineğim perişan

⁹ Hacc 22/28.

¹⁰ Hacc 22/34.

¹¹ Ticaret yapsınlar.

¹² Hacc 22/28.

¹³ Hacc 22/29.

oldu, kendimi de yordum. Vallahi üzerinde durup dinlenmediğim bir kum tepesi kalmadı; ben hacı olabilir miyim?

Rasulullah şöyle diyor; “Kim bizimle şu (sabah) namazı kılar ve daha önce, gece veya gündüz Arafat’a gelmiş olursa haccını tamamlamış, tefesini yerine getirmiş olur¹⁴.”

Ayetteki tefes kelimesinin Arafat ve Müzdelife vakfesi anlamına geldiğini bu hadis gösterir.

ŞEYTAN TAŞLAMA

Şu âyet şeytan taşlama ile ilgilidir:

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ “Sayılı günlerde Allah’ı anın.”¹⁵

Eyyâm kelimesi çoğul olduğu için Arafat’ta indikten sora en az üç gün daha Allah’ın adı anılacak demektir. Şu âyette de aynı günlere denk gelen eyyâm kelimesi geçer:

وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

“... belli günlerde de Allah’ın onlara rızık olarak verdiği hayvanlardan en’âm (koyun, keçi, sığır ve deve) üzerine Allah’ın adını ansınlar.”¹⁶

Eyyâm kelimelerinden birincisi madudât, ikincisi de malumat ile nitelenmiştir. “Biz her ümmet için bir kurban zamanı belirledik.”¹⁷ ayeti, kurban kesme günlerinin eyyâmın malumât olduğunu gösterir. Madudât en az üç olacağı için eyyâm-ı malumat dört gün olmuştur. Bu sebeple Arafat’tan indikten sonraki ilk gün nahr günü, diğer üç gün de eyyâm-ı madudât’tır. Böylece her iki ayetin hükmü ile de amel edilmiş olur. Ayetin tamamı şöyledir:

¹⁴ Ebû Davûd, Menâsik, 69.

¹⁵ Bakara 2/203.

¹⁶ Hacc 22/28.

¹⁷ Hacc 22/34.

وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَى
وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Allah’ı sayılı günlerde anın. Kim acele eder, (Mina’dan) iki günde dönerse üzerinde günah kalmaz. Geciktiren kişide de günah kalmaz. Bu, çekinenler için böyledir. Allah’tan çekinin ve bilin ki, siz onun huzuruna toplanacaksınız.”¹⁸

Buna göre eyyam-ı madudâtın birinci günü, kurban bayramının ikinci günüdür. Kim acele eder, bu son üç günün ikincisinde Mina’dan ayrılırsa “üzerine bir günah kalmaz”

Bu ayetteki *فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ* ifadesine “ona günah yoktur” diye anlam verilemez. Bu âyet, Resulü Allah’ın şu hadisi ile örtüşür:

مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرُفْثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وُلِدَتْهُ أُمُّهُ

Kim refes ve füsukta bulunmadan Allah için hac yaparsa anasından doğduğu gün gibi oradan ayrılır.¹⁹

HAC İBADETİ SIRASINDA YAPILACAK DUALAR

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشْدَّ ذِكْرًا

“Menâsikinizi yaparken, babalarınızı hatırladığınız gibi (onlardan öğrendiğiniz zikirler gibi) Allah’ı zikredin, hatta daha güçlüsünü yapın.”²⁰

Hac konusunda hep tarihe vurgu yapılır. Dua konusunda da ayın şey yapılmıştır. Mekkeliler İbrahim aleyhisselamın soyundan oldukları için duayı da ondan kendilerine ulaştığı gibi hatta daha güçlü bir şekilde yapmalıdırlar. Şu âyet de aynı anlamdadır:

وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

¹⁸ el-Bakara 2/203.

¹⁹ Buhârî, Sahih, Hac 4.

²⁰ el-Bakara 2/200.

“İbrahim’in durduğu yerleri dua yeri edinin.”²¹

Soru – Resulü Allah’ın Hudeybiye’ye hac için geldiğini söylediniz, hâlbuki kaynaklar onun umre için geldiğini söylüyor: Dayandığınız bir delil var mı?

Cevap: Elbette bir delile dayanıyoruz. Rasulullah’ın bu yolculuğu, hicretten sonra Mekke’ye, ibadet maksadıyla yaptığı bu ilk yolculuktur. Umrede kurban yoktur. Beraberinde kurban götürmesi hac için gittiğini gösterir. Zaten rivayetler, Rasulullah’ın zilkade ayının son on gününde yola çıktığını gösteriyor. Mekke ile Medine arası en az sekiz gün sürdüğü için arkasından hac ayı olan Zilhicce girer. Bu tarihte hacdan başka bir şey yapılmaz. Ayrıca şu ayet de bu yolculuğun hac yolculuğu olduğunu gösterir:

لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ

“Allah, Elçisi’nin rüyasının gerçek olduğunu onaylamıştır. Allah nasip ederse Mescid-i harama, saçlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak korkmadan gireceksiniz.”²²

Saçları tıraş etmiş veya kısaltmış olarak Mescid-i Harama giriş, sadece hac sırasında olur. Arafat ve Müzdelife vakfelerini yapan hacılar Mina’da şeytanı taşladıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkar sonra farz tavaf için Mescid-i Haram’a giderler. Ama umrede tıraş Mescid-i Haram’dan çıktıktan sonra yapılır. Çünkü umre, tavaf ve sa’yden ibarettir. Say ile görev tamamlanır, sonra tıraş olunarak ihramdan çıkılır. Bu sebeple yukarıdaki ayet, Resulullah’ın yaptığı bu yolculuğun hac yolculuğu olduğunu kesin olarak ifade eder.

²¹ el-Bakara 2/125.

²² Feth 48/27.

PSİKOLOJİK PERSPEKTİFTEN HAC

Faruk KARACA*

Dinî hayatın imandan sonra gelen en önemli boyutunu oluşturan ibadetler, bireyin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin ifadesi ve onunla iletişim kurma vasıtalarıdır. Sözlüklerde Tanrı'ya yönelik saygı, tapınma ve buyrukları yerine getirme gibi anlamlara gelen ibadet kavramı, terim olarak en geniş şekilde insan şuurunda Allah kavramını aktif kılan her türlü söz, davranış ve duruş şeklinde tanımlanabilir. Bireyin iç dünyasının derinliklerindeki dinî duyuş ve düşüncelerin gözlemlenebilir şekilde davranışlara dönüşmesi olarak da tanımlanabilecek ibadet kavramı, formel (biçimsel unsurları olan) ve informel (biçim unsuru bulunmayan, serbest) olmak üzere temel iki kategoriye ayrılmaktadır. Formel ibadetler belli bir zamanı, rüknü, şartı, miktarı ve şekilsel özellikleri olan davranış biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Buna göre her ibadet için belirlenen, değişmez söz ve davranışlardan oluşan ve sembolik anlamlar taşıyan bir şekil bulunmaktadır. Bu şekil ve sözler ilâhî otorite tarafından belirlenmiş, değiştirilemeyen özelliklere sahiptir. Ancak ibadet kavramı bahsedilen davranışlarla sınırlı değildir. Üzerine niyet faktörü eklenen veya Allah rızası için yapılan veya yapılmayan her türlü davranış ise informel ibadet olarak nitelendirilmektedir.

İbadetler, dinî hayatı besleyen güç kaynaklarıdır. İbadete veya dinî davranışa yer vermeyen hiçbir din olmadığı gibi, bu davranışlara başvurulmadan dinî gelişimin gerçekleşmesi de mümkün değildir. Uzun soluklu ve köklü bir değişim ve dönüşümü öngören dinî gelişim süreci, ibadetler vasıtasıyla ilerlemekte, deyim yerindeyse dinî gelişimin bütün yükünü ibadetler taşımaktadır.

Dinî inançların bir gereği olan ibadetler, inanç ile davranış arasında bulunan döngüsel ilişkinin de etkisiyle kendilerini üreten inançları kuvvetlendirerek bir bakıma onları yeniden doğurmakta ve tazelemektedir. Böylelikle eskisinden daha kuvvetli ve taze olan inançlar,

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

daha kuvvetli bir şekilde bireyi ibadet yapmaya yönlendirerek aynı ibadetin yeniden üretilmesini sağlamakta ve bu durum döngüsel olarak devam etmektedir. Bu şekilde icra edilen formel ibadetler, bireyde Allah şuurunu aktif hale getirerek hayatın diğer alanlarında da kendilerinden istendiği gibi davranmalarını sağlayarak, hayatın tamamına dinî bir renk katmaktadır.

Buna göre bireyi üst düzey dinî şuur haline taşıyan ibadetler dinî farkındalık düzeyini daha üst bir seviyeye taşıırken, ibadet esnasında oluşan dinî atmosfer de her seferinde biraz daha fazla seküler hayat alanını etkilemeye başlamakta ve sonunda iki ibadet arasında geçen zaman diliminin tamamı dinî atmosferin etkisinde geçerek, inanan insanın hayatı bütünleşmektedir. Atmosferi ve ambiansı ile bireyde üst düzey bir dinî farkındalık oluşturan ibadetlerin ilk sıralarında bulunan ibadetlerden birisi de hacdır.

İbadetlerde Mekân Faktörü ve Hac

Bireyin içinde bulunduğu fiziksel ortam, üretmiş olduğu bilişsel ve duygusal girdilerle bireyin farkındalık düzeyini etkileyen önemli özelliklere sahiptir. Mekân faktörü sahip olduğu özelliklerle birey psikolojisini etkilediği gibi, kendisine atfedilen kutsallık ve şahitlik ettiği olay ve hatıralar açısından da birey üzerinde etkili olmaktadır. Hac ibadeti, mekân unsurunun ibadet kalitesine doğrudan etkili olduğu ibadetlerin başında gelmektedir. Zira bu ibadetin icra edilmiş olduğu temel mekân olan Kâ'be ve civarı bizzat Allah tarafından kutsanmıştır. Medine-i Münevver'e'de bulunan Mescid-i Nebevî'de, Ravza'da, Kuba Mescidi'nde, Mescid-i Kibleteyn'de, Mekke'de bulunan Harem-i Şerif'te, Arafat'ta, Mina'da, Müzdelife'de kılınan namazların, yapılan dua ve tövbelerin; duyulan heyecan, huşu, huzur ve müminlerin ruhları üzerinde bıraktığı derin etkiler son derece üst seviyelere çıkabilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen mekânlar Hz. Âdem, Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail gibi birçok peygamber ve İslâm Peygamberi Hz. Muhammed ve arkadaşlarının hatıralarıyla doludur. Hatıra faktörü de, dinî bilinci kendiliğinden aktive eden özellikleriyle bu ortamlarda icra edilen ibadetlere daha kolay yoğunlaşma ve ibadetlerde daha derunî boyutlara inmeyi kolaylaştırıcı etkilere sahiptir. Hz. Peygamberin ve arkadaşlarının tevhit inancını yayma mücadelesi, bu süreçte yaşanmış sıkıntı ve

mutluluklar, bu kutsal mekânları ziyaret eden bireylerin gözünün önünden bir film şeridi gibi geçmektedir. Bu durum, bireyde ruhsal açıdan Hz. Peygamberle beraber yaşadığı hissi uyandırarak, onda kendine çeki düzen verme, minnet duygusuyla karışık inancına daha bir bağlılık duygusu oluşturmaktadır.

Ayrıca Kur’ân’da “şeâirullah” olarak tavsif edilen Allah’ın koyduğu dinî işaretler ve nişanlar ile karşı karşıya olmak, hacı adayı için en kuvvetli uyarıcılardan biridir. Bu uyarıcılar özellikle bireyin duygusal potansiyelini harekete geçirerek onu derinden etkilemekte ve daha üst düzey tecrübelerin yolunu açmaktadır. Yükselen dinî duygularla bu kutsal mekânların manevî atmosferi içine giren müminler, orada bulunan kalabalıkların bireysel ruhlar üzerindeki kendinden geçirici ve dinî heyecanları yükseltici etkisinden aldıkları destekle, icra etmiş oldukları ibadete tam olarak kendilerini verebilmektedirler. Ayrıca bu tür mekânlarda yapılan dua ve tövbelerin daha makbul olacağına yönelik algı da, bireyi bu mekânlarda daha çok tövbe ve duaya yönlendirerek onu bir adım daha Allah’a yaklaştırmaktadır.

Mekân faktörü hac ibadetinde etkili olan tek faktör değildir. Zira grubun birey üzerindeki etkisi sosyal psikoloji araştırmalarıyla tespit edilmiş olup, hacda olduğu gibi milyonlarca insanın oluşturmuş olduğu bir grubun birey üzerindeki etkisi kendinden geçirici düzeylere varabilmektedir. Bununla birlikte hac ibadetinde zaman faktörü de etkilidir. Zira bu ibadet Müslümanların iki dinî bayramlarının birinde icra edilmektedir.

Hacı adaylarının köklü bir dinî değişim ve dönüşüm için kendilerini diğer zamanlarda olduğundan daha fazla hazırlamaları, hac psikolojisini etkileyen temel faktörlerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Zira hac ibadetinin başlangıcında köklü bir dönüşüm için irade bulunmaktadır. Bunun için hacca niyet eden mümin, önce geçmiş günahlarından tövbe ile işe başlamakta, üzerinde bulunan kul haklarından kurtulmak için ilgili kişilerle helalleşmekte, varsa borçlarını ödemekte, yakinen görüştüğü insanlarla vedalaşmaktadır. Deyim yerindeyse o, maddî âlemden manevî âleme hicret etmeye niyetlenmektedir. Dolayısıyla hac ibadeti başlamadan bile, köklü bir değişim ve dönüşüm için güçlü bir niyet ve inisiyatif ortaya konmakta, birey bu şekilde kendini dinî açıdan pozitif yönde etkilenmeye daha açık bir hale getirmektedir. Bu konuda gerçekleştirdiğimiz tecrübî bir çalışmada hacı adaylarının büyük çoğunluğunun (%90,3), hac ibadetinin kendilerini adeta yeni bir

insan yapacağı, hayata bakışlarını kökten değiştireceğini düşündükleri görülmüştür. Belki de hac ibadetinin insanlar üzerinde diğer ibadetlerden daha fazla etkili olması da bundan dolayıdır. Zira Müslümanlar diğer ibadetlerin hiçbirinde değişim ve dönüşüme bu kadar kesin bir şekilde niyet etmemektedirler. Bu kesin niyetin kutsal mekânların duyguları coşturan atmosferiyle birleşmesi hac ibadetini birey üzerinde daha da etkili yapmaktadır.

Psiko-sosyal Açıdan Hac İbadeti

Tarihsel süreç açısından bakıldığında zaman, hac tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Zira İslâmî kaynaklara göre hac ibadeti Hz. Âdem'e dayandırılmaktadır. Ancak İslâmî hac tarihinde ön plana çıkan şahsiyetlerin başında İbrahim peygamber gelmektedir. Nitekim o, haccın menasikini tespit ederek Kâ'be'nin ziyaret edilmesini sağlamış ve bu tarihten sonra gelen peygamber ve ümmetleri orayı ziyaret etmişlerdir. Diğer dinlere bakıldığı zaman da hemen bütün eski din ve kültürlerde hac ibadeti bulunduğu görülmektedir.

İslâm'ın öngörmüş olduğu hac, pek çok özelliğiyle diğer dinlerdeki hacdan farklı olduğu gibi, bazı hususiyetleriyle birlikte diğer İslâmî ibadetlerden de farklı özel bir ibadettir. Zira diğer farz ibadetlerden farklı olarak Kur'an'da kendisiyle ilgili müstakil bir sûre bulunan hac ibadeti, en kompleks ve diğer ibadetleri de içinde barındıran bir ibadet olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ibadetlerin vazolunuş sırasına bakılacak olursa en son (hicretin 9.yılı) hac ibadetinin farz kılındığı görülmür. Buna göre hac ibadetinin diğer ibadetlerle kıyaslandığı zaman daha mütekâmil ve kapsayıcı olduğu görülmektedir. Zira hac ibadeti insanın bütün müktesabatını kapsamaktadır. Ruhsal, bedensel ve malî boyutları olan bu ibadetin uzun bir zaman aralığına yayılması (en uzun ibadet olması) ve zamanının da kutsanmış olması gibi ayırıcı özellikleri bulunmaktadır. Haccın hem mal, hem beden hem de ruhsal olarak insanın bütünlüğünü kapsamaması, bu ibadetin aynı zamanda külli bir teslimiyetin ifadesi olduğunun göstergesidir. Gazali'nin de yerinde tespit ettiği gibi, hac ibadeti diğer ibadetleri de içine alan bir ibadet seti ve bu şekliyle onların en gelişmiş şekli özelliğini yansıtmakta ve bu ibadetle bireysel dindarlık kemale ermekte ve teslimiyet tamamlanmaktadır. (Gazali, İhya, I, 314).

Hac ibadetinin ayırıcı özelliklerinin bir diğeri de, ibadet esnasında bireyin konsantrasyonunu bozabilecek dış faktörlerin etkisinin minimum seviyeye inmesidir. Zira o ana kadar hayatını geçirmiş olduğu doğal ortam içerisindeki çoluk-çocuk, eş-dost iş vb. gibi dünyasal faktörlerin etkisi hac esnasında en aza indiği gibi, aynı amaç için Kâ'be'ye gelen mahşeri kalabalığın oluşturmuş olduğu atmosfer, bireyi kendi içine alarak onun ibadete daha kolay motive olmasını da sağlamaktadır.

İnsanın bütün yönlerine hitap eden hac ibadeti, ondaki bütün potansiyelleri de harekete geçirebilecek özelliklere sahiptir. Bu itibarla hac psikolojisi, tıpkı insan psikolojisi gibi uçsuz bucaksız ve sınırları çizilemeyecek kadar geniştir. Hac psikolojisinin genişliği, büyük ölçüde bu ibadette ciddi dalgalanmalar gerçekleşen bireyin duygu dünyasından kaynaklanmaktadır. Zira son derece geniş bir yelpaze oluşturan duygu durumları bireysel farklılıkların da etkisiyle daha da fazla çeşitlilik göstermekte, hac ibadetini icra eden herkesin dimağında farklı bir tat bırakmaktadır. Bu bağlamda hac ibadetinden coşkunculuk düzeyine çıkan duygulardan bazıları; üzüntü, korku, kaygı, saygı, sevgi, ümit, şükran, azamet, acziyet, tazarru gibi duygulardır.

İslâmî hac ibadetinin, diğer dinlerdeki hac ibadetleriyle karşılaştırıldığı zaman daha derli toplu, daha iyi organize edilmiş ve dinî duygu, düşünce ve tecrübeleri daha üst seviyeye çıkarabilecek bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Zira diğer dinlerdeki hac ibadetlerine bakıldığı zaman önemli bir kısmının nispeten basit bir ziyaret özelliği taşıırken, İslâmî haccın, yeri, zamanı, şart ve rükünleriyle daha kompleks ve yoğun bir ibadet olduğu görülmektedir.

Kâ'be ve çevresi için kullanılan "harem" ismi, bölgedeki bütün ilişkilerin Allah'ın rızasına göre düzenlendiğini, başta insanın kendisi ve diğer insanlar olmak üzere, hayvanlardan bitkilere kadar bölgedeki bütün varlıkların ilâhî koruma altına alındığını ifade etmektedir. Aslında bu durum, hac sonrasında yansımaları açısından sembolik bir değer ifade eder. Buna göre müminin normal hayatı da koruma altına alınmış olup, o burada kiracısı olduğu kendi bedeni üstünde istediği gibi tasarruf hakkına sahip olmadığı gibi, diğer insan, hayvan ve bitkilerin hakkına da saygılı olmak durumunda olduğunun idrakiyle yaşamalıdır. Hac ibadeti esnasında kazanılan dinî şuur, hayatın geri kalanına yayılarak

bütün bir ömrü bu duyarlılıkla geçirmek için önemli bir potansiyele sahiptir. Yukarıda bahsedildiği gibi aslında ibadetlerin temel etkisi, inanan bireyin şuuruna dinî bir renk katmaktır. Tekrarlanan ibadetler vasıtasıyla şuurda hâkim bir pozisyon elde etmeye başlayan dinî renk, zamanla şuurun tamamını etkisi altına almaya başlamakta, bu şekilde hayatın tamamı dinî bir renk almaktadır. Örneğin herhangi bir namaz ibadeti, bireyin dinî şuurunu aktif hale getirerek, onu bir sonraki namaz vaktine kadar canlı tutarak, iki namaz arasında kalan seküler hayat alanını dinî renge boyamaktadır. Namaz ibadetinin dinî şuurda üretmiş olduğu aktivasyon göreceli olarak daha düşük düzeyde olmakla birlikte sürekli olması kritik bir öneme sahiptir. Namaz kadar sıklıkla icra edilmesinin mümkün olmayan ancak namazı da içinde barındıran hac ibadetinin dinî şuurda oluşturmuş olduğu aktivasyon ise çok daha yüksek düzeyde olup, etkisi aylarca hatta yıllarca sürebilmektedir. Bu yönüyle hac ibadeti, şartlarını taşıyan herkese farz olduğu gibi, bireysel dinî gelişim için de son derece önemlidir. Bu açıdan imkân bulanların tekrar hac yapmaları gibi, hacca fırsat bulamayanların fırsat buldukça umre yapmaları da benzer etkiler yaratacağı için dinî gelişim açısından önemlidir.

Hacda Sembolik Anlam ve İşlevler

Dil, duygu ve düşüncelerin en önemli ve en sık başvurulan ifade aracı olsa da sıklıkla yetersiz kalabilmektedir. Dile ilave olarak mimik ve jestlerle birlikte beden dili, bireyin duygu ve düşüncelerini ifade etmede önemli bir fonksiyona sahiptir. Bunun için ibadetler, inananların Rableriyle olan ilişkilerini dile getiren sembolik jestler, beden hareketleri ve bunlara eşlik eden sözlü formüller hâlinde düzenlenmiştir. Buna göre ibadet olarak yerine getirilen her davranış, ibadet ve dua esnasında bedensel olarak icra edilen her duruş ve hareket, sembolik anlamlar taşımaktadır.

İslâm'ın emir ve tavsiye ettiği ibadetler içerisinde sembollerin ve sembolik davranışların yoğun olarak bulunduğu ibadetlerin başında hac ibadeti gelmektedir. Hacda ziyaret edilen Kâ'be ve orada bulunan Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim, Zemzem kuyusu, Safâ, Merve, Arafat, Müzdelife, Mina gibi mekânlar birer semboldür. Buralarda icra edilen hac ritüellerinden her biri, geçmişte yaşanan tevhid mücadelesine dair

bir olayı hatırlatmaktadır. İhrama girme ve ihram yasakları, tavaf, Hacer-i Esvedî öpme, sa'y etme, vakfe yapma, şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma gibi sembolik hac fiilleri, bu ibadete ruh veren anlamlara sahiptir.

Hac ibadetindeki geniş sembolizm içinde özellikle ihram, Kâ'be, tavaf, vakfe ve şeytan taşlama ön plana çıkmaktadır.

İhram

İhram hacı adayına, hayatına Hakkın rızasına muvafık yeni bir istikamet verip beyaz bir sayfa açmasının zamanının geldiğini hatırlatmaktadır. İhram giyen, sadece yeni bir elbise giymiş biri değil, yeni bir hayata başlamış biridir. İhram aynı zamanda değişim ve dönüşümün sembolüdür. Zira onu giyen kişi, önceden kendisine serbest olan bazı davranışlardan uzak durmak zorunda kalmakta, farklı bir oruca başlamakta, böylece birey alışkanlıkları ve bağımlılıklarıyla da yüzleşme fırsatı yakalamaktadır. Bu yasaklar aslında hacdan döndükten sonraki hayatta toplumsal barış ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki davranışlardan uzak durmayı simgelemektedir.

Hacda insanlar arasında zengin fakir, makam mevki gibi sosyal sınıflar sıfırlanarak eşitlik ilkesi baskın bir şekilde simgelenmektedir. Elbise, ziynet eşyası gibi şeylerin çıkarılıp sade bir ihramla kalınması, insanların gösterişten uzaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Bireyin kendisini diğer kardeşlerinden üstün görmesini engelleyen bu durum, aynı zamanda küçük bir mahşer provasıdır. Zira insanların beyazlar içerisinde, toplu halde bulunmaları onlara âhîret gününü hatırlatmaktadır. Hac, aynı zamanda hem sağlık hem de servet için bir şükran ifadesidir. İhrama bürünen hacıların, eşitliğin zirvesine çıkmalarını engelleyen hiçbir şey bulunmamaktadır. Arafat, bireyin bütün dünyevî istek ve arzularından sıyrılmasını sembolize etmektedir. Hacda kurban kesmek, nefsi saran bütün kötü duyguları kesip atmayı; şeytan taşlamak, arınma arzusunun, işlenen günahlardan kesin bir şekilde dönüşü ve Allah'ın af ve bağışına sığınmayı simgelemektedir. İhramlı için en ufak bir canlıya bile zarar vermenin yasaklanması, bireyin bütün canlılara şefkat ve merhamet gösterme alışkanlığı kazanmasına yardımcı olduğu gibi, çevre bilincinin gelişmesine de katkıda bulunmaktadır. Hacda insanların birlikte dua etmeleri, mahşeri andıran bir kalabalıkta birbirlerine yardımcı olmaları ise dayanışma ruhuna canlı bir örnek olmaktadır.

Kâ'be

Kâ'be, aynı zamanda görünmeyen melekût âlemin bir timsalidir. Bu kutsal mabet, insanın en soylu başkaldırışının sembolüdür. O insana, put kırmayı, İbrahim (as) gibi ateşe gönüllü atlamayı, İsmail (as) gibi kurban olmayı, Hacer (as) gibi Allah'tan razı olmayı öğretmektedir. Tarihin en büyük değişim ve ilerlemesinin yaşandığı bu mekân, aynı zamanda insanın dirilişini de sembolize etmektedir. Hacda asıl olan, Allah'ın evi olan Kâ'be ile gönlü buluşturmadır. Gönlünü Allah'a bağlayan birey, onun kendisine şah damarından daha yakın olduğunu hissedebilmektedir. Hacda evrensel koroya katılan birey, kendisini insan okyanusuyla tekvucüt hissederek, çokluk içinde birliği yakalayabilmektedir.

Namazın Kâ'be'de kılınışının özel bir anlamı bulunmaktadır. O güne kadar hacı adayının kılmış olduğu namazların en önemli sıhhat şartlarından biri olan Kâ'be, artık müminin önündedir ve onun için yön duygusu artık önemli değildir. Yön duygusunun kaybolması aslında dünyasal hırs ve beklentilerin de kaybolması, manevî akıma kapılma ve bir tür fena (yokluk hissi) uyandırmaktadır. Bu yönüyle hac, dünyadan ayrılıp âhiret hayatını tecrübe etme veya mümin bireyin Allah ile daha yakından temas etmesi, onu içinde hissetmesi veya onun koynunda yokluğu hissetmesi gibi sıra dışı tecrübeleri de mümkün kılmaktadır.

Tavaf

Tavaf, müminin Allah'a karşı duyduğu muhabbet ve aşkın en önemli ifade şeklelerinden biridir. Kâ'be etrafında dönmek, adeta arş-ı azamı kuşatıp etrafında dönen melekler misali, bütün nefsanî arzuların baskısından ve dünyevi düşünce ve temayüllerden sıyrılan müminin gönlünün, beytin Rabbinin zikriyle dolup ilahî huzurda Allah'ın kudsiyeti etrafında aşk ile dönmesini sembolize eder.

Kâ'be etrafındaki tavafın yedi olması tesadüf değildir. Çünkü yedi sayısı sonsuzluk ve sürekliliği ifade etmektedir. Tavaf, her şeyin bir başka şey etrafında belli bir düzen içinde döndüğü, insanın da bu kozmik düzenin bir parçası olarak dışarıda kalmayıp ona ayak uydurması gerektiğini, kâinatın yaratılışı üzerine teslimiyet ve ilâhî kudrete boyun

eğişinin derinliğini sembolize etmektedir. Zira evrende her şey hareketli ve atom altı parçacıklardan atoma, atomlardan gezegenlere, gezegenlerden yıldızlara, yıldızlardan galaksilere, elhasıl mikrondan makroya her şey tavaf halindedir. Hac ibadeti, ruhun Allah'a yükselişini temsil ettiğinden, burada Kâ'be hedef değil, belki sonsuzluğa ve bu manevî atmosfere geçişin başlangıcıdır. Kâ'be etrafında dönerek gerçekleştirilen tavaf, kâinatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahî kadere boyun eğişin sembolü kabul edilmektedir. Hac konusunda yapılan tecrübî araştırmalar, hacıların en çok Kâ'be'den, onun etrafında tavaf yapmakta ve Arafat'ta vakfe yapmaktan etkilendiklerini ortaya koymuştur.

Vakfe

Gerek ibadetlere motive olma gerekse onlarda yakalanan anlamsal boyut, bireyin içinde yaşamış olduğu sosyal ortamdan etkilenmektedir. Birçok dinde ibadetlerin topluca icra edilmesine yönelik emir ve teşvikler, grubun birey üzerindeki etkinliğinden yararlanmayı akla getirdiği gibi bu durumun başka etki ve sonuçları da bulunmaktadır. Cemaat halinde icra edilen dinî pratiklerin en karakteristiklerinden biri olan hac ibadetinin bir parçası olan vakfe, (Arafat dağında bir müddet durmak) toplu ibadetin sağladığı duygusal coşkunculuk ve dinî farkındalıkla bireysel olarak icra edilen dinî pratiklerden önemli ölçüde ayrılmaktadır.

Arafat vakfesi, insanın dünyaya ayak basışını ve kıyamette Allah'ın huzurunda bekleyişini sembolize etmektedir. İhram içinde Arafat'ta diğer müminlerle birlikte kıyam halinde olan birey, kıyafetiyle artık bu dünyayı terk etmeye hazır olduğunu göstermekte, temsili bir şekilde haşir ve hesaba çekiliş sahnesini yaşamaktadır. Bu yönleriyle hac ibadeti, küçük bir ölüm provası niteliğini taşımaktadır. İnanan insan burada, makam, mevki, şan, şöhret, itibar, asalet, servet, ilim, çolukçocuk gibi dünya hayatının süsü olan şeylerin bütün anlamlarını yitirdiğini, Allah'ın huzuruna ancak güzel davranışlarla çıkılabileceğini, bunun dışında bir kurtuluşun olmadığını derinden hissetmektedir. Bu durum onu Allah'a biraz daha yaklaştırarak, hac esnasında sıklıkla tekrar edilen telbiyeyi daha anlamlı hale getirmektedir.

Vakfe, günahlara ve bâtıla bulaşmış mazi ile ilişkiyi kesip dosdoğru ve tertemiz bir hayata başlamaya azmetmeyi, Rabbi ile olan ahdi yenilemeyi sembolize etmektedir. Bunun içindir ki vakfede, hacılar

kalpleri haşyet ve heyecanla dolu olarak, yoğun duyguların coşturduğu gözyaşları eşliğinde hep birlikte rahmet dilemekte, tazarru ve yakarıшта bulunmaktadır.

Şeytan Taşlama ve Kurban

Haccın önemli unsurlarından biri olan şeytan taşlama, tamamen sembolik bir eylemdir. Bu davranış, mümin bireyin içindeki şeytani ve nefsanî eğilimleri, duygu ve düşünceleri kovduğunu, bir tür bilinç ve bilinçaltı temizliğine girdiğini ifade etmektedir. İnanan birey için şeytan kötülüğün sembolü, ona atınla taşlar ise kötülükle mücadele ve ona karşı duruşun simgesidir. Bu eylem, Hz. Âdem'den beri her insanın ortak düşmanı olan şeytanın arzusuna icabet etmemek, onun vesveselerine aldırılmamak, iman başta olmak üzere bütün mukaddesata sahip çıkacağını göstermek, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in anısını tazeleme anlamı taşımaktadır. Benzer bir şekilde Hz. İbrahim ve İsmail'in Allah sevgisi ve ona teslimiyetlerini hatırlatan kurban ibadetinin yerine getirilmesi, kalpte Allah sevgisine dünyevi hiçbir sevginin ortak koşulmadığının ve ona tam bir bağlılık ve teslimiyet içinde olunduğunun ifadesidir. Hacılar gibi bütün Müslümanlar sevgiye kurban olsun diye nefretlerini, güzelliğe kurban olsun diye kötü eğilim ve çirkinliklerini, barış ve esenliğe kurban olsun diye küskünlüklerini keserler.

Hac Motivasyonları ve Hac Esnasında Yaşanan Duygu ve Tecrübeler

İbadet anı, esasen bütün duygu ve düşünce potansiyellerinin harekete geçtiği bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Zira ibadetin insanın Allah ile girdiği çok boyutlu ve üst düzey bilişsel-duygusal bir ilişki olması, bilişsel-duygusal yelpazenin hemen tamamının bu ilişkide aktif hale gelip, ilişkinin yönünü belirleme potansiyelini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda hakkıyla kulluk görevlerini ifa edememekten kaynaklanan üzüntü ve korku, Allah'ın rahmetinin büyüklüğünden kaynaklanan ümit ve güven, O'nun azameti karşısında hissedilen hayret ve saygı, sahip olunan nimetlerden hissedilen şükran, minnettarlık ve sevgi, istenilen bir davranışı ifa ediyor olmanın yaratmış olduğu iç huzur ve sevinç, ibadet sürecinde ortaya çıkan belli başlı duygular olarak not edilmektedir.

Hac ibadeti gerekli maddî olgunluğa ulaşan Müslümanların ömürlerinde bir kere icra etmeleri farz olan bir ibadet olsa da, bu ibadetin icrasında çeşitli motivler etkili olmaktadır. Özellikle toplumuzda gerekli maddî olgunluğa sahip olmasa da hemen her Müslüman için önemli bir hedef olan hac ibadeti için, zaman zaman bireyler önemli maddî külfetler altına girmekte, bazı insanlar onun için tarla veya bahçesini satmakta, bazıları ise borçlanarak bu ibadeti icra etmek istemektedir. Hac ibadetine bu denli ilgi gösterilmesi, sıradan bir farz ibadet olmasından öte ona farklı misyonlar yüklenmesinden kaynaklanmaktadır. Bunların başında ise bireylerin tatmin olmadıkları dinî hayatlarına yeni bir ivme kazandırmak, dinî açıdan köklü bir değişim ve dönüşüm içine girmek gelmektedir. Hacca niyet edip gerekli prosedürleri yerine getirdikten sonra hacca gideceği kesinleşen hacı adaylarıyla (79 kadın, 76 erkek toplam 155 kişi) birlikte tecrübî olarak (hac öncesi ve sonrası) gerçekleştirdiğimiz bir çalışmada hac motivasyonlarıyla ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmaya katılan hacı adaylarının %92,3'ü hac öncesi haccın arınma ve bir başlangıç sağlayacağı yönünde bir kanaate sahipken, hac dönüşünde de aynı soruya verilen cevaplar, arınma amacıyla hacca giden hacıların dönüşte kendilerini arınmış hissettiklerini ortaya koymuştur. Zira suçluluk ve günahkârlık psikolojisi bireyi önemli derecede etkilerken, bu bağlamda günah hissinden kurtulma ve geçmişi telafi etme çabası önemli bir motiv haline gelmektedir. Hac ibadeti esnasında yapılan tövbe ve duaların müstecab olacağına yönelik inanç, bireyin kendini bağışlanmış ve arınmış hissetmesi açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Aynı durum haccın yeni bir başlangıç sağlaması açısından da geçerlidir. Kul hakkı hariç hacı adayının hac ibadetinin icra ettikten sonra geçmiş günahlarının bağışlanacağı yönündeki güçlü dinî referanslar, bu ibadeti geçmişte yapılan olumsuzluklardan kesin bir geri dönüş ve beyaz bir sayfa açarak yeni bir başlangıç yapma konusunda daha da önemli hale getirmektedir. Toplumun hacı unvanını alan bireylerden daha yüksek standartlarda bir dinî hayat beklemelerinin nedeni de budur. Artık önceden yadırganmayan bazı davranışlar, hacılardan sâdır olduğu zaman yadırganmakta, hacılar da kendilerini eskisinden daha çok toplumsal kontrol altında hissettiklerinden dolayı davranışlarına daha bir çeki düzen verme ihtiyacı hissetmektedirler. Yaptığımız anket çalışmasında hac öncesi haccın dönüştürücü etkisine inanan hacı adaylarının oranı %80 iken, hac dönüşünde

bu oran % 96,8'e çıkmıştır. Buna göre hacılar hac ibadetini beklediklerinden daha yüksek düzeyde dönüştürücü bulmuşlardır. Örneklem grubunda etkili olan diğer hac motivasyonları ise, Allah'ın rızasını kazanma arzusu, borçlu olarak ahrete gitme korkusu, hacda yapılan duaların müteccab olacağına yönelik dinî referanslar, diğer insanlarla iyi ilişkiler geliştirme isteği, yaşın ilerlemiş olmasından ötürü hacca tekrar fırsat bulamama kaygısı gibi faktörlerdir.

Yapılan anket çalışmasında hac esnasında hissedilen duygularla ilgili olarak; örneklem grubunun büyük çoğunluğu bu ibadet esnasında en yoğun olarak Allahın rahmet ve merhametini (%92,3) hissettiklerini belirtmiştir. Buna ilave olarak ibadet esnasında yoğun bir şekilde (%90,3) hissedilen diğer bir duygu da "Allah'ın azameti ve büyüklüğü"dür. Aynı konuyla ilgili olarak örneklem grubunun (% 88,4)'ü kul olduğunun daha fazla farkına vardığını ifade ederken, % 80,6'lık bir kesim, "kendisini mahşerde hissettiğini", % 78,1'lik bir grup da, "boşa geçen seneleri için ağladığını", belirtmiştir. Hacıların % 77,4'ü de "ibadetlerde yaptığı eksikliklerden dolayı suçluluk duygusu hissettiğini ve kendilerini yeni doğmuş bir bebek gibi algıladığını ifade etmiştir. Örneklem grubunun yarıdan biraz fazlası (%54,2) hac ibadeti esnasında ruhsal derinliğe ulaştığını ifade etmiştir ki, bu durum hac psikolojisi açısından son derece önemlidir. Ayrıca hac dönüşü yapılan anket uygulamasında örneklem grubunun %92,3'ünün "*İbadetler içinde haccın düşündüklerinden daha önemli olduğunu anladıklarını*" ifade etmeleri de, hac ibadetinin dönüştürücü etkisinin beklenenden daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir.

Şurası unutulmamalıdır ki, haccın yoğun ve dönüştürücü etkileri haccın hemen akabinde daha üst düzeyde iken, zamanla doğal olarak bunlarda önemli gevşemeler meydana gelebilmektedir. Burada kritik nokta, hac tecrübesinin bir motivasyon etkisi yaratarak hac dönüşü bireyin diğer dinî ritüel ve ibadetleri tetikleyerek, onlara dinamizm kazandırması ve dönüşümün devamlılığını sağlamasıdır. Hac ibadetinin dinî hayat için belki de en kritik fonksiyonu burada ortaya çıkmaktadır. Deyim yerindeyse hac ibadeti, o güne kadar atıl kalan dinî motivasyonları da devreye sokarak, bireyin dinî hayatına topyekün bir dinamizm kazandırmaktadır. Zira göreceli olarak kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içinde icra edilen hac ibadetinin köklü bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesi ancak bu şekilde mümkün olmaktadır.

Hacda yapılan ve müstecab olacağına yönelik kuvvetli dinî referanslar bulunan dualarla ilgili olarak ankete açık uçlu bir şekilde yerleştirilen soruya verilen cevaplara bakıldığında, en çok tekrar edilen duaların dünyalık şeylerden çok manevî gelişim ve Allah'a yakınlaşma içermesi ise dinî gelişim açısından son derece önemlidir. Buna göre örneklem grubundan hacda en çok tekrar edilen dualardan bazıları sırasıyla şöyledir: Günahların bağışlanması ve affedilme, âhîret mutluluğu, Allah'ın rızasını kazanmak, bağışlanmak, peygambere layık bir ümmet olabilmek, Hz. peygamberin şefaatine nail olmak, Allaha iyi bir kul olmak, cennete girmek, bir daha ziyaret edebilmek, güzel bir son ve imanlı ölüm, hem ahreti hem dünyayı kazanmak, aile ve çocuklar, bütün Müslümanlar, diğer Müslümanların da buraları görmesi, çocuklarının Allah'a daha iyi bir kul olması, daha fazla ibadet edebilmek, hacılığı korumak, ülke huzuru, arkadaş, dost ve akrabalar, borçluların borçlarını ödemesi, haccın kabul olması, duaların kabul olması, birlik ve beraberlik, cehennemden azat edilmek, bir daha günah işlememek, Kudüs'te yaşayan Müslümanlar, hastaların iyileşmesi, sokaktaki insanlar...

Haccın Etki ve Fonksiyonları

Hac ibadeti büyük bir değişim ve dönüşüm potansiyeli taşısa da, başta niyet olmak üzere bireyin o anki dinî gelişim ve adanmışlık düzeyi, kendisini bu ibadete motive eden faktörler ve onun hacdan beklentilerine göre birey üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte diğer ibadetlere kıyasla hac ibadetinin kendi içinde barındırmış olduğu çeşitlilik, farklı insanların çeşitli ilgi, istek ve beklentilerine daha çok cevap verme potansiyeli taşımaktadır. Örneğin bazı insanlar şeytan taşlamadan daha fazla etkilenirken, diğer bazıları için Arafat vakfesi üst düzey bir dönüşümün başlangıcı olabilmektedir. Bazı insanlar için günde beş vakit yönelmiş oldukları Kâ'be'ye bu kadar yakın olmak önemli bir duygusal coşkunluğa neden olabildiği gibi, bazıları için ise Hz. Peygamberin ilk vahye muhatap olduğu Hıra mağarası duygusal bir şok yaratabilmektedir. Bu haliyle hac ibadeti bir tür olumlu dinî motivasyonlar seti özelliği taşıırken, birden çok motivin bir araya gelerek mümin üzerinde şok etkisi yaratması ve onu köklü bir dönüşümün eşine taşınması da sık rastlanan olaylardan birisidir.

Aynı zamanda bir hicret tecrübesi olan hac, insanın Allah'a yolculuğu olarak da tanımlanmaktadır. Hac, ademoğullarının yaratılış fel-

sefesinin sembolik bir göstergesi, bu felsefenin somutlaşmış bir şeklidir. Zira Allah'tan gelen insan geri dönmüş ona doğru yol almaktadır. İrmaktaki bir su damlasının denize doğru yol alması gibi. Denize ulaşmadan asla rahatlamayacak olan su damlası, ırmak yavaş da aksa hızla da aksa her geçen gün ona yaklaşmaktadır. Denize ulaştınca dinginleşmekte ve kendini güvende hissetmektedir. Zira artık bu küçük damla yoktur. O, denizle bütünleşmiş, umman olmuştur. Kâ'be'nin Allah'ın evi olarak güvenliğinin ilâhî olarak teminat altına alınmış olması, insanda yaratılıştan gelen güven ihtiyacının en üst düzeyde ancak dinde ve Allah'a yaklaşmakla karşılanabileceğine işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Zira "... *"Biz Beyt'i insanlara sevap kazanılacak bir toplantı ve güven yeri yaptık."*¹ *O'na giren güvene erer."*² âyetlerinde Kâ'be, insanların güven içerisinde, her türlü korkudan emin bir şekilde toplanabildikleri bir mekân olarak tanımlanmaktadır.

Psikolog E. Erikson, insanın dünyaya geldiği andan itibaren (0/1-1.5 yaş) karşılaşmış olduğu ilk krizin güvenlik krizi olduğunu, annesinin veya temel bakıcısının ona yaptığı muamelelere göre bu çekirdek krizi başarılı bir şekilde çözümlenemeyen çocukların kişilik gelişiminin baştan yara aldığını öne sürer. Erikson'a benzer bir şekilde, psikoloji tarihinde ihtiyaçlar hiyerarşisiyle meşhur olan Maslow da ihtiyaçlar hiyerarşisinin başına güvenlik ihtiyacıyla yakın ilişkili olan fizyolojik ihtiyaçları koymuş, ikinci sıraya ile doğrudan güvenlik ihtiyacını yerleştirmiştir. Günümüz medeni toplumları da halkının güvenliğini ön plana almış, bunun için önemli harcamalar yapmaktadır. Ancak birey ne kadar müreffeh ve üst düzey güvenlik donanımlarına sahip olan bir toplumda yaşarsa da, geleceğin beraberinde getirdiği belirsizlik insandaki bu güvenlik ihtiyacına önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durumda bireyin kendini Allah'a yakın hissetmesinin sağlamış olduğu güvenlik hissi, başka hiçbir faktörün yerine getiremeyeceği bir duygu olmakla birlikte, inanan bireyler hacda deyim yerindeyse kendilerini Allah'ın koynunda hissetmektedir. Çağımızın en yaygın hastalıklarının başında kaygı ve stres olduğu düşünülürse, dinî inanç ve hac gibi dinî pratiklerin, sağlamış olduğu güven, dinginlik ve huzur ile bu hastalıkların ciddi alternatifleri olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim bazı psikiyatrlar, özellikle yoğun stres ve kalabalıklar içinde kendini yalnız hisseden hastalarına hac ve umreyi tavsiye etmektedir.

¹ el-Bakara, 2/13.

² Âl-i İmrân, 3/97.

Hac ibadeti aynı zamanda bir tür seyahat olarak çoğu insan için ilk defa yurtlarından çıkmayı beraberinde getirmekte ve bir ayrılık tecrübesi yaratarak bireyi kendi beni üzerinde daha çok düşünmeye yönlendirmektedir. Diğer taraftan milyonlarca kişinin iştiraki ile icra edilen hac ibadeti, tüm İslâm coğrafyasını kucaklayacak şekilde bir birlik şuurunun oluşturulması gereğini hatırlatan ve buna zemin hazırlayan bir ibadettir. Farklı bir coğrafya ve ortamın görülmesi, yeni insanlarla tanışılması, yeni tecrübeleri de beraberinde getirerek kişisel gelişim için önemli katkılar sağlayabilmektedir. Ancak hac ibadeti her ne kadar dünya Müslümanlarının bir tür kongresi olarak düşünülse de, günümüzde özellikle dil problemleri ve hac ibadetinin kendi içindeki bir takım zorluklar nedeniyle, değişik milletlerden insanlarla tanışma, sorunları paylaşma ve gelecek için programlar yapma konusunda fazla fonksiyonel olmadığını da kabul etmek gerekir. Buna rağmen hac, Müslüman milletlerin birliğini sembolize etmesi açısından psikolojik bir öneme de sahiptir. Zira bu birliğin yaşanarak hissedilmesi, uzun zamandan beri Müslüman dünyanın içine düşmüş olduğu aşağılık kompleksinden kurtulmak için önemli bir psikolojik destek sunabilir. Zira Müslümanlar hacca bir ailenin ferdi, bir köy, kasaba veya şehrin sâkini, bir devletin vatandaşı olarak gitseler de, bir ümmetin ferdi olarak geri dönmektedirler.

Hacılar, hac ibadetinden önemli psikolojik kazanımlar yanında, sosyal kazanımlar da elde etmektedir. Konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz ankete katılan hacıların önemli bir kısmı (%87,1) “hac ibadetinin sosyal yönünün düşündüklerinden daha etkili olduğunu” tecrübe ettiklerini belirtmiş, bu durum özellikle bayan hacılarda daha ön plana çıkmıştır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan bayanların buldukları çevrenin dışına çok az çıkabilmeleri, hayatlarının çoğunu dar bir çerçevede geçirmeleri onların farkında olmadan dünyalarını küçültmektedir. Hac tecrübesi kadınların mekân algılarını bir anda muazzam bir şekilde genişletmekte, ailenin üç beş kişilik dar kalıbını kırarak, onlarda çok büyük bir ailenin özgür ferdi olma duygusunu geliştirmektedir. Benzer şekilde hac ibadeti sayesinde yeni arkadaşlıklar kurulması, yeni dostluklar tesis edilmesi de sık rastlanan bir olgu olarak aynı fonksiyonu icra etmektedir. Bu bağlamda kültürümüze özgü iki önemli arkadaşlık çeşidi bulunmaktadır: Her ikisinin de anıları ömür boyu bitmeyen asker ve hac arkadaşlığı.

Meşekkatli bir ibadet olan hac ibadeti, oluşturmuş olduğu duygusal atmosfer ve öncelemiş olduğu Allah rızasıyla, mümin bireyde sabır, hoşgörü, anlayış, fedakârlık, öfke kontrolü gibi önemli erdemlerin gelişmesine de ciddi katkılar sağlamaktadır. Dindarların ibadet için bir araya gelmeleri, onlarda dikkatlerin bir noktaya çevrilmesi ve aynı harekete geçirici güç için gönüllerinin açılmasını sağlamaktadır. Cemaat hâlinde insanların sezgi gücü artmakta, duyguları şiddetlenmekte, iradeleri daha önce olmadığı kadar harekete geçebilmektedir.

İhramın kefeni andırması ve onun içine giren bireyin kendisini kefen giymiş gibi hissetmesi, ölüm psikolojisi açısından da önemlidir. Bu yönüyle hac, aynı zamanda bir tür ölüm tecrübesidir. Ölüm psikolojisiyle ilgili yapılan çalışmalar, ölümden kaçmak yerine ona yakın olmak ve onunla ilgili deneyimler yaşamamanın, bireysel ölüm korkusu üzerinde önemli derecede yatıştırıcı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Özellikle toplumumuzda hacılara gösterilen ilgi ve alaka onlara ayrı bir kimlik ve saygınlık kazandırmakta, birey kazandığı bu yeni kimlikle, kendisini mutlu ve huzurlu hissetmektedir. Konuyla ilgili olarak gerçekleştirdiğimiz anket çalışmasına göre hac ibadetinin bireyler üzerinde gerçekleştiği dönüşümle ilgili olarak aşağıdaki sonuçlar ön plana çıkmıştır. Hacılar, özellikle ibadetlere devam konusunda hacdan öncekinden çok daha kesin bir inisiyatif sahibi olmuşlardır. Şöyle ki ankete katılan örneklem grubunun %92,3'ü bu ibadetten pozitif yönde oldukça etkilendiklerini belirtirken, %87,7'si hac dönüşü ibadetlerine daha fazla dikkat edeceğini, %74,8'i ölüme daha fazla hazırlanacağını, %74,2'si kul hakkına daha fazla riayet edeceğini, %72,9'u daha çok iyilik yapacağını, %65,8'i incittiği insanlarla arasını düzeltereğini, %61,9'u komşularıyla daha iyi geçineceğini, %54,2'si dünya malından elini eteğini çekeceğini belirtmiştir. Ayrıca örneklem grubunun hac öncesi nafile ibadetlere katılım düzeyi %38 iken bu oran hac dönüşü %46.5'e çıkmıştır.

Ankete katılan hacıların "hacca gidemeyenlerin en azından umreye gitmesi gerekir" şeklindeki kanaate hacdan sonra daha yüksek düzeyde katılmaları, kendilerinin hac atmosferinden yüksek düzeyde etkilendiklerini göstermesi yanında, bütün Müslümanların bu atmosferi yaşamaları konusundaki temennileri de diğer insanlar için geliştirmiş oldukları pozitif duyguları göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Hac ibadeti birçok yönden diğer ibadetlerden farklıdır. Çoğu insan için ömürde bir kez tecrübe edilmesi, diğer ibadetlere oranla daha meşakkatli ve uzun bir zaman alması, bizzat din koyucu tarafından kut-sanmış zaman ve mekânlarda gerçekleştirilmesi, aynı anda diğer ibadetleri de içinde barındırması hac ibadetini diğer ibadetlerden ayıran belli başlı özellikler olarak not edilebilir. Haccın bu ayırıcı özellikleri, ona özgü etki ve fonksiyonları da beraberinde getirmektedir. Bunların başında ise dinî hayat açısından son derece önemli olan köklü bir değişim ve dönüşümdür. Haccın köklü bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirmesi, sadece yukarıda sayılan ayırıcı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hac ibadetinin tetiklediği değişim ve dönüşüm, hac ibadetiindeki niyetin diğer ibadetlerden daha kat'i ve bireyin daha hac başlamadan kendini hazırlaması ve kendiliğinden bu moda girmesiyle daha kolay hale gelmektedir. Bir başka ifadeyle bu misyon hac ibadetine, bizzat onu icra edecek insanlar tarafından yüklenmektedir. Bu durumun toplumumuzda hac ibadetiyle ilgili olarak geliştirilen algıyla da yakın ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte hacılık, toplumumuzda dinin emirlerinden birini icra eden sıradan bir kimse değil, dinî hayat açısından belli bir kemal ve makama ulaşmış ve artık oradan inmemesi gereken bir unvan olarak algılanmaktadır. Buna göre haccın başlatmış olduğu ruhsal değişim ve dönüşümün takipçisi bizzat toplum olmakta ve psikolojik olarak başlayıp devam eden dönüşüm hareketi, sosyal faktörlerle desteklenmektedir. Bu yönüyle hac ibadeti, psikolojik yanı kadar sosyal boyutu da ön plana çıkan bir ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle son zamanlarda hac farızasını yerine getiren hacılardan sâdır olan ve yadırganan bazı davranışların sıklıkla tekrarlanması, hacılık makamının prestijine yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

İbadetlere motivasyon, dinî hayatın en temel problemlerinden birini oluşturmaktadır. Hac ibadeti ise gerek içsel gerekse dışsal motivasyonlar açısından önemli potansiyellere sahiptir. Zira hacda bireyin Allah'a yoğunlaşması için gerekli maddesel, biyolojik, mekânsal, zamansal, duygusal, düşünsel, fiziksel, sosyal, tarihsel (hatıralar) bütün faktörler en elverişli ortamı oluşturmaktadır. Belki de haccın diğer ibadetlerden temel farkı buradadır.

Hac psikolojisi, başta bireyi bu ibadete motive eden faktörler ve onun bu ibadetten beklentileri, o anki dinsel gelişmişlik düzeyi, bilişsel ve duygusal potansiyeli, hac esnasında karşılaşmış olduğu sorunlar ve bunlarla baş etme kapasitesi, sosyal ilişki potansiyeli, içinde yaşadığı toplumun hac ibadetine biçmiş olduğu değer ve ondan beklentileri vb. gibi faktörlerden etkilenmektedir.

Hac ibadeti dinî bir yükümlülük olmasına rağmen insanlar sadece dinî bir yükümlülüğü yerine getirmek için bu ibadete yönelmemektedirler. Hac çoğu insan için yeni ve daha iyi bir dinî hayatın başlangıcı olarak görülmekte ve çoğunlukla sonuç gerçekten de böyle olmaktadır. Bunun yanında hacca niyet eden insanların büyük çoğunluğu, hacda duaların müstecab olması yönündeki dinî referansları büyük bir fırsat olarak değerlendirmekte ve hac ibadetini geçmiş günahlardan bağışlanma ve arınma imkânı olarak görmektedir. Zira hacda yapılan duaların içeriğine bakıldığında, hacıların büyük çoğunluğunun geçmiş günahlarına tövbe edip af ve merhamet diledikleri görülmektedir.

Toplumumuzda yaygın olan yanlış kanaatlerden birisi de, bireysel olarak haccın zamanlaması konusunda yaşanmaktadır. Şöyle ki malî boyutu da olan hac ibadeti, onun için gerekli malî olgunluk gerçekleşince mükellef olunan bir ibadet olmasına rağmen, toplumumuzda genellikle yaşlılık döneminde icra edilmesi gereken bir ibadet olarak algılanmakta, bu ibadetten sonra deyim yerindeyse dünyadan el etek çekme gerekliliğine yönelik yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Halbuki bu ibadetin güçlü ve dönüştürücü etkisi daha çok genç ve orta yaş döneminde ortaya çıkabilecekken, bu durumun geciktirilmesi, haccın dinî gelişime sağlayacağı katkıyı önemli derecede sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda yine kültürümüzde hac yolcuğuna çıkışı etkileyen faktörlerden birisi de sosyal etkileşim ve toplumsal baskıdır. Ülkemizin çoğu yerinde hac için yeterli malî olgunluğa ve özellikle ileri bir yaşa ulaşan insanlar bu ibadet için teşvik edilmekte, hatta üstü kapalı bir sosyal baskıya maruz bırakılmaktadır.

Hacda, formel ibadetler ile informal ibadetler bütünleşmekte, diğer ibadetlere kıyasla insan hayatının nispeten uzun sayılabilecek bir kesiti salt ibadet içinde geçmektedir. Bu durum aslında dindarın hayatının geri kalanı için de bir model oluşturmakta, hac dönüşü örneğin

iki namaz arasındaki dünyasal eylemleri de Allah rızasına uygun bir şekilde geçirilmeye çalışılarak bütün bir ömrün ibadet şuuruyla yaşamasının yolu açılmaktadır. Aksi halde dindarların biri ibadet, diğeri de dünyasal (seküler) olmak üzere iki farklı hayatı olabilmekte, bu iki hayatı bütünleştiremedikleri müddetçe, aktif ibadetlerin dışında kalan sürelerde dinin ruhuna uygun olmayan davranışlara yönelip bir tür kişilik bölünmesi yaşayabilmektedirler.

Din psikolojisi açısından hac ibadetinden beklenen en büyük etki, bireyin dinî hayatına yeni bir ivme kazandırması, içsel dinî motivasyonunda bir artış meydana getirmesidir. Gerçekleştirdiğimiz tecrübî araştırmada çalışma yapılan örneklem grubunun hacca gitmeden önce ($\bar{X}=41,17$) ve hac ibadetini icra ettikten sonra ($\bar{X}=45,45$) içsel dinî motivasyon düzeyleri ölçülmüş, dönüşte yapılan ölçümün öncekinden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek skorlar ortaya koyduğu görülmüştür. Bununla birlikte hac dönüşü yapılan ankette hacılarda meydana gelen değişikliklerle ilgili olarak farz namazlara hassasiyet gösterme, haramlardan kaçınma, kendini dinî yönden huzurlu ve Allah'a yakın hissetme, ailesine ve çevresindekilere karşı duyarlı ve cömert davranma gibi hususlarda artış tespit edilmiştir. Ayrıca örneklem grubunun tamamına yakın bir kesimi, hac için yaptıkları harcamanın yaşadıkları tecrübeler karşısında hiçbir anlam ifade etmediğini, fırsat bulurlar ise tekrar aynı tecrübeleri yaşamak istediklerini belirtmişlerdir.

İnsan deneyimlerini “doruk” ve “plato” deneyimler olarak iki kategoride ele alan Maslow'a göre doruk deneyimler, herkesin zaman zaman yasayabileceği, kelimelerle anlatılması güç olan ilahî bir duygu yoğunludur. Doruk deneyim sırasında birey, en gerçek kimliğine bürünmekte, gerçek benliğine en yakın duruma gelmekte ve kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır. Plato deneyimler ise, sâkin yaşanan deneyimlerdir. Bu deneyimler doruk deneyimlerden daha sık meydana gelmektedir. Birey, bu deneyim içindeki bütünleştirici öğeyi istediğinde görebilmeyi başarabilmektedir. Bu deneyimler, tanık olunan, kabullenilen, bilişsel olarak mutluluk verici ve ne var ki alışılan deneyimler haline dönüşebilmektedir. Doruk deneyimler, çoğu kez, değişik anlamlarda bir tekrar doğuş olarak nitelendirilirken, daha az şiddetli yaşanan plato deneyimler ise çoğunlukla saf coşku ve mutlulukla yaşanan deneyimler olarak tavsif edilmektedir. Plato deneyimlerde gelip geçici, bir anlık farkındalık yaşanması oldukça olasıdır ve herhangi bir zaman,

herhangi bir yerde ve herhangi bir kişi tarafından yaşanabilmektedir. Diğer ibadetlere kıyasla daha uzun bir zaman alan ve her iki deneyim için de uygun bir ibadet olan hac ibadetinin diğer ibadetlerden belki de en karakteristik farkı, doruk deneyimler doğurmaya daha müsait olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Bakkal, Ali, "Hz. Ibrahim ve Hac", *1.Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*, Şurkav Yayınları, Şanlıurfa 1997.
- Bayrakdar, M., *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
- Bayyığıt, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara,1998.
- Carrel, Alex, *Dua*, Çev. M. Alper Yücetürk, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Certel, Hüseyin "Psikolojik Yaklaşımla Hac İbadeti", *Türk Yurdu*, LXXXIV, Ankara, 1994.
- Certel, Hüseyin "Hacda Strese Yol Açan Sebepler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, XII, İstanbul, 2003.
- el-Kardâvî, Yusuf *İbadet*, (Terc. H. Cemal), Çığır Yayınları. İstanbul, 1974.
- Erul, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004
- Harman, Ö. Faruk, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt:14, İstanbul, 1996.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- Hökelekli, Hayati, *İbadet*, İslâm Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 19, İstanbul, 1996.
- İkbal, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Çev. N. A. Asrar) Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- Kanar, Y. *İbadet*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1984.
- Karaca, Faruk, *Din Psikolojisi*, Eser Ofset Yayıncılık, Trabzon, 2011.
- Mustafa, İslâmoğlu, *Hac Risalesi*, (10. Baskı), Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Necip Fazıl Kısakürek, *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler*, Hâcegân Yayınevi, İstanbul, 2007.

Onay, Ahmet, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dinî Tutumları", *Sakarya*

Özel, Ahmet, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XIV, Ankara, 1996.

Özen, Şakir "Dib Mekke Hastanesi Psikiyatri Polikliniğine Başvuran Türk Haclılarının Sosyodemografik Özellikleri ve Psikiyatrik Sorunları", *Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Diyarbakır, 2008.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000.

Sayın, Esmâ, *Tasavvuf Kültüründe İbadetler "Hac Örneği"*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2010.

Şahin, Hacer, *Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Şen, Nuran, *Hac İbadetinin Psiko-Sosyal Yönden Değeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2003.

Şeriati, Ali, *Hacc*, ŞûraYayınları, İstanbul, 1991.

Tahsin Görgün, "Hac", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 14, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1996.

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 14, 2006.

Yüksel, Mehmet, *Nevzat Tarhan ile Haccın Psiko-Sosyal Boyutu Üzerine, Söyleşi*,

MÜZAKERE

Ali AYTEN*

Öncelikle haccın psiko-sosyal fonksiyonları konusundaki, zihin açıcı bu tebliğinden dolayı Sayın Prof. Dr. Faruk Karaca'ya teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Bu tebliğ, tarama metoduna dayalı bir araştırmaya dayanıyor olmasıyla da ayrıca bir takdir ve tebriği hak etmektedir. Tebliğ, ibadetleri **formel** ve **informel** olmak üzere ikiye ayırarak, hac ibadetinin de formel bir ibadet olduğuna işaret etmiştir. İbadetlerin dinî gelişim açısından önemi, “dinî gelişimin bütün yükünü ibadetler taşır” sözüyle ifade edilmiştir. Bireyi üst düzey dinî bilinç durumuna taşıyan ibadetler, bireydeki farkındalık düzeyini üst seviyeye çıkarmakta, bu da bireyin diğer hayat alanına tesir etmektedir. Hac da, üst düzey farkındalık oluşturan, bilinç dönüşümü yaşatan ibadetlerin başında gelmektedir.

Prof. Karaca, hac ibadetinde **mekân**, **zaman** ve **kitle psikolojisi** unsurlarının önemini yerli yerince ifade etmiştir. Hac ibadetinin dönüştürücü yönünde hac öncesi bireyin kendini hazırlama sürecinin belirleyici olduğu üzerinde durmuştur. Araştırma verilerine dayanarak, hacı adaylarının %90'ının hacca hayatlarını dönüştürecek bir fonksiyon atfettiklerini belirtmiştir. Bu durumu açıklarken, hac öncesi zihinsel hazır bulunuşluk (ki bu durum tebliğde de ifade edilmiş) ve hayat boyu yapılan ertelemelerin ve gelişim döneminin getirdiği özelliklerin (ki ülkemizden hacca gidenlerin ortalaması dikkate alındığında ortalama yaşın son yetişkinlik dönemine tekabül ettiği görülür. Ort. Yaş=56) etkisi de zikredilebilir. Buradan da anlaşıldığı üzere, tebliğde, hac ibadetinin inananın şuur ve duygu dünyasında yaptığı dönüştürücü etkinin mekân, zaman ve kitle psikolojisi gibi boyutları yanına “psikolojik hazır oluşluk” unsuru eklenmektedir. Bir sonraki aşamada ise bu dönüştürücü etkiye, hac ibadetinin diğer ibadetleri şamil “muhtevası” dâhil edilmektedir. Zira hac ibadeti, mali, fizikî ve rûhî yönler içermesiyle inananın tam bir teslimiyet sürecine işaret etmektedir. Bu yönüyle de

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

hac ibadeti teslimiyetin zirve noktasıdır. Burada üzerinde durulması gereken hususlardan biri de şu olabilir. Bireylerin hac esnasında yaşadıkları yoğunlaşma aslında bir tür kendilerine, kendi varoluşlarına dönüş tecrübesidir. “*kendini tanıyan rabbini tanır*” ilkesi gereği kendine yönelen birey rabbini daha iyi tanımakta ve kendisini ona yakın hissedebilmektedir.

Tebliğde, hac ibadeti esnasında bireylerin yoğunlaşmasını bozacak unsurların (çoluk-çocuk, eş-dost gibi dünyasal faktörler) en düşük düzeye ulaşabildiği söylenmektedir. Ancak burada pek çoğu orta yaş geçmiş, hayatında ilk defa ailesinden ayrılan yabancı bir yerde farklı bir kültürle ve farklı bir iklimle karşılaşan bireylerden oluşan hacı adaylarının bu durumunun, konsantrasyonu bozacak bir unsur olduğu hatırlanabilir.

Tebliğde hac ibadetinin, insanın bütün yönlerine hitap eden, ondaki bütün potansiyelleri harekete geçirebilecek özelliklere sahip olduğu ifade edilmiş ve hac esnasında bireyin yaşadığı *dinî duygulara*; üzüntü, korku, kaygı, saygı, sevgi, ümit, şükran, azamet şeklinde örnek verilmiştir. Burada belki de, duygusal dinî tecrübenin yoğunluğunu azaltan modern hayata dair imgelerin çokluğu ve bunların insan psikolojisi üzerindeki olumsuz etkileri, kişisel niteliklerden (yaş ortalaması, eğitim durumu, büyük bir çoğunluğun ilk defa ailesinden ayrılıyor veya yurt dışına çıkıyor olması), kültürel farklılıktan ve organizasyon aksamaları vb. pek çok sebeplerden kaynaklanabilecek kaygı ve memnuniyetsizlik gibi *insani duygular* da zikredilebilir.

Prof. Karaca, tebliğinde hacca niyet edip gerekli prosedürleri yerine getirdikten sonra hacca gideceği kesinleşen hacı adaylarıyla (79 kadın, 76 erkek toplam 155 kişi) birlikte tecrübî olarak (hac öncesi ve sonrası) gerçekleştirdiği çalışmasının sonuçlarına dayanarak bireylerin hacca gitme motivasyonları üzerinde durmaktadır. Tebliğin bu tür tecrübî bir çalışmaya dayanması önemini ve katkı değerini artırmaktadır.

Çalışmada elde edilen verilere göre, katılımcıların büyük çoğunluğu (%92’si) hacı bir arınma ve yeni bir başlangıç olarak gördüğünü belirtmiş, yine aynı oranlarda bekledikleri arınmayı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu araştırma devam ettirilerek hac dönüşünden uzun bir zamanın geçmesiyle bu dönüşümün ne derecede hayata yansıdığı da tespit edilebilir. Zira psikoloji verileri, ani duygusal dönüşümlerin kalıcı

olmayıp geçici değişimler olabildiğini işaret etmektedir. Haccın bu süreçte nerede durduğu da ayrıca araştırmaya değer bir durumdur.

Yine araştırmada, hac öncesi haccın dönüştürücü etkisine inanan hacı adaylarının oranı %80 iken, hac dönüşünde bu oranın %96.8'e çıktığı, dolayısıyla hacıların hac ibadetini beklediklerinden daha yüksek düzeyde dönüştürücü buldukları belirlenmiştir. Bu bulgular, ileride yapılacak bu tür çalışmalarda hac sonrası dinî hayatı yaşamaya ve dinî ilkelere sosyal hayatta uygulamaya yönelik soruların sorulmasının, bu değişimin somut olarak ifade edilmesi açısından yararlı olacağını da göstermektedir (Hacdan önce düzenli olarak namaz kılmıyordum, sonrasında kılmaya başladım. vb).

Verilere göre, örneklem grubunun büyük çoğunluğu hac ibadeti esnasında yoğun olarak Allah'ın rahmet ve merhametini (%92,3) hissetmiştir. Buna ilave olarak ibadet esnasında yoğun bir şekilde (%90,3) hissedilen diğer bir duygu da "Allah'ın azameti ve büyüklüğü"dür. Örneklem grubunun yarıdan fazlası (%54,2), hac ibadeti esnasında ruhsal derinliğe ulaştığını ifade etmiştir ki, bu durum hac psikolojisi açısından son derece önemlidir. Ayrıca hac dönüşü yapılan anket uygulamasında örneklem grubunun %92,3'ünün "*İbadetler içinde haccın düşündüklerinden daha önemli olduğunu anladıklarını*" ifade etmeleri de, hac ibadeti-nin dönüştürücü etkisinin beklenenden daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymasından önemlidir.

Tebliğ, haccın yoğun ve dönüştürücü etkilerinin haccın hemen akabinde daha üst düzeyde iken, zamanla doğal olarak bunlarda önemli gevşemeler meydana gelebileceğini belirtmektedir. Söz konusu duygusal dönüşümün ne kadar hayata yansıdığı uzun soluklu araştırılması "hac psikolojisiyle ilgili çalışacaklar" için önemle üzerinde durulması gereken bir konu gibi gözükmektedir. Ancak burada hac ibadeti-nin, bireyin olgunlaşma sürecinde bir basamak olduğu, kişi daha önceki hayatında bu sürece girmemiş ise bu tecrübenin çoğunlukla kişiye geçici bir değişim kazandırabileceği; hatta nadiren bireyin dinî anlayış ve algılayış biçimi açısından (riya ve rehavete kapılma) zararlı bile olabileceği de akla gelmektedir. Bütün bunların daha sonraki empirik çalışmalarda psiko-sosyal açıdan araştırılmasının ve aynı zamanda bireylerin bu olgunlaşma sürecine hazırlanmasının (hac eğitimi) gerekliliği de hatırlanmalıdır.

Prof. Karaca, haccın farklı yönlerinin insanlar üzerinde farklı etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Bazı bireyler şeytan taşlamadan; bazıları ise Arafat'ta yapılan vakfeden daha fazla etkilendiğini belirtmektedir.

Tebliğde, haccın günümüzde özellikle dil problemleri ve hac ibadetinin kendi içindeki bir takım zorluklar nedeniyle, değişik milletlerden insanlarla tanışma, sorunları paylaşma ve gelecek için programlar yapma konusunda fazla fonksiyonel olamadığı savunulmaktadır. Burada bu durum hacdaki amaçlardan biri midir? Sorusunun sorulabileceği akılda tutularak, bir dereceye kadar kabul edilebilir. Ancak Hz. Mevlana'nın ifadesiyle "aynı dili konuşanlar değil aynı duyguyu paylaşanlar" anlaşılabilir sözü gereği haccın Müslümanlar arasında dile ve kültürel farklılıklara rağmen "birliktelik şuuru" sunma fonksiyonu sağlayıp sağlamadığı özellikle araştırılmaya değer bir husus gibi durmaktadır. Ayrıca tanışma, sorun paylaşımı ve gelecek için program yapma, hacdeki ikincil bir netice olarak değerlendirilebilir.

Tebliğde, eğer yanlış anlamıyorsam, Müslümanlar arasında hac esnasında yaşanan birlik duygusunun, uzun zamandan beri Müslüman dünyanın içine düşmüş olduğu aşağılık kompleksinden kurtulmak için önemli bir psikolojik destek sunabileceği söylenerek, Adlerci bir görüş zikredilmektedir. Bu görüşe kısmen katılmakla birlikte, bu durumun tartışılabileceğini de belirtmek isterim.

Prof. Karaca'ya göre, meşakkatli bir ibadet olan hac ibadeti, oluşturmuş olduğu duygusal atmosfer ve öncelemiş olduğu Allah rızasıyla, mümin bireyde sabır, hoşgörü, anlayış, fedakârlık, öfke kontrolü gibi önemli erdemlerin gelişmesine de ciddi katkılar sağlamaktadır. Birey, hac esnasında hem dinî bir dönüşüm yaşarken hem de bu süreçte karşılaştığı zorluklara göğüs gererek ve sıkıntılarında ibadetin bir parçası olduğunun bilincine vararak, manevî olgunlaşmasını da ilerletmektedir.

Prof. Karaca, çalışmasında deneklere (hacı adaylarına) hem hac öncesi hacdan beklentilere dair hem de hac sonrası haccın etkilerine dair sorular sormuştur. Uzun soluklu bir çalışma olan bu araştırma bu yönüyle de ayrı bir önem taşımaktadır. Böylece haccın psiko-sosyal etkisine dair fikir edinmek mümkün olmuştur. Örneğin katılımcıların %87,7'si hac dönüşü ibadetlerine daha fazla dikkat edeceğini, %74,8'i ölüme daha fazla hazırlanacağını, %74,2'si kul hakkına daha fazla riayet edeceğini, %72,9'u daha çok iyilik yapacağını, %61,9'u komşularıyla

daha iyi geçineceğini, %54,2'si dünya malından elini eteğini çekeceğini belirtmiştir. Ayrıca örneklem grubunun hac öncesi nafile ibadetlere katılım düzeyi %38 iken bu oran hac dönüşü %46,5'e çıkmıştır. Ancak burada hatırlanması gereken iki husus vardır, birincisi hacca gitme yaşı (ort. 56) aslında bireylerin doğal olarak dindarlaşma yaşına, bir başka ifadeyle ertelenen dindarlaşma yaşına tekabül etmektedir. İkincisi bu değişimin davranışa yansımaları, ifade beyanını içeren sorulardan ziyade davranış değişimini ölçen sorularla daha sağlıklı olabilir. Bu araştırma, kanımca, bu yönüyle de gelecek araştırmalara yönelik yerinde bir yön-temsel hatırlatma da yapmaktadır.

Prof. Karaca'ya göre hac ibadeti, psikolojik yanı kadar sosyal boyutu da ön plana çıkan bir ibadettir. Ancak özellikle son zamanlarda hac farızasını yerine getiren hacılardan sâdir olan ve yadırganan bazı davranışların sıklıkla tekrarlanması, hacılık makamının prestijine yönelik önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Burada haccın, olgunlaşma sürecinde bir basamak olarak görülmeyip olgunlaşmayı, dönüşümü sağlayacak sihirli bir değnek olarak algılanma durumu mu söz konusudur? şeklinde bir soru da akla gelmektedir.

Prof. Karaca'ya göre, haccın güçlü ve dönüştürücü etkisi daha çok genç ve orta yaş döneminde ortaya çıkabilecekken, bu durumun geciktirilmesi, haccın dinî gelişime sağlayacağı katkıyı önemli derecede sınırlandırmaktadır. Sanırım yazarın da ifade ettiği gibi haccın gerçek manada dönüştürücü gücü üzerinde konuşmak için daha genç nüfus üzerinde yapılan araştırmalar üzerinde durmak gerekiyor. Ayrıca yine yazarın da bahsettiği bireylerin belli bir yaşa geldiklerinde toplum tarafından üstü kapalı uygulanan sosyal baskı, hac dönüşü de devam ettiği takdirde ve bu yaşlarda giden bireylerin daha çok hac öncesine kadar dinî hayata mesafeli olmaları- en azından hac sonrasına nispetle- hac sonrasında dış kaynaklı bir dinî yönelime sürükleyebilir mi sorusunu da akla getirmektedir? "İyimser mahalle beklentisi"nin "dış kaynaklı" bir dindarlık anlayışına sevk edebilme ihtimali ve bunun araştırılması, ileride yapılacak çalışmalarda ele alınabilecek bir konu gibi gözükmektedir.

Son olarak, Prof. Dr. Faruk Karaca'ya ait bu tebliğin gerek yaptığı önemli tespitler, gerekse sordurduğu ufuk açıcı sorularla hac psikolojisi çalışmalarına önemli bir katkı sağladığını belirtmek; emek ve katkısından ötürü kendisine tekrar teşekkür etmek istiyorum.

KUR'ÂN'DA HACCIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Murat SÜLÜN*

Hac sadece fertleri değil, ümmet-i Muhammed'i
diriltip kendine getirebilecek bir ibadettir.

Giriş

İslâmiyet; Allah katındaki tek/gerçek dinin en yeni ve en mütakâmil versiyonu; hac da, onun evrenselliğini ve sahte dinlerden bağımsızlığını gösteren bir *küllî ibadettir*¹. Sempozyumun “Bütün Yönleriyle Hac” şeklindeki başlığı da hac ibadetinin bu yönüne işaret etmektedir. Sempozyumda, haccin çeşitli yönleri ele alındığından, bu tebliğde sadece “Hac çerçevesinde Kur'ân'da neler var?” sorusuna cevap aranacaktır. Bir kavram ya da konunun “Kur'ân çerçevesinde” ele alınması, onun ana hatlarıyla ve temel umdeleriyle ele alınacağı anlamına gelir. İlgili hususun teferruatı Sünnetten ve Fikhî eserlerden alınmalıdır.

Haccın kavramsal çerçevesinde değerlendirilebilecek kelimelerden; (i) bir kısmı [*Kâ'be*², *Harem*³, *Beyt*⁴, *Beyt-i 'Atîk*⁵, *Beyt-i Harâm*⁶,

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Hac vazifesini ifa etmezden evvel Ebû Hanife, en üstün ibâretin hangisi olduğuna karar veremezken, haccedip de hacdaki özellik ve güzellikleri bizzat görünce bu ibâretin tüm ibâretlerin fevkinde olduğuna hükmetmiştir. (Bkz. Zemaşşerî; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.)

² el-Mâide 5/95, 97.

³ Kasas 28/57; Ankebut 29/67.

⁴ el-Bakara,, 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfal 8/35; Hac 22/26; Kureyş 106/3. Ev anlamına gelen *beyt* kelimesi Kâbe ile ilgili olduğunda genelde *beytullâh* şeklinde kullanılır. *Beytullâh* [Tanrı evi] Kur'ân'da yer almıyorsa da *beytiye* ve *el-beyt* kelimelerindeki izafet ve Lâm-ı tarif aynı manayı ifade eder. “Allah'ın evi” ifadesi –bunu hakikat olarak anlayanlar (!) olsa da- mecazdır. Bir şeyin Allah'a izafe edilmesi, şan-şeref ve önemini ifade etmekle kalmaz, o şeyin herkesin istifadesine açık olduğunu belirtir. *Nâkatullâh*, *ardu'llâh* gibi...

⁵ el-Hac 22/29.

⁶ el-Mâide 5/2, 97.

*Beyt-i Muharrem*⁷, *Mescid-i Harâm*⁸, *Makâm-ı İbrâhîm*⁹, *musallâ*¹⁰; *Safâ-Merve*¹¹, *'Arafât*¹², *Meş'ar-i Harâm*¹³, *Müzdelife*, *Mina*¹⁴; tamamı: *şe'airu'llâh*¹⁵] hac mekânlarıyla¹⁶; (ii) bir kısmı [*istitâ'at* ve *emniyet*¹⁷] haccın şartıyla; (iii) bir kısmı [*eş-şehru'l-harâm*¹⁸, *eşhur*^{un} *ma'lûmât*¹⁹, *eyyâm*ⁱⁿ *ma'dûdât*²⁰, *eyyâm*ⁱⁿ *ma'lûmât*²¹, *leyâl*ⁱⁿ *'aşr*²²] haccın vaktiyle; (iv) bir kısmı [*hacc*²³, *hacc-ı ekber*²⁴, *'umre*²⁵] gerçekleştirilen eylem ve ibadetle; (v) bir kısmı [*farâ*²⁶, *mensek*²⁷ (çğl. *menâsik*²⁸), *nüsük*²⁹;

⁷ İbrahim 14/37.

⁸ el-Bakara, 2/144, 149, 150, 191; Mâide 5/2; Enfal 8/34; Tevbe 9/7, 19, 28; İsrâ 17/1.

⁹ el-Bakara, 2/125.

¹⁰ el-Bakara, 2/125.

¹¹ el-Bakara, 2/158.

¹² el-Bakara, 2/198.

¹³ Müzdelife'deki Kuzah tepesi. Bkz. el-Bakara, 2/198.

¹⁴ Bu iki yer, Kur'an'da ismen değilse de işaretten geçmektedir. Bkz. el-Bakara, 198 ve 203'ün tefsirleri.

¹⁵ el-Bakara, 2/158; Mâide 5/2; Hac 22/32, 36.

¹⁶ *Hacer-i esved*'e dair Kur'anî bir içerik bulamadık.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/97. Tersinden bağlantılı bir kelime de *ihsârdır*; hac niyetiyle yerinden yurdundan ayrılan bir kişinin kuşatılarak engellenmesi... Bkz. el-Bakara, 2/196.

¹⁸ el-Bakara, 2/194 (2 kez), 217; Mâide 5/2, 97.

¹⁹ el-Bakara, 2/197. Mezhepler arasında ihtilâflı olmakla birlikte, Ebû Hanife'ye göre Şevval, Zilkâ'de ve Zilhicce'nin ilk 10 günü (Bkz. *el-Keşşâf*, ilgili âyet hk.).

²⁰ el-Bakara, 2/203. *Teşrik* günleri.

²¹ el-Hac 22/28. Malum günlerin hangi günler olduğu ihtilâflıdır; Ebû Hanife'ye göre Zilhicce'nin 10 günü, iki mümtaz talebesine göre ise kurban günleridir. Bkz. *Zemahşerî*; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

²² Fecr 89/2.

²³ el-Bakara, 2/158 (fiil olarak), 189, 196 (3 kez), 197 (3 kez); Âl-i İmrân 3/97 (masdar olarak); Tevbe 9/3.

²⁴ et-Tevbe 9/3. Umre de hac olarak nitelendirilebildiği için, Araplara ultimatom verilen normal hac günü anlatılırken karışıklığa yol açmamak için *hacc-ı ekber* tâbiri kullanılmıştır.

²⁵ el-Bakara, 2/158, 196 (2 kez). Ayrıca Tevbe 9/17-19.

²⁶ el-Bakara, 2/197.

²⁷ el-Hac 34, 67. Bkz. *Zemahşerî*, *el-Keşşâf*, Fecr 89/2 hk.

²⁸ el-Bakara, 2/128, 200.

²⁹ el-Bakara, 2/196; En'âm 6/162.

*ihrâm*³⁰, *vakfe*³¹, *ifâda*³², *halk - taksîr*³³, *kurban/lık (hedy - kalâid*³⁴), *tavâf*³⁵, *sa'y*³⁶, *zirkullâh*³⁷, *'ukûf*³⁸, *istiğfâr*³⁹, *kadâ*⁴⁰] haccın erkânıyla; (vi)

³⁰ *İhrâm* bu sıya ile Kur'ân'da kullanılmıyorsa da -ihramlı kişileri ifade etmek üzere- aynı kökten *hurum* kullanılmaktadır: Mâide 5/1, 95, 96. *Hurumât*: el-Bakara, 2/194; Hac 22/30.

³¹ Mahşer provası niteliği arz eden *vakfe*, haccın en temel olayı olmakla birlikte (الحج عرفه فمن أدرك عرفه فقد أدرك الحج hadisi), Kur'ân'da lâfzan değil, mefhumen/işareten geçmektedir (el-Bakara, 198-199). Çünkü Zemahşerî'nin de belirttiği gibi, Arafat'tan 'akma' eyleminin (*ifâda*) gerçekleşebilmesi, ancak *vakfeden* sonra mümkündür.

³² el-Bakara, 2/199.

³³ Saçların traş edilmesi; tamamen kazıtma ya da kısaltma şeklinde olabilir. el-Bakara, 2/196; Fetih 48/27.

³⁴ *Hedy*: Kâbe ve civarındaki insanlara hediye edilmek üzere getirilen/gönderilen; *kalâid* ise, Allah için kesileceğine işareten boyunlarına kolye takılarak süslenen koyun, keçi, sığır ve deve cinsi hayvanları ifade eder. *Hedy*: el-Bakara, 2/196 (2 kez), Mâide 5/2, 97. (*Kalâid*: Mâide 5/2, 97).

³⁵ *Tavâf* dolaşmak ve turlamak anlamına gelir; hac bağlamında varit olduğu iki âyette -fiil olarak- tefe'ul kalıbından (*tetavvuf*) kullanılırken (el-Bakara, 2/158; Hac 22/29), *tavâf* eylemini gerçekleştiren kimselerin anlatıldığı 2 âyette *tâifin* şeklinde sülâsiden kullanılmıştır (el-Bakara, 2/125; Hac 22/26). Bilindiği gibi, *tefe'ul* kalıbı, tekellûf ifade eder; buna göre *tetavvuf*; tavaf eyleminin bir anda değil, aşama aşama gerçekleştiğini ifade etmektedir.

³⁶ Kur'ân'da koşturma, çabalama anlamlarında sık sık kullanılan *sa'y* kökü, hac bağlamında bu lâfızla değil, "Safa-Merve'yi *tavaf* etmek" şeklinde geçmektedir: el-Bakara, 2/158. İslâmiyet'in doğuşundan sonra *hill* ehli Safa ile Merve arasında yapılan *sa'y* vecibesini, burada bulunan putlara karşı yapıldığı, dolayısıyla Câhiliye âdetlerinden olduğu ve hac menâsikine girmediği gerekçesiyle yerine getirmiyorlardı. Bunun üzerine, el-Bakara, 158 indi ve böylece *sa'y*in hac *menâsikinden* olduğu açıklanarak, bu hususta zihinlerde beliren şüpheler giderildi. (Abdülkerim Özeydın, *DİA*, "hac" md., XIV, 387)

³⁷ el-Bakara, 2/198 (2 kez); Hac 22/34, 36. Bu âyetlerdeki *zirkullâh*; *telbiye*, *tehlîl*, *tekbîr*, *hamd u senâ* ve çeşitli *duaları* da kapsar. Bkz. Zemahşerî, *age*, el-Bakara, 2/200 hk.

³⁸ *İtikâf* (el-Bakara, 2/187) ile aynı kökten gelen *'ukûf* (el-Bakara, 2/125); Beytullâh'tan başka bir şeye iltifat etmeden Allah karşısında el-pençe divan durmak; başından ayrılmamak demektir. Ayrıca Fetih 48/25. Aynı kelime Kur'ân'da Müşriklerin putları karşısındaki saygı duruşlarını tenkit ederken de kullanılmıştır (Bkz. Enbiya 21/52).

³⁹ el-Bakara, 2/199.

bir kısmı haccın ruhuyla [*ta'zīm*⁴¹, *takvâ*⁴²]; (vii) bir kısmı [*fidye* (*sıyam, sadaka, nüsük*)⁴³] hac kefaretları ile ilgili iken, (viii) bir kısmı da [*el-hâcc*⁴⁴, '*âkif* - *bâd*⁴⁵] hac -ve umre- yapan kişileri ifade etmektedir. (ix) Haccın ruhuna aykırı eylemleri ifade eden [*rafes*⁴⁶, *fusûk*⁴⁷, *cidâl*⁴⁸, hatalı *tevekkül*⁴⁹] kavramlarla, (x) Müşrik haccını ilgilendiren [*riyâ'*, *ilhâd*,

⁴⁰ el-Bakara, 2/200. *Kadâ* kelimesi bugün "vaktinde eda edilmeyen namaz vb. ibâretlerin sonradan yerine getirilmesi" şeklinde anlaşılıyorsa da, Kur'ân'da "kararlaştırılıp hükme bağlanan bir şeyin gerçekleştirilmesi" anlamında kullanılmaktadır (Ayrıca bkz. Nisa 4/103). el-Bakara, 200'de de hac *menâsikin*in tamamlanmasını ifade eder.

⁴¹ el-Hac 22/30, 32.

⁴² Sadece Hakk'a karşı değil, başta insanoğlu olmak üzere 'halk'a -hatta çevreye- karşı da saygılı, dikkatli, titiz ve nazik olmak. Bkz. el-Bakara, 2/197; el-Hac 22/32. Ayrıca el-A'raf 7/25.

⁴³ el-Bakara, 2/196.

⁴⁴ Tevbe 9/19.

⁴⁵ el-Hac 22/25. Başından ayrılmamak, sürekli onunla ilgilenmek anlamındaki *ukûf* kökünden gelen *âkif*; Kâbe ile iç içe olan, Mescid-i Haram'ın yanı başında yaşayan; *bâd* ise civar yerleşim birimlerinden gelen demektir. Hac çerçevesindeki ritüeller her iki grup için de eşit olarak vaz edilmiştir; ilk gruptakilerin ikinci gruptakilere karşı imtiyazı yoktur.

⁴⁶ el-Bakara, 2/197. *Rfs* kökü; insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafestir*, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir (İbn Faris, "rfs" md).

⁴⁷ el-Bakara, 2/197. *Fsk* kökü; "ilahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma"yı ifade eder. Bu taşmanın itikadî olanına *fisk*, ahlakî olanına *fusûk* (el-Bakara, 2/197, 282; Hucurat 49/7, 11) denmektedir.

⁴⁸ el-Bakara, 2/197. *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri bağlamında yer verilir. Hacdaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticarî faaliyetler esnasında hem hac *menâsikin*in ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

⁴⁹ el-Bakara, 2/197. *Hatalı tevekkül* kavramını; hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibâretinin ifası esnasında *iâşe* ve *ibâteyi* sağlayabilecek miktarda azık alarak insanlara yük olmama gereğinden (*tezvedûl!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki "Allah'tan sakının" emri de, -imanın temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet'te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkül*de aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmek gerektiğini hatırlatmaktadır.

sadd 'an sebîlillâh, fâhişe, zikru'l-âbâ' vb.] kavramlar⁵⁰ da konumuzu ilgilendirmektedir.

Bu kelimelerin⁵¹ geniş izahlarını Arap dili kaynaklarına ve *DİA* gibi ansiklopedilere havale ederek, burada hac ile alakalı Kur'ânî içeriği özetleyip birtakım sonuçlar çıkartacağız. Ama öncelikle şu 2 hususu belirtmek isteriz:

(i) Mekkî âyetlerde Müşrik haccına dair işaretler⁵² varsa da, hac konulu âyetler Medine döneminin sonlarında nazil olan Mâide, Hac ve -Kur'ân'ın nüzülü tüm Medine devrine yayılan en büyük sûresi olan-Bakara sûrelerinde yoğunlaşıyor... Kur'ân'da *hac* adını taşıyan bir sûre [22] bulunmakla birlikte, bu, insanı; “hacla alakalı her şeyin burada anlatıldığı” gibi bir vehme sürüklememelidir. Çünkü Kur'ân'ın kendine has bir sistematığı vardır ve sûre adları sûrelerin içeriğini yansıtmaz⁵³. 78 âyetlik Hac sûresindeki hac muhtevalı sadece 16 âyet (25-40. âyetler) bulunmaktadır⁵⁴. Bu pasajda, hac farîzasının nasıl başladığı anlatılmaktaysa da, esas konu Müşrik – Müslüman mücadelesidir; özellikle de kâfirlerin müminleri “Allah'ın evi”ne sokmamaları...

(ii) Hac ve bu çerçevedeki ritüeller Allah'ın Kur'ân'da re'sen/ip-tidâen emrettiği şeyler değildir; ancak Kur'ân Hazret-i İbrahim'den kaldığı anlaşılan bu ritüelleri *tanzim ederek*⁵⁵ sürdürmüştür. Çünkü Kâ'be

⁵⁰ Bunlar aşağıda ele alınacaktır.

⁵¹ Hac esnasında eda edilmeye devam eden namaz ibâreti çerçevesindeki *tekbîr, tesbîh, tefekkür, isti'âne, kıyâm, kırâat, rükû, secde, kunût, huşû*, ayrıca; *abdest, ezan/nidâ* gibi kavramlar konumuz dışındadır.

⁵² Örneği: el-A'raf 7/27-31; es-Sebe' 34/7-8; el-Mâ'ûn 109/4-7. İlk âyet Kâbe'yi çırılçıplak tavaf edenleri şiddetle kınayıp giyinmeye davet ederken, 2. âyet, hac için Mekke'ye gelenlere Müşriklerin Peygamber aleyhinde yaptıkları propagandayı konu almakta; 3. âyet ise Müşriklerin *riyâya*, yani gösteriş ve reklama dayalı sahte dindarlık algılarını gözler önüne sermektedir.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, *Kur'ân Kılavuzu, Mutlak Gerçeğin Sesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s.?

⁵⁴ 67. ve 78. âyetleri de dâhil edersek, sayı 18'e çıkar.

⁵⁵ Cahiliye haccının nasıl İslâmî hacca evrildiği Ali Akpınar tarafından işlenecektir. Bu husus Kur'ân'da “Daha evvel yanlış yolda iken size doğruyu gösteren Allah'ı zikredin” (el-Bakara, 2/198) buyrulurak, *hidayet - dalâlet* karşılığı ile anlatılmıştır.

ve Mescid-i Haram çerçevesindeki âyetler genelde “kendi varlığını ispat ve öteki ile mücadele” bağlamında geçmektedir. Yani hac, bir ibadet olmanın ötesinde, İslâm’ı sahte dinlerden ayıran temel bir şîardır.

I. İslâm Öncesinde Kâ’be

‘İnsanlar’ için kurulan ilk mabet Mekke’deki Kâ’be’dir; *âlemlere* [yani sadece belli bir ırka değil, tüm insanlığa] yol gösterici, bereketli yer...

Kâ’be’nin bugün herkese [*âlemlere*] yol gösterici olduğu aşikârsa da, “ilk mabet oluşu” ve “kendileri için vaz edildiği insanların (*en-nâs*) kimler olduğu” tartışmalıdır.

Nâs kelimesinin tüm insanları ifade ettiği kabul edildiğinde, Kâ’be; sadece Arabistan havzasında yaşayan insanların değil, sadece Ortadoğu, sadece Asya, sadece Avrasya, sadece eski dünya insanları için değil, yenedünya olarak bilinen kuzey ve güney Amerika insanları, yani İnkâ, Maya, Aztek vb. medeniyet mensupları için de ilk kurulan mabet olacaktır. Genel kabul böyle olmakla birlikte, Kur’ân’da *nâs* ve *insân* kelimelerinin *sadece* Arapları ifade etmek için kullanıldığı da vâkidir⁵⁶. Bu çerçevede, yukarıda sayılan beşerî toplulukların, özellikle de Yahudi ve Hıristiyanların kutsal metinlerinde Kâ’be ile ilgili bir içeriğin bulunmaması da düşündürücüdür.

DİA Kâ’be maddesinde Bakara 125-127 ve Hac 26-29’u meâlen verdikten sonra şöyle denmektedir:

“Bu âyetlerden Kâ’be’nin Hz. İbrahim’den önce de var olduğu, ancak yıkılıp, uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrahim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır. Fakat Hz. İbrahim’den önce kimin tarafından inşa edildiği hususunda Kur’ân’da herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte bazı kaynaklarda ilk yapanların Hz. Âdem yahut oğlu Şît, hatta onlardan daha önce melekler olduğuna dair birçoğu İsrâîliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır.”⁵⁷

DİA “hac” maddesinin “İslâm’da Hac” başlığı altında, - Müslümanların genel anlayışını yansıtan- şu ibareler görülmektedir:

⁵⁶ Örneği: Âl-i İmrân 3/173; Nisa 4/54; Fecr 89/15.

⁵⁷ Sadettin Ünal, “Kâbe” md., *DİA*, İstanbul: 2001, XXIV, 16.

“İslâmî kaynaklara göre, haccın Hazret-i Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bir kısmı İsrâîliyyâta dayanan bazı rivayetlere göre, Kâ'be'yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hazret-i Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hazret-i Havva ile buluşup, kendisine Beytullâh'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir (Hamidullah, [“İslâm'da Hac”, çev. M. Akif Aydın, *İTED*, VII/1-4, 1984], s. 123-127). Hazret-i Şit'in peygamberliği sırasında onardığı Kâ'be, Nuh tufanının arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmış ve nihayet Hazret-i İbrahim ile oğlu İsmail tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşa edilmiştir. ‘Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beyt'in temellerini yükseltirken...’ (el-Bakara 2/127) mealindeki âyet bu inşaata işaret etmektedir.”⁵⁸

Bakara 127'de Hazret-i İbrahim ve İsmail'in “Kâ'be'nin kaideleri”ni yükseltmeleri söz konusu edilmekle birlikte bu, daha evvel var olan bir binanın [yani ilk Kâ'be'nin kalıntısının] kaideleri şeklinde anlaşılmalıdır. Çok daha evvel yaşanan olayları *nüzûl* anındaki mevcut durumdan ve algılardan hareketle anlatmak, Kur'ân'da sık sık başvuru alan bir üsluptur ve müstakil bir tez çalışması yapılabilecek kadar önemlidir. Hazret-i Âdem'in yaratılışı karşısında meleklerin geliştirdikleri “*Biz Seni, daima hamd ile tenzih ve takdis ederken, yeryüzünde bozuculuk yapacak, kan dökecek birini mi meydana getiriyorsun?!*”⁵⁹ mealindeki itiraz da böyledir. Meleklerin itirazı; insanların –özellikle de kendilerinden söz edilen Yahudilerin- *nüzûl* devrinde herkesçe aşikâr olan malum kan dökücülük ve bozuculuklarından hareketle verilmektedir... Henüz *varlık* sahnesindeki yerini almamış bir ‘şey’in özelliklerinin melekler tarafın-

⁵⁸ Abdülkerim Özaydın, *DİA*, “hac” md., XIV, 386. Türkiye'nin uluslar arası alanda yüz akı sayılabilecek *DİA*'nın Kâbe maddesinde “Kâbe'nin Hazret-i İbrahim'den evvelki varlığı”na ait “İsrâîliyyât kaynaklı, mübalağa ve efsane unsurlarıyla süslü” iddialar, hac maddesinde “İslâmî kaynaklara göre, haccın Hazret-i Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır” diye nitelendirilen ‘bilgi’lere dönüşmüştür. Kâbe'nin yüceliği ile alâkalı bir *İsrâîliyyât*tan nasıl bahsedilebileceği sorunu da düşündürücüdür. Çünkü *İsrâîliyyât* kavramı, Yahudi ve Hıristiyanlara ait algıları konu alır. Allah – evren ilişkisine, varlık ve bilgi felsefesine dair bu algılarda İslâmiyet'in kıblesini övecek bir iddianın bulunabileceğini düşünmek saflık olur.

⁵⁹ el-Bakara, 2/30.

dan bilinmesi nasıl düşünülebilir?! İşte aynı ilginçlik, Hazret-i İbrahim'in duasında da görülmektedir. Henüz ortada Mekke diye -bırakın 'şehr'i- bir 'şey' bile yokken, Hazret-i İbrahim, "Bu şehri emin kıl" demekte ve Arapların gerçek birer dindar olması yönünde dua etmektedir. Nitekim "Senin kutsal evinin yanında" derken de, kendisinin yaptığı evi kastettiği anlaşılmaktadır; ancak *nüzûl* devrindeki mevcut al-ğıya göre...

Kur'ân'da belirtildiği gibi- Kâ'be Hazret-i İbrahim tarafından inşa edildiğise ve insanları buraya davet eden Hazret-i İbrahim ise, Kâ'be'nin "insanlar için kurulan ilk mabet oluşu" da "Bölge insanı için kurulan ilk mabet olduğu" şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü insanoğlu daha yerleşik hayata geçmeden yaklaşık on bin yıl önce -yani Hazret-i İbrahim'den binlerce! yıl evvel- görkemli, sağlam, güzel, estetik tapınaklar yapmaya başlamış bulunuyordu⁶⁰. "Arz'ın altını üstüne getiren ve orayı Araplardan daha fazla imar eden nice milletin helâki"nin söz konusu edildiği Rum 9'da da buna işaret edildiği anlaşılıyor.

Sonuç olarak; Mevdudî'nin⁶¹ de belirttiği gibi Kâ'be'nin "ilk mabet oluşu"nu konu alan Âl-i İmrân 96'da, kıblenin Kâ'be'ye çevrilmesine yönelik itirazlar bir kez daha reddedilmektedir. Buradaki kıyaslama, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir mabetle Kâ'be arasında değil, Kâ'be'den 1350 yıl sonra Hazret-i Süleyman tarafından inşa edilen⁶² Mes-cid-i Aksâ ile Kâ'be arasındadır. Aynı mukayese Âl-i İmrân 65-68'de;

⁶⁰ Bkz. "Dünyada ilk inşa edilen yer bir tapınaktı" <http://www.ntvmsnbc.com/id/25252733/> [Şanlıurfa'ya yaklaşık 20 kilometre mesafedeki (Göbeklitepe) bu arkeolojik alanı, 1997 yılından itibaren Klaus Schmidt başkanlığında Türk ve Alman arkeologlardan oluşan bir bilim heyeti kazıyor./Bilimsel kazılarda ortaya çıkarılan eser ve objeler uygarlık tarihi adına şimdiye kadar bildiğimiz tüm bilgileri tekrar gözden geçirmemize neden oluyor./Göbeklitepe insanoğlunun tarım ve hayvancılık bilgisinden yoksun, çanak-çömlek yapmayı bilmediği ve sadece avcı-toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde, günümüzden tam 12.000 yıl önce inşa edilmiş./Yeryüzündeki bu ilk tapınak, bir başka ifadeyle, İngiltere'deki Stonehenge anıtlarından veya Mısır Piramitleri'nden çok daha öncesine ait./Göbeklitepe şaşırtıcı ve gizem dolu buluntularla İlk Çağ Tarihi hakkında bugüne dek ortaya konulmuş sayısız teori ve bilimsel yaklaşımı yeniden ele almamıza yol açıyor.]

⁶¹ Bkz. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İstanbul: İnsan Yy., I, 281.

⁶² Bkz. *Ahd-i Atik*, I. Kırallar, 6/1; 8/29-30.

yine Hazret-i İbrahim bağlamında bu kez İslâmiyet'le Yahudilik ve Hıristiyanlık arasında yapılmıştır⁶³.

II. Kutsal Mekânın Kutsal Zamanda Ziyaret Edilmesi

Hacc: 'kutsal mekân'ın 'kutsal vakit'te belli ritüeller dâhilinde⁶⁴ bir 'bayram' havasında ziyaret edilmesidir. Bu tarifte, kutsal mekân, kutsal zaman ve bayram kavramları dikkat çekmektedir.

1. Hac Mekânı [Neden Kâ'be Haccediliyor?]

Sadece Müslümanların değil, Yahudi ve Hıristiyanların da manevî atası olan Hazret-i İbrahim'in 'kıyam yeri'ni [yani Makâm-ı İbrahim'i] içerisinde barındıran, girenin güvende olduğu, *âlemlere* kılavuz olan bu kutlu mekânın önemi böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Nitekim Kur'ân'ın Kâ'be ile alâkalı en dikkat çekici pasajları *kible* bağlamındakilerdir. Bakara sûresinin 89, 105 ve 114. âyetlerinden itibaren İslâmiyet'in "Allah katında her dem geçerli tek dinin gerçek temsilcisi olduğu" şeklinde özetlenebileceği hatırlatılarak, Müslümanların Ehl-i Kitap'tan; onların kiblesinden vs. ayrışmaları gerekçeleriyle birlikte anlatılır. Herkesin yöneldiği bir *kiblesinin* olduğu, Müslümanların da artık -Tevrat'a göre yöneldikleri Kudüs'ten vazgeçerek- Kâ'be'ye dönecekleri hatırlatılır. Çünkü doğu da Allah'ındır, batı da... Nereye dönülürse dönülsün Allah'ın 'yüzü' oradadır. 'İyi'lik; yüzünü sağa - sola dönmekle gerçekleştirilen, şekil ve merasimle kazanılıveren bir paye değildir...⁶⁵

2/124. (*Kible neden Kâ'be'ye çevrildi, açıklayalım:*) Hani, Rabbi, İbrahim'i birtakım kelimelerle snamış; o da bunları tamamlamıştı... "Seni

⁶³ "Ey Ehl-i Kitap! Tevrat ve İncil kendisinden sonra indirilmişken, niçin İbrahim hakkında münakaşa ediyorsunuz ki?! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?! Siz öyle kimselersiniz ki, haydi, bilginiz olan şeyler üzerinde münakaşa ediyorsunuz! Peki, bilginiz olmayan bir şey üzerinde niçin münakaşa ediyorsunuz? Siz bilmezsiniz, Allah bilir. (Bakınız:) İbrahim; ne Yahudiydi ne de Hıristiyanı, fakat (Allah'a) teslimiyet göstermiş samimi bir muvahhitti... (Hâ...) Müşriklerden de değildi. İbrahim'e en yakın olanlar; şüphesiz, ona uyanlardır, yani şu Peygamber ve iman edenler... Allah da mü'minlerin velîsidir." (Âl-i İmrân 3/65-68)

⁶⁴ İhram yasaklarına riayet, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, Şeytan taşlama, traş olma, kurban, tavaf ve sa'y.

⁶⁵ Bkz. el-Bakara, 2/104-105, 143-150, 177.

insanlara önder kılacağım” buyurmuş; o; “Soyumdan da mı?” deyince, “Benim ahdimde zâlimler nail olamaz!” buyurmuştu. 125. Hani, Biz bu Ev’i (Kâ’be’yi) insanlar için toplantı yeri ve güven kaynağı kıldığımız. (İnsanlara) “İbrahim’in makamından namazgâh edinin.” (derken) İbrahim ile İsmail’e de; “Tavaf edenler, onun başından ayrılmayanlar, rükû ve secde edenler için Ev’imi temiz tutun.” diye ahit vermiştik. 126. Hani, İbrahim; “Ya Rabbi! Burayı güvenli bir belde kıl ve halkını; yani Allah’a ve ‘Son Gün’e iman edenleri, çeşitli mahsullerle rızıklandır.” demişti de Allah: “Nankörce inkâr edeni kısa bir süre yaşatıp daha sonra Ateş azabına sürüklerim...” buyurmuştu. Ne kötü dönüş yeri! 127. Hani İbrahim, İsmail’le birlikte (Kâ’be’nin) temelleri(ni) yükseltiyor ve şöyle diyordu: “Ya Rabbi! Bizden kabul buyur. Sensin çünkü gerçekten işiten; ‘mutlak ilim sahibi’. 128. Ya Rabbi! Bizi Sana teslim olan iki kişi kıl; ikimizin soyundan da Sana teslim olan kimseler çıkar; ibadet usulümüzü bize göster ve tövbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin tövbeleri daima kabul eden, merhametli. 129. Ya Rabbi! Onların arasında, Senin âyetlerini onlara okuyacak; onlara kitabı ve hikmeti³⁶ öğretip* onları arındıracak bir peygamber gönder. Yalnızca Sensin çünkü ‘mutlak izzet ve hikmet sahibi’.” 130. Bu durumda, kendini bilmezlerden başka kim İbrahim’in dininden yüz çevirir?! Gerçek şu ki; dünyada onu seçmiştik; Âhirette de şüphesiz sâlihlerdendir o... 131. Hani, Rabbi ona; “Teslimiyet göster (İslâm ol)” buyurduğu zaman; “Âlemlerin Rabbi’ne teslimiyet gösterdim” demişti. 132. İbrahim de bunu oğullarına emretti Yakup da... “Evlâtlarım! Allah sizin için bu dini (‘islâm’ı) seçti; siz de ne yapıp edin, (Allah’a) teslimiyet göstermiş olarak can verin!” 133. (Ey Ehl-i Kitap!) Yoksa Yakub’a ölüm geldiğinde siz görgü tanığı mıydınız? Hani, o, oğullarına: “Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?” demiş; onlar da: “Senin tanrına ve atalarının; yani İbrahim ve İshak’ın tanrısına -tek tanrı olarak- kulluk edeceğiz. Biz teslimiyeti yalnızca O’na gösteren kimseleriz!” demişlerdi. 134. Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların yaptıkları kendilerine, sizin yaptıklarınız da size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes’ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz. 135. “Yahudi -ya da Hristiyan- olun ki hidayete eresiniz.” dediler. De ki: Hayır, biz samimi bir muvahhit olan İbrahim’in dinine uyarız -ki o, müşriklerden de değildi.- 136. Deyin ki; “Biz; Allah’a, bize indirilmiş olana, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilmiş olanlara; Musa’ya ve İsa’ya verilenlere, peygamberlere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz sadece O’na teslimiyet gösteren kimseleriz.” 137. Şayet onlar da sizin iman ettiklerinizin aynısına iman ederlerse, elbette doğru yolu bulmuş olurlar. Ama

yüz çevirirlerse, bilsinler ki aylık çıkarana (siz değil) kendileridir!.. (Çünkü o peygamberlerin yolundan giden, onlar değil sizlersiniz.) Onlara karşı sana Allah yetecektir. O'dur işiten; 'mutlak ilim sahibi'. 138. Haydi Allah'ın boyasına Allah'ın!.. Boyası Allah'tan daha güzel olan var mı?! Biz yalnızca O'na kulluk eden kimseleriz. 139. De ki: O hem bizim hem de sizin Rabbiniz olduğu halde Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz?! Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz size aittir. Biz tamamen O'na bağlıyız (şirksiz ve teslissiz). 140. De ki: Yoksa siz; "İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve oğulları Yahudi -ya da Hıristiyan- idiler" mi diyorsunuz? Siz mi daha bilgilisiniz yoksa Allah mı? Allah tarafından uhdesine tevdi edilen bir tanıklığı gizleyenden daha zâlimi var mıdır? Sizin yaptıklarınızdan Allah gafîl değildir! 141. Bunlar bir ümmetti; geldi, geçti... Onların işlediği kendilerine, sizin işledikleriniz de size aittir. Onların yapıp ettiklerinden siz mes'ul (olmadığınız gibi, bir artı değer de kazanacak) değilsiniz.

Bakara sûresinde Yahudiler bağlamında ihtar edilen bu gerçek, Âl-i İmrân 96-97'de de Hıristiyanlar bağlamında tekrar edilir.

2. Haccın Vakti ya da Kutsal Zaman Kavramı

9/37. Nesî⁶⁶ nankörce inkâr edenlerin şaşırtıldığı katmerli bir küfürden ibârettir. Allah'ın haram kıldığıнын sayısını tutturabilmek için bunu bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar ve Allah'ın haram kıldığını (güya) helâl yapmış oluyorlar. Amellerindeki kötülük kendilerine cazip gösterildi. Oysa inkârcı nankör bir kavmi Allah doğru yola getirmez. (Tevbe 9/37)

2/189. Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için, özelikle de hac için birer vakit ölçüsüdür. Evlere arka taraflarından girmeniz 'iyi'lik değildir. 'İyi'lik; ancak müttakî olan(ın yaptığı)dır. Evlere kapılarından girin (Astronomi uzmanına sorulacak soruyu Peygambere sormayın!); Allah'tan sakının ki, felâha eresiniz. (...) 197. Hac bilinen aylar(da)dır...

⁶⁶ Hac mevsimini ticarî açıdan daha kârlı bir zamana denk getirmek amacıyla haram bir ayın haramlığını bir başka aya erteleme. Müşrikler, haccı her yıl bahar mevsimine denk düşürmek için iki veya üç yılda bir tekrarlanan nesî ile ayların yerlerini değiştirdiklerinden törenler, asıl zamanı olan Zilhicce yerine başka aylarda yapılır, ancak 24 yılda bir gerçek Zilhicce'ye rastlardı. (Özaydın, DÎA, "hac" md., XIV, 387)

“Hac bilinen aylar(da)dır.” (2/197) ifadesi, âyetin nazil olduğu dönemlerde hac ibadetinin; hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle birkaç ayı bulduğu şeklinde anlaşılmalıdır; birkaç ayda BİRKAÇ ADET hac yapılabileceği şeklinde değil...

3. Kutsallığa Farklı Bir Bakış

1. *Yemin ederim incire, zeytine, 2. Sina dağına 3. ve şu güvenli şehre ki...* (Tîn 95/1-3)

91. *Ben şu şehrin Rabbinden başkasına kulluk etmemekle memurum... ki burayı harem kılan O'dur ve her şey O'na aittir.* (Neml 27/91)

57. (Müşrikler): “*Seninle beraber biz de bu yola girecek olursak, yelimizden-yurdumuzdan sökülüp atılırız (Civar kabileler nezdindeki prestijimiz bu putlara bağlı)!..*” dediler... *Katımızdan bir nasip olarak her şeyin mahsulünün (yani sıra, çeşitli ticarî metaların) toplandığı güvenilir bir hareme onları Biz yerleştirmedik mi?.. Ama çoğu bilmez!* (Kasas 28/57)

67. *Peki, çevrelerinden insanlar zorla kapılıp götürülürken, (kendileri için) güvenli bir harem meydana getirdiğimizi görmediler mi?! Yoksa, bâtıla iman edip Allah'ın nimetini inkâr mı ediyorlar nankörce?!* (Ankebut 29/67)

1. *(O yağmacılık ortamında, diğer kabileler nezdinde) Kureyş'e ül-fet sağlandığı için; 2. yani, yaz ve kış yolculuklarını (güvenlik ve esenlik içinde) rahatça gerçekleştirebildikleri için, 3. bu Ev'in Rabbine kulluk et-sinler... 4. O ki; kendilerini açken doyurmuş, korkudan emin kılmıştır...* (Kureyş sûresi)

Nahl 112'de temsilen gösterildiği gibi, kutsal mekân: insanın barış ve huzur içerisinde karnını doyurabildiği, güven içinde kendisi olarak saygın biçimde yaşayabildiği yerdir⁶⁷. Nitekim Kur'ân sadece Mekke'yi değil, Kudüs ve çevresini de kutsal toprak (*arz-ı mukaddese*) sayarken, Hazret-i Peygamber de Medine'yi -hatta son zamanlarda Tâif-i harem

⁶⁷ Böyle bir yerde yaşayamayan Müslümanlara -sözgelimi Filistinlilere- düşen; kendilerini derleyip toparlayarak, zihin ve karakter eğitimini tamamlayabilecekleri özgür bir vatana hicret edip burada ilmî, fikrî, siyasî, ticarî ve iktisadî açılardan olgunlaştıktan sonra, birlik ve beraberlik içinde askerî mücadeleye girişmektir. İlahî murakabe altında yürütülen nebevî siyaset böyle idi...

ilan etmiş, kutsallaştırmıştır. İslâmiyette tek *harem* değil, çift harem (*haremeyn-i şerîfeyn*) söz konusudur... Demek ki, statik değil, dinamik bir kutsal mekân anlayışına sahibiz. Buna göre, Türkiye de benim için kutsaldır, mübarektir... Nitekim Kur'ân'da da dinamik bir *kutsal* anlayışı sergilenmektedir:

Kutsal Mekân:

1. Şu (güvenli) şehre yemin ederim ki...
2. -Gerçi sen orada her türlü saldırıya açıksın!- (Beled 90/1-2)

24. *Sizi onlara muzaffer kıldıktan sonra, Mekke'nin göbeğinde onların elini sizden, sizin elinizi de onlardan çeken O'dur... Yaptıklarınızı Allah görmektedir.* 25. *Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırıganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!.. Şayet 'tanımadığınız kadın-erkek birtakım müminleri farkına varmadan çiğneyip de kendi şanınıza kendinizin leke sürme' tehlikesi olmasaydı -ki böylece Allah dilediklerini rahmetine dâhil etti- evet, açıkça ayırt edilebilselerdi, nankörce inkâr edenlerine Biz öyle can yakıcı bir azapla azap ederdik ki!.. (Fetih 48/24-25)*

Kutsal Zaman:

2/190. Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Ancak haddi aşmayın; çünkü haddi aşanları Allah gerçekten sevmez. 191. Ve onları yakaladığınız yerde öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. (Hangi ayda olursa olsun, fark etmez. Çünkü) kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Ama onlar sizinle savaşmadıkça, Mescid-i Haram'da siz de onlarla savaşmayın. Ancak onlar sizinle savaşırlarsa, onları öldür(mekten çekinmey)in! İnkârcı nankörlerin cezası budur çünkü! 192. Eğer vazgeçerlerse, Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 193. Hiçbir kargaşa kalmayıp din Allah'ın oluncaya (yani Hakk'a dayalı hukuk sistemi oturuncaya) kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse, artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur. 194. Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler de karşılıklıdır; dolayısıyla size saldırana siz de aynı saldırı tarzıyla mukâ'bele edin. Allah'tan sakının ve Allah'ın müttakîlerle beraber olduğunu bilin. 195. Allah yolunda infak edin(; ordu hazırlığı konusunda üzerinize düşeni yapın); -kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın- ve 'ihsan' üzere hareket edin

(yani, bu işi en güzel şekilde yapın), ihsan üzere hareket edenleri Allah tabii ki sever. (...) 216. Hoşunuza gitmese de size savaş farz kılındı. Ama bakın, bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir; bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir. Siz bilmezsiniz, Allah bilir. 217. Sana haram aydan; onda savaşmaktan soruyorlar. De ki: Evet, onda savaşmak büyük bir günahdır... Ama Allah'ı nankörce inkâr etmek, O'nun yolundan ve Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoymak, halkını buradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Kargaşa, adam öldürmekten beterdir. Güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle 'aralıksız' savaşsınlar. Sizden her kim dininden döner de inkârcı bir nankör olarak ölürse, bunların amelleri dünyada da Âhirette de boşa gitmiştir. Bunlardır işte, Ateş'in sahipleri... Orada temelli kalacaklardır!

Yani, haram ayların saygınlığı, buna ancak herkes tarafından itibar edildiği takdirde geçerlidir. Dinamik kutsal zaman anlayışını aşağıdaki âyetlerde de görmekteyiz:

9/1. Antlaşma yaptığınız müşriklere Allah ve Rasûlünden son ihtar: 2. Yeryüzünde *dört ay* (daha) serbestçe dolaşın. Ama bilin ki, Allah'ı âciz bırakamazsınız; Allah, inkârcı nankörleri kesinlikle rezil-rüs-vay edecektir! (...) 5. Dokunulmazlıklarının devam ettiği *bu aylar* sona erince, o müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, sıkıştırın, bütün gözetleme yerlerine oturup onları gözetleyin. Eğer dönüş yaparlar; namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirlerse (yani, bu iki temel ilkeyi kabul ederlerse), yollarını açın. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. (...) 36. Şüphesiz, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah'ın kitabında ayların sayısı on ikidir; bunlardan dördü de 'haram'dır. Doğru hesap budur... O halde, bu (haram ayların saygınlığına halel getirerek o)nlarda nefsinize zulmetmeyin. Ama müşrikler nasıl (haram-helâl gözetmeden) topluca sizinle savaşıyorlarsa, siz de onlarla topluca savaşın. Ve bilin ki; Allah müttakilerle beraberdir.⁶⁸

III. MENÂSİK-İ HAC (HAC RİTÜELLERİ)

Her ümmetin -yerine getirdiği- bir ritüeli var!

6/161. De ki: Şüphesiz beni Rabbim dosdoğru bir yola iletmiştir; doğru, payidar bir dine; samimi bir muvahhit olan İbrahim'in dinine...

⁶⁸ et-Tevbe 9/1-5, 36.

ki o, müşriklerden de değildi. 162. De ki: Şüphesiz, benim dua ve yakarışım, kurban ettiğim hayvanlar, hayatım ve ölümüm tamamen Âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. 163. Hiçbir ortağı olmaksızın... Müslümanların ilki olarak ben bununla memurum.⁶⁹

22/67. Biz her ümmete, izledikleri bir ibadet usulü koymuşuzdur. Öyleyse, sakın bu hususta seninle çekişmesinler! Sen Rabbine davet etmeye bak. Şüphesiz, dosdoğru bir kılavuzluk üzerinde bulunuyorsun. 68. Seninle cedelleşirlerse, de ki: Sizin yaptıklarınızı en iyi, Allah bilmektedir! 69. Anlaşmazlığa düştüğünüz hususlarda, Allah Kıyamet günü aranızda hâkimlik edecektir. (...) 77. Ey iman edenler! Rükû edin, secdeye varın, (sadece) Rabbinize kulluk edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz. 78. Ve Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, (elçisine vahyettiği diriltici nefesi ile önce onu; onun vasıtasıyla da) sizi derleyip kendinize getirmiş ve bu dinde size hiçbir zorluk çıkarmamıştır. Tıpkı atanız İbrahim'in dininde olduğu gibi... Hem daha önce hem de bunda, sizi (kendisine kayıtsız-şartsız) 'teslimiyet gösteren'ler olarak adlandırmıştır ki Peygamber size, siz de insanlara model olasınız. O halde, (gerçek dindarlar olarak) namazı dosdoğru kılın, zekâtı veri(p benliğinizi arındırın) ve Allah'a sımsıkı tutunun. Çünkü 'mevlâ'nız O'dur (size sahip çıkar). Ne güzel Mevlâ! Ne güzel yardımcı!..⁷⁰

22/25. Evet, nankörce inkâr edenler ve Allah yolundan ve -yerli, taşralı bütün insanlar için ayrıcalıksız, tamamen eşit kıldığımız- Mescidi Haram'dan (insanları) alıkoyanlar... Her kim burada zâlimce hareket ederek (*hac menâsikini*) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız! 26. Hani, bu Ev'in yerini İbrahim'e hazırlamış (ve şöyle demiş)tik: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Ev'imî temiz tut." 27. "İnsanlara haccı ilan et de gerek yaya olarak gerekse -nice derin vadiler kat ederek gelen- zayıf, bitkin her türlü binit üzerinde sana gelsinler." 28. "Böylece, (haccın) kendilerine sağlayacağı faydalara şahit olsunlar ve kendilerine Allah'ın nasip ettiği kurbanlık hayvanları o malum günlerde keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Bunlardan hem kendiniz yiğîn hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun." 29. "Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedenî ilgili kısımlarını

⁶⁹ el-En'âm 6/161-162.

⁷⁰ el-Hacc 22/67-69, 77-78.

tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler.” 30. İşte böyle... Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır. Size (Mâide 3'te) okunanlar dışında bütün ehli hayvanlar size helâl kılınmıştır. Öyleyse, murdar putlardan uzak durun ve (gerek Allah hakkında gerekse hangi hayvanların etinin yenip yenmeyeceği hakkında) asılsız sözler(le yalan-yanlış hüküm vermek)ten kaçınınız. 31. Allah'a şirk koşmaksızın; samimi birer muvahhit olarak... Allah'a ortak koşan kişi de zaten; bir nevî gökten düşmekte ve kendisini kuşlar kapışmaktadır ya da rüzgâr kendisini uzak, ıssız bir yere savurmaktadır. 32. İşte böyle... Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır. 33. Bunlardan belli bir vakte kadar faydalanabilir (üzerlerine binebileceğiniz gibi, sütlerinden, kıllarından, yünlerinden de yararlanabilir)siniz; sonunda varacakları yer, o kadîm Ev'dir. 34. Kurban kesmeyi her ümmete meşru kıldık ki, Allah'ın kendilerine nasip ettiği hayvanları keserken (sadece) O'nun adını ansınlar. Sizin tanrınız, bir tek tanrıdır; o halde, sadece O'na teslim olun. Sen de mütevazı olanları müjdele. 35. Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir; bilhassa, başlarına gelenlere sabreden, namazı dosdoğru kılan kimselerdir; kendilerine Bizim nasip ettiğimiz şeylerden de infak ederler. 36. O iri cüsseli hayvanları sizin için Allah'ın simgelerinden kıldık; onlarda sizin için büyük bir hayır vardır. O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyecek hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin. Onları size böyle boyun eğdirdik ki şükredesiniz. 37. Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Bunları size O boyun eğdirdi ki, sizi hidayete erdirdiği için siz de (yalnızca) Allah'ı tekbir edesiniz. 39. Kendileri ile savaşılanlara -zulme uğradıkları için- (saldırganlarla savaşabilecekleri) bildirilmiştir. Allah elbette onlara yardım etmeye kadirdir. 40. Onlar ki, sırf “Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardı...⁷¹

2/196. Allah için haccı da umreyi de tamamlayın. Fakat alıkonulursanız, kolayınıza gelen bir hediye (kurban) gönderin. Hediye yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İcinizden her kim hasta olursa veya başında eziyet verici bir şey bulunursa, ona düşen; oruç, sadaka ya da kurbandan biri ile fidye vermektir. Emin olduğunuz vakitte; kim, hac zamanına kadar

⁷¹ el-Hacc 22/25-40.

umre ile faydalanmak isterse, kOlayına gelen bir kurban keser. Ama bula-mazsa, hac günlerinde üç; döndüğünüz vakit de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutar. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da oturmayanlar içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki; Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! 197. (Hazırlıklarıyla, yolculuğuyla ve nihaî merasimleriyle) hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun... 198. (Hacda ticarî faaliyette bulunarak) Rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan akın akın dağıldığınızda, Meş'ar-i Harâm'ın (yani, Müzdelife'deki Kuzah tepesinin) yanında Allah'ı zikredin. O, sizi doğru yola getirdiği gibi siz de O'nu zikredin. Çünkü daha önce siz de yanlış yoldakilerden idiniz. 199. Sonra, siz de insanların dağıldıkları yerden dağılın ve sizi bağışlaması için Allah'a dua edin. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 200. Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anıyla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki; "Ya Rabbi! Bize dünyada ver" derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. 201. Buna karşılık, "Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver. Ve bizi Ateş azabından koru" diyen insanlar da var. 202. İşte bunların, kazandıkları şeylerden nasipleri vardır. Allah hızlı hesap görür. 203. O sayılı (teşrik) günler(in)de Allah'ı anın. Takva üzere hareket edenler için; iki gün içinde acele ed(ip Minâ'dan gid)ene günah olmadığı gibi, (tekbirleri üçüncü güne bırakarak) geri kalana da günah yoktur. Allah'tan sakının ve bilin ki; kesinlikle O'na haşr edileceksiniz.⁷²

İhrâm:

5/1. Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin... (3. âyette) size okunacak olanlar dışında bütün hayvanlar -yalnız, ihramlı iken avlanmayı helâl görmemek şartıyla- size helâl kılınmıştır. Şüphesiz, Allah dilediğine hükmediyor. 2. Ey iman edenler! Allah'ın simgelerini, haram ayı, hediye kurbanlığı, gerdanlıklı hayvanları ve Rablerinden bir lütuf ve rıza talep ederek Beyt-i Harâm'a yönelenler(e ilişmey)i helâl saymayın. İhramdan çıkınca avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları için bir kavme duyduğunuz hınç, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada yardımlaşın; gûnahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve

⁷² el-Bakara 2/196-203.

Allah'tan sakının, çünkü Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir! (...) 94. Ey iman edenler! Allah; elinizin ve mızraklarınızın kolayca erişeceği bir av ile sizi mutlaka deneyecektir... ki; 'Bakalım, kim, gaip olduğu halde kendisinden korkuyor' ayırt etmiş olsun. Bundan sonra, her kim haddi aşarsa, can yakıcı bir azaptır onun hakkı!. 95. Ey iman edenler! Avı ihramlı iken öldürmeyin. İçinizden her kim bile bile onu öldürürse, cezası; öldürdüğü o hayvanın benzeri öyle bir ehli hayvandır ki, Kâ'be'ye ulaşmış bir hediye kurbanlık olmak üzere, buna içinizden iki âdil kişi hükmedecektir ya da düşkünün doyurma kefareti veya bunun dengi bir oruçtur. Ta ki, yaptığının cezasını tatsın! Allah geçmiştekileri affetmiştir, ancak her kim yine bu işe dönerse, Allah onu mutlaka cezalandırır. Allah 'mutlak izzet sahibi'dir, hak edenin cezasını mutlaka verir. 96. Denizde avlanmak ve onu yemek, siz ve gezginler için bir metâ olmak üzere helâldir. Buna mukabil, ihramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Haşr edileceğiniz Allah'tan sakının. 97. Allah; Kâ'be'yi, o haram evi insanlar için (maddî-manevî) bir kalkınma vesilesi ve güvenlik kaynağı kılmıştır. Keza, haram ayı, hediye kurbanı ve gerdanlıklılı kurbanı da... Bu da, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini; Allah'ın her şeyi bilmekte olduğunu bilesiniz diyerdir. 98. Bilin ki; Allah'ın hem cezalandırması şiddetlidir hem de gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir. 99. Rasûle düşen sadece iletmektir. Açıktan yaptıklarınızı da, gizlediklerinizi de Allah bilmektedir!⁷³

22/29. "Sonra; (tırnaklarını kısaltıp, bedeninin ilgili kısımlarını tıraş edip elbise giyerek) ihramdan çıksınlar, adaklarını yerine getirsinler ve bu kadim Ev'i tavaf etsinler."⁷⁴

48/27. Gerçek şu ki; Allah, rüyada Rasûlüne gösterdiklerinde sâdıktır: Evet, Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş etmiş, saç ve tırnaklarınızı kısaltmış olarak Allah'ın izniyle tam bir güven içinde gireceksiniz!⁷⁵

Hurumâtullâh:

22/30. Her kim Allah'ın saygın kıldıklarını ulu bilirse, kendisi için bu, Rabbi katında daha hayırlıdır.

⁷³ 5/94-99.

⁷⁴ el-Hacc 22/29.

⁷⁵ el-Fetih 48/27.

2/197. (...) Her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... Azığın en hayırlısı elbette takvadır. Ey vicdan sahipleri! Benden korkun...

Şe 'airullâh: 22/32. Kim Allah'ın simgelerini ulu bilirse, bu, şüphesiz kalplerin takvasındandır.

2/158. Safa ile Merve, şüphesiz Allah'ın *şiar*larındandır. Dolayısıyla, her kim hac veya umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret ederse, bu ikisini tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Kim gönüllü olarak iyilik yaparsa, Allah; iyilikleri asla karşılıksız bırakmaz, 'mutlak ilim sahibi'dir.

Kurbân: Hac uygulamalarından biri olan *kurbân*, başlı başına bir konu olup bir başka yazımızda –hac ile ilişkili olmaksızın- ele alınmıştır⁷⁶. Burada şuna değinmekle yetinelim: İlgili âyetlerde esas vurgulanan, hayvanların canının, Allah adına alınması ve O'nun için kesilmesidir. Hayvanlar zaten kesilmektedir! Önemli olan, Allah için kesilmeleridir. Bir hayvanın Allah için kesilmesi demek de, kanının Kâ'be'ye vs. sürülmesi, etinin de *sunak*larda çürütülmesi değildir; halkın istifadesine sunulmasıdır⁷⁷. Hac 22'de; “*Bunlardan hem kendiniz yiyin hem de sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.*” Hac 36 ve 38'de “*O halde, onları ön ayaklarını sıralı olarak yere basmış durumda keserken, Allah'ın adını anın; yanları üstüne düştükleri vakit de onlardan hem kendiniz yiyin hem de, kanaat edip istemeyene de hâlini arz edip isteyene de yedirin (...). Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; O'na sadece sizin takvanız ulaşır.*” buyrulurken buna dikkat çekilmiştir⁷⁸. [Kur'ân'da sahte dindarlık

⁷⁶ İslâmiyet'in öngördüğü *kurbân*; *iman*, *tevhit*, *ittikâ/takva*, *ihsân*, *birr* ve *tezkiye/zekât* gibi dinin en önemli ilkelerini bünyesinde barındırmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, “Kurbân Kelimesinin İlham Ettikleri” *Kur'ânî Hayat*, İstanbul 2009, 9, 21-27.

⁷⁷ Cahiliye devrinde tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. Arkasından İsâf'ın putunun (heykel) yanında kurbanlar kesilir, kanından Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü; kurban kesenler bu etlerden yemezlerdi (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

⁷⁸ Bkz. Zemahşerî; *el-Keşşâf*, Hac 22/28 hk.

(*idâ'atu's-salât*) anlayışı, gerek Müşrikler gerekse Ehl-i Kitap bağlamında tenkit konusu edilir; sık sık kullanılan *ikâmetu's-salât*⁷⁹ tâbirinin gerekçesi de budur.]

Özetle; haccın erkânıyla [*mensek* (çğl. *menâsik*), *nüsük*; *ihrâm*, *vakfe*, *halk - taksir*, *kurban/lık* (*hedy - kalâid*), *tavâf*, *sa'y*, *zikrullâh*, *'ukûf*, *istiğfâr*, *kadâ*] ve ruhuyla [*ta'zîm*, *takvâ*] alâkalı kelimeler, aslında makbul bir haccın sahip olması gereken unsurları da ifade etmektedir. Hakk'a saygı ve halka sevginin unutulduğu bir hac, merasimden öte gitmez! Bu sebeptendir ki, hacı kendisine, "Artık kemâle erdim, bağışlandım!" garantisi vermemeli; daimî istiğfâr halinde bulunması, Allah'ın kendisini bağışlamasını talep etmesi gerekmektedir.

İman, *tevhid*, *teslimiyet*, *ihlâs/samimiyet*, *ittiba/bağlılık*, *ibadet/kulluk* gibi en temel kavramlar hacda mündemiçtir/içkindir. Aslında kalbi bir eylem olan işbu manevî ruh ve atmosfer; *tehlîl*, *tekbîr*, *tahmîd*, *telbiye* ve *dualarda* açıkça dile getirilerek dışa vurulmakta; tüm insanlığa haykırılmaktadır:

*Buyur Allah'ım buyur!

Buyur! Yoktur Senin ortağın, buyur!

Hamdusenalar tamamen Sana aittir, nimetler Senden gelmektedir,

Her şeyin sahibi Sensin! Senin ortağın yoktur! (*Telbiye*)

*Allah'tan başka ilah yoktur! (*Tehlîl*)

*Hamdusenalar tamamen Allah'a aittir! (*Tahmîd*)

*Allah'tır tek büyük! Allah'tır tek büyük!

Allah'tan başka ilah yoktur! Allah'tır tek büyük!

Allah'tır tek büyük! Hamdusenalar da tamamen Allah'a aittir! (*Teşrîk tekbîri*)

⁷⁹ *İkâme-i salât* dinin emir-yasak ve tavsiyelerine karşı insanı daha duyarlı hâle getirir. Sözelimi mü'minlere; canlarını - başlarını ortaya koymalarını gerektiren *cihad* emri verilmeden önce, *ikâme-i salâta* devam etmeleri istenmiştir (Bkz. Nisa 4/77). *Salâtın* hakkıyla yerine getirilip getirilmediği (yani, gerçek dindarlık) resmî söylemlerle, şekli hareketlerle ve kuru iddialarla değil, ancak, birtakım sıfatların *salât* sahibinde (*musallî*) ne kadar bulunup bulunmadığı ile ölçülebilir. İşbu kuşatıcı yönü sebebiyledir ki, Kur'an'da *salâta* müstesna bir önem atfedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Murat Sülün, "Kur'an'da Salâtın (صلاة) Kavramsal Çerçevesi", *Namaz ve Cami*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 17-46.

Kalbî inanıştan kaynaklanan bu ikrarların, hacda her vesile ile tekrarlanması, şüphesiz, insanın “Hakk’a saygı – halka sevgi” ilkesine dayalı gerçek kulluğa ulaşma *azim* ve kararlılığını bileylemekte, *iman*, *tevekkül* ve *teslimiyetini* pekiştirmektedir. Hacda tamamen halis duygularla edilen dualar da, insanın medet umacağı tek varlığın, “yokluk tezgâhından nice varlar çıkartan” sebepler sebebi Hak Teâlâ olduğunun fiilî ikrarıdır...

İnsanın mutlak kudretle kuracağı sağlıklı ilişki Kur'ân'da tek kelimeyle; *zikrullâh* kavramıyla belirtilmiştir. Kendisine ait hiçbir mutlak özelliği başkasına atfetmeksizin Allah'ı hatırdan çıkartmama anlamına gelen *zikrullâh*, kurban vb. ibadetlerde⁸⁰ devam etmekle kalmaz; hac dışında da devam eder. Nitekim *namazın* iki temel fonksiyonundan biri *zikrullâhtır* ve bu daha büyüktür...⁸¹ Bu, *zikrullâhın*, belli vakitlerde ve belli sayılarda çekilen *tespih* ve *viridlerle* kalmayıp, bunlardan ibâret sanılmayıp, hayatın tamamına yayılması gerektiğini göstermektedir. Haccın en önemli kalbî amellerinden biri olan *zikrullâh*; -devamındaki ifadelerin⁸² de gösterdiği gibi- haccın *tamamen!* dünyevî, ticarî ve turistik bir olay gibi görülmesini engellemeye de yöneliktir.

IV. Haccın Ruhuna Aykırı Hususlar

Bu konu sadece Müşrik haccı [*telbiye*⁸³, *riyâ'*, *ilhâd*, *fâhişe*⁸⁴, *sadd* '*an sebîlillâh*, *atalara perestîş* (*zikru'l-âbâ*')] vb. kavramlar çerçevesinde

⁸⁰ Bkz. el-Hac 22/34, 36.

⁸¹ Bkz. Ankebut 29/47.

⁸² el-Bakara, 2/200-202 [Hac merasimlerinizi bitirince, atalarınızı andığımız gibi, hatta daha kuvvetli bir anısla Allah'ı zikredin. Öyle insanlar var ki; “Ya Rabbi! Bize dünyada ver” derler. Onların Âhirette nasibi yoktur. Buna karşılık, “Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, Âhirette de güzellik ver. Ve bizi Ateş azabından koru” diyen insanlar da var. İşte bunların, kazandıkları şeylerden nasipleri vardır. Allah hızlı hesap görür].

⁸³ Araplar *telbiye* esnasında “Buyur Allah'ım buyur; Senin ortağın yoktur!” dedikten sonra *إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ تَمَلِكُهُ وَمَا مَلَكَ* [Sadece bir ortağın var; o da onun sahip oldukları da yine Sana ait!] ibaresini ekliyordular.

⁸⁴ Cahiliye devrinde Araplar *humsa* mensup iseler [hac ve Kâbe ile ilgili imtiyazlara sahip Kureyş ve müttefiklerine *hums* deniliyordu] elbiseleriyle, *hille* mensup iseler -tavafî günah işledikleri elbiselerle yapmak istemediklerinden- eğer *humstan* birinin elbisesini ödünç olarak veya para ile alamazlarsa çıplak

değil, Müslümanlara yönelik emir ve yasaklar [*rafes, fusûk, cidâl, tezev-vüd*] çerçevesinde ele alınabilir.

1. Müslümanlara Yönelik Emir ve Yasaklar

2/197. Hac bilinen aylar(da)dır. O halde, her kim o aylarda kendisine haccı *farz* ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Her ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de (kutsal beldelerde başkalarına yük olmayıp) azık edinin... (Bakara 2/197)

Tamamı Bakara 197'de geçen *rafes, fusûk, cidâl* kavramlar haccı zedeleyen, onun ruhuna yakışmayan tutum ve davranışları ifade etmektedir:

(i) *Rfs* kökü; insanın açıkça dile getirmekten utandığı [cinsel içerikli] sözleri ifade eder; aslı, *nikâh* anlamına gelen *rafestir*, müstehcen içerikli konuşmalar *rafes* olarak nitelendirilir⁸⁵.

(ii) *Fsk* kökü; “ilahî emir-yasak sınırlarının dışına çıkma”yı ifade eder. Bu taşmanın itikadî olanına *fisk*, ahlâkî olanına *fusûk*⁸⁶ denmektedir; iman sahibine yakışmayan söz ve eylemler *fusûktur*.

(iii) *Cidâl*; tartışma, cebelleşme anlamına gelmektedir; Kur'ân'da genelde dilbaz Müşriklerin İslâmiyet aleyhindeki yanlış istidlal ve muhakemeleri bağlamında yer verilir. Hacdaki *cidâl yasağı*, hem kutsal topraklardaki ticarî faaliyetler esnasında hem hac *menâsikinin* ifası esnasında hem de seyahat esnasında yaşanan olumsuzlukların muhataplarıyla didişmemeyi, ağız dalaşına girmemeyi ifade eder.

(iv) *Hatalı tevekkül* kavramını Âl-i İmrân 96'daki *istitâ'at* şartından ve Bakara 197'deki hacca gidiş-dönüş yolculuğu ve hac ibadetinin ifası esnasında insanlara yük olmama, kendi *iâşe* ve *ibâtesini* sağlama gereğinden (*tezevedû!*) çıkartıyoruz. Bu emrin devamındaki “Allah'tan

tavaf ederlerdi. (...) Eğer *hill* mensubu, üzerindeki dışında sırf Kâbe'yi ziyaret sırasında kullanmak amacıyla daha önce giyilmemiş başka bir elbise getirmişse tavafını onunla yapar, sonra çıkarıp orada bırakır ve *lekâ* denilen bu elbiseye el sürülmez, çürümeye terk edilirdi. Temiz elbise bulamamış *hille* mensup kadınların da avret mahallerini elleriyle kapatarak çıplak katıldıkları tavaf bittikten sonra Safa ile Merve arasında sa'y yapılırdı. (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

⁸⁵ İbn Faris, “*rfs*” md.

⁸⁶ el-Bakara, 2/197, 282; Hucurat 49/7, 11.

sakının” emri de, *-imanın* temel direklerinden biri olarak- İslâmiyet’te son derece önemli bir yeri bulunan *tevekkül*de aşırıya gitmemek, bu güzelim kavramı tahrif etmemek gerektiğini hatırlatmaktadır. “Sakının” buyruğunun, *يا أولي الألباب* denerek iletilmesi ise hacıyı “akıllı ve vicdanlı” olmaya davet etmektedir.

(v) Hac esnasında ticaretle uğraşmak ise -nüzül devri Müslümanları tarafından ilk zamanlar kerih görüldüyse de- Kur'ân'da müsaade hatta teşvike mazhar olmuş bir husustur. Bakara 198 ve Tevbe 28'de işaret edildiği gibi, hacı elbette ticarî faaliyetlerde bulunacaktır; Kâ'be sadece manevî değil aynı zamanda maddî bir kazanç vesilesidir. Müslümanlar kendilerine hac bağlamında telkin edilen “Ya Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver ve bizleri ateş azabından koru” duasının da gösterdiği üzere, sadece entelektüel konularda değil, malî konularda da hacı fırsat bileceklerdir. Ancak işi tamamen dünyalık kazanca indirgemeyecek; âhret için de çalışacaklardır. Tıpkı sufilerin; “El kârda, gönül Yar'da” dedikleri gibi... Haccın ruhuna aykırı olan, Cahiliye Arapları gibi işi ticarete dökmektir⁸⁷.

(vi) Haccın ruhuna aykırı gözükten bir eylem de, *atalara perestîş* (*zikru'l-âbâ'*) etmektir⁸⁸. Çeşitli kabilelere mensup Arapların; şiiir şöenleri vb. edebî mahfillerde kendi atalarının iyilik/güzellik ve kahramanlıklarını yâd etmelerine Bakara 200'de tarizde bulunularak, atalardan ziyade Allah'ı yad etmek, O'nu hatırlamak gerektiği ihtar edilmektedir. Bu ihtarla atalarla övünmenin pek de iyi bir şey olmadığı ihsas edilmekle birlikte bu uygulamanın, haccın ruhuna ilk 4 maddedekiler kadar aykırıymış gibi değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinden emin

⁸⁷ Hacı adayları, hac mevsiminin başlatıldığı ayın ilk günü ihramlı olarak Ukâz panayırına, yirmi gece burada kaldıktan ve alışveriş yaptıktan sonra Mecenne panayırına ve on gece de burada kaldıktan sonra, arkasından gelen ayın hilâli ile birlikte Zülmeçâz panayırına giderler ve burada sekiz gece kalıp terviye günü Zülmeçâz'dan ayrılarak arefe günü Arafat'a çıkarlardı. (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

⁸⁸ Mina'da yerine getirilmesi gereken, üç gün müddetle şeytan taşlama ve ayrıca kurban kesme menâsiki tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenlenir, şiirler okunur ve kabileler atalarıyla övünürlerdi. (Özaydın, *DİA*, “*hac*” md., XIV, 387)

değiliz. Sadece şu kadarını belirtelim ki, “varlıkla, evlât ve atalarla övünmek ve çoğaltma yarışı” (*tefâhur* ve *tekâsür*) başka âyetlerde⁸⁹ tenkit edilmektedir.

2. Müşriklerin Hac Çerçevesinde Kınanan Tutum ve Davranışları

Aşağıdaki âyetler, Müşriklerin sahte dindarlıkları ve yanlış ibadet algıları hakkında fikir vermektedir:

14/35-40. Hani, İbrahim demişti ki: “Ya Rabbi! Şu şehri⁹⁰ güvenli kıl; beni de ‘oğul’larımı da putlara tapmaktan uzak tut. Ya Rabbi! Çünkü bu ‘tanrıça’lar insanlardan birçoğunu tamamen yoldan çıkarmış! Artık bana uyan bendendir; bana karşı gelen kimse için de şüphesiz Sen bağışlayıcısın, merhametlisin. Ya Rabbi! Ben, neslimin bir kısmını Senin kutsal evinin yanında çorak bir vadiye yerleştirdim; (*sözde değil, özde gerçek birer dindar olsunlar diye* ya Rabbi! Sen de insanların gönüllerini onlara meylettir, onları çeşitli meyvelerle rızıklandır. Belki şükrederler. (...) Ya Rabbi! Beni gerçek bir dindar kıl; neslimden gelenlerden de (dini ve dindarlığı şekle, merasime indirgemeyen gerçek dindarlar getir). Duamı kabul buyur ya Rabbi!”⁹¹

35. Bunların Beyt’in yanındaki *duaları* ıslık çalıp el çırpılmaktan başka bir şey değildir. Öyleyse tadın azabı, ettiğiniz inkâra karşılık!⁹²

27. Ey Âdem’in oğulları! Şeytan, ana ve babanızı -ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak- Cennet’ten çıkardığı gibi, sakın sizi de ayartmasın. Şüphesiz, o ve o kabîl varlıklar sizin kendilerini görmediğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz, Biz şeytanları iman etmeyenlerin velîleri yaptık. 28. Bunlar yüz kızartıcı bir şey yaptıklarında: “Biz (*Kâ’be’yi çıplak tavaf ediyorsak* sebebi şu:) atalarımızı bunun üzerinde bulduk; bize bunu Allah emretti” dediler. De ki: Yüz kızartıcı bir şeyi Allah emretmez. Bilginize konu olmayan (asılsız) şeyler mi uyduruyorsunuz Allah adına?! 29. De ki: Benim Rabbim adaleti emreder. Secde ettiğiniz her yerde yüzlerinizi O’na doğru yöneltin. Ve dini tamamen kendisine has kılarak O’na dua edin. İlkin sizi nasıl O yarattıysa,

⁸⁹ el-Hadid 57/20 ve et-Tekâsür 102/1.

⁹⁰ Henüz ortada “şehir namına hiçbir şey” yokken bu ifadenin kullanılması ilginçtir. el-Bakara, 125-127’de de benzer bir durum söz konusudur.

⁹¹ İbrahim 14/35-40.

⁹² el-Enfal 8/35.

yine O'na döndürüleceksiniz. (...) 31. Ey Âdem'in oğulları! Secde ettiğiniz her yerde güzel elbiselerinizi üzerinize alın. Ayrıca, yiyin-için ama israf etmeyin. Şüphesiz O, israf edenleri sevmez. 32. De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve tertemiz-hoş rızıkları kim haram kılabilir?!⁹³

Allah'ın evlerinden insanlar men edilemez; kamuya açık bu kutsal yerlerde edebe ve mürüvete aykırı hareketler sergilenemeyeceği gibi, o mutlak kudret karşısında kendini hiçe saymanın adı olan kulluğun ve temeli "Hakk'a saygı ve halka şefkat" olan dindarlığın ruhuna aykırı birtakım davranışlar da ibadetmiş gibi değerlendirilemez. "Peki, Müslümanlar Kâ'be'yi ele geçirdiklerinde Müşrikleri neden Kâ'be'ye sokmadılar? Haremeyn'e sadece Müşrikler değil, Ehl-i Kitap kâfirleri de neden hâlâ girememektedir?" sorusunun ilk şıkkı Kur'ân'da; Müşriklerin, inanç, hurafe, tutum ve davranışlarıyla yani, manen, ruhen ve zihnen birer pislik (*neces*) olmalarıyla açıklanmaktadır:

9/28. Ey iman edenler! Müşrikler şüphesiz 'pislik'tir. Onun için, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. (Hac, umre vb. amaçlarla Mekke'ye gelemeyecekleri için) fakir kalmaktan korkarsanız, Allah -dilerse- yakında kendi lütfu ile sizi zenginleştirir. Allah gerçekten 'mutlak ilim ve hikmet sahibi'dir⁹⁴.

Statükonun tamamen bir kazanç kapısı haline getirdiği Kâ'be çerçevesindeki batıl uygulamaları ve sahte dindarlık gösterilerini engellemek için, Müşrikler Mescid-i Haram'a yaklaştırılmayacaktır... Peki, Yahudi ve Hıristiyanlar? Bunların Kâ'be'ye karşı zaten herhangi bir alâka ve meyilleri, emel ve talepleri olmadığı için bu hususta Kur'ânî bir içerik de bulunmamaktadır.

İlhâda gelince... Bu kavram hk. farklı görüşler bulunmaktadır⁹⁵. Hac 25'te geçen bu ifadenin, "hac çerçevesindeki ritüeller yerli – taşralı herkes için eşit olarak vaz edilmiştir" hükmünün peşinden geldiğine dikkat edilirse, meal şöyle olmaktadır: "Her kim burada zâlimce hareket ederek (*hac menâsikini*) eğip bük(er; birtakım merasimleri kendi lehine

⁹³ el-A'râf 7/27-29.

⁹⁴ et-Tevbe 9/28. Krş. el-Mâide 5/2. "Ey iman edenler! (...) Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydukları için bir kavme duyduğunuz hınc, sizi haddi aşmaya sürüklemesin. Siz, iyilik ve takvada yardımlaşın; günahta ve saldırganlıkta yardımlaşmayın ve Allah'tan sakının, çünkü Allah'ın cezalandırması gerçekten şiddetlidir!"

⁹⁵ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, Hac 22/25 hk.

yontarak uygulat)mak isterse, ona can yakıcı bir azap tattırırız!” Taşralılar tek tip elbise giyerken, daha rahat giyinebilmek gibi... Taşralılar Arafat'ta vakfe yaparken, Müzdelife'de kalmak gibi⁹⁶...

Allah'ın evine götürülen -haccın ruhundan uzak- 'hizmet'ler insana bir değer katmaz:

9/18. Allah'ın mescitlerinin bakımını ancak; Allah'a ve 'Son Gün'e iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler üstlenebilir. İşte bunların, doğru yolda gidenlerden olmaları umulur. 19. (Ey müşrikler!) Siz; hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ın bakımını üstlenmeyi, Allah'a ve 'Son Gün'e iman ederek Allah yolunda cihad eden (Hz. Ali gibi bir) kişi(nin yaptıkları) ile bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değillerdir. Zâlim bir kavmi Allah doğru yola getirmez. 20. İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında derece bakımından elbette daha büyüktürler... ki felaha erecekler de bunlardır. 21. Rableri onları, kendinden bir rahmet ve rıza ile; içinde kalıcı nimetlerin bulunduğu kendilerine ait cennetlerle müjdeler. 22. Hem de ebediyen kalıcı oldukları halde... Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır.⁹⁷

8/34. Kendileri Mescid-i Haram'a ehil olmadıkları halde (müminleri) ondan men ederlerken, ne özellikleri varmış ki bunların, Allah onlara azap etmeyecekmiş?! O'na ehil olanlar sadece müttakîlerdir. Ama bunların çoğu bilmez. (Enfal 8/35)

48/25. Onlar; nankörce inkâr edip de (inatçılık ve saldırganlıkları yüzünden) sizin Mescid-i Haram'ı ziyaret etmenizi, bekletilen kurbanlıkların(ızın) da yerlerine ulaşmasını engelleyenlerdir!..⁹⁸

⁹⁶ Arefe günü *hill*den olanlar, yani Kureyş ve müttelikleri dışındaki kabileler Arafat'ta, **hums** sınıfından olanlar ise Harem bölgesi içindeki Nemîre'de hazır bulunurlar ve güneş ufka yaklaşınca kadar buralarda kalıp sonra Müzdelife'ye akın ederlerdi. (Özaydın, *DİA*, "hac" md., XIV, 387)

⁹⁷ et-Tevbe 9/18-22.

⁹⁸ el-Fetih 48/25.

Sonuç Olarak...

S1. Kur'ân'da haccın kavramsal çerçevesi; *hacc* ile aynı semantik sahayı paylaşan şu kelimelerden oluşmaktadır: *Hacc-ı ekber*, 'umre, *istitâ't*, *îlâf*, *emn u emân* (güvenlik), *harâm/harem*, *ihrâm*, *menâsik*, *şe'air*, *kible*, *Kâ'be/Beytullâh*, *Beyt-i 'Atik*, *Mescid-i Harâm*, 'Arafât, *Meş'ar-i Harâm*, *Safâ*, *Merve*, *Makâm-ı İbrâhîm*, *tavaf*, *sa'y*, *zîkr* ve *istiğ-fâr*, *hedy*, *kalâid*, *halk*, *taksîr*.

S2. Kur'ân'da Kâ'be her şeyden evvel Müslümanların *kiblesidir*; bütün gözler ve gönüller buraya yönelecek, yürekler onun etrafında atacaktır. Çünkü burası; insanlar için bir toplantı yeri (*mesâbe*), güven kaynağı (*emn*), yol gösterici (*huden*), bereketli (*mübârek*), maddî-manevî kalkınma (*kıyâm*) vesilesidir.

S3. Kur'ân'da hac tamamen taabbudî bir yaklaşımla ele alınmamıştır; her ibadet gibi onun da çeşitli hikmetleri vardır; o da insanlara çeşitli kazanımlar sunmaktadır. Ezcümle⁹⁹;

1) İlahî varlıkla temas kurma... İlahî varlık aslında her yerde hükümler olmakla birlikte, mabet, türbe, dergâh vb. *zîkrullah* ortamlarında ve kutsal yerlerde daha fazla hissedilmektedir. Nitekim insanlar Kâ'be'de, yüceler yücesi olarak kabul ettiği Allah'ın "kapı"sına yüz sü-rüp, O'ndan bağışlanma dileyip, yepyeni bir hayata yönelme (tövbe/inâbe) iradesi göstermektedir.

2) Allah'a saygı, O'nun simgelerine ve yasaklarına saygı (*şe'air* ve *hurumâta ta'zîm*) şeklinde tecellî etmekte; bu da insanın gerçek bir mü-min olduğunu göstermektedir.

3) Hacc edilen yerin *kible* oluşu,

4) İhrâm ruhu¹⁰⁰ kutsal mekânlarda bırakılmayıp, haccın dışına yani normal hayata taşınabildiği takdirde, kişi "ölmeden evvel öle-bilme" mertebesine ulaşacak ve sadece hevaî arzu ve alışkanlıklarını terk etmekle kalmayıp, sevdiklerini [idol, izm] neden sevdiğini, nefret ettiklerinden de neden nefret ettiğini bilerek ilahî rızaya uygun biçimde davranabilecektir.

⁹⁹ Aşağıdaki maddeler müstakil çalışmaların konusu olacak kadar geniş mev-zulardır. Ancak amaç sadece bir çerçeve çizmek olduğundan tafsilita girmeyeceğiz.

¹⁰⁰ Dikkatli/hassas bir hayat, çevreye saygı.

5) Haccın çok kalabalık ortamlarda ifa ediliyor olması nezaket, hoşgörü ve *îsâr* gibi teorik ahlâk bilgilerini bilfiil yaşanmasını sağlamaktadır; hac menâsikinin bunlardan yoksun ifa edildiği takdirde, ilâhî rızadan ziyade ilâhî hışma vesile olabileceği unutulmamalıdır. Nitekim Safa tepesinden Kâ'be avlusunda açılan kapının alınlığına şu âyetler yazılarak bu hususa dikkat çekilmiştir:

3/133. Rabbinizin bağışlamasına ve genişliği göklerle yer kadar olan öyle bir Cennet'e koşun ki o, müttakîler için hazırlanmıştır: 134. Onlar ki; bollukta da darlıkta da infak ederler... -Hele o öfkelerini yenenler ve insanların kusurlarını bağışlayanlar...- İhsan üzere hareket edenleri Allah sever. (Âl-i İmrân 3/133-134)

6) Haccın müminleri *tevhid* etmesi... Hac sayesinde Müslümanlar, gerek kendi ülkelerinin farklı bölgelerinden gerekse yabancı¹⁰¹ ülkelerden gelen insanlarla tanışıp kaynaşmakta; onlarla fikir alışverişinde bulunmakta; ilmî ve fikrî düzeylerini artırıp, ufuklarını genişletmekte; seviyelerini kıyaslama imkânı bulmakta; siyasi, askerî, teknolojik vb. çeşitli alanlarda birbirlerinden öğrenecek çok şeyleri olduğunu görmekte; ticarî bağlantılar kurmaktadır. Çünkü hac sadece *manevî kalkınma* vesilesi değildir; o aynı zamanda, maddî kıyâma da vesiledir. Yalnız bunun için, Müslümanların her alanda, özellikle tekstil, inşaat, elektronik gibi alanlarda en kaliteli malları üretebiliyor olması şarttır.

6) Kâ'be'ye ek olarak, dinin kemâle erdiği, Müslümanların gelişip serptiği Medine'nin (*makâm-ı mahmûd*) ziyaret edilmesi; Müslümanların İslâm'a bağlılıklarını tazelemekle kalmamakta, Hz. Peygamber ve dâva arkadaşları ile ruhî irtibatlarını sağlamlaştırarak, onlara duyulan sevgi-saygı ve bağlılığı da pekiştirmektedir.

7) Hazret-i Peygamber'in *hervele* ile Müşriklere vermeye çalıştığı "Biz güçlüyüz!" mesaj hatırlanırsa, Müslümanların da tüm dünyanın gözü üzerlerinde iken, insanlığa güzel bir fotoğraf verebilmeleri son derece önemli ve gereklidir. Bu gerçekten büyük bir tebliğ vasıtasıdır; çünkü insanlar bir dini -genelde- teorik ilkelerine bakarak değil, o dinin mensuplarına bakarak değerlendirmektedir...

¹⁰¹ Yabancı dil; özellikle Türk hacılar dikkate alındığında ciddî bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu zaaf, birbirinin dilinden anlamayan Müslümanların tanışıp, dertleriyle dertlenememesine, hâlleriyle hâllenememesine yol açmaktadır.

S4. Namazdaki *huşûa* benzer şekilde, hacda da *şuûr* öne çıkarılmalı, haccın Fıkhî yönü ile birlikte, mutlaka irfanî/manevî yönü¹⁰² üzerinde de durulmalıdır. Bu yönü eksik olan bir hac, turistik bir seyahate dönebilir! Bu bakımdan, hacı adayları özel gayret sarf etmeli, kendilerini rehberlerin eline (insafına/alâka düzeyine) bırakmamalıdır. Kendi mes'uliyetini müdrik olmalıdır.

S5. Son olarak; ibadetin, sahibine mutlaka bir fayda/getiri sağlaması, sözgelimi diri ve diriltici olması gerekir. Yapılıp bitmiş, kendisiyle sınırlı kalmış, hayata taşınmamış ölü bir ibadet düşünülebilir mi? İbadet ibadet olsun diye yapılır mı?! Hac sadece fertleri değil, *ümmet-i Muhammed*'i diriltip kendine getirebilecek bir ibadettir. Haccın kabul edilip edilmediği aslî vatana dönüldüğünde ortaya çıkar; mebrûr bir hac, kişinin sonraki hayatına (Hak ve halk ile olan ilişkilerine) mutlaka yansıtacaktır... Bu istikamet/azim/kararlılık, hac esnasında Mekke'de kazanılırsa da, asıl, memlekete dönüşten sonra uygulamaya yansır. Bu şuur –sırasıyla– kişiye, topluma, ülkeye ve dünyaya hakim kılınabilirse, hac kendisinden beklenen işlevi icra etmiş olur... Nitekim Hz. Peygamber'in vedâ haccında verdiği mesaj, Müslümanlar için bir manifestodur.

¹⁰² Yani *şî'âr*ların altındaki gerçekler/manalar... Hacca irfanî/tasavvufî yaklaşım bu ilmî toplantıda Hasan Kamil Yılmaz tarafından ele alınacak olduğu için, buna girmeyeceğiz. Ayrıca şu kaynağa da bakılabilir. Ebu'l-'Alâ el-'A'ffî, *et-Tasavvuf: es-Sevratu'r-rûhiyye fi'l-İslâm (İslâm'da Manevî devrim Tasavvuf* adıyla çev. H. İ. Kaçar – M. Sülün, İstanbul: Risale Yy., s. ?)

MÜZAKERE

Mustafa ALTUNDAĞ*

Murat Bey'e bu güzel ve hararetli geçen sunumundan ötürü teşekkür ediyorum. Haccın kavramsal çerçevesi ile ilgili önemli konulara değindi.

Kur'ân-ı Kerim'de Kâ'be ve hac ibadeti konusunda esas itibarıyla Hac (22/25 vd.), İbrahim (14/35 vd.), Âl-i İmrân (3/96-97) ve Bakara (2/124-129, 196-203) sûrelerinde bilgi verilir.

Bakara 124-129'da Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim'e Beytullah ile ilgili emirleri, Hz. İbrahim'in Mekke şehri ve halkı hakkındaki duası ve oğlu Hz. İsmail ile birlikte Beyt'i inşa edişleri ve bu sıradaki duaları konu edinilir. İbrahim sûresinde yine Hz. İbrahim dönemine dair bilgi yer alır; Mekke'yi emin bir yer kılmasına, Hz. Hâcer ile henüz küçük yaştaki oğlu Hz. İsmail'i iskân ettiği o ekin bitmez vâdiye insanların gönlünü meylettirmesine ve Mekke halkını rızıklandırmasına dair duası anlatılır. Hac sûresinde ise Hz. İbrahim'in insanları hacca davet etmesi yönündeki ilâhî emir ve hac kuralları işlenir. İslâm'da haccın farz kılınışı Âl-i İmrân; haccın menasiki ise Bakara (2/196-203) sûresinde yer alır.

Biz burada sunulan tebliği tamamlayıcı mahiyette, ağırlıklı olarak "Hac ve kible mekânı olarak niçin Kâ'be?" sorusuna cevap niteliğinde bazı hususlar üzerinde durmak istiyoruz.

A.Tevhidin simgesi olarak Kâ'be

Kur'ân-ı Kerim'de Cenâb-ı Hakk'ın Kâ'be'yi "beytî: evim", "Rabbülbeyt" (Beytin sahibi) diyerek kendine nisbet ettiğini görüyoruz.¹ Bânisi Hz. İbrahim de onu O'na nisbet etmiştir. Bunu ne şekilde anlamalıyız? İnsanoğlu, var oluş ve yaratılışı icabı mutlak gaybî bir varlığa yönelmekten âcizdir. Halbuki onun süflî bir hayattan kurtulup ulvî değerlere ulaşabilmesi için yüce Yaratıcı'ya yönelmeye,

* Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din bilimleri Fakültesi.
¹ el-Bakara, 2/125; Hac 22/26 ; Kureys 106/4.

şükretmeye, sığınmaya, O'nun yardımını dilemeye... ihtiyacı vardır. İşte O, Kâ'be'yi ilâhî rahmetiyle hazır bulunması, birliğini temsil etmesi anlamında bir simge olarak tayin etmiştir. O'nun bir mekânda hakiki manada hazır bulunması muhal bir durumdur. Cenâb-ı Hak, kendisine mutlak olarak ibadet edilmesini istemiş olsaydı insan, mutlak gaybi bir bir varlığa nasıl yöneleceğini bilemez, şaşkınlık içinde kalırdı. Bu yüzden O, rahmetinin bir eseri olarak, insanların kendisine yönelecekleri, ziyaret edip tavaf edecekleri, namazlarında yüzlerini çevirecekleri bir evi, Kâ'be'yi kendisine nisbet etmiştir. Bir müminin "Allah'ın o mekâna girip tecessüm ettiği (hulûl)" vehmine kapılmasından korkulmaz. Çünkü o Bakara sûresinde (2/115) dile getirilen şu gerçeği iyi bilmektedir: "Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Kuşkusuz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir". Demek ki haccın meşruiyetinin bir sebebi de, tevhidi temsilen bina edilmiş olan binayı gözle görmek (müşahade etmek) sûretiyle insan tevhid akidesini telakki etsin, tevhid kalbinde iyice yerleşsin diyerdir.²

Dinin aslı tevhidi benimseyip Allah'a şirk koştuktan uzak durmaktır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Bir zamanlar **İbrahim'i Beyt'in yerine yerleştirmiş** (ve ona şöyle emretmiştik): "**Bana hiçbir şeyi ortak koşma** ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû' ve secde edenler için Evimi temiz tut" (Hac 22/25). Bundan anlaşılmaktadır ki Kâ'be tevhidin sembolü kılınmış; tevhidi ilan için inşa edilen ilk Beyt olmuştur. Onun şirkten ve şirk unsurlarından tamamen arındırılması gerekmektedir. Nitekim Hz. Muhammed ile bu asıl amacına yeniden kavuşan Mescid-i Harâm'a müşriklerin girmesi bu yüzden yasaklanmıştır: "Ey inananlar, (Allah'a) ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. (Tevbe 9/28).

B. Hz. İbrahim ve Kâ'be

Hz. İbrahim denilince akla onun tevhid mücadelesi gelir. Kur'ân onu "hanîf" diye anar ve Hz. Muhammed'e ve inananlara onun tevhid dinine (millet) tâbi olmayı emreder.

Hz. İbrahim bir putperest olan babası ve kavmi ile aklî deliller başta olmak üzere var gücüyle mücadele eder. Babasının ve kavminin

² Bk. Reşid Rızâ, *Tefsîrül-menâr*, Kahire 1366, I, 463; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984, XVII, 243.

tehditlerine aldırılmaz. Ölümü göze alarak putperestliğin sembolü putları kırar. Ateşe atılır; Cenâb-ı Hakkın inayetiyle kurtulur. Halkını putperestlikten vazgeçiremeyeceğini anlayınca “Sizden de Allah’tan başka taptığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve rabbime niyaz ediyorum. Umudum odur ki rabbime niyazımdan eli boş dönmeyeceğim” (Meryem 19/48), “Ben rabbime gidiyorum. Bana yol gösterecektir” (Sâffât 37/99) diyerek yurdunu (Harran?) terkeder. Mısır, Filistin başta olmak üzere gittiği her yerde putperetlikle savaşıır.

Allah Teâlâ'nın yol göstermesiyle bugünkü Mekke'nin bulunduğu yere gelir. Buraya Mısırlı eşi Hz. Hacer ile bir kısım kaynaklarda kaydedildiğine göre henüz bebek olan oğlu Hz. İsmail'i yerleştirir. Çünkü, İbn Âşûr'un belirttiğine göre, o dönem Mekke'ye yakın bölgede yaşayan Cürhümlüleri temiz fitratlı bulmuştu.³ Buhârî'de İbn Abbas'tan nakledilen birbirine yakın uzunca iki rivayetten, Hz. Hâcer ve İsmail'in vadiye inmelerinden kısa bir süre sonra bölge insanlarından bir kısmının oraya yerleşmeye başladıklarını anlıyoruz. Hz. Hacer'in Zemzem suyunu bulması üzerine, burada su bulunduğunu gören Cürhümlü bir grup Hz. Hacer'in izniyle ve sudan hak iddia etmemeleri koşuluyla oraya yerleşmişlerdir. Zamanla Mekke'de kurulan ev sayısı artmıştır.⁴

Nihayet Hz. İsmail belli bir yaşa ulaşınca Hz. İbrahim bir gelişinde oğlu ile birlikte bütün âlemlere tevhid inancının sembolü/nişanı olmak üzere Allah'ın evi Kâ'be'yi dikti. Hac sûresinde (22/26) Hz. İbrahim Kâ'be'nin mekânı ile ilişkilendirilirken “*bevve'nâ*” (mastarı *tebvie*) fiili kullanılır. Tebvie kelimesinin birini bir yere yerleştirmek, ona yeri göstermek, yeri hazırlamak manalarına geldiği söylenir. Bundan da anlaşılır ki Kâ'be'nin yeri Hz. İbrahim'e bizzat Cenâb-ı Hak tarafından bildirilmiştir. Kaynaklarda Sâre'nin Hz. Hâcer'i kıskanması üzerine Hz. İbrahim'in onu ve oğlunu Mekke vadisine götürdüğü belirtilir. Durum böyle olmaktan ziyade, kanaatimizce, Hz. İbrahim, Allah Teâlâ'nın yol göstermesiyle tevhid akidesinin merkezi ve menbaı olmaya en elverişli bir mekân olarak gördüğü için onları oraya iskân etmiş olmalıdır. Nitekim İbn Abbas rivayetlerinde, Hz. Hacer, kendilerini o ıssız vadiye bırakıp geri dönen Hz. İbrahim'e: Bizi burada bırakmayı sana Allah mı emretti? diye sormuş, Hz. İbrahim: Evet, cevabını vermiştir. Sırf

³ İbn Âşûr, XIII, 239.

⁴ Buhârî, “Enbiyâ”, 12.

Sâre'nin istememesi üzerine onları uzaklaştırmış olsaydı, daha farklı, onlar için daha uygun bir yeri tercih edebilirdi.

Bazı kaynaklarda Kâ'be'yi ilk inşa edenin melekler veya Hz. Âdem yahut Hz. Şît olduğuna, Hz. İbrahim'in ise daha önce inşa edilen ve zamanla ya da Tûfan ile yeri kaybolan Kâ'be'yi yeniden tesis ettiğine dair rivayetlere yer verilir. bunları doğrulayacak elimizde kesin bilgiler yoktur. Muhakkik müfessiler bu rivayetlerin çoğunun israiliyattan ve isnadlarının zayıf olduğunu söyler. Âl-i İmân sûresinde (3/96) insanlar için tesis edilen ilk evin Mekke'deki (Bekke) ev olduğu, Bakara sûresinde ise (2/127) Hz. İbrahim'in oğlu ile birlikte Beyt'in temellerini yükselttiği bildirilir. Onu ilk inşa eden Hz. İbrahim midir yoksa daha önce inşa edilmiş midir tartışmalarına fazla girmek istemiyoruz. Ancak şunu ifade edelim ki, tarihi yönü itibarıyla Kur'ân'da Kâ'be'nin hep Hz. İbrahim'le ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir.

Öte yandan Hac sûresinde (22/29) âlimlerin çoğuna göre Hz. İbrahim'e hitab eden bir âyette "Beyt-i atıkı haccetsinler" emri yer alır. "Beyt-i atık" tamlamasındaki *atık* kelimesine "eski/kadim" manası verilirse Kâ'be'nin Hz. İbrahim'den önce inşa edilmiş olması sonucu çıkabilir. Nitekim atık kelimesine Hasan Basrî gibi âlimler "kadim" manası vermişlerdir. Ancak kelimenin anlam alanı incelendiğinde görülür ki başka manalara da gelmektedir. Meselâ selef ulemasından kelimeye,

- "Saygın, değerli" anlamı verenler olmuştur ki, Kâ'be'nin Kur'ân'da Mescid-i Harâm, el-Beytü'l-Muharrem vb. sıfatlarla anılması bu manayı kuvvetlendirmektedir,

- Abdullah b. Zübeyr gibi diğer bazıları "âzâde; zorbaların tasallutundan kurtarılmış" manasına geldiğini söyler. Nitekim Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste, hiçbir zorba ona üstün gelip ele geçiremediği için ona Beyt-i atık isminin verildiği belirtilmiştir.⁵

- "Aslen hür; kimsenin mülkiyetine geçmemiş" manası da verilmiştir. Cenâb-ı Hak Kâ'be'yi Kur'ân'da kendine nisbet etmiş; *beytî* (evim) demiştir. Bina edilmişinden günümüze onu Yüce Yaratıcı'dan başkanisa mal ve nisbet eden olmamıştır. İçine putlarını koydukları cahiliye Arapları bile Kâ'be'yi putlarına nisbet etmemişler, onu hep

⁵ Tirmizî, Tefsir 23, hadis no: 3170.

Allah Teâlâ'ya nisbet emişler; “Rabbülbeyt” demişler, büyük yeminlerinde bu terkibi kullanmışlardır.

Ebû Zer'den gelen bir rivayette o, Hz. Peygamber'e: “Hangi mescid önce vazedildi?” diye sormuş, Hz. Peygamber: “Mescid-i Harâm” cevabını vermiş; “Sonra hangisi” diye sorunca, “Mescid-i Aksâ” demiş, “Aralarında ne kadar süre var?” sorusuna ise “Kırk sene” buyurmuştur.⁶ Bazı müfessirler bu rivayetle ilgili olarak, Hz. İbrahim'in Mekke'ye Kâ'be'yi inşa etmesinin anında bugünkü Mescid-i Aksâ'nın yerine de küçük bir mescid yapmış olma ihtimali üzerinde dururlar. Çünkü Hz. İbrahim ile Mescid-i Aksâ'yı inşa eden Hz. Süleyman arasında asırları alan uzun bir süre vardır.⁷

1. Kâ'be'nin korunması ve varlığını canlı bir şekilde sürdürmesi yönünde Hz. İbrahim'in almış olduğu tedbirler

Allah Teâlâ'nın yol göstericiliği altında insanlık için “Tevhid Simgesi” olarak inşa etmiş olduğu Kâ'be'nin ilelebed varlığını sürdürebilmesi, canlı ve mamur halde kalabilmesi için Hz. İbrahim öoremlı bazı tedbirler almıştır. Görebildiğimiz kadarıyla bunlardan bir kısmı aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

a) Hz. Hâcer ve oğlu İsmâil'i önceden Mekke'nin bulunduğu yere iskân etmesi. Hz. İbrahim'in henüz Kâ'be'yi inşa etmeden önce Mısır kökenli eşi Hz. Hâcer ve küçük yaştaki oğlu İsmail'i Mekke'nin bulunduğu yere yerleştirmiş olması, onların buraya alışıp çevrede yaşayan kabilelerle karşılıklı ünsiyet kurmaları, daha sonra da tesis edilecek Kâ'be'nin devamı açısından önemliydi. Bu, onun için bir bakıma Kâ'be'yi inşa etmeye bir hazırlık dönemi olmuştur.

Hz. İsmail Mekke'ye yerleşen Cürhümlüler arasında büyümüş ve Cürhümlü bir kadınla evlenmiştir. Nihayet Hz. İbrahim oraya bir gelişinde oğlu ile birlikte Kâ'be'yi inşa etmiştir. Kâ'be inşa edildikten sonra sürekli onun bakımını yapacak, ziyarete gelenlerle ilgilecek, haccın menasikini öğretecek, daha önemlisi tevhid akidesini yerleştirecek, şirk unsurlarından koruyacak bir öndere ihtiyaç vardı. İşte bu görev, o bölgeye önceden yerleşmiş ve orada evlenmiş olan Hz. İsmail'e düşüyordu. Hz. İbrahim gidip henüz kimsenin yaşamadığı bir vadiye yalnız başına Kâ'be'yi inşa etmiş olsa ve arada bir gelip

⁶ Buhârî, “Enbiyâ”, 12, 64; Müslim, “Mesâcid”, 1.

⁷ bk. İbn Atıyye I, 474; İbn Âşûr, III, 15.

ilgilenecek olsa Kâ'be'nin devamlılığı ve inşa ediliş amacı gerçekleşmeyecekti. Bundan da anlaşılır ki, Hz. Hâcer'in, oğlu İsmail ile birlikte Kâ'be'nin inşa edileceği mekâna önceden yerleşmiş olmaları ilâhî takdir ve nebevî tedbir çerçevesinde olmuştur.

b) Mekke sâkinlerinin geçimlerini temine yönelik duası. Hz. İbrahim ekin bitmeyen, toprağı çorak bir vadiye yerleştirdiği ailesi hakkında “**onları çeşitli ürünlerle rızıklandır**”⁸ diye dua etmiştir. Tarıma elverişli olmayan, hele suyu olmayan bir yerde insanların kalıcı hayat sürmeleri imkânsızdır. İşte Hz. İbrahim soyunun burada yerleşip hayatlarını sürdürüebilmeleri, yani Kâ'be'nin bekası için Yüce Allah'tan onlara rızık temini konusunda niyazda bulunmuştur. Kâ'be'nin yanında Zemzem suyunun çıkması ile bu mekânın -yerleşime elverişli hale gelmesi yönünde ilk adım atılmış oldu. Ardından Mekke -aşağıda bir kısımdan söz edeceğimiz ilâhî lütüflar sayesinde- dışarıdan, değişik bölgelerden çeşitli ürünlerin getirilip pazarlandığı bir yurt olmuştur. Zamanla nüfus olarak çoğalan Mekke halkı, Kureyş sûresinde belirtildiği üzere, özellikle kış ve yaz aylarında Yemen ve Şam'a yaptıkları ticaret amaçlı yolculuklarlar sayesinde geçim yönünden sıkıntı yaşamamışlar, korku ve açlıktan güvende olmuşlardır. Hz. Muhammed'e karşı “Biz seninle birlikte doğru yola tâbi olursak yurdumuzdan sökülüp atılırız” bahanesini öne süren Mekkeli müşriklere: “Biz onları dokunulmaz, güvenli, katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği bir yere yerleştirmedik mi?!”⁹ buyularak bu nimet hatırlatılmıştır.

c) Gönüllerin Kâ'be'ye meylettirilmesi yönündeki duası. “İnsanlar arasında hacı ilan et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler” (Hac 22/27) emr-i ilâhisi üzerine Hz. İbrahim insanları hacca davet etti. Tabii, o zamanlar yerleşim alanlarından oldukça uzak, sapa bir yerde bulunan Kâ'be'ye insanların ilgi göstermeleri, hac için orayı ziyaret etmeleri oldukça meşakkatli bir durumdu. İşte Hz. İbrahim “Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal/harâm evinin yanında ekin bitmeyen bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz namazı kulsınlar diye. **İnsanlardan bir kısım gönülleri onlara meylettir** ve onları çeşitli

⁸ Bakara 2/126; İbrahim 14/37.

⁹ Kasas 28/57.

ürünlerle rızıklandır ki şükretsinler” (İbrahim 14/37) diye Rabbine niyaz ederek buranın manevî yönden bir câzibe merkezi olmasını istemiştir.

Cenâb-ı Hak “Biz Beyt’i insanlar için bir *mesâbe* ve bir güven yeri kıldık” (Bakara 2/125) buyurarak Hz. İbrahim’in bu duasını kabul buyurmuştur. “Mesâbe” kelimesine “sürekli gidip gelinen yer”, “bir sevabgâh”, “devamlı toplanılan mekân” vb. manalar verilir. Gerçekten de, ulemanın kaydettiklerine göre, Kâ’be birçok insan için daimi bir cazibe merkezi konumundadır. Beytullah’ı sırf Allah rızası için ziyaret edip ayrıldıktan sonra ondan gönül bağını koparabilen çok az insan çıkmıştır. Tekrar ziyaret etme imkânı bulan hemen bunu yapar, bulamayan ise ona kalbi ve vicdanı ile döner. Kâ’beye olan bu iştiağ İslâm öncesi ve sonrasında maruf bir durumdur. Bu sayede Kâ’be daima mamur halde kalmış, hac ve ziyaret maksadıyla gelenlerden hali olmamıştır.

d) Mekke’nin güvenli bir belde olması yönündeki duası. İnsanların bir beldede yaşamaları veya oraya sürekli gidip gelebilmeleri için orada su ve tarım ürünlerini elde etme imkânı bulabilmeleri yanında beldenin ve oraya çıkan yolların güvenli olması da önemlidir. Bir yerin güvenli olabilmesi için orada adalet, izzet ve refahın bulunması gereklidir. Bunlar olmadan orada gerçek anlamda emniyetten söz edilemez. Emniyet olan yerde ise bayındırlık (imar), yararlı olana yönelme ve servet gelişir. İlk üç haslet bozulduğunda güvenlik bozulur, güvenlik bozulunca da son üç unsur gider.¹⁰ Demek ki din ve dünya işlerinin sağlıklı yürüebilmesi için emniyet vazgeçilmez bir unsurdur.

İşte Hz. İbrahim, Mekke’yi güvenli bir belde kılması yönünde Cenâb-ı Hak’a niyazda bulunarak¹¹ Kâ’be’nin varlığını ve canlılığını Kıyamete kadar muhafaza etmesini dilemiş, Cenâb-ı Hak da bunu gerçekleştirmiştir.¹²

Güven (emn) mutlak olarak zikredildiğinde düşman, baskın, savaş ve öldürülme gibi korkular yaşamamak, böylesi tehlikelerden selamette olmak anlamına gelir. Cenâb-ı Hak zaman zaman Kâ’be’yi yıkamak amacıyla gelen kötü niyetli zorbaları emellerine ulaşmadan helak edince insanların gönüllerinde Kâ’be’ye ve Mekke’nin sâkinlerine karşı bir saygı oluşup yerleşti: Mekkelileri “Ehlullah” olarak adlandırmaya

¹⁰ bk. İbn Âşûr, I, 715.

¹¹ bk. el-Bakara, 2/126; İbrahim 14/35.

¹² bk. el-Bakara, 2/125; Kasas 28/57; Ankebût 29/67); Kureyş 106/4.

başladılar. Diğer insanlar baskın, gasp ve benzeri tehlikeleri sürekli yaşarken, bu sayede Mekke halkı o coğrafyada, güven içinde yaşama ve seyahat etme imkânı bulmuştur: “Görmediler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerlerinden koparılıp götürülürken biz (Mekke’yi) güvenli, dokunulmaz halde kılmışızdır?!” (Ankebût 67).

Cahiliye dönemi insanları da Kâ’be ve Harem’in saygınlığına bağlı kalmışlar; oraya iltica eden kimseye dokunmamışlardır. Bir insan babasının kâtilini Harem’de görse, Allah’ın evi Kâ’be’ye tazim ve hürmet duygusundan, ona ilişmezdi.¹³ Hâlbuki cahiliye Arab’ında intikam alma ve bununla övünme duygusu ön plandaydı. Mıntıkanın ağaç ve hayvanlarının dahi dokunulmazlığı vardı.

Tesis edilen bu emniyet ve refah sayesinde Mekke halkı için bu kutsal mekânın yanı başında yaşama sebepleri temin edilmiş oldu; bu beldeyi terk edip başka yerlere göç etme durumunda kalmamışlar; Kâ’be’nin etrafı Hz. İbrahim ve İsmail’den itibaren hep meskûn halde kalmıştır.

C. Kâ’be ile ilgili âyetlerde öne çıkan bazı hususlar

1. Beytin hacılar için temiz tutulması. Kâ’be ve hac ile ilgili âyetlerde üzerinde durulan hususlardan biri de Kâ’be’nin temiz tutulmasıdır: “Bir zamanlar Kâ’be’nin yerini İbrahim’e hazırlamış (ve ona şöyle emretmiş)tik: Sakın bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada (kıyama) duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut” (Hac 22/26); “...İbrahim ile İsmail’e şöyle ahid vermiştik: “Beytimi, hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem de rükû ve secde edenler için tertemiz tutun!” (Bakara 2/125).

Bu âyetlerde “temiz tutma”nın (tathir) mutlak olarak zikredilmesinden hareketle ulema genelde Mescidi Harâm’ın maddî ve manevî her türlü pislikten temiz tutulmasının istendiğini belirtirler. Orası Yüce Yaratıcının misafirleri için maddî yönden tertemiz tutulmalı, huzur ve sükûn içinde ibadetlerini yerine getirmeleri temin edilmelidir. Kâ’be tevhidin simgesi olduğundan, bina ediliş amacına uygun olarak şirk unsurlarından tamamen arındırılmalı, ziyarete gelenler tevhide, müşahede

¹³ Cezayı gerektiren bir suç işleyip Harem’e sığınan veya Harem’de suç işleyen kimsenin İslâm’a göre Harem dâhilinde cezalandırılıp cezalandırılmayacağı hususu mezhepler arasında ihtilaflı bir meseledir.

yoluyla, kalplerine iyice yerleştirmelidir. Bu temiz tutma hükmü diğer mescitler için de geçerlidir.

2. Mübarek olması. Âl-i İmrân sûresinde (3/96): Doğrusu insanlar için mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olarak kurulan ilk ev, Mekke'de olandır” buyrulur. Müfessirlerin verdiği bilgiye göre bereket kelimesinin “artmak” ve “bekâ/devam” olmak üzere iki anlamı vardır. Birinci anlamı dikkate alındığında, orada yapılan kulluk ve taatlerin sevabının daha fazla olması veya Mekke'nin ekin bitmeyen bir yer olmasına rağmen çeşitli bölgelerden getirilen ürünlerin orada bolca bulunması anlaşılır. İkinci anlamı esas alındığında ise Kâ'be'nin, bina edilmişinden günümüze binlerce sene ayakta kalması ve ziyaretçilerinin hiç eksik olmaması hususu dile getirilmiş olur. Dünya küre şeklinde olduğundan Kâ'be'ye yönelen, namaz kılan insanların günün her vaktinde kesintisiz olarak bulunması yorumunu yapanlar da vardır. Bütün bunlar Kâ'be'nin kalıcı anlamında “mübarek” olmasının tezahürleridir.

3. Âlemlere hidayet kaynağı olması. Kâ'be'nin Kuran'da zikredilen bir diğer özelliği de “âlemlere hidayet kaynağı” olmasıdır. Onun vaz edilmiş amacı bütün insanlara tevhid inancını duyurmak ve göstermektir. Onun hidayet kaynağı oluşu ehl-i tevhidin yanı sıra diğer insanlar için de geçerlidir. Tevhid akidesini benimseyenler, sırf Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla onu ziyaret eder, ona yönelerek namaz ibadetlerini ifa ederler. O, gayrimüslimler için de yol göstericidir. Bu kutsal bina tesis edilmişinden itibaren insanlar arasında meşhur olunca, onu gören veya duyan insanın aklına “Bu binayı kim, niçin inşa etmiştir” sorusu takılmakta, “Onu Hz. İbrahim, tevhid akidesinin simgesi olsun diye inşa etmiştir.” cevabı ile onun inşa edilmiş sebebinin nefisleri şirk pislighinden arındırmak olduğunu öğrenmiş olur. Ayrıca müminlerin uygulamalarıyla da insanlar arasında tevhidin nasıl olması gerektiğini kavramış olur.

4. Beytin Kible Oluşu. Hz. İbrahim ve İsmail, Kâ'be'yi inşa ettikten sonra Cenâb-ı Hak onlardan, orada tavaf eden, ibadete kapanan, namaz kılanlar için Beyt'ini temiz tutmalarını istemiştir (Hac 22/26; Bakara 2/125). Burada namaz kılanların da zikredilmesi Kâ'be'nin ilk bina edilmişinden itibaren aynı zamanda kible işlevi gördüğünü gösterir. Çünkü Kâ'be, içinde namaz kılmak için değil etrafında tavaf yapmak ve namazda kendisine yönelmek maksadıyla bina edilmiştir. Hz. İbrahim'in binayı alan olarak küçük, kalabalık cemaatleri alamayacak kapasitede yapmış olması da bundan kaynaklanmış olmalıdır.

Yukarıda işaret edilen âyetlerde namaz kılanlar için “kıyamda duranlar, rükû ve secde edenler” ifadesinin kullanılmış olması, namaz ibadetinin söz konusu rükunlarıyla ilk peygamberlerden itibaren varlığına işaret eder. Her ne kadar günümüz Ehl-i kitâbı genelde bunu terk etmiş olsalar da.

5. Hz. İbrahim’in hac çağrısının muhatapları. Hz. İbrahim’e hitaben “İnsanlar içinde haccı ilan et. Yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler” (Hac 22/29) buyruğu, hac çağrısının, yalnızca Mekke ve çevresinde oturanlara değil mesajın ulaştığı ve oraya gelme imkânı bulabilen herkese yönelik olduğunu gösterir. Hatta burada kabile veya ırk ayrımı da yoktur. Hz. İbrahim’in gittiği her yerde bu çağrıyı yapmış olması, kendisinin de birçok kere bu kutsal mekânı haccetmiş, insanlara tevhide ve Hanifliğin esaslarını tebliğ etmiş olması muhtemeldir. Hz. İbrahim’in Hanifliği tebliğ coğrafyası dikkate alındığında, onun belli bir ırkı ya da bölgeyi hedeflemediği, aksine uğradığı her yerde putperestlikle mücadele ettiğini anlıyoruz.

6. Mescid-i Haram’ın insanlar için eşit olması. Mekkeli müşriklerin müminleri Mescid-i Harâm’dan alıkoymalarının eleştirildiği bir âyette “...yerli ve dışarıdan gelen insanlar için eşit kıldığımız Mescid-i Haram” (Hac 22/25). (22) diye söz edilir. Durum böyle olmakla birlikte zamanla Kureyş ve ondan çoğalan kollar (Hums) kendilerini bu konuda ayrıcalıklı görmeye başlamıştır. Meselâ rivayete göre Hums dışındaki Araplar ve diğer milletlere mensup insanlar Arafat’ta vakfe yaparken, onlar Müzdelife’de yapıyorlar ve “Biz Haremin sâkinleriyiz, biz Hareme tazim ederiz, Haremin dışındaki mıntıkada (Hill) kalan bir şeye tazim etmeyiz” diyorlardı. Bakara (2/199) âyeti ile onların böyle bir imtiyazlarının olmadığı anlatılmış oldu.

Hac âyetindeki ifadeden hareketle Mekke’nin arazi ve evlerinin alınıp satılması, kiraya verilmesi hususu İslâm âlimleri arasında tartışılan bir mesele olmuştur. Anlatıldığına göre Hz. Ömer dönemine kadar hac mevsiminde Harem halkı yurtlarını dışarıdan gelenlere açar, imkân olanlar büyük çadırlarda onları ağırlardı. Dışarıdan gelenler de yurt sahibinin müsaadesi ile diledikleri yerde konaklardı. Zamanla hırsızlık olaylarının artması üzerine bir şahıs evine kapı yaptırdı. Hz. Ömer: Allah’ın evini hacca gelenin yüzüne kapı mı kapatıyorsun? diye çıkmış, şahıs: Ben sırf onların mallarını korumak istedim, deyince vaz

geçmiştir. Bunun üzerine diğer insanlar da evlerine kapı yapmaya başlamıştır.¹⁴

7. Mescid-i Haram'da ilhad. Hac sûresinin 25. âyetinde Mescid-i Harâm'dan alıkoyan putperesteler kötülendikten sonra “kim orada zulüm ile haktan sapmak (ilhad) isterse ona can yakıcı bir azab tattırırız.” buyrulmuştur. Âyetin geliminden söz konusu ilhad ile Cenâb-ı Hakk'ın insanlar için eşit kıldığı Mescid-i Harâm'dan insanları alıkoymak günahı anlaşılabilir.

Müfessirlerin bir kısmı ifadeyi daha genel anlamda ele almış; şirk, Kâ'be'yi yıkmaya teşebbüs veya orada adam öldürmekten tutun küçük günahlara kadar her türlü masiyeti içine aldığı söylemiştir. Hatta Harâm sınırlarında bir suç işlemeye, Meselâ bir adamı öldürmeye azmeden kimsenin, bu suçu işlemese bile âyetteki “zulüm ile ilhad” kapsamına girip elim azabı tadacağını belirtenler olmuştur. Ayrıca orada vurgunculuk yapmak özellikle bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu tür davranışlar her yerde suç ve günah olmakla birlikte Allah'ın Harâm'inde yapılması daha da büyük olmaktadır.

D) Kâ'be ve hac ile ilgili âyetlerin bağlamı

Müslümanlara haccın menasikini açıklayan Bakara âyetlerini (2/196 vd.) hariç tutarsak¹⁵ Kâ'be ve hac ibadeti ile ilgili âyetlerin -geniş anlamıyla- siyak sibaklarına baktığımızda genellikle yahûdi, hıristiyan ya da Mekkeli müşriklerin akide ve amelde içine düştükleri yanlışları dile getiren, onları bu yanlışlardan dönmeye çağırın, onlarla mücadele eden âyet kümeleri içinde yer aldıklarını görmekteyiz.

Kur'ân'ın, muarızlarıyla olan tartışmalarında izlediği yöntem, da-ima, onların inanıp kabul ettikleri, karşı çıkmadıkları unsurları öne çıkarmak ve buradan hareketle onları ikna ve ilzam etmek olmuştur. Aynı usul, Kâ'be ve hac ile ilgili hususlarda da izlenmiştir. Hz. Muhammed döneminde hem yahudi ve hıristiyanlardan oluşan Ehl-i kitab hem de

¹⁴ bk. İbn Atıyye, IV, 116; Kurtubi, el-Câmi' (thk. Türki), Beyrut, 1427/2006, XIV,351.

¹⁵ el-Bakara, 196'dan önceki birkaç âyette Müslümanları Kâbe'yi haccetmekten alıkoyan müşriklerle savaş, özellikle Mescid-i Harâm'da ve haram aylarda savaş konusuna girilmiş olmakla birlikte -daha geniş bakıldığında- Müslümanlara çeşitli dini hükümler (kısas, oruç, îla, talak gibi) getiren âyetler arasında yer aldığı görülmektedir.

putperestler Hz. İbrahim'in faziletini itiraf ediyor, onu sahipleniyorlardı. Mekkeli putperestler, onun soyundan gelmekle övünür, Harem'inin sâkinleri ve inşa ettiği Kâ'be'nin hizmetkârları olmayı kendileri için şeref addederlerdi, kendilerini onun şeriatinin mirasçıları olarak görürlerdi. Ehl-i kitab da onun soyundan gelmekle, onun dininden olmakla iftihar eder ve onun faziletini ikrar ederdi.

Müşrikler bu iddialarına karşın, Kâ'be'yi haccetmekten Müslümanları alıkoymaları vb. sebeplerle eleştirilmiş, azap ile tehdit edilmişlerdir. Çünkü onlar, Hz. İbrahim'in Kâ'be'yi Mekke'nin sâkini olsun olmasın herkes için eşit olmak üzere inşa ettiğini biliyorlardı. Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Harâm'a çevrilmesini eleştiri konusu eden Yahudilere de deniyor ki: Sizler Hz. İbrahim milletinden olduğunuzu iddia ediyorsunuz, öyleyse Hz. İbrahim'in inşa ettiği ve üstelik âlemlere tevhid sembolü olmak üzere Mescid-i Aksâ'dan daha önce tesis edilmiş Kâ'be'ye niçin itiraz ediyorsunuz? Bunu öncelikle sizin kabul etmeniz gerekir. Siz Yahudi ve hıristiyanlar, Hz. İbrahim'in çağrısına uyarak Kâ'be'yi haccetmeniz, ona yönelerek namaz kılmanız gerekmez mi?

Aslında bütün bu âyetlerde Ehl-i kitab ve müşriklere daha genel anlamda verilen bir mesaj da şudur: Sizler Hz. İbrahim'in milletinden olduğunuzu söylüyorsunuz. Onun milletinden olmak, onun öğretilerini kabul etmeyi ve uygulamayı gerektirir. Dolayısıyla onun tebliğ etmiş olduğu Hanifliğin son temsilcisi olan Hz. Muhammed'e karşı çıkmayın. "Kendini aşağılık yapandan (beyinsizden) başka kim İbrahim milletinden (dininden) yüz çevirir!" (Bakara 2/130); "De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hanif olan İbrahim'in milletine uyunuz. O müşriklerden değildi" (Âl-i İmrân 3/95). Sonra Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmail ile birlikte Kâ'be'yi elleriyle inşa ederken: "Rabbimiz! Kendi içlerinden (soyumuzdan) onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir resul gönder" (Bakara 2/129) diye dua etmişti. İşte Hz. Muhammed onun bu duasıdır. Bunu siz de çok iyi biliyorsunuz. Buna rağmen ona karşı çıkmak akıl kârı mı? Tirmizî'nin İbn Mes'ud'dan rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber: "Her bir peygamberin peygamberlerden bir velisi vardır. Benim velim de atam ve Rabbimin halili (İbrahim)dir" buyurmuş ve ardından şu âyeti okumuştur: İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, bu

Peygamber (Hz. Muhammed) ve Peygambere iman edenlerdir. Allah da müminlerin velisidir” (Âl-i İmrân, 3/68).¹⁶

Burada son olarak bir hususu belirtmek istiyoruz: Aslında bütün peygamberler insanlar için birer imam yani önderdir. Bu konuda Hz. İbrahim'in farklı bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Bakara sûresinde “Bir zaman Rabbi İbrahim’i birtakım kelimelerle sınamış, o da onları tamamlayınca: “Ben seni **insanlara önder** (imam) yapacağım, demişti...” (2/124) buyrulur. Müfessirlerin açıklamalarına göre âyetteki “imamet” ile peygamberlik kastedilmektedir. O gerçekte insanlık için her yönüyle önder olmuştur. Putperestliğin hemen her beldeyi kuşattığı bir dönemde onun kararlı tevhid mücadelesi, Rabbinin ağır emri karşısında gösterdiği teslimiyet, tevhidi temsilen inşa ettiği Kâ’be, getirmiş olduğu şeriatin esasları kendinden sonraki peygamberler ve insanlık için kılavuz olmuştur. Kendisinin de dâhil olduğu ülülazm peygamberlerden Hz. İsa ve Hz. Muhammed başta olmak üzere peygamberlerin önemli bir kısmı onun soyundan gelmiştir.

Kâ’be’yi inşa ederken yapmış olduğu ve yukarıda mealini verdiği-miz âyetten (Bakara 2/129) anlaşıldığı kadarıyla o, burasının insanlık için kıyamete kadar Hanifliğin müşahede edilir bir merkezi, Hz. Muhammed’in getireceği İslâm’ın menbaı olma vesilelerini hazırlamıştır.¹⁷ Âyetteki ifade biçiminden anlaşılıyor ki o, Allah Teâlâ’dan son elçiyi yeni bir Kitab ile ve yalnız Araplara değil bütün insanlara göndermesini istemiştir. Başta Kâ’be’yi hac olmak üzere Hz. Muhammed’in insanlık için getirmiş olduğu İslâm’ın esasları temelde Hz. İbrahim’in tebliğ ettiği dine dayanır.¹⁸

¹⁶ Tirmizî, “Tefsir” 4, hadis no: 2995.

¹⁷ Muhammed ümmeti her namazlarının sonunda Hz. Muhammed ile birlikte ona ve âline salât ederler. Bunun sebebi şunlardan biri veya hepsi olabilir: a) Hz. İbrahim, Hz. Muhammed’in gönderilmesi için dua etmişti, Hz. Muhammed ve ümmeti de bu duaya karşılık ona dua etmektedir. b) Bunu Hz. İbrahim “Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasib eyle” (eş-Şuara, 26/84) şeklindeki duasıyla kendisi istemişti. c) Hz. İbrahim “dinin babası/atası” (ebülmillet), Hz. Muhammed ise “rahmetin babası/atası” (ebürrahmet) konumdadır. Her ikisinin de insanlık üzerinde bir yönden babalık hakkı vardır... (bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut Darulfıkr, 1401, IV, 72).

¹⁸ Rivayete göre Hz. İbrahim, insanların ilk misafiri ağırlayanı, ilk sünnet olanı, ilk bıyığını kısaltanı, insanların yaşlılık çağını görüp de: Ya Rabbi, bu nedir? şeklindeki sorusuna, Allah Teâlâ’nın: Bu vakardır, buyurması üzerine: Rabbim vakarımı artır, diye dua edenidir (İmam Mâlik, Muvatta, “el-Câmi”, 25

(2668/3408). Mazmaza, istinşak, misvak, tırnak kesmek, saç ayırmak, kasık tıraşı, koltuk altı tüylerini yolmak, büyük ve küçük abdest yerlerini su ile yıkamak gibi uygulamaların da Hz. İbrahim'e dayandığı söylenir (Kurtubî, II, 351).

Not: Bu metin hazırlanırken ayrıca şu kaynaklardan da istifade edilmiştir: İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*; Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî*; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu*.

EK

HAREMEYN'DEKİ BELLİ BAŞLI MABEDLERDE YAZILI ÂYETLERE DAİR MÛLÂHAZALAR

Murat SÛLÛN[©]

Giriş

Edebiyatta olduğu gibi, sanat eserlerinde de âyet, hadis ve kelâm-ı kibâr iktibas edilmekte ve bu ibarelerin, yapıda mücevher gibi parladığı ve yapıya sanatkârane bir nitelik kazandırıp değer kattığı düşünülmektedir.

Başta tarihî yapılar olmak üzere çeşitli sanat eserlerini âyet ve sûrelerle bezeme geleneği Kur'ân kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Bu geleneğin felsefesi, teorisiyle-örnekleriyle bir başka çalışmada¹ genişçe verilmiş için makale dört mâbedle sınırlı tutulmuştur.

Bu mâbedlerde yazılı âyet ve sûrelerin gerek seçiminde gerekse yazımında Türklerin rolü yadsınamayacak derecededir: Mescid-i Harâm'ın şu an mevcut olmayan kapıları, en son Sultan III. Murad devrinde elden geçirilmiş, Ravza-i Mutahhara son esaslı tâmirâtını Sultan Abdülmecîd devrinde görmüş, âyetlerle bezeli Kâ'be-i Muazzama ve Hücre-i Muattara örtüleri, Makam-ı İbrahim kisveleri yüzyıllar boyu Türkler tarafından dokunup işlenmiştir. Ravza'nın ön cephe yazıları Abdullah Zühdî Efendi, kubbe etekleri Şükrü Efendi, Mescid-i Nebevî'nin -yeni kısım- yazıları Ali Hüsrevoğlu, yeniden inşa edilen Kubâ mescidi ile Kibleteyn mescidinin yazıları ise Hasan Çelebi tarafından yazılmıştır.

Mimarîyi tanımlayan, taştan inşa edilen yapıya ruh ve anlam veren, hatta o olmadan yapıda eksik bir şeyler varmış hissini verdirecek kadar mimarî tasarımda rol oynayan² yazılar, sanat eserlerine aynı zamanda edebî bir varlık kazandırmakta; âyetleri Tefsir ilminin ilgi alanına, hadisleri Ha-

[©] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD.

¹ Murat Sülün, *Sanat eserine vurulan Kur'ân mührü* (Kaynak Kitaplığı'nda neşir çalışmaları devam ediyor. Konu ile ilgisi dolayısıyla ek olarak verilmiştir.)

² H. İter Taşkıran, *Yazı ve mimarî*, Yapı Kredi Yayınları, İst. 1997, s. 90, 91.

dis ilminin, diğer kelâm-ı kibâr ve vecîzeleri de Edebiyatın ilgi alanına sokmaktadır.

Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî, Kubâ ve Kibleteyn mescidlerinde hangi âyetin nereye niçin yazılmış olabileceğine dair mülâhazalardan oluşan bu makale, âyetleri yorumlamakla kalmayıp tarihe kayıt da düşmektedir. Yapılardaki bezeme unsurlarının zamanla belirsizleşip silinebildiği, restore edilirken başka nakış ve yazılarla değiştirilebildiği, hatta genişletme çalışmaları sırasında yapıya ait kapı vb. elemanların yıkılabildiği³ düşünülürse, İslâm mâbedlerinin genel merkezi konumundaki bu mâbedlere işlenmiş yazıları tespit etmenin önemi ortaya çıkar⁴.

“Kutsal mekânlardaki belli-başlı mâbedlere işlenmiş âyet-i kerîmeler mecmuası” niteliği de arz eden bu makalede, âyetler, yapılar eksen alınarak sunulacaktır. Sözelimi *Âyete'l-kürsî* veya *Kible Âyeti* şeklinde bir başlık açılıp *Âyete'l-kürsî* ya da *Kible Âyetinin* yazılı olduğu yapılar sıralanmak yerine, “Mescid-i Haram’daki âyet-i kerimeler” vb. başlıklar açılarak mâbedlerdeki bütün âyetler zikredilecek; âyetlerin yazılış amacına dair nihaî ve genel değerlendirme ise sona bırakılacaktır.

Arapça ibarelerin arasına konulan/işareti bir yazı alanının bitip diğerinin başladığını gösterir. Sonunda üç nokta (...) bulunan âyet metinleri sonuna kadar devâm ediyor demektir. Âyetlerin mealleri sadece ilk geçtikleri yerde ve akışı aksatmamak için dipnotu olarak verilecektir. Meallerdeki anlamlandırma, dil ve üslûp makalenin yazarına aittir.

³ Meselâ Mescid-i Harâm genişletilirken, makalede verilen çok sayıda kapının üzerindeki eşsiz hatlar kapıların –mezbûren- yıkılması ile ortadan kalkmıştır. Harem’e gelenlerin ziyaret etmeyi pek düşünmedikleri bazı müzelerde, bunların bir kısmının korunması yine de tesellî vericidir. Bazan da, içinde geçen “bende-i hâss” gibi birtakım ifadeler yanlış tercüme edilerek şirk sayılmakta, yeniden yazdırılacakmış gibi istifleri çıkartılıp sonra da nisyâna terk edilmekte ya da –tıpkı bir zamanlar Türkiye’de olduğu gibi- açıkça silinmekte/kazınmakta, üzerine boya sürülmektedir. Sözelimi -Mescid-i Nebevî’nin Peygamber devrindeki sınırlarını gösteren mermer giydirilmiş 12 sütun başlığında yazılı- Sultan III. Selim’e (İlhamî) ait *es-Selâm ey mehbîti-vahy-i mübîn/Cân ile ‘âşık sana rûhu’l-emîn* mısraı ile başlayıp *Bin salât ile selâm eyler revân-ı pâkine/Eyler İlhamî recâ nakd-i şefâat ruhsatın* beyti ile biten na’t-ı şerif...

⁴ Esâsen, sadece kutsal topraklardaki değil, Osmanlı uyruklu diğer ülkelerdeki Türk ‘eser’lerinin/‘iz’lerinin de envanteri çıkarılmalıdır. Ama şüphesiz, âleme nizâmât vermeye çalışmadan önce, kendi ülkemizdeki tarihî eserler, yapılardaki hatlar, levhalar, mushaflar gibi teberrükât eşyası ciddî bir koruma altına alınmalı; silinmiş, yok olmaya yüz tutmuş yazılar yenilenmeye devâm edilmeli, ecdât yadigarı mekânlar gerçek kimliğine kavuşturulmalıdır.

I. MESCİD-İ HARAM'DAKİ ÂYET-İ KERİMELER

Bu âyetler, Kâ'be'dekiler ve Mescid-i Harâm'ın -Makam-ı İbrâhim, avlu girişleri, zemzem kuyusu gibi- diğere yerlerindeki olmak üzere iki kısımda ele alınacaktır.

1.1. KÂ'BE-İ MUAZZAMA

Beytullah⁵, Beyt-i Harâm, Beyt-i Atîk gibi adlarla da anılan Kâ'be'nin içini gösteren bir fotoğrafa rastlamadım. Osmanlı hac emîrlerinden İbrahim Rifat Paşa, XX. yüzyılın başında, Kâ'be duvarlarında ve tavanında Arapça yazılar bulunduğunu söylüyorsa da bunların neler olduğunu belirtmiyor. Ancak son ciltte verdiği⁶ Kâ'be'nin içindeki Tevbe kapısına ait -Sultan Reşad'ın emriyle dokunan- örtüde: *Ve izâ câeke'llezîne yû'minûne bi-âyâtinâ fe-kul selâmün 'aleyküm ketebe Rabbüküm 'alâ nefsihi'r-rahme'h*⁷ (En'âm 6/54) âyeti seçiliyor.

Paşa'nın belirttiğine göre Kâ'be'nin içinde, Sultan IV. Murad'ın 1040/1630 tarihli tâmir kitâbesinde *Besmele, Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente's-Semî'u'l-'Alîm*⁸ (Bakara 2/127) âyetleri⁹, ayrıca Şâzûrân'ın

⁵ Kâbe'ye *Beytullah* : "Allah'ın evi" denmekle birlikte bunun, "İslâmiyetin genel merkezi" vb. anlamlardan mecaz olduğu aşîkârdır. Ancak Mehmed Âkif "Vâ esefâ ki hacılarımızın içinde 'Medîne'de Peygamber yatıyor; Kâbe'de Allah...' diyenler bile var" (Abdulkerim Abdulkadiroğlu - Nuran Abdulkadiroğlu, Mehmed Âkif Ersoy'un makaleleri -Sîrât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad mecmualarında çıkan-, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 33) diye yakındığına göre, (ki günümüzde bile, bazı hacıların "Mekke ile Medîne arasındaki uzaklığa bakarak: "Mübârekler birbirlerinden ne kadar da uzak kalmışlar!" diye yazıklandıkları anlatılır) bu tâbiri gerçek mânaya çekenler olduğu anlaşılmakta; buna karşılık, "Allah'ın evi" tâbirinin şîrk olduğunu savunanlar bulunmaktadır. *Beytullah* tâbiri Kur'ân-ı Kerim'de aynen geçmemekle birlikte, Allah, Kâbe'den: *Beytî* : "Benim evim" diye bahsetmektedir (Bakara 2/125; Hacc 22/26). Bir şeyin Allah lâfzına izâfe edilmesi, şeref ve önemini göstermek içindir.

⁶ İbrahim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-haremeyn er-rihlâtü'l-Hicâziyye ve'l-hacc ve meşâ'iruhâ ed-dîniyye muhallâten bi-miâti's-suveri's-şemsîyye*, Kahire 1925, III, 264 (104 nolu fotoğraf).

⁷ "Bizim âyetlerimize iman eden (garip)ler sana geldikleri zaman, onlara şöyle de: Rahatınıza bakın, sizin Rabbiniz, merhameti ilke edinmiştir."

⁸ "Rahmân, Rahîm Allah'ın adıyla. Rabbimiz! Bizden kabul buyur. Asıl işiten, asıl bilen Sensin."

⁹ Paşa, ağı, I, 266.

Mi'cene¹⁰ yönünde bir mermer levhada *Besmele, İnnemâ ya'muru mesâcida'llah... mine'l-mühtedîn*¹¹ (Tevbe 9/18) âyetleri yazılı imiş¹².

1.1.1. Kapıdaki âyetler

Kâ'be'nin kapısında yukarıdan aşağıya doğru şu âyet-i kerîmeler yazılıdır: *Besmele/Udhulûhâ bi-selâmin âminîn*¹³ (Hicr 15/46)/*Ca'alâ'llâhü'l-Kâ'bete'l-Beyte'l-Harâme/kıyâmen li'n-nâsi ve's-şehra'l-harâm*¹⁴ (Mâide 5/97)/*Rabbi edhilnî müdhale sıdkın ve ahricnî muhrace /sıdkın ve'c'al lî min ledünke sultânen nasirâ*¹⁵ (İsrâ 17/80)/*Ketebe Rabbüküm 'alâ nefsihi'r-rahme* (En'âm 6/54)/*Ve kâle Rabbükümü'd'ânî estecib le-küm*¹⁶ (Gâfir 40/60), *Kelime-i Tevhid*¹⁷ (sağ daire: Lâ ilâhe illâ'llah, sol daire: Muhammedün rasûlûllah).

Kilidin hemen üzerinde *Kul yâ 'ibâdiye'llezîne esrafû 'alâ enfüsihim lâ teknatû/min rahmeti'llâh inna'llâhe yağfiru'z-zünûbe cemî'â*¹⁸ (Zümer 39/53), kilidin hemen altında sağ ve sol kanatlardaki iki dâirenin içinde sağda *Fâtiha sûresi*¹⁹; bu iki dâirenin içindeki dâirelerde, sağdakinde *Ğâfirî'z-zenb*, -soldakinde *kâbili't-tevb*²⁰ (Gâfir 40/1-3) ifadeleri yer almaktadır.

¹⁰ Rukn-i 'İrâkî'de, Hz. İbrahim'in Kâbe inşaattı esnasında çamur/harç aldığına inanılan yer; eskiden biraz çukurca imiş.

¹¹ "(Başta Mescid-i Harâm olmak üzere) Allah'ın mescitlerinin bakım ve onarım işlerini, ancak Allah'a ve âhiret gününe iman edip, namaz kıla(rak Allah'la ve mü'minlerle bağlantısını sağlam tuta)n, zekât vere(rek benliğini arındıra)n ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmayan kimseler üstlenebilir. Böylelerinin de doğru yoldaki (mü'min)lere katılması ihtimal dâhilindedir."

¹² Paşa, *age*, I, 267.

¹³ "Oraya her tür tehlikeden uzak, emîn bir şekilde girin!"

¹⁴ "Allah; Kâbe'yi, o Saygın Evi, haram ayı ve hac kurbanını (Mekkenin) insanlar(ı) için bir kalkınma vesîlesi yapmıştır."

¹⁵ "Ve de ki: Yâ Rabbi! Beni gireceğim yere doğruluk ve içtenlikle sok; çıkacağım yerden de doğruluk ve içtenlikle çıkar ve bana, kendi katından, Senin yardımına mazhar bir güç ver."

¹⁶ "Rabbiniz (Yalnızca) Bana dua edin ki size icâbet edeyim' demektedir."

¹⁷ Kelime-i Tevhid bu şekli ile âyet olmayıp farklı iki âyette geçen ibarelerden oluşmaktadır; Muhammed sûresinin 19. âyetindeki [fa'lem ennehû] *Lâ ilâhe illâllah* ile Feth sûresinin son âyeti olan Muhammedün rasûlûllah ibarelerinden.

¹⁸ "De ki: Ey Benim kendi aleyhlerinde aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin; inanın Allah bütün günahları başıslayabilir."

¹⁹ "Âlemlerin Rabbi Allah'a yani: Rahmân, Rahîm, hesap gününün tek hâkimi olan (San)a hamdolsun... Yalnız Sana kulluk eder; yalnız Senden yardım dileriz: Bizi dosdoğru yola ilet; hışmına uğrayanların ve yoldan çıkanların değil, lütfunla muâmele ettiklerinin yoluna..."

²⁰ "Günah başıslayan, tevbe kabul eden (Allah'ın)."

1.1.2. Kâ'benin anahtar ve kilitleri

Topkapı Sarayı Müzesi'ne (TSM) kayıtlı Abbasî, Memlûk ve Osmanlı dönemlerine ait anahtar ve kilitler incelendiğinde²¹, bunlarda: -fazîleti sebebiyle hemen her yere yazılabilen *Besmele*, *Âyete'l-kürsî*, *Huva'llâhüllezî*, *Fâtîha*, *İhlâs* ve *Kelime-i Tevhidin* yanı sıra- Mekke ve Kâ'be'nin inşâsı, Kâ'be'ye sâlimen giriş, Mekkelilerin Kâ'be sâyesinde elde ettikleri güvence, Hz. Peygamber ve sâdık arkadaşları, emânetlerin ehline verilmesi, fetih/açma ve anahtar ile ilgili şu âyetlerin yazılı olduğu görülmektedir: *İnne evvele beytin... le'llezî bi-Bekketi... Fi-hi âyâtün beyyinatün makâmu İbrâhîm ve men dehalehû kâne âminâ...*²² (Âl-i İmrân 3/96-97), *innâ fetahnâ le-ke fethan mübînâ... nasran 'azîzâ*²³ (Feth 48/1-3), *nasrun mina'llâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mü'minîn*²⁴ (Saff 61/13), *le-tedhulünne'l-Mescide'l-Harâme in şâa'llâhu âminîn... fethan karîbâ*²⁵ (Feth 48/27), *Rabbênâ innî es-kentü min zürriyyeti bi-vâdin ğayri zî-zer'in 'inde Beytik...*²⁶ (İbrâhim 14/37), *Kureyş sûresi*²⁷ (106/1-4), *Ve iz ca'alne'l-Beyte mesâbeten li'n-nâsi ve emnâ...*²⁸ (Bakara 2/125), *Ve iz bevve'nâ li-İbrâhîme en tahhirâ beytiye...*

²¹ Tarcan Yılmaz, *el-Kâ'betü'l-müşerrafe -dirâse târihiyye li-mecmû'ati akfâlihâ ve mefâtîhihe'l-mahfûza fî Methafi Topkapı bi-İstanbul*, İst. IRCICA 1993, s. 18, 19, 126, 129.

²² "(Kibleyi Kâbe'ye çevirdik; çünkü bu) insanlar için ilk inşa edilen ev, elbette Mekke'deki bereketli ve herkesin hidâyet sebebi olan Ev'dir. Hani Allah'ın apaçık âyetlerinin ve İbrahim'in makâmının bulunduğu; içine giren herkesin emin olduğu yer... Burayı hacetmek, Allah'ın, insanlar üzerindeki, yani oraya gitmeye gücü yetenler üzerindeki hakkıdır. Her kim bunu inkâr ederse emin olsun ki Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur!"

²³ "Emin ol ki (Hudeybiye barış antlaşmasının imzasıyla birlikte) senin önünü açmış olduk. Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecekteki bütün kusurlarını bağışlayıp senin üzerindeki nîmetini tamamlamış ve seni, artık dosdoğru gidebileceğin bir yola sokmuş oldu. Evet, böylece Allah sana gerçekten onurlu bir zafer ihsân etmiş oldu."

²⁴ "(Hoşunuza gidecek bir başka şey de) Allah'ın yardımıyla yakında gerçekleşecek bir zaferdir. Bu müjdeyi mü'minlere ilet."

²⁵ "Bilesiniz ki Allah'ın, rüyasında Elçisine gösterdikleri doğrudur: Mescid-i Haram'a başlarınızı tıraş etmiş, saç ve tırnaklarınızı kısaltmış olarak Allah'ın izniyle tam bir güven içinde gireceksiniz!.. Fakat O sizin bilmediğiniz birtakım şeyler bildiği için, bunun gerçekleşmesinden önce size yakın bir fetih nasip etmiş bulunuyor."

²⁶ "Ey Rabbimiz! Evlâtlarımdan bir kısmını Senin kutsal evin (Kâbe'n)in yanında ekinsiz bir vâdiye yerleştirdim. Namaz kıl(arak Seninle ve mü'minlerle sağlam bir bağlantı kur)sunlar diye, ey Rabbimiz!.. Sen de bazı insanların gönüllerini onlara meylettir ve onları çeşitli meyvelerle rızıklandır. Belki şükrederler."

²⁷ "Kureyşliler, rahatça hareket edebildikleri için; yani, kış ve yaz seferlerine rahatça gidebildikleri için, sadece şu Ev'in sahibine dua etsinler: karınlarını doyuran, onları korkudan emîn kılan..."

²⁸ Yine, hani "İbrahim'in makamından namazgâh edinin" (diyerek) şu Ev'i (Mekke) insanlar(ı) için emniyet vesîlesi ve (maddî-manevî) kazanç kapısı hâline getirmiştik;

ve'lyettavvefû bi'l-Beyti'l-'atik²⁹ (Hacc 22/26-29), Hüve'llezi' ersele Rasûlehû bi'l-hüdâ...³⁰ (61/9), Muhammed rasûlû'llâh ve'llezîne ma'ahû...³¹ (Feth 48/29), le-kad câeküm Rasûlün min enfüsiküm...³² (Tevbe 9/128-29), inna'llâhe ye'muruküm en tüeddü'l-emânâti ilâ ehlihâ...³³ (Nisâ 4/58), Fâtiha sûresi, Âyete'l-kürsî³⁴ (Bakara 2/255), İhlâs sûresi³⁵, Huva'llâhüllezî...³⁶,

İbrahim ve İsmail'e de: "Benim Ev'imî, tavaf edecekler, kendilerini ona adayacaklar ve eğilip yerlere kapanacaklar için tertemiz tutun." diye emretmiştik.

²⁹ "Hani İbrâhim'e Ev'in yerini hazırlayarak şöyle demiştik: Hiçbir şeyi Bana ortak koşma. Ev'imî de tavaf edecekler için tertemiz tut. İnsanlar arasında hacca ilân et de gerek yürüyerek gerekse nice derin vadileri aşarak zayıflamış binitler üzerinde senin yanına gelsinler de bunun kendilerine sağlayacağı faydaları bizzat görsünler; Allah'ın kendilerine nasip ettiği hayvanları, Allah'ın adını anarak kessinler. Bunlardan hem kendiniz yeyin hem de zor durumdaki fakirleri doyurun. Sonra; uymakta oldukları kısıtlamalara son versinler. Adaklarını yerine getirsinler ve Kadîm Ev'i tavaf etsinler."

³⁰ "Evet -putperestlerin işine gelmesede- Elçisini, nûruyla ve yapacağı kılavuzlukla bütün dinlerin ışığını sönmük bırakacak gerçek dinle gönderen O'dur."

³¹ "Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde olanlar da kâfirlere karşı sert; kendi aralarında merhametlidirler. Onları Allah'ın lütuf ve rızası peşinde koşarak rükû ve secde ederlerken görürsün. Yüzlerindeki görüntü, yaptıkları secdenin etkisiyle oluşmuştur."

³² "Aslında size, kendi içinizden öyle bir elçi geldi ki sizin sıkıntıya düşmeniz ona da ağır geliyor; size düşkün; mü'minlere karşı da cidden şefkatli ve merhametli. Bütün bunlara rağmen senden yüz çevirirlerse de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben zaten hep O'na güvenip dayanmışımdır. Çünkü o muazzam (hükümlerlik) tahtın(in) sahibi O'dur."

³³ "Kuşkusuz, Allah size, emanetleri ehline ver(erek Muhammed'in peygamberliğini tanı)manızı ve (hangisi hidâyette hangisi dalâlettedir diye, başka) insanlar arasında hükmederken âdil olarak hükmetmenizi emreder."

Bu âyet-i kerîme, Mekke fethedildiğinde, Kâbe anahtarlarının Kâbe'nin muhâfazasından sorumlu kişi olan müşrik Osman b. Talha'dan alınıp başka birine verilme teşebbüsü üzerine nâzil olduğuna dair rivayetler (Bkz. İbn Kesîr, Tefsîrû'l-Kur'ânî'l'azîm, İstanbul 1987, s. 515-16) dikkate alınarak yazılmış olmalıdır.

³⁴ "Allah; kendisinden başka ilâh bulunmayan, kendi zâtı ile kâim mutlak hayat sahibidir. O'nu ne uyuklama ne de uyku tutar. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kendi izni olmaksızın böyle bir varlığın nezdinde kim şefaate edebilir!.. O, kendilerinin geçmişlerini de geleceklerini de bilir; ama onlar O'nun ilminden, -O'nun istediğinden başkasını kavrayamazlar. Mutlak otoritesi gökleri ve yeri kaplamıştır. Bu ikisini koruyup kollamak da kendisini yormaz. Mutlak yüce ve yegâne ulu O'dur."

³⁵ "De ki: O (yani, benim 'Rabb'im), yegâne ilâhtır, tektir; mutlak bir yetkinliğe sahiptir; ne doğurmuştur ne de doğurulmuştur. Hiçbir şey hiçbir zaman O'na denk olmamıştır.

³⁶ "O (yani sizleri dâvet ettiğim Rab), kendisinden başka ilâh olmayan yegâne ilâhtır; gaybî da aşikârî da bilmektedir. Bütün hayır ve yetkinliklerin ezeli-ebedî ilkesi, mutlak merhamet sahibi O'dur. O, kendisinden başka ilâh olmayan yegâne ilâhtır; eksiksiz-kusursuz, esenlik ve barış kaynağı, güven ve huzur kaynağı, gözeten-koruyan, mutlak izzet sahibi, istediğini zorla yaptırabilen, eşsiz büyüklükte yegâne padişah'tır. Koştukları ortaklardan da uzaktır. Yaratan, varlık ve şekil veren yegâne ilâh O'dur; kısaca: en güzel

(Haşır 59/21-24), ve 'indehû mefâtihu'l-ğaybi lâ ya'lemuhâ illâ hû³⁷ (En'âm 6/59).

Şeybeoğullarının en yaşlısı nezdinde muhâfaza edilen anahtar kesesinde ise, yine *İnna'llâhe ye'murukûm en tüeddü'l-emânâti ilâ ehlihâ...* (Nisâ 4/58) ve *alтта- İnnehû min Süleymâne ve innehû bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm*³⁸ (Neml 27/30) âyetleri yazılı imiş³⁹.

Altınoluk'ta suyun döküldüğü uç kısımda *Besmele* ve *yâ Allah* ibaresi yazılı olduğunu da hatırlatarak Kâ'be örtüsüne geçiyorum.

1.1.3. Kâ'be-i Muazzama örtüsü

Kâ'be-i Muazzama -644/1246'da olduğu gibi- zaman zaman çıplak kalsa da tarih boyunca ipek-pamuk karışımı değerli kumaşlardan dokunmuş sarı, beyaz, yeşil, kırmızı ve siyah örtülerle örtülmüştür⁴⁰. Günümüzde siyah renk tercih edilmektedir. 14 metre uzunluğunda, 101 cm. genişliğinde 47 parçadan oluşan Kâ'be örtüsünün toplam alanı 658 m²'dir; örtünün yapımında 670 kg saf ipek, 120 kg da altın ve gümüş kullanılmaktadır⁴¹.

isimler ve mutlak özellikler O'na aittir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nu tenzîh eder; çünkü mutlak izzet ve hikmet sahibi O'dur."

³⁷ "Gaybın anahtarları O'nun yanındadır; bunu O'ndan başkası bilmez."

³⁸ "Mektup Süleyman'dan; ve 'Rahmân, Rahîm Allah nâmına' diyor."

³⁹ İbrahim Rifat Paşa, *age*, I, 300.

⁴⁰ Kâbe'yi ilkin, İsmail Aleyhisselâm ya da Hz. Peygamber'in ilk atası Adnân'ın örttüğü söylenmekle birlikte, kalın kumaşlarla ilk örtenin Tübbâ' el-Himyerî olduğu sâbittir. Câhiliye devrinde Kâbe'nin ipekli-ipeksiz, çizgili-çizgisiz, inceli-kalınli çeşitli kumaşlarla örtülmesi dinî bir gereklilik olarak görülürdü. Örtüler Kâbe'ye birbirinin üzerine konularak örtülür, iyice ağırlaşınca ya da eskiyince, paylaşılır ya da gömülürdü. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber Kâbe'yi Yemen kumaşı ile örttüğü gibi; hulefâ-i Râşidîn de bu sünneti devam ettirdi. Mu'âviye'nin Kâbe'yi yılda iki kez örttüğü bilinmektedir. Sonraki birkaç Emevî hükümdârı devrinde, örtülen çok sayıda örtünün yapıya zarar verecek kadar ağırlık yapması üzerine Abbasî hükümdârı Mehdi 160/776'da, tek bir örtü dışında örtü örtülmemesi yönünde ferman çıkardı ve bu zamanla gelenekselleşti. Abbasî hükümdarlarından Me'mûn yılda üç kez: kırmızı ve beyaz örtülerle, Salâhaddin Eyyübî'nin çağdaşı olan Nâsır ise, önce yeşil sonra siyah örtülerle örttü. Bu tarihten itibaren siyah örtü örtme gelenek hâline geldi. [İmzasız (özel dosya), "Kisvetü'l-Kâbeti'l-Müşerrafe 'abra'l-'usûr", *el-Faysal -mecelle şehriyye sekâfiyye-*, Ağustos 1987, 126. sayı, s. 59 (Yazarın, Osmanlı'ya Kavalalı'ya ayırdığı kadar bile yer ayırmaması bilinçaltı ile ilgili ipuçları içeriyor)].

Farklı renk ve çizgilerdeki kisveler için bkz. Huseyn 'Abdullah Bâselâme, *Târihu'l-Kâbeti'l-Mu'azzama 'imâratühâ ve kisvetühâ ve sidânetühâ*, Cidde 1982, s. 249 vdd.; Hülya Tezcan, *Estâru'l-Kâbeti'l-müşerrafe*, Arapçaya çev. Tahsin Ömer Tahaoğlu, IRCICA, İstanbul 1996/1417.

⁴¹ *Anadolu'da Vakit*, 14 Ocak 2005, s. 1 ve 12; "Kisvetü'l-Kâbeti'l-Müşerrafe 'abra'l-'usûr", s. 63 (derginin verdiği örtünün ölçüleri: 47 metre uzunluğunda 16 parça).

Osmanlı devrinde Kâ'be yeni örtülerle örtülürken, eskileri parçalanıp bir kısmı hacılara dağıtılır, geri kalanı paytahta geri getirilirdi; ancak depoya hapsedilmez, çeşitli şekillerde yeniden değerlendirilirdi. Sözelimi, bereketinden istifade etmek için takke, yelek, ceket, anahtar kesesi, cüz kesesi, kaftan yapılır, devlet büyüklerinin sandukaları üzerine örtülür⁴²; bazı camilere teberrükât eşyası olarak asılırdı.

Kâ'be örtüsü; (i) kapı perdesi, (ii) kuşak ve (iii) ana zemin olmak üzere üç kısımda ele alınabilir.

1.1.3.1. Kâ'be kapı perdesi

Kapı perdesine, aşağıda sunulacak âyet ve sûrelerin yanı sıra, *Kelime-i Tevhid*, *Allâhu rabbî*: “Benim Rabbim Allah'tır.”, *Allâhu hasbî*: “Allah bana yeter.”, *yâ Allah*, *yâ Hannân*: “Ey sınırsız şefkat sahibi.” vb. dualar, ve örtüyü dokutup gönderen devlet büyüğünün adının yazılması gelenekleşmiştir. Yer yer Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali başta olmak üzere bütün Ashâb-ı Kirâma dua mahiyetinde cümlelere de rastlanır.

Topkapı Sarayı Müzesi (TSM) koleksiyonunda, Osmanlı sultanları tarafından gönderilen ve daha sonra yenileri gönderildiği için geri getirilen 11'i bütün, diğerleri parçalar hâlinde 18 adet kapı perdesi⁴³ mevcuttur.

Kanûnî Sultan Süleyman tarafından gönderilen –şimdikilerden farklı şerit ve çerçeveleri bulunan- 950/1543-44 tarihli kapı örtüsünün şu âyetlerle bezeli olduğu görülmektedir: *Besmele*, *İhlâs*, *İnnihû min Süleymâne ve innihû bismi'llâhi'r-râhmâni'r-rahîm* (Neml 27/30), *Ve kul Rabbi edhîlnî... ve kul câe'l-hakk... zehûkâ*⁴⁴ (İsrâ 17/80-81), *Besmele*, *Üdhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46), *Âyete'l-kürsî* (Bakara 2/255), *Besmele*, *Le-kad sadaka'llâhu Rasûlehu'r-ru'yâ bi'l-hakk le-tedhulünne'l-Mescide'l-Harâme...* (Fetih 48/27), *Kelime-i Tevhid* ve *Ersele rasûlehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakk...* (Saff 61/9).

Sultan II. Selim'in gönderdiği 981/1573-74 tarihli kapı örtüsünde yukarıdaki âyet ve sûrelere ek olarak: sağladığı onca nîmete karşılık, Kureyş'lilerin de sadece Kâ'benin Rabbine dua etmelerini emreden *Kureyş sûresi*, *İnnâ fetahnâ le-ke fethan mübînâ* (Fetih 48/1), *Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard*⁴⁵ (Nûr 24/35) ve *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibarelerinin

⁴² Selin İpek, “Kâbe örtülerinin ikinci kullanımları”, *Toplumsal Tarih*, Haziran 2003, 114. sayı, s. 22 vdd.

⁴³ Sırasıyla bkz. Tezcan, *age*, s. 27-29 (Kanuni), s. 30 (II. Selim), s. 33-34 (I. Abdülhamid), s. 35-36 (III. Selim), s. 37-38 (II. Mahmud), s. 39-41 (Abdülmeccid).

⁴⁴ “... De ki: 'Artık hak geldi, bâtil can çekişiyor. Zaten bâtil, can çekişmeye mahkûmdur.'”

⁴⁵ “Gökleri ve yeri (hem maddî hem de manevî olarak) Allah aydınlatmaktadır.”

yanı sıra, *İsm-i Celâl* (Allah), *İsm-i Nebî* (Muhammed) ve çehar yâr-ı güzînin *Ebû Bekr*, *Ömer*, *Osman* ve *Ali* isimleri yazılıdır.

Sultan I. Abdülhamid'in gönderdiği 1190/1776-77 tarihli kapı örtüsünde *Besmele*, *Âyete'l-kürsî*, *Kureyş sûresi*, *Kelime-i Tevhid*, *Erselehû bi'l-hüdâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû 'ale'd-dîni küllih ve lev kerih*e'l-müşrikûn (Saff 61/9), *Rabbene'ftah beynenâ ve beyne kavminâ...*⁴⁶ (A'râf 7/89), *İhlâs sûresi*, *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibarelerinin yanı sıra, *İsm-i Celâl*, *İsm-i Nebî* ve çehar yâr-ı güzînin isimleri yazılıdır.

Sultan III. Selim'in gönderdiği 1204/1789-90 tarihli Kâ'be kapı örtüsünde Neml 27/30, İsrâ 17/80, Hicr 15/46, A'râf 7/89, Saff 61/9, *Âyete'l-kürsî*, *İhlâs sûresi*, *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibareleri, *İsm-i Celâl*, *İsm-i Nebî* ve çehar yâr-ı güzînin isimlerine ek olarak *Nasrun mina'llâhi ve fethun karîb* (Saff 61/13).

Sultan II. Mahmud'un gönderdiği -şerit ve çerçeveleri ile günümüz örtülerine çok yaklaşan- 1248/1833 tarihli kapı örtüsünde *Besmele*, *İhlâs*, *Fâtîha*, *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibareleri, Neml 27/30, İsrâ 17/80, Fetih 48/27, *Kelime-i Tevhid* (bir normal bir de *el-Melikül-hakku'l-mübîn* : "gerçek âşikâr padişah" ve *Sâdıku'l-va'di'l-emîn* : "vaadi gerçek/vaadine sâdık, güvenilir" ibareleri ilaveli olmak üzere iki adet).

Sultan Abdülmecid'in gönderdiği -şerit ve çerçeve düzeniyle tamamen günümüz örtülerini andıran- 1256/1840-41 tarihli kapı örtüsünde sekiz dikey çerçevede (kartuş) *Fâtîha sûresi*, bunların arasındaki dairelerde: *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibareleri, en üstteki iki çerçevede *Besmele* ve *İhlâs sûresi*,/bunların altındaki yatay şeritte Neml 27/30 ve 17/80,/bunun altında dört adet armut şeklinde *Besmele*,/bunun altındaki iki çerçevede *Âyete'l-kürsî*nin ilk kısmı,/sonra büyükçe bir Fetih 48/27/ve hemen altındaki iki çerçevede *Âyete'l-kürsî*nin 2. kısmı,/bunların altındaki üç bölgeli (6.) şeritte sağ ve sol bölgede *Besmele* ve *İhlâs*, ortada ise örtüyü Sultan Abdülmecid'in dokutup gönderdiğini bildiren bir ibare,/7. şeritte iki satır hâlinde *Besmele* ve *Kureyş sûresi*,/iki büyük daireden oluşan 8. şeritte beher dairede *Kelime-i Tevhid*,/7. ve 8. şeriti dikine kesen U şekilli şeritte ise *Besmele* ve *İhlâs*, *Fâtîha sûresinin* yazılı bulunduğu çerçevelerin devamında sağdan sola dönüşte 8. şeritin altına gelen iki şeritte *el-Melikül-hakku'l-mübîn* ve *Sâdıku'l-va'di'l-emîn* ilaveli *Kelime-i Tevhid* bezelidir.

⁴⁶ "Ey Rabbimiz! Bizim mi yoksa kavmimizin mi haklı olduğunu ortaya çıkar, zira gerçeği ortaya çıkaranların en hayırlısı Sensin."

Sultan Abdülmecid'in gönderdiği -şerit ve çerçevelerinin yapılanması ile tamamen günümüz örtülerini andıran- 1261/1845⁴⁷, 1264/1847-48⁴⁸, 1269/1852-53⁴⁹ tarihli kapı örtülerine işlenmiş âyet ve sûrelerde bir değişiklik tespit edilememiştir.

Bu tarihten sonra, Kâ'be örtüleri üzerinde Osmanlı padişahlarının yanında Kavalalı hanedanına mensup hıdivlerin isimleri de görülmektedir; çünkü Osmanlı'nın Mısır'a artık söz geçirememesiyle birlikte, zaten Mısır'da dokunmakta olan Kâ'be örtülerine gittikçe bağımsızlaşan hıdivlerin de isimleri işlenmeye başlamıştı.

Sultan Abdülmecid'in isminin yanında, (Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu) Mehmed Saîd Paşa'nın adını gördüğümüz 1271/1854-55 tarihli kapı örtüsüne herhangi bir âyet işlenmemesine⁵⁰ karşılık, iki yıl sonraki, yani 1273/1855-57⁵¹ ve yine Sultan Abdülmecid ve Mehmed Saîd Paşa'ya ait 1277/1860-61⁵² tarihli -aynı isimlerin yazılı olduğu- örtülerde, tekrar eski düzene geçildiği görülmektedir ki en son verdiğim âyet ve sûrelerle genel görünüm bunlarda da korunmaktadır.

1283/1866-67 tarihli Sultan Abdül'azîz ve İsmail Paşa'ya ait kapı örtüsü⁵³ ise, alt alta 4 şerit ve bir madalyondan oluşmakta olup ilk üç şeritte *Besmele*, *Fâtîha sûresi*, daha ince olan iki çerçeveli 4. şeritte ise örtünün Sultan Abdül'azîz ve İsmail Paşa'nın emriyle dokunduğu belirtilmektedir; fakat alttaki "İsmâ'il Paşa vâli Mısır" yazılı aynalı madalyonda, şekil ve muhtevası tamamen farklılaşan bu örtüyü asıl kimin dokuttuğu anlaşılmaktadır ki böylece, hâkimiyet mücâdelesini Kâ'be örtüsü üzerinden sergilenmektedir.

Sultan II. Abdülhamid ve Mehmed Tevfik Paşa'ya ait 1298/1880-81 tarihli kapı örtüsünde⁵⁴ -dikey çerçevelerin birbirine bağlandığı kısımdaki *el-Melikü'l-hakku'l-mübîn* ve *Sâdiku'l-va'di'l-emîn* ilaveli *Kelime-i Tevhidin* bu örtüde bulunmaması dışında- eski şekil ve muhtevaya dönülmüştür. Ancak yine aynı zatlara ait 1299/1881/82 tarihli örtüde⁵⁵ ise, en üstteki iki çerçevedeki *Besmeleli İhlâsın yerini, Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâ'* -

⁴⁷ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 42-43.

⁴⁸ Tezcan, *age*, s. 44-47.

⁴⁹ Tezcan, *age*, s. 47-48.

⁵⁰ Tezcan, *age*, s. 49'daki fotoğraf.

⁵¹ Tezcan, *age*, s. 50-51.

⁵² Tezcan, *age*, s. 52-53.

⁵³ Tezcan, *age*, s. 55-56.

⁵⁴ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 57-58.

⁵⁵ Tezcan, *age*, s. 60-61.

aradaki dairede *Allâhu hasbî-fe-lenüvelliyenneke kibleten terdâhâ*⁵⁶ (Bakara 2/144) âyeti almış ve 8. şeritteki normal *Kelime-i Tevhidin* yerine 2 satır hâlinde *el-Melikü'l-hakku'l-mübîn* ve *Sâdiku'l-va'di'l-emîn* ilaveli 2 adet *Kelime-i Tevhid* yazılmıştır.

Sultan Abdülhamid ve Abbas Hilmi Paşa'ya ait 1311/1893-94 tarihli kapı örtüsü⁵⁷ yine farklılaşmış olup hiçbir âyet içermez. Aynı zatlara ait 1325/1907-1908 tarihli⁵⁸ örtü biraz daha farklı olup yatay 5 şeritin ilk 4'ünde *Besmele*, *Ve izâ câeke'llezîne yû'minûne bi-âyâtinâ fe-kul selâmün 'aleyküm ketebe Rabbüküm 'alâ nefsihi'r-rahme ennehû...*⁵⁹ (En'âm 6/54) âyeti, 5. – daha küçük- şeritte ise örtüyü kimin dokuttuğu yazılıdır.

Sultan Mehmed Reşad ile Abbas Hilmi Paşa'ya ait 1327/1909 tarihli kapı örtüsünde yine 1298/1880-81 tarihli örtünün şekline dönüldüğü görülmektedir ki bu şekil günümüzdekilerde de korunmaktadır.

Günümüz kapı örtüsüne gelince, örtüyü çevreleyen kenarlarda sağdan sola dikey –ve en alta yatay- dolanan çerçevelerde *Fâtiha sûresi*,/bunların arasındaki dairelerde *Allâhu Rabbî*, *Allâhu hasbî* ibareleri,/en üst yatay şeritte *Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâ' fe-lenüvelliyenneke kibleten terdâhâ* (Bakara 2/144),/2. şeritte *Ve sâri'û ilâ mağfiratin mn Rabbiküm ve cennetin 'arduhe's-semâvâtü ve'l-ard*⁶⁰ (Âl-i İmrân 3/133),/bunun altında 4 adet armut şeklinde *Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard*⁶¹ (Nûr 24/35)/bunun

⁵⁶ “Biz senin (bu yönde bir vahiy gelir mi diye) gökyüzüne yönelerek gözlerini gökyüzünde dolaştırıp durduğunu elbette görüyorduk. Elbette seni hoşnut kalacağın bir kibleye döndürecektik.”

⁵⁷ Tezcan, *age*, s. 63.

⁵⁸ Tezcan, *age*, s. 63.

⁵⁹ “Bizim âyetlerimize iman eden (garip)ler sana geldikleri zaman onlara şöyle de: Rahatınıza bakın, sizin Rabbiniz, merhameti ilke edinmiştir; dolayısıyla içinizden kim bilmeyerek bir fenalık edip de tevbe eder ve durumunu düzeltirse onu affeder. Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”

⁶⁰ “Rabbinizin mağfiretine ve genişliği gökler ve yer kadar olan Cennete koşun.”

Bunun yerine *Kul rabbi edhlnî mudhale sıdkın...* (Şişli camiinin sol duvarında asılı örtü; ayrıca: Bkz. Bâselâme, 1982, s. 296'daki fotoğraf; sultânen nasîrâ kısmı âyet güzel istif edilemediği için küçükçe yazılmak zorunda kalındığından pek belli olmuyor) ve *Kul yâ 'ibâdiye'llezîne esrafû 'alâ enfüsihim...*Bkz. İstanbul Sümbül Efendi camiinde sağ sütunda asılı levha) âyetinin yazılı olduğu örtüler de bulunmaktadır.

⁶¹ Bunun yerine,

(i) yine 4 adet: *Ve lâ tehinû ve lâ tahzenû ve entümü'l-a'levne in küntüm mü'minîn :* “Gevşemeyin, tasalanmayın; (Allah'a, Elçisine ve komutanlarınıza) güveniniz tamsa, siz üstünsünüz.” (Âl-i İmrân 3/139) âyetinin [Bkz. Bâselâme, 1982, s. 296'daki fotoğraf (bu örtü 1352'de dokunmuş); ayrıca s. 301'deki fotoğraf],

(ii) her ikisi de aynalı ve geçişli olan: *Besmelenin* (Bkz. Paşa, III, 277/106 nolu fotoğraf)

(iii) *Ve ufevvidu emrî ilâ'llâh :* “(Elimden geleni yaptım; artık) işimi Allah'a bırakıyorum.”

altındaki iki çerçevede *Besmele*, *Âyete'l-kürsî*, *Lâ ikrâhe fi'd-dîn kad tebey-yene'r-ruşdü mine'l-ğayy ilâveli*⁶² bu âyet –yukarıdakinde olduğu gibi-, dört sıraya sığacak şekilde yazılmış olup toplam dört satır olan bu ibarenin arasında diğerlerinden daha büyük harflerle: *Besmele*, *Le-kad sadaka'llâhu Rasûlehu'r-ru'yâ bi'l-hakk le-tedhulünne'l-Mescide'l-Harâme in şâa'llâhu âminîn* (Feth 48/27) ifadesi mevcuttur;/bunun altında⁶³, birinde *İhlâs sûresi* ötekinde *Muhammedün rasûlüllâh vellezîne ma'ahû eşiddâû 'ale'l-küffârî ruhamâû beynehüm*⁶⁴ (Feth 48/29) ibaresi bulunan iki dâire⁶⁵;/bu dairelerin altında –ortada- örtünün iki parçasının birleştiği kısımda da aşağıdan yukarıya U şeklinde *Kul yâ 'ibâdiye'llezîne esrafû...*⁶⁶ (Zümer

(Gâfir 40/44) (iv) ve *Ve mâ tevfiķi illâ bi'llâh* : “Başarım tamamen Allah'ın sâyesindedir.” (Hûd 11/88) (Yusuf Mahmud Çulâm, el-Fenn fi'l-hatt'l-'Arabî (The Art of Arabic calligraphy), Riyad 1402/1982, s. 49'daki 3 nolu fotoğraf) ibarelerinin yazılı olduğu örtüler de vardır.

⁶² Bu âyetin, sonuna kadar yazılı olduğu örtülerin yanında, bulunmadığı (Bkz. Bâselâme, 1982, s. 296'daki fotoğraf) *sallâ'llâhu 'alâ Seyyidînâ Muhammedin ve 'alâ âlihî ve sahbihî ecma'in* ibaresi yazılı (Paşa, III, 277, 37. fotoğraf) örtüler de vardır.

⁶³ Bu iki dairenin ortasında 4 satır hâlinde *Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tağfir le-nâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine'l-hâsirîn* : “Ey Rabbimiz! Biz kendi aleyhimize olacak yanlış bir hareket yapmışız; bize acıyıp bizi bağışlamazsan, gerçekten hüsrâna uğrayanlardan olacağız.” (A'râf 7/23) ve *Rabbenâ âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhirati haseneten ve kınâ 'azâbe'n-nâr (ve edhilne'l-Cennete ma'a'l-ibrâr ilâveli)* : “Yâ Rabbi! Bize dünyada da güzellik ver, âhirette de güzellik ver; bizi Ateş azabından koru (ve iyilerle beraber bizleri de Cennete sok).” (Bakara 2/201) âyetlerinin (Stewart, s. 81'deki fotoğraf) yanı sıra, *Ve kul câe'l-hakk ve zeheka'l-bâtıl inne'l-bâtıl kâne zehûkâ/ve nünezzilü mine'l-Kur'ân mâ hüve şifâün ve rahmetün li'l-mü'minîne ve lâ yezîdü'z-zâlimîne illâ hasârâ* (İsrâ 17/81-82; Bâselâme, 1982, s. 296'daki fotoğraf; bu örtü 1352'de dokunmuş) ve -iki adet- ve *men dehalehû kâne âminâ* (Âl-i İmrân 3/97; İstanbul Sünbül Sinan camii: sağ sütundaki Kâbe örtüsü resmi) âyetlerinin yazılı olduğu örtüler de mevcuttur.

⁶⁴ Bunun yerine, yine *İhlâs sûresinin* yazılı olduğu örtüler de vardır (Paşa, III, 263'teki 103 nolu fotoğraf; Bâselâme, 1982, s. 296).

⁶⁵ -Sünbül Sinan camiinde sağ sütunda asılı duran resme göre- bu iki dairenin ortasında 4 satır hâlinde *Rabbenâ zalemnâ enfüsenâ ve in lem tağfir lenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine'l-hâsirîn* (A'râf 7/23) *Rabbenâ lâ tuziğ kulûbenâ ba'de iz... el-vehhâb* : “Ey Rabbimiz! Mutlaka gerçekleşecek bir gün için Sen insanları kesinlikle bir araya getireceksin, zira şüphesiz, Allah sözünden caymaz.” (Âl-i İmrân 3/9); bu resme göre dairelerin hemen üzerinde *min 'ilmihîden* sonuna kadar *Âyete'l-kürsî* (baş tarafı ise, nispeten büyükçe *Le-kad sadaka'llâhunun* üzerinde) yazılıdır.

⁶⁶ Bunun yerine, *Rabbi'c'alni mukîme's-salâti ve min zürriyyetî Rabbenâ ve tekabbel du'â Rabbena'ğfir li ve li-vâlideyye ve li'l-mü'minîne yevme yekümü'l-hisâb* : “Yâ Rab! Beni ve soyumdan gelecekleri namaz kıl[arak Seninle bağlantısını sağlam tut]an kimseler eyle. Ey Rabbimiz! (Bu) duamı (da) kabul buyur. Ey Rabbimiz! Hesapların görüleceği gün beni, ana-babamı ve bütün mü'minleri bağışla.” (İbrâhîm 14/40-41; Sünbül Sinan camii: sağ sütundaki Kâbe örtüsü resmi) ve *İhlâs sûresinin* yazılı olduğu örtüler de vardır (Paşa,

39/53),/onun altında *Besmele, Kureyş sûresi* (Kureyş 106/1-4)/bunun altına ise *Lâ ilâhe illâllâhü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn Muhammedün rasûlûllâhi sâdiku'l-va'di'l-emîn* ibaresi işlenmiştir.

1.1.3.2. Kâ'be örtüsünün diğer kısımları

Bu örtü de günümüzdeki şeklini alıncaya kadar çeşitli aşamalar geçirmiş olup genel zemin ve kuşaklar (nitâk) olarak iki bölümde incelenebilir:

(i) Örtünün zemini –genel olarak-

Topkapı Saray Müzesi'ndeki (TSM) 13/1659 envanter no.lu XVI. yüzyıla ait örtüde⁶⁷, ilk zikzak şeritte *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî*, 2. şeritte *Mâ kâne Muhammedün...*⁶⁸ (Ahzâb 33/40), 3. şeritte *Hüve'llezi ersele Rasûlehû...* (Saff 61/9) ve daha celî olarak *Kelime-i Tevhid* yazılıdır; ancak bu sürekli aynı sıra hâlinde devam etmez.

TSM 24/273 envanter no.lu 1191/1777 tarihli Kâ'be örtüsünün ilk parçası⁶⁹ üzerindeki ilk zikzak şeritte *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, Allâhu Rabbî*, 2. şeritte *Kad nerâ tekallübe vechik... el-harâm* (Bakara 2/144), 3. şeritte *Kelime-i Tevhid*, 4. şeritte ise *radiya'llâhu 'an Ebî Bekr ve 'Ömer ve 'Osmân ve 'Alî ve 'ani's-sahâbe ecma'in* : “Allah Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve bütün Ashâb-ı Kirâm'dan razı olsun.” ibaresi; TSM 24/273 envanter no.lu Kâ'be örtüsünün ikinci parçası⁷⁰ üzerindeki ilk zikzak şeritte

İnna'llâhe ve melâiketehû yusallüne ale'n-Nebiyi...⁷¹ (Ahzâb 33/56), ikincide Allâhü ve lâ sivâh, üçüncüde Küllü şey'in hâlikün illâ vecheh...⁷²

III, 263; Huseyn 'Abdullah Bâselâme, *Târîhu 'imârati'l-Mescidi'l-Harâm bi-me'htevâ min Makâm-i İbrâhîm ve bi'ri Zemzem ve'l-minber ve ğayri zâlik*, Cidde 1980, s. 296'daki fotoğraf). Böylece *Sûre*, 2'si dairevî, 1'i dikey olmak üzere 3 kez yazılmış olmaktadır.

Bu âyetlerin yerinde örtünün kimin emriyle dokunduğunu gösteren örtüler de mevcuttur (Örneği: *Emera bi-'ameli hâzihi'l-burdeti's-şerîfe hazret-i mevlânâ es-Sultân Mehmed Hân el-Hâmis bin es-Sultân 'Abdülmecîd Hân...* ibaresinin yazılı olduğu bir örtü için bkz. Paşa, 116. fotoğraf).

⁶⁷ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 71.

⁶⁸ “Muhammed erkeklerinizden hiçbirinin öz babası değildir; Allah'ın elçisidir ve son peygamberdir. Allah, her şey hakkında mutlak bir bilgiye sahiptir.”

⁶⁹ Tezcan, *age*, s. 79.

⁷⁰ Tezcan, *age*, s. 79-80.

⁷¹ “Şüphemiz olmasın ki Allah ve melekleri Peygambere müstesnâ bir değer atfetmekte; onun üzerine titremektedir. Ey iman edenler! Siz de ona böyle müstesnâ bir değer atfedip üzerine titreyin; en ufak bir şüphe ve olumsuzluğu bile ona yakıştırmayın.”

⁷² “O'nun zatından başka her şey helâk olacak. Mutlak hâkimiyet kayıtsız-şartsız O'nundur ve eninde sonunda O'na döndürüleceksiniz.”

(Kasas 28/88), dördüncüde *Allâhümme salli ‘alâ eşrafi’l-enbiyâi ve’l-mürselîn* : “Allahım! Nebî ve resullerin en şerefisine salât eyle (ayrı bir özen göster).”, beşincide *İhlâs sûresi*, 6.da *Kelime-i Tevhid*,

TSM 24/298 envanter no.lu XII/XVIII. yüzyıla ait –üç ayrı parçadan oluşturulmuş- Kâ’be örtüsünün⁷³ üst kısmındaki ilk zikzak şeritte *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî*, 2. şeritte *Kevser sûresi*⁷⁴ (108/1-3), 3.de *Kelime-i Tevhid*, 4.de *İhlâs sûresi*; aynı örtüye bir başka örtüden monte edildiği anlaşılan⁷⁵ kısımdaki zikzak şeritlerin ilkinde yine *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî*, 2.sinde *Mâ kâne Muhammedün...* (Ahzâb 33/40), 3.sünde *Kelime-i Tevhid*, 4.sünde *Hüve’llezî ersele...* (Saff 61/9), bu iki örtünün üzerine monte edildiği zeminin üst kısmında ise yatay ve celî 4 adet *Kelime-i Tevhid*,

TSM 24/446 envanter no.lu 1208/1793-94 tarihli Kâ’be örtüsü⁷⁶ üzerindeki zikzak şeritlerin ilkinde *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, Hu, Allâhu Rabbî*, 2.sinde *Kad nerâ...* *şatra’l-mescidi’l-harâm* (Bakara 2/144), 3.sünde *Kelime-i Tevhid*, 4.sünde *Radya’llâhu ‘an Ebî Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Alî ve ‘ani’s-sahâbe ecma’in*;

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’ndeki 572 envanter no.lu bir Kâ’be örtüsünün zemîninde ise, büyük zikzak şeritte *Kelime-i Tevhid*, ara şeritlerde *İhlâs sûresi, Küllü şey’in hâlikün illâ vecheh* (Kasas 28/88) ve *İnna’llâhe ve melâiketehû yusallûne ale’n-Nebiy...* (Ahzâb 33/56) âyetleri görülmektedir.

Şu anki örtüde, Kâ’be’nin beher cephesinde yaklaşık 13x24 adet dik-dörtgen olup iyice yaklaşıldığında, her birinde zikzak şeritler hâlinde *yâ Hannân yâ Mennân/Lâ ilâhe illâllah Muhammedün rasûlullâh/Sübhânallâhi ve bi-hamdihî sübhânallâhi’l-azîm/yâ Allah* ibareleri bulunduğu görülmektedir.

Öte yandan, Kâ’be yeni örtülerle örtülürken, eskileri geri getirilmekte idi; ancak depoya hapsedilmemekte, çeşitli şekillerde yeniden değerlendirilmekte (örneği: bereketinden istifade etmek için takke, kaftan, cüz kesesi... yapılmakta, padişah, sultan vb.lerinin sandukaları üzerine örtülmekte) idi⁷⁷. Bu eşyâlardan bazılarında aşağıdaki âyetlere rastlanmaktadır:

⁷³ Tezcan, *age*, s. 79-80.

⁷⁴ “Mâdem ki Biz verdik sana bunca şeyi; sen de sadece Rabbine yakar, O’na sun kurbanını. (Ve bil ki) asıl güdük, sana kin besleyendir.”

⁷⁵ Tezcan, *age*, s. 82’deki fotoğraf.

⁷⁶ Tezcan, *age*, s. 83.

⁷⁷ İpek, “Kâbe örtülerinin ikinci kullanımları”, s. 22 vdd.

Topkapı Saray Müzesi'ndeki (TSM) 13/1657 envanter no.lu kaftan ve 24/2079 envanter no.lu külah üzerindeki zikzak şeritlerde *Kelime-i Tevhid* ve *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî*⁷⁸;

TSM 13/1658 envanter no.lu gömlek⁷⁹ üzerindeki zikzak şeritlerde *Kelime-i Tevhid* ve 61/9; TSM 24/648 envanter no.lu cüz kesesi⁸⁰ üzerindeki zikzak şeritlerde *Kelime-i Tevhid* ve *İhlâs sûresi*;

TSM 24/404 envanter no.lu sanduka örtüsü üzerindeki zikzak şeritlerden ikinci ve geniş olanında *Küllü men aleyhâ fân ve yebkâ vechu rabbike zü'l-celâli ve'l-ikrâm*⁸¹ (Rahmân 55/26-27)⁸²;

TSM 24/401 envanter no.lu yeşil zemin krem rengi ipekle yazılmış sanduka örtüsü üzerindeki dar zikzak şeritte *İnna'llâhe ve melâiketehû yusallûne ale'n-Nebiy...* (Ahzâb 33/56) ve *Mâ kâne Muhammedün ebâ ahadin min ricâliküm ve lâkin rasûlâllâhi ve hâteme'n-nebiyyîn* (Ahzâb 33/40);

TSM 13/1637 envanter no.lu dikdörtgen şeklinde kesilmiş levhanın üzerinde *Kelime-i Tevhidi* çevreleyen üstteki dar şeritte *İnna'llâhe ve melâiketehû yusallûne ale'n-Nebiy...* (Ahzâb 33/56); *ism-i celâl* ve *ism-i nebînin* altındaki dar şeritte ise, *Mâ kâne Muhammedün...* ve *hâteme'n-nebiyyîn* (Ahzâb 33/40) âyetleri⁸³. Sultan Abdül'aziz devrine ait kırmızı zeminli bir Kâ'be örtüsünde, nispeten küçükçe *Kad nerâ... fe-velli vecheke şatra'l-Mescidi'l-Harâm* (Bakara 2/144) yazılıdır⁸⁴.

⁷⁸ Tezcan, *age*, s. 72.

⁷⁹ Tezcan, *age*, s. 74-75.

⁸⁰ Tezcan, *age*, s. 76-77; İpek, *agm*, s. 26'da en alttaki fotoğraf.

⁸¹ "Her şey yok olup gidecektir yeryüzündeki. Senin -bunca haşmetine rağmen kullarına değer veren- Rabbinin zâtı ise bâkî."

⁸² İpek, *agm*, s. 25.

⁸³ Selin, *agm*, s. 26 (Yazarın Ahzâb 33/40'tan önce verdiği Feth 48/28. âyet levhaya ait fotoğrafta görülüyor. Muhtemelen, bu ibarede geçen *rasûlûllâh* ibaresi 48/28'deki *Muhammedün rasûlûllâh* ile karıştırılmış. Bkz. s. 26'da en üstteki fotoğraf).

⁸⁴ Bâselâme, 1982, s. 263 ve *Türk dünyası kültür atlası*, II, 29'daki fotoğraflar.

(ii) Cephe yazıları

(a) Tarihî süreç

Kâ'be örtüsündeki âyetler, tıpkı kapı örtüsündekiler gibi, farklı devirlerde farklılık arz etmektedir⁸⁵. Yalnız, Vehhabilerin Mekke'de hâkimiyeti ele geçirdiği yaklaşık yetmiş yıl zarfında, Kâ'be'yi, hiçbir şey yazdırmadıkları siyah bir ipek örtü ile örttükleri kaydedilmektedir⁸⁶.

Topkapı Sarayı Müzesi (TSM)'ndeki Kâ'be örtülerini esas alarak genel tarihî sürece bakılacak olursa Kâ'be örtü kuşakları için aşağıdaki tablo ortaya çıkacaktır:

Kanuni'ye ait 950/1543-44 tarihli ve TSM 13/1630 ve 13/1631 envanter no.lu aynı kuşağa ait iki parçada, ortadaki celî yazının altında ve üstünde ikişer satır olup, yazıya yakın kısımlarda –daha küçük- *Fe-lenüvelliyenneke... vüçûheküm şatrah* (Bakara 2/144) âyeti, kenarlarda ise –bundan daha büyük- *Besmeleli İhlâs sûresi* yazılıdır. Celî yazı ise, Sultanın özelliklerini konu alan bir yazıdır ve 1. parçanın sağlam kalabilen kısmında *Muhyi'l-'adli fi'l-âlemîne kâffe...* : “Bütün cihanda adâletin yaşatıcısı” ibaresi; 2. parçanın sağlam kalabilen kısmında ise, *Hâkimü'l-berrayni ve'l-bahrayn hâdimü'l-harameyni'ş-şerîfeyn* : “İki karanın ve iki denizin hâkimi, iki Har-em-i Şerif'in hizmetkârı” ibaresi seçilmektedir-⁸⁷.

II. Selim'e ait 974-982/1566/1574 tarihli ve TSM 13/1632, 13/1649 envanter no.lu kuşağın ilk parçasında celî yazı *İnne evvele beytin vudî'a li'n-nâs le'llezî bi-Bekkete... ğaniyyün 'ani'l-âlemîn* (Âl-i İmrân 3/96-97), üstündeki ve altındaki ikişer satırda ise kesintisiz *Besmeleli İhlâs sûresi* yazılıdır⁸⁸.

X/XVI. yüzyıla ait TSM 13/1639 envanter no.lu kuşakta, ortadaki celî yazı *Âl-i İmrân 3/96-97*; altındaki ve üstündeki ikişer satır ise *Besmeleli İhlâs sûresidir*; tek fark, bu celî kuşağın başındaki dairevî biçimde *Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletih...*⁸⁹ (İsrâ 17/84) âyetidir⁹⁰.

XI/XVII. Yüzyıla ait TSM 13/1646 envanter no.lu kuşakta alt ve üst ikişer satır *Besmeleli İhlâs sûresi* olmakla birlikte orta celî yazıda sadece *es-*

⁸⁵ Örnek olarak bkz. Bâselâme, 1982, s. 282 vd. ile s. 295-97.

⁸⁶ Bâselâme, 1982, s. 284.

⁸⁷ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 87.

⁸⁸ Tezcan, *age*, s. 89.

⁸⁹ “De ki: Herkes kendi seciyesine (ve dîninin değer yargılarına) göre hareket eder; kimin daha doğru yolda olduğunu ise Rabbiniz daha iyi bilir.”

⁹⁰ Tezcan, *age*, s. 91.

sâlihîn kelimesinin olduğu kısım sağlam kalabilmiştir⁹¹. Ancak bunun başındaki belli belirsiz *mine* bakılarak *Ve yüsâri'üne fi'l-hayrâti ve ülâike mine's-sâlihîn*⁹² (Â-i İmrân 3/114) olduğu söylenebilir.

Sultan II. Mustafa'ya ait 1106-1115/1693-1703 tarihli TSM 24/36 envanter no.lu tek satırlık kuşakta yazının başında dairevî biçimde *Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletih...*(İsrâ 17/84) âyeti, celî yazıda ise *Besmele, Ve iz yerfa'u ... rasûlen minhüm*⁹³ (Bakara 2/127-129) âyeti yazılıdır⁹⁴.

XII/XVIII. yüzyıla ait TSM 24/75 envanter no.lu tek satırlık kuşakta, yazının başında dairevî biçimde *Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletih...*(İsrâ 17/84) âyeti, celî yazıda ise *Besmele, Ve iz bevve'nâ li-İbrâhîme mekâne'l-beyt ve tahhir beytiye li't-tâifîn* (Hacc 22/26) kısmı görünmektedir⁹⁵; ancak devâmındaki birkaç âyetle birlikte yazılı olması kuvvetle muhtemeldir.

XIII/XIX. yüzyıla ait TSM 24/37 envanter no.lu tek satırlık kuşakta, celî yazıda *Ve iz yerfa'u... et-tevvâbü'r-rahîm* (Bakara 2/127-128) âyetleri, sonrasında ise dairevî biçimde *İhlâs sûresi* yazılıdır⁹⁶. Ancak bu kuşaklar kayıt altına alınabilmiş kısımları olup, Kâ'be'nin çevresini kuşatan başka parçaları olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim XIII/XIX. yüzyıla ait 24/40 ve 24/42 envanter no.lu kuşağın ilk parçasında, başında *Besmele* olmaksızın *Ve iz yerfa'u... et-tevvâbü'r-rahîm* (Bakara 2/127-128); ikincisinde ise, yine başında *Besmele* olmaksızın *Li-yeşhedû menâfi'a le-hüm... bi'l-beyti'l-atik* (Hacc 22/28-29) âyetleri yazılıdır. İkinci âyet, yukarıda zikredilen *Ve iz bevve'nâ li-İbrâhîme...* (Hacc 22/26) âyetinin devamı olduğuna göre, kuşağın TSM'de bulunmayan diğer parçalarında hem bu âyet, hem de devâmındaki *Ve ezzin fi'n-nâsi bi'l-hacc...*âyeti yazılı demektir. Sultan Abdülmeccid'e ait 1277/1860-61 tarihli kuşağın ilk iki parçasında *Hacc sûresinin* 26-29. âyetlerinin (diğer iki parçasında atalarıyla birlikte Sultanın isimlerinin) yazılı olduğu görülmektedir⁹⁷.

⁹¹ Tezcan, *age*, s. 93.

⁹² "... hayır ve hasenâtta yarışır ki böyleleri de (dünya-âhret nimetlerine lâıyk) sâlihlerdendir."

⁹³ "Hani, İbrahim, İsmail ile birlikte Ev'in temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: Rabbimiz! Bizden kabul buyur. Asıl işiten, asıl bilen Sensin. Rabbimiz! İkimizin de kayıtsız-şartsız teslimiyet gösterebilmemizi sağladığın gibi, zürriyetimizden de Sana kayıtsız şartsız teslimiyet gösteren bir ümmet yar. Başta (hacdakiler olmak üzere) ibâret usullerimizi bize göster, bizi başışla. Bütün tevbeleri kabul eden mutlak merhamet sahibi Sensin. Rabbimiz! Onların içinde kendilerinden bir elçi görevlendir."

⁹⁴ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 94.

⁹⁵ Tezcan, *age*, s. 95.

⁹⁶ Tezcan, *age*, s. 97.

⁹⁷ Tezcan, *age*, s. 105-106.

Aynı yüzyıla ait TSM 24/38 ve 24/30 envanter no.lu iki kuşak parçasında, baştaki dairede *İhlâs sûresi* celi kuşakta *Ve iz bevve'nâ li-İbrâhîme...* (Hacc 22/26) aradaki dairede *Kul küllün ya'melü...* (17/84) ve *Li-yeşhedü menâfi'a le-hüm...*(22/28) âyetlerinin yazılı olduğu görülmektedir (ancak, yazı istifine bakılırsa, ikinci âyetin yazılı olduğu 24/30 envanter no.lu parçanın bir başka kuşağa ait gözükmektedir)⁹⁸.

Sultan Abdülmecîd'e ait 1256/1840-41 tarihli kuşağın TSM 24/1-4 envanter no.lu dört parçası da mevcut olup ilk parçada *Besmele, Kul sadaka'llâh... ve men dehalehû kâne âminâ*⁹⁹ (Âl-i İmrân 3/95-97); ikincide *Ve li'llâhi 'ale'n-nâsi hiccû'l-beyt...*(Âl-i İmrân 3/97-98); 3. ve 4.de ise örtüyü gönderen Sultan Abdülmecîd ve atalarının isimleri yer almakta¹⁰⁰; ara dairelerde ise *İhlâs ve Kul küllün...* (17/84) âyetleri bulunmaktadır.

Aynı âyet, sûre ve yazılar, yine Sultan Abdülmecîd'e ait 1269/1852-53 tarihli kuşakla¹⁰¹ Sultan II. Abdülhamid'e ait 1307/1889-90 tarihli kuşakta¹⁰² da yazılıdır.

(b) Günümüz Kâ'be örtü kuşakları

Şu anki Kâ'be örtüsünün 4 cephesinde -üstte 4 parçalı, altta da iki parçalı olmak üzere- 2 adet kuşak yazısı mevcuttur; (yalnız kapı yönünde alttaki kuşak tek parçalı olup burada âyet değil, örtünün nerede ve kimin emriyle dokunduğunu bildiren Suni'at hâzihi's-sitâre bi-Mekketel-Mükerrime... ibaresi bulunmaktadır). Üst kuşak kesintisiz devam ederken, alt kuşak satırı tam doldurmamaktadır ve oldukça aralıktır. Bu alt kuşağın, yine tam ortada olmakla beraber tek parçalı olduğu örtüler de vardır; dolayısıyla, aşağıda vereceğim âyetlerin bu tip örtülerde yazılı olamayacağı açıktır¹⁰³.

2003 Ağustosuna itibarı ile Kâ'be'de tavafın başlama yönüne doğru 4 cephede sırasıyla şu âyet-i kerîmelerin yazılı olduğu kuşaklar çevrelemektedir:

1. Kapının bulunduğu Kuzeydoğu cephesi

Üstteki 4 parçada *Besmele, Ve iz ca'alne'l-Beyte mesâbeten li'n-nâsi ve emnâ ve'ttahizû min makâmi İbrâhîme musallâ/ve 'ahidnâ ilâ*

⁹⁸ Tezcan, *age*, s. 99.

⁹⁹ "Rahmân, Rahim Allah'ın adıyla. De ki: (Ey kitap sahipleri!) Doğruyu (siz değil) Allah söylemektedir; o halde siz de samimi bir muvahhid olan İbrahim'in dinine uyun! -Ki putperestlerden de hiç olmamıştır. -"

¹⁰⁰ Tezcan, *age*, s. 101-102.

¹⁰¹ Tezcan, *age*, s. 103-104.

¹⁰² Tezcan, *age*, s. 107-108.

¹⁰³ Örneği: Desmond Stewart, *Mecca*, Newsweek, New York, ts., s. 29'daki fotoğraf.

İbrâhîme... (Bakara 2/125)/*ve iz yerfa'u İbrâhîmü'l-kavâ'ide mine'l-beyt...* (Bakara 2/127)/*Rabbenâ ve'c'alnâ müslimeyni...* (Bakara 2/128) âyetleri; alt kuşakta örtünün kimin emriyle dokunduğunu gösteren bir ibare mevcuttur.

2. Kuzeybatı cephesi/Hatîm tarafı

Üstteki 4 parçada *Besmele, el-haccü eşhurun ma'lûmât...*/ve *mâ tefalû min hayrin ya'lemhu'llâh...*/Leyse 'aleyküm cünâh.../fe-izâ efadtüm min 'Arafât... ke-mâ hedâküm¹⁰⁴ (Bakara 2/197-98) âyetleri; alt kuşakta, sağda *Nebbi' 'ibâdî ennî ene'l-Ğafûru'r-Rahîm* (Hicr 15/49); solda *Ve izâ se-eleke 'ibâdî 'annî fe-innî karîb* (Bakara 2/186) âyetleri yazılıdır.

3. Güney cephesi/Hatîm'in sağı

Üstteki 4 parçada *Besmele, Ve iz bevve'nâ li-İbrahim...*/ve *ezzin fi'n-nâsi bi'l-hacc...*/li-yeşhedû menâfi'a le-hüm... fe-külû minhâ/ve at'îmu'l-bâise'l-fakîr... (Hacc 22/26-29) âyetleri; alt kuşakta: (sağda) *Ve beşşiri'l-mü'minîne...*¹⁰⁵ (Ahzâb 33/47)/(solda) *Men ya'mel sûen...*¹⁰⁶ (Nisâ 4/110) âyetleri bulunmaktadır.

4. Güneydoğu cephesi/Hacer-i Esved'in solu

Üstteki 4 parçada *Besmele, Kul sadaka'llâh fe'ttebi'û millete İbrahime hanîfâ...*/inne evvele beyt.../fi-hi âyâtün beyyinât...ve men dehalehû kâne âminâ/ve li'llâhi 'ale'n-nâsi hiccü'l-Beyt...¹⁰⁷

¹⁰⁴ "Haccın yapılacağı aylar bellidir. Bu (Şevval, Zilka'de ve Zilhicce) aylar(ın)da hacc kendisine gerekli kılanın, hacc esnasında cinsel içerikli söz ve davranışlarda bulunmaması, günah işlememesi ve münakaşa etmemesi gerekir. Allah, yapacağınız bütün hayırları görecektir; kendinize de azık hazırlayın, ama emin olun ki azığın en hayırlısı Allah bilincidir: siz ey akıl ve gönül birliğini sağlamış olanlar! Bana karşı dikkatli hareket etmeye bakın!.. Hacda iken (ticarî faaliyetlerde bulunarak) Allah'ın lütfunu aramanızda herhangi bir sakınca yoktur. Arafat'tan akın akın dağıldığımızda, Meş'ar-ı Haram civârında (yani Müzdelife'de, samimi birer muvahhid olarak) Allah'ı yâd edin; O size doğru yolu gösterdiği gibi siz de O'nu(n lütfunu, yücelik ve büyüklüğünü) yâd edin; biliyorsunuz, daha önce açık bir dalâlet içerisinde idiniz."

¹⁰⁵ "Allah tarafından gelecek büyük bir ihsânın kendilerini beklediğini mü'minlere müjdele."

¹⁰⁶ "Ancak bir fenalık işleyip yahut kendi aleyhine hareket edip daha sonra, başışlanmak için Allah'a dua eden, Allah'ı başışlayıcı ve merhametli bulacaktır."

¹⁰⁷ İbrahim Rif'at Paşa, III, 278'deki 110 nolu fotoğrafta, buradan itibaren *Kul yâ Ehle'l-kitâbi li-me tekfurûne bi-âyâtillâh va'llâhu şehîdün 'alâ mâ ta'melûn* : "De ki: Ey kitap sahipleri! Allah yaptıklarınıza şahitken, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?!" (Âl-i İmrân 3/98) ibaresinin de bulunduğu görülüyor. -Her cephenin alt kuşağındakiler ile bu sonuncuyu istisnâ ederse- Paşa'nın (110 ve 112. fotoğraflarda) verdiği âyetlerle benim 2003 Ağustos'unda tespit ettiğim, yani, şu anki âyetlerle tam bir uyum içinde. Ancak resmini verdiği örtüde *sümme'lyakdû, ve'lyûfû ve ve'lyettavvefû* cümlelerinin

(Âl-i İmrân 3/96-97)¹⁰⁸ âyetleri; alt kuşakta, sağda *Ve men yu'azzim şeâira'llâhi fe-innehâ min takve'l-kulûb*¹⁰⁹ (Hacc 22/32), solda *Ve innî le-ğaffârün li-men... 'amile sâlihan sümme'htedâ*¹¹⁰ (TâHâ 20/82) âyetleri yer almaktadır.

Dört köşenin her birinde dairevî biçimde *İhlâs sûresi*; dâirenin ortasında da *Besmele* yazılı iken, söz konusu yazıların aralarında ise *yâ Hayyü yâ Kayyûm/El-hamdü li'llâhi Rabbi'l-âlemîn* (Fâtîha 1/1)/*yâ Rahmânü yâ Rahîm* ibareleri işlenmiştir.

(c) Mahmel-i Şerif

Kâ'be örtüsündeki âyetlerden diğer kısımlardaki âyetlere geçmeden, örtünün surre alaylarıyla kutsal topraklara taşındığı *mahmel-i şerif*lere işlenen âyetlere de temas etmek isterim: Topkapı Sarayı Müzesi giyim-kuşam ve kumaş bölümü şefi Hülya Tezcan'ın tanıttığı dört mahmel-i şerifte şu âyet-i kerîmeler yazılıdır¹¹¹:

İlk mahmelin tepe parçalarında Bakara 2/125, Âl-i İmrân 3/96-97, Hacc 22/26, Fetih 48/27; kuşağında *Âyete'l-kürsî*.

Bu mahmelin üst kısmında *Allah* ve *Muhammed* ibarelerinin üstünde *Ve yehdiyeke sırâtan müstakîmâ* (Fetih 48/2) ifadesi dikkat çekmektedir. “*Ve (bu Hudeybiye fethiyle birlikte, Allah) seni dosdoğru bir yola iletmış oldu*” meâlindeki bu ifade, burada, “Allah yolunu açık etsin!” mânasında iktibas edilmiş olabilir ki binlerce km.lik sıkıntılı bir yolculuk için gayet uygun güzel bir temennidir.

İkinci mahmelin tepe parçalarında YâSîn 36/1, Haşr 59/23-24, Nûr 24/34, Saff 61/6-7, Enbiyâ 21/107, Ahzâb 33/40, Nisâ 4/78, 165, TâHâ 20/1-7

emr-i ğâib olduğu dikkatten kaçarak -'lâm'dan önce- 'elif'li yazılmış olduğu gözden kaçmıyor.

¹⁰⁸ “(Kibleyi Kâbe'ye çevirdik çünkü bu) insanlar için ilk inşa edilen ev, elbette Mekke'deki bereketli ve herkesin hidâyet sebebi olan Ev'dir. Hani Allah'ın apaçık âyetlerinin ve İbrahim'in makâmının bulunduğu; içine giren herkesin emin olduğu yer... Burayı hacetmek, Allah'ın, insanlar üzerindeki, yani oraya gitmeye gücü yetenler üzerindeki hakkıdır. Her kim bunu inkâr ederse emin olsun ki Allah'ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine ihtiyacı yoktur!”

¹⁰⁹ “İşte böyle. Artık her kim Allah'ın (Safâ-Merve, kurbanlık vb.) simgelerine hürmet ederse, bilmelidir ki bunların gerçek değeri, kalpteki Allah bilinci sayesinde.”

¹¹⁰ “Bununla beraber Ben, tevbe eden, iman edip (dünyada ve âhirette) işe yarayacak şeyler yapan ve sonra da hidâyet üzere giden kimseleri hep başışlamışım.”

¹¹¹ Hülya Tezcan “Kutsal topraklarda sultanların dinî ve siyasî gücünü temsil eden örtüler”, *Sanat ve İnanç sempozyumu-II*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üni. Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, s. 284-87.

ve *Esmâ-i Hüsnâ*; kuşağında *Âyete'l-kürsî*; üçüncü mahmelen sadece tepe parçaları üzerinde Fetih 48/1-4, *Kelime-i Tevhid*, Ahzâb 33/33 ve 56 işlenmiş olup dördüncü mahmel yazısızdır.

Surre alaylarına özgü sancaklardan birinde ise, Âl-i İmrân 3/126, Ahzâb 33/40, Tevbe 9/33, Saff 61/13; bu sancağın konulduğu kılıfta da *İhlâs sûresi* ile Ahzâb 33/45-47. âyetler işlenmiştir.

1.2. MESCİD-İ HARAM'IN KÂ'BE DIŞINDAKİ KISIMLARI

1.2.1. Kapılar

Kâ'be, kurulduğu günden bu yana çok sayıda inşâ, tamir ve genişletme gördü. Sultan III. Murad'ın 984/1576 tarihli imar ve tevsi faaliyeti bunların en sağlam ve en uzun ömürlü olanıydı. Bu imar faaliyeti sonunda Kâ'be'nin dört yönünde toplam yirmibeş kapı olmuştur (kapılar, adlarını, yakınında buldukları binâlardan ya da evi bulunan şahıslardan almış olup başka adlarla da anılabilirler).

Doğuda: *Selâm, Kayıtbay, Cenâiz, Abbas ve Ali kapıları*; güneyde: *Bâzân/Karakol, Bağle, Safâ, Küçük Ecyâd, Mücâhidîyye, Şerîf'Acclân medresesi, ÜmmüHânî*; batıda: *Hazûra, Bâbısağır/Küçükkapı, İbrâhim, Dâvudîyye ve Umre*; kuzeyde ise, *Amr b. Âs, Zimâmiyye, Acele, Kutbî, Süveyka, Mahkeme, Kütüphane ve Duraybe kapıları*.

Üzerinde âyet yazılı kapılar ve yazılı âyetler şunlardır:

Safâ kapısında *Besmele, İnn'e's-Safâ ve'l-Mervete min şeâiri'llâh fe-men hacce/l-beyte evi'temera fe-lâ cünâha 'aleyh en yettavvefe bihimâ*¹¹² (Bakara 2/158)/*Ve sâri'û ilâ... ve'l-kâzîmîne/l-ğayza ve'l-âfîne 'ani'n-nâs...*¹¹³ (Âl-i İmrân 3/133-35) âyetleri yazılıdır. İbrahim Rifat Paşa, *Ve sâri'û ilâ...* kısmının bu kapıda değil, Şerif 'Acclân Medresesi kapısında yazılı olduğunu

¹¹² "Safâ ve Merve, şüphesiz (Câhiliye çağında da kutsal bilinip tavaf edilirdi; ama bunlar gerçekten) Allah'ın simgelerindedir. Dolayısıyla, Ev'i hacceden veya sadece umre yapan biri açısından bu ikisini tavaf etmekte bir sakınca yoktur. Her kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa mükâfatını görür, çünkü Allah hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmayan mutlak bilgi sahibi biridir."

¹¹³ "Rabbimizin mağfiretine ve genişliği gökler ve yer kadar olan Cennete koşun ki orası, şu müttakiler için hazırlanmıştır: hem bolluk hem de darlık zamanlarında (kamu yararına) harcama yapanlar, öfkelerini yutanlar ve insanların kusurlarını affedenler... -ki Allah, böyle güzel davrananları sever.- Ayrıca, yüz kızartıcı herhangi bir suç işlediklerinde veya kendi aleyhlerine hareket ettiklerinde Allah'ı hatırlayarak günahlarının bağışlanması için dua edenler. -Zaten Allah'ın dışında kim günahları affedebilir ki?- Ayrıca işledikleri günahta bile bile ısrar etmeyenler."

belirtiyor¹¹⁴ ise de, bunları Safâ kapısında bizzat gördüm. Bunların birincisi ve beşincisi nispeten eski hâlini korurken, ortadaki üç tanesi yeni elden geçirilmiş; mermer kabartma hâlinde idi ve kabarık kısımlara herhangi bir yaldızlama yapılmadığı için yazılar zar zor okunuyordu.

Ziyâde kapısında¹¹⁵ *Va'llāhu yed'û ilâ...*¹¹⁶ (Yûnus 10/25), *Li'llezîne ah-senü'l-hüsnâ ve ziyâde...*¹¹⁷ (Yûnus 10/26), *ve kâle sübhânehû: Ve ahsâ külle şey'in 'adedâ*¹¹⁸ (Cinn 72/28), *Ve enne'l-mesâcide li'llâh fe-lâ ted'û ma'allah ahadâ*¹¹⁹ (Cinn 72/18) âyetleri; Makam-ı İbrâhim'in arkasına düşen Benî Şeybe kapısında ise¹²⁰ *Udhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46)/*Ve kul Rabbi edhilnî...* (İsrâ 17/80)/*Selâmün 'aleyküm tıbtüm...*¹²¹ (Zümer 39/73) âyetleri yazılı imiş.

Çerkes sultânı Ferec b. Berkuk'un 804/1401'de yenilettiği Hazûra kapısında¹²² *Yâ mübdiü yâ Mu'îd/İnne'llezî ferada 'aleyke'l-Kur'âne le-râddüke ilâ me'âd*¹²³ (Kasas 28/85)/*İnnemâ ya'muru mesâcida'llâh... ve'l-yevmi'l-âhir* (Tevbe 9/18); Kansu Gavri'nin yenileterek üzerine bir kasır inşa ettirdiği ve Kâ'be kapılarının en büyüğü olan İbrahim kapısında¹²⁴ *Besmele, ve 'alâ'llahi fe-tevekkelü in küntüm mü'minîn*¹²⁵ (Mâide 5/23) âyeti yazılı imiş. III. Murad'ın 984/1576'da yenilettiği Bâzân (pınarı) kapısında¹²⁶ *Besmele, 'Aynen*

¹¹⁴ İbrahim Rifat Paşa, I, 232.

¹¹⁵ Bâselâme, 1980, s. 132.

¹¹⁶ "Allah, esenlik yurduna herkesi çağırır; ancak oraya, (adâlet ve rahmet sıfatları ile) kendi dilediklerini iletir."

¹¹⁷ "Yaptıklarını en güzel bir şekilde yapanları daha güzeli beklemektedir; hem de fazlasıyla... Yüzlerine de zillet ve hakaret tozu bulaşmaz. Böyleleri, içinde kalıcı olmak üzere Cennetlidir."

¹¹⁸ "O her şeyi teker teker saymaktadır."

¹¹⁹ "Secde organları sadece Allah'a aittir; o halde Allah'la beraber bir başkasına kulluk etmeyin!"

¹²⁰ İbrahim Rifat Paşa, I, 229; Bâselâme, 1980, s. 223.

¹²¹ "Artık her tür belâdan uzaksınız! Gönlünüz hoş olsun! Buyurun girin, hiç çıkmamak üzere!"

¹²² İbrahim Rifat Paşa, I, 233; Bâselâme, 1980, s. 126.

¹²³ "Hiç şüpheden olmasın ki şu mesajı sana bildiren zat, o varılacak yere seni mutlaka döndürecek."

¹²⁴ İbrahim Rifat Paşa, I, 233; Bâselâme, 1980, s. 127-28.

¹²⁵ "Ve yalnızca Allah'a güvenip dayanın; tabî mü'minsiniz!"

¹²⁶ Bâselâme, 1980, s. 120.

yeşrabü bi-hâ 'ibâdu'llâh...esîrâ¹²⁷ (İnsân 76/6-8); Küçük Ecyâd kapısında¹²⁸ *Besmele, Ve vehebnâ li-Dâvûde Süleymân... innî ahbebtü hubbe'l-hayri...*¹²⁹ (Sâd 38/30-32); Mücâhidîyye kapısında¹³⁰ *Faddalâ'llâhü'l-mücâhidîne bi-emvâlihîm ve enfüsihîm 'ale'l-kâ'idîne deraceh ve küllen va'ada'llâhu'l-husnâ ve faddalâ'llâhü'l-mücâhidîne 'ale'l-kâ'idîne ecran 'azîmâ*¹³¹ (Nisâ 4/96); Şerif 'Aclân medresesi ya da Benî Temîm kapısında¹³² *Fe'nzur ilâ âsâri rahmeti'llâh...*¹³³ (Rûm 30/50); Ümmü Hânî ya da Hamîdiye kapısında¹³⁴ *İnnâ fetahnâ le-ke fethan mübinâ... 'azîzâ* (Feth 48/1-3); Umre kapısında¹³⁵ *Besmele, Ve etimmü'l-hacce ve'l-umrate li'llâh ... hattâ yeblüğa'l-hedyü mahilleh*¹³⁶ (Bakara 2/196); Acele kapısında¹³⁷ *Besmele, Ve kul rabbi edhlnâ...* (İsrâ 17/80) âyetleri yazılı imiş.

¹²⁷ "Allah'ın gözde kulları o pınardan içmekte ve istedikleri kadar akıtmaktadır. Onlar ki adaklarını yerine getirirler, felâketi herkesi kaplayan bir günden korkarlar ve kendileri de arzulamalarına rağmen, yiyecekleriyle, düşkün, yetim ve esirleri doyururlar."

Kapının önünde meşhur bir pınar bulunduğu için su ve pınar kelimeleri içeren bir âyet tercih edilmiş.

¹²⁸ Bâselâme, 1980, s. 123 (İbrahim Rifat Paşa, bu âyeti, Şerif 'Aclân kapısında veriyor. I, 232).

¹²⁹ "Davud'a Süleyman'ı da ihsan ettik; ne güzel kuldu o! Sürekli Bize yönelirdi. Hani akşam üzeri kendisine o muhteşem duruşlarıyla safkan atlar sunulmuştu da: iyice gözden kayboluncaya kadar onları seyredip: 'Bu servet, bana Rabbimi hatırlattığı için hoşuma gidiyor.' demişti"

Süleyman kelimesi, Kanûnî ile özdeşleştirilmiş ya da *hubbe'l-hayr* : "servet sevgisi" ile III. Murad'ın hayrat aşkı arasında bağlantı kurulmuş olabilir.

¹³⁰ Bâselâme, 1980, s. 123.

¹³¹ "Allah, malları ve canları ile savaşılanları çakılıp kalanlara, derece bakımından üstün kılmıştır. Gerçi Allah, 'en güzel'i her ikisine de vaadeyledi, ama savaşılanları oturanlar üzerine büyük bir mükâfatla üstün kılmıştır."

Yemen valisi/hükümdarı Melik Mücâhid'in medresesinin bulunması hasebiyle yazılmış olabilir.

¹³² Bâselâme, 1980, s. 124.

¹³³ "Bak şu Allah'ın rahmetinin sonuçlarına ki ölü toprağı nasıl canlandırıyor? Böyle bir varlık, elbette ölüleri de diriltecektir; O her şeye kâdirdir."

Ölüp/yıkılıp gitmeye mahkûm bir binanın restore edilerek ihyâsı söz konusu edilmektedir.

İbrahim Rifat Paşa, bu âyetin Bağle kapısında yazılı olduğunu belirtiyor. Bkz. I, 231.

¹³⁴ İbrahim Rifat Paşa, I, 233; Bâselâme, 1980, s. 125.

¹³⁵ Bâselâme, 1980, s. 126.

¹³⁶ "Haccı ve umreyi sırf Allah için eksiksiz yerine getirin. Bir engelle karşılaşırsanız, sizi fazla zorlamayacak bir hediyelik kurban gönderin. Kurban yerine ulaşıncaya kadar da başınızı tıraş etmeyin."

¹³⁷ Bâselâme, 1980, s. 130-31.

1.2.2. Makām-ı İbrâhim

Makām-ı İbrâhim'in doğu cephesinde *Kâlâ'llahü te'âlâ: Ve iz ca'alne'l-Beyte mesâbeten... ve'ttahizû min makâmi İbrâhîme musallâ ve 'ahidnâ ilâ İbrâhîme* (Bakara 2/125); güney cephesinde *Ve İsmâ'ile en tah-hirâ Beytiye... es-sücûd* (Bakara 2/125), *Ve iz kâle İbrahim Rabbi'c'al hâze'l-belede âminâ*¹³⁸ (İbrahim 14/35; ayrıca: 2/126) âyetleri; batı ve kuzey cephe-lerinde ise Makam'ın yenilenmesini Kanunî Sultan Süleyman'ın emrettiğini bildiren bir yazı mevcut imiş¹³⁹.

Osmanlı padişahları Kâ'be örtüsünü dokutma işini üstlendiklerinden beri Makam-ı İbrahim'i de tıpkı Kâ'be örtüsüne benzer siyah bir örtüyle örtmeye başlamışlardır. Bu örtü, Kâ'be örtüsüyle birlikte her sene (bazan beş yılda bir) gönderilmiştir¹⁴⁰. Makam'ın içerisindeki ahşap sanduka-kada korunan bu örtünün dört cephesinde şu âyetler yazılıdır:

Makam'ın kapısından itibaren ilk satırda: *Besmele, Ve iz ca'alne'l-Beyt... ve'ttahizû min makâmi İbrâhîme musallâ...* (Bakara 2/125); ikinci satırda: *Besmele, Ve iz kâle İbrâhîmü Rabbi erinî keyfe tuhyi'l-mevtâ...*¹⁴¹ (Bakara 2/260). *Sadaka'llâhü Rabbünâ ve hâlikunâ el-'azîzü'r-rahîm*; üçüncü satırda: *Besmele, İnne evvele beytin...* (Âl-i İmrân 3/96)/*Fî-hi âyâtün bey-yinâtün.../ve li'llâhi 'ale'n-nâsi...* (Âl-i İmrân 3/97); dördüncü satırda *İsm-i Celâl, İsm-i Nebî, çehar yâr-ı güzîn, Hasen ve Huseyn*; beşinci satırda: *Bes-mele, Kul küllün ya'melü...* (İsrâ 17/84). *Besmele, Hüve'llezî ersele Rasûlehû...* (Feth 48/28).

Daha sonra da ecdâdı ile birlikte padişahın ismi (*es-Sultân Mehmed Hân el-Hâmis b. es-Sultân el-Gâzî Abdülmecîd Hân b. es-Sultân Mahmûd Hân b. es-Sultân Abdülhamîd Hân b. es-Sultân Ahmed Hân halleda'llâhu hilâfete-hû ve eyyede bi'l-'adli saltanete-hû ile'ntihâi'z-zemân ve nihâyeti'd-devrân senete 1328 h.*)¹⁴².

Bir başka Makam-ı İbrahim kisvesinde *Besmele, Ve iz ce'alne'l-Beyt* (sadece bu kadar)/*Besmele, Ve iz kâle İbrâhîmu rabbi erinî keyfe tuhyi'l-*

¹³⁸ "Hani İbrahim: 'Yâ Rabbi! Bu kenti güvenli kıl' demişti ya."

¹³⁹ Bâselâme, 1980, s. 161.

¹⁴⁰ Bâselâme, 1980, s. 162-163.

¹⁴¹ "Hani İbrahim: 'Yâ Rabbi! Ölülerini nasıl dirilteceğini bana göster.' diye niyaz ettiğinde, 'Yoksa iman etmiyor musun?' buyurmuştu da: 'Tabii ki ediyorum, sırf kalbim mutmain olsun diye istiyorum.' demişti. Buyurdu ki: 'Öyle ise, dört kuş tut, bunları iyice kendine alıştır. Sonra her dağın başına bunlardan birer tane bırakıp daha sonra hepsini çağır, göreceksin ki koşu koşu sana gelecekler. Böylece, Allah'ın mutlak bir izzet ve hikmete sahip olduğunu öğrenmiş ol.'"

¹⁴² İbrahim Rifat Paşa, I, 247.

mevtâ (Bakara 2/260)/*İsm-i Celâl, İsm-i Nebî/Kul küllün ya'melü 'alâ şâki-letih/fe-Rabbüküm a'lemü bi-men hüve/ehdâ sebîlâ* (İsrâ 17/84) âyetlerinin yazılı olduğu görülüyör¹⁴³.

1.2.3. Minber

Kanunî'nin yaptırıp 966/1558'de Kâ'be'ye gönderdiği güzellik âbidesi minberin -ki kapı yönünde durmaktaymış- Kâ'beye bakan batı cephesinde *el-Hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn kad benâ Süleymânu minbera'l-Beledi'l-emîn* : "Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun ki şu güvenli (Mekke) kentin(in) minberini Süleyman inşâ etti."; kapısında¹⁴⁴ *İnnehû min Süleymâne ve in-nehû Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* (Neml 27/30) *sadaka'llâhü celle is-muhû, senete* 966; kapı örtüsünde *Besmele, İnna'lâhe ve melâiketehû...*¹⁴⁵ (Ahzâb 33/56) ibareleri yazılı idi.

Şu anki portatif, basit minberde ise *Ve iz bevve'nâ li-İbrahim...* (Hacc 22/26)/*Ve ezzin fi'n-nâsi bi'l-hacc...* (Hacc 22/27) âyeti yazılıdır.

1.2.4. Safâ tepesinin tam üzerindeki -yeni- kubbe:

Burada, *İnne's-Safâ ve'l-Mervete... en yettavvefe bi-himâ* (Bakara 2/158)/*El-haccü eşhurun ma'lûmât.. fe-inne hayra'z-zâdi't-takvâ* (Bakara 2/197) âyetleri yazılıdır.

1.2.5. Zemzem

Zemzemin kuzey kubbesinin duvarında *ve sekâhüm Rabbuhum şarâben tahûrâ*¹⁴⁶ (İnsân 76/21) âyetine ek olarak zemzemin şifa özelliği, fazîlet ve önemiyle ilgili *Mâu zemzem şifâün min külli dâin* : "Zemzem suyu bütün hastalıklara şifadır."/*Âyetü mâ beyne'nâ ve beyne'l-munâfikîn enne-hum lâ yetedalle'üne min zemzem* : "Münâfikların zemzem suyundan kana kana içmemesi bizi onlardan ayıran bir âlâmettir."¹⁴⁷/*Mâu zemzem li-mâ şuribe leh*¹⁴⁸ : "Zemzem suyu ne için içilirse, ona şifadır."/*Lâ yectemi'u mâu zemzem ve mâu cehennem fi cevfi 'abdin* : "Zemzem suyu ile cehennem (o kaynar ve berbat) suyu hiçbir kulun karnında bir araya gelmez." ifadelerinin yer aldığı belirtilmektedir¹⁴⁹.

¹⁴³ İbrahim Rifat Paşa, III, 236'daki 53 nolu fotoğraf.

¹⁴⁴ Bâselâme, 1980, s. 205.

¹⁴⁵ İbrahim Rifat Paşa, II, 255'teki 96 nolu fotoğraf.

¹⁴⁶ "Rableri onlara tertemiz içkiler sunmakta."

¹⁴⁷ İbn Mâce, "Menâsik" 78.

¹⁴⁸ İbn Mâce, "Menâsik" 78.

¹⁴⁹ Bâselâme, 1980, s. 185.

Son olarak, *Minâ sebîline* ait bir fotoğrafta¹⁵⁰ üstte *Ve sekâhum Rab-buhum şerâben tahûrâ* (İnsân 76/21), altta yarım daire şeklinde *Ve ca'alnâ mine'l-mâi külle şey'in hayy*¹⁵¹ (Enbiyâ 21/30) âyetleri görülmektedir.

II. MESCİD-İ NEBEVÎDEKİ ÂYETLER

Mescid-i Nebevî'deki âyetler, Eski Ravza ve Yeni Ravza olarak iki kısımda ele alınabilir.

2.1. ESKİ RAVZA (Sultan Abdülmecîd devri/1860)

2.1.1. Türbe-i Nebeviyye/Hücre-i Muattara

(i) Hücre'nin içi

Türbenin içini veya bu kısmın hâl-i hâzır durumunu aksettiren bir resmini görmek mümkün olmadı; ancak Rif'at Paşa'nın verdiği bir resimden¹⁵² Kâ'be örtüsüne benzeyen zikzaklı Hücre-i Nebeviyye örtüsünde bir sırada *Kelime-i Tevhid* bir sırada da *İnna'llâhe ve melâiketehû...* (Ahzâb 33/56) âyetinin yazılı olduğu görülüyor.

Yine, Mescid-i Nebevî yeni kısım yazılarının hattatı Ali Hüsrevoğlu'dan aldığım bilgiye göre, içeride kuşakta *Ahzâb sûresinin* tamamı yazılıdır. Hz. Peygamber'in aile hayâtına dair âyetleri (örneği: 1-6, 28-40, 50-63, 69-71) ihtiva eden Sûre, aynı zamanda Peygamber'in evi durumunda olan bu makama oldukça uygundur.

(ii) Hücre örtüleri

Topkapı Sarayı Müzesi'ne kayıtlı örtüler incelendiğinde Hücre'nin de tıpkı Kâ'be gibi örtü ve kuşaklarla bezeli olduğu anlaşılıyor.

(a) Örtüler

Sultan İbrahim'e ait TSM 24/273 envanter no.lu Hücre örtüsü¹⁵³ ile Sultan III. Ahmed'e ait TSM 24/271 envanter no.lu zikzaklı Hücre örtüsünde¹⁵⁴ zikzak şeritlerde *İsm-i Celâl*, *İsm-i Nebî*, *Kelime-i Tevhid* ve *Radıya'llâhu 'an Ebî Bekr* ve *'Ömer* ve *'Osmân* ve *'Alî* ve *'ani's-sahâbe ecma'in*

¹⁵⁰ İbrahim Rif'at Paşa, III, 37'deki 34 nolu fotoğraf.

¹⁵¹ "Ve canlı olan her şeyi sudan yarattık."

¹⁵² İbrahim Rif'at Paşa, III, 476'daki 187 nolu fotoğraf.

¹⁵³ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 116-117.

¹⁵⁴ Tezcan, *age*, s. 124-25. Bu örtünün üzerine dikilmiş seccâdeye benzer örtü ise Mihrâb-ı Nebevî örtüsü olup onda da *Yâ eyyühe'n-Nebiyü innâ erselnâke...* (Ahzâb 33/45) yazılıdır.

ibarelerine ek olarak *Mâ kâne Muhammedün...* (Ahzâb 33/40), *İnna'llâhe ve melâiketehû...* (Ahzâb 33/56) ve *Erselehû bi'l-hüdâ...* (Saff 61/9) âyetleri yazılıdır.

(b) Kuşaklar

X/XVI. yüzyıla ait TSM 13/1629 envanter no.lu bir kuşakta¹⁵⁵ *Besmele, Udhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46), aynı yüzyıla ait TSM 24/994 envanter no.lu Hücre kuşağında¹⁵⁶ *Besmele, İnnemâ yürüdü'llâhu li-yüzhibe 'ankümü'r-ricse ehle'l-beyt...*¹⁵⁷ (Ahzâb 33/33); XII/XVIII. yüzyıla ait TSM 24/193 ve 194 envanter no.lu Hücre kuşaklarında¹⁵⁸ *Fetih sûresinin* ilk 16 âyeti; Sultan I. Abdülhamid'e ait 1189/1775-76 tarihli ve TSM 24/87 envanter no.lu Hücre kuşağında¹⁵⁹ aynı sûrenin ilk 14 âyeti yazılıdır. Bu âyetler Sultan II. Mahmud'a ait 1229/1813-14 tarihli ve TSM 24/86 envanter no.lu (II. Mahmud'a ait) Hücre kuşağı¹⁶⁰ ile Sultan Abdülaziz'e ait TSM 24/84 envanter no.lu bir Hücre kuşağında¹⁶¹ da yazılıdır.

Sultan III. Selim'e ait 1206/1791-92 tarihli ve TSM 24/87A envanter no.lu Hücre kuşağında¹⁶² *Fetih sûresinin* 5-8. âyetleri, XIII/XIX. yüzyıla ait TSM 24/244 envanter no.lu Hücre kuşağında¹⁶³ yine *Fetih sûresinin* baş tarafı yazılıdır.

Tevbe kapısının örtüsünde¹⁶⁴ *Ve hüve'llezî yakbelüt-tövbete 'an 'ibâdihî ve ya'fû 'ani's-seyyiât*¹⁶⁵ (Şûrâ 42/25) âyetinin altında *Kelime-i Tевhid*, bunun altında da *Âyete'l-kürsî* yazılıdır.

(ii) Hücre'nin dış cephesi: Türbenin kible tarafındaki duvarının dış yüzünde, sağdan itibaren sırasıyla üç ayrı çerçeve hâlinde *Yâ eyyühellezîne âmenû lâ terfa'û asvâteküm...*¹⁶⁶

¹⁵⁵ Tezcan, *age*, s. 151.

¹⁵⁶ Tezcan, *age*, s. 152.

¹⁵⁷ "Allah'ın (bu emirleri vermekten) yegâne maksadı sizden manevî kirleri gidermek ve sizi tertemiz tutmaktır."

¹⁵⁸ Tezcan, *age*, s. 153.

¹⁵⁹ Tezcan, *age*, s. 155.

¹⁶⁰ Tezcan, *age*, s. 160.

¹⁶¹ Tezcan, *age*, s. 155.

¹⁶² Tezcan, *age*, s. 156.

¹⁶³ Tezcan, *age*, s. 162.

¹⁶⁴ Tezcan, *age*, s. 146-47.

¹⁶⁵ "Kullarının tevbelerini kabul eden ve kötülükleri affeden O'dur."

¹⁶⁶ "Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinin üzerine çıkarmayın. Birbirinizle başıbaşa çağıra konuştuğunuz gibi onunla da konuşmaya kalkmayın; yoksa yaptıklarınız boşa giderir de haberiniz bile olmaz!"

(Hucurât 49/2), *İnnellezîne yağuddüne asvâtehüm...*¹⁶⁷ (Hucurât 49/3), *Mâ kâne Muhammedün...* (Ahzâb 33/40) -çok küçük ve biraz yukarıda- *sadaka'llâhü'l-'azîm*.

İlk iki âyette (49/2, 3) bir mansıba kendi önerdikleri kişiyi tayin ettirmeye uğraşırken, huzurda Hz. Peygamber'in sesini bastırarak kadar yüksek sesle konuşan birkaç sahabînin dikkati çekilmektedir. İstedikleri kişiyi tayin ettirmek için münakaşa edenlerin Peygamber'in iki sadık dostu Hz. Ebû Bekr ve Ömer olduğu¹⁶⁸ ve bu iki zatın Peygamber'in yanbaşımda medfun olduğu dikkate alınır, bir âyetle hem cemaat sessiz olmaları yönünde uyarılmış hem de bu iki sahabîye telmihte bulunulmuş olmaktadır.

Türbenin bu duvarındaki altı pencere pervazında, dörder satır hâlinde *Lâ ilâhe illâ'llâhü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn Muhammed rasûlû'llah sâdiku'l-va'di'l-emîn* (tam ortada kalan tek pervazda ise yine 4 satır olmakla birlikte, bu iki ibâre karşılıklı değil, alt alta), bunların üzerinde de *yâ Allah yâ Muhammed*¹⁶⁹ ibareleri yazılıdır.

Bunların sağ ve solundaki sütunlarda, bir bedevînin Peygamber türbesinin önünde hislerine tercümân olan şu şiiri yazılıdır:

Bu çerçevenin üzerindeki nispeten eski ve estetik düzeyi zayıf olan sülüs yazıda: *nebiyyün 'azîmün huluku el-huluk/ellezî lehû 'azzame'r-Rahmânü fi seyyidi'l-kütüb* : "Ahlâkı: kitapların efendisinde Rahmân'ın yücelttiği ahlâk olan büyük peygamber." ibaresi mevcuttur.

¹⁶⁷ "Allah'ın Elçisinin yanında seslerini alçaltanlar(a gelince) böyleleri, gönüllerindeki saygı ve dikkati, Allah'ın zaten bildiği kimselerdir. Bunları, mağfiretin yanı sıra büyük de bir mükâfat bekliyor."

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, ilgili âyet hk.; Celâleddin es-Suyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl*, Dâru Kuteybe, Dimâşk 1987, s. 267 (Her ikisi de Buhârî'den naklen veriyor).

¹⁶⁹ Ancak, Türkiye'de bir çok evin duvarını süsleyen Ravza fotoğrafları (Ayrıca, Stewart, s. 52) *محمد* ya *محمد* ibaresi açık-seçik gözükürken, 2003 Ağustos'undaki ziyaretim sırasında *محمد* : "Muhammed" in ustalıkla değiştirilmiş olduğunu farkettim: Önce, 'dal'dan önce 'mim' yerine iki nokta olduğu gözüme çarptı; buna bir mâna veremedim; daha önce fotoğraflarda *محمد*'i açıkça görüp şartlanmış olmalıydım; ancak dikkatle bakınca, 'mim'in kaldırılıp yerine 'yâ' konulduğunu, 'hâ'nın 'cim'e çevrilip altına nokta konulduğunu, yani *محمد*'in *محمد* : "Mecîd" e dönüştürüldüğünü anladım. Bunun sebebi de besbelli ki: bizler gibi bir fânî olan Hz. Peygamber'in, dua ve yakarıyla "Ey Muhammed!" diye çağırılmasının sakıncalı olduğu görüşüydü; böyle bir niyetle, sadece Allah'a yakarılabilirirdi. Ancak *محمد* yazısının dikkat çekmeyecek şekilde değiştirilmesi gerekiyordu; bunun için de Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsından, şekil itibarı ile *محمد*'e en yakın olan *محمد* seçilmiş ve böylece Allah'a yakarılması sağlanmış, söz konusu sakınca ortadan kalkmıştı.

Yâ hayra men düfînet fi'l-kâ'i a'zumuhû/fe-tâbe min tîbihinne'l-kâ'u ve'l-ekemu

*Nefsi'l-fidâu li-kabrin ente sâkinühû/fi-hi'l-'ifâfü ve fi-hi'l-cûdu ve'l-keramu*¹⁷⁰

Şebekenin ortasında giriş kısmının üstünde I. Ahmed tarafından "hubb-i hâlis" ile hediye edilen h. 1026 tarihli gümüş şebeke:

Ana metin: *Besmele, Nebbi' 'ibâdî ennî ene'l-Ğafûru'r-Rahîm* (Hicr 15/49), *Yâ eyyühe'n-Nebiyyü innâ... fadlen kebîrâ*¹⁷¹ (Ahzâb 33/45-47), *Allâhümme yâ Rahmânu yâ Rahîm! Bi-câhi hâze'n-Nebiyi'l-kerîm iğfir li-'abdike'l-münkâd li-ahkâmi şer'ati Habîbike'l-'azîm es-Sultân Ahmed b. es-Sultân Mehmed...b. es-Sultân Osmân ve'nsurhu nasran 'azîzâ ve'ftah le-hû fethan mübînâ: "Ey benim Rahmân, Rahîm Allahım! Şu peygamber-i Azîmüştân'ın makamı hürmetine, saygıdeğer Habîbinin dîninin hükümlerine uyan kulun Sultan Osman oğlu ... Sultan Mehmed oğlu Sultan Ahmed'i bağışla; ona onurlu bir zafer ve feth-i mübîn ihsân et."* *Kelime-i şehâdet, Kelime-i Tevhid;*

Metnin kenarlarında -dikey olarak- : (i) *kâlâ'llâhu te'âlâ: yâ eyyühe'n-Nebiyyü innâ erselnâke şâhiden... fadlen kebîrâ* (Ahzâb 33/45-47) *sadaka'llâhü'l-'azîm;* (ii) *kâlâ'llâhu te'âlâ ve seyücennebuhe'l-etka'llezî yü'tî mâlehû yetezekkâ... yerdâ*¹⁷² (Leyl 92/17-21) *sadaka'llâhü'l-'azîm ve sadaka Rasûlühü'l-kerîm* ibareleri mavcuttur.

Hz. Peygamber'in gönderiliş gayesini bildiren âyetlere ek olarak Allah'ın engin rahmetini vurgulayan âyetler, Ravza'nın önünde dua edenlere bağışlanacaklarını müjdelemektedir. Son âyet ise, İslâm'ın yeni doğduğu, Müslümanların fakir ve zayıflardan oluştuğu bir devirde malını cömertçe infâk eden Hz. Ebû Bekr hakkında nâzil olması¹⁷³ hasebiyle Ebû Bekr'in medfun bulunduğu bu makama son derece uygundur.

¹⁷⁰ Sen ey kemikleri bu toprağa gömülenlerin en hayırlısı; bunların hoş kokusundan toprağın ve mekânın mis gibi koktuğu! Canım fedâ olsun senin sâkini olduğun bir kabre; çünkü şifa da burda, ikram da cömertlik de.

¹⁷¹ "Ey Peygamber! Şuna emin ol ki Biz seni ancak bir model, müjdecî, uyarıcı ve kendisinin izniyle Allah'a çağırın ışık saçan bir kandil olarak göndermiş bulunuyoruz. Allah tarafından gelecek büyük bir ihsânın kendilerini beklediğini mü'minlere müjdele."

¹⁷² "Dikkatli hareket eden ve malını, arınmak için verenler uzaklaştırılır oradan (yani, alev alev yanan o ateşten)! Birinden, karşılığını ödemesi gereken bir iyilik gördüğü için değil; sırf Yüce Rabbinin rızasını kazanmak için verenler... ki kendisi de ileride memnun edilecektir."

¹⁷³ Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, ilgili âyet.

Hücre-i Muattara'nın arka cephesi; sağ ve sol sütunlarda sırasıyla, her ikisi de kare formunda ve satrançlı küfi şeklinde *Nasrun mina'llâhi ve fethun karîb ve beşşiri'l-mü'minîne* (yâ Muhammed ilâveli. Saff 61/13)/*İnna'llâhe ve melâiketehû...* (Ahzâb 33/56) âyetleri bulunmaktadır.

Sağdakinin 1.5 m. yukarısında Abdullah Zühdi Efendi'ye ait bir levhada: *Ve sîka'llezîne'ttekav Rabbe-hüm...*¹⁷⁴ (Zümer 39/73) âyeti yer almaktadır. Bu âyetteki müjdeyi, Türbe-i Muattara'da medfun Hz. Peygamber ve iki güzide arkadaşı kadar hak eden var mıdır?

Sultan II. Mahmud'a ait TSM 24/164 envanter no.lu Hücre'ye bakan bir örtüde¹⁷⁵, üstte *-kâle 'aleyhi's-selâm ve sadaka resûlullah* ibarelerinin arasında daha büyükçe *Men zâre kabrî vecebet le-hû şefâ'atî* ifadesi¹⁷⁶; onun altında sağda ve solda iki adet dairevî biçimde *Levlâke levlâk le-mâ halâktül-eflâk* ibaresi;¹⁷⁷ bu iki daire arasında aynalı *Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-ard* (Nûr 24/35); bunun aşağısında da üç adet hilâl şeklinde, sırasıyla altta, sağda ve solda:

Basmasâ mübârek kademin rû-yi zemîne,
pak etmezdi kimseyi hâk ile teyemmüm.

“Ol Rasûl-i müctebâ hem *rahmeten li'l-âlemîn*
bende medfûndur” deyû eflâke fahreyler zemîn.

Ravza'sın ziyâret edip dedi Cibrîl-i emîn:

¹⁷⁴ “Rableri karşısında zamanında ayaklarını denk almış olanlar ise, âlây-ı vâlâ içinde bölük bölük Cennete götürülür. Oraya vardıkları zaman, kapılar açılır ve bekçiler: ‘Artık her tür belâdan uzaksınız! Gönlünüz hoş olsun! Buyrun hiç çıkmamak üzere girin!’ derler.”

¹⁷⁵ Tezcan, *age*, s. 131-32.

¹⁷⁶ “Her kim benim kabrimi ziyâret ederse ona şefaet etmem gerekli hâle gelir.”

Bu mealde, değerlendirmeye açık iki hadis için bkz. *Beyhakî*, “Hacc” 10054; *Dâreku'nî*, “Hacc” 193.

¹⁷⁷ “Sen olmasaydın -var ya (Habîbim)- sen, şu gezegenleri yaratmazdım Ben!”

Hadis değilse de mânası sahihtir (Aclûnî, *Keşfü'l-hatâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut 1988, II, 164).

*Hâzihî cennâtü 'adnin fe'dhulûhâ hâlidîn*¹⁷⁸ beyitleri yazılıdır.

2.1.2. Mescid-i Nebevî'nin kible duvarı

Kible duvarında, giriş koridorundan başlayan üç kuşak bulunmaktadır. Ali Hüsrevoğlu'nun da belirttiği gibi, bütün İslâm mâbedleri içinde Mescid-i Nebevî'nin kible duvarı kadar sanatkârane bir duvar yoktur, dense yeridir.

Bâbüsselâm'dan başlayıp Baki' kapısına kadar kesintisiz devam eden bu kuşaklardan ortadaki, kızıl zemin üzerine sarı renkli olup eni 60 cm.dir; bunun altında ve üstünde turkuaz zemin üzerine sarı yazılı iki kuşak olup enleri 40 cm.dir. Orta kuşağın ahşap zemînine karşılık diğerleri mermerdir.

¹⁷⁸ "İşte Adn cennetleri!.. Hiç çıkmamak üzere girin buraya!" anlamındaki bu ibâyeye zaman zaman (örneği: Fatih Dülgerzâde ve Gülhane Zeynep Sultan camileri) rastlanabilmekte ise de bu şekilde bir âyet yoktur; farklı iki âyetten oluşturulmuştur.

Bunların altında kızıl zemin üzerine sarı renkte kesintili bir kuşak daha vardır; ancak, kare ve dikdörtgen şeklindeki yaklaşık doksanbeş parçalık bu kuşakta âyet yazılı olmayıp Hz. Peygamber'in isimleri mevcuttur ve aralardaki dairevî zeminlerin tamamında *sallâ'llahü 'aleyhi ve sellem* yazılıdır.

(i) Turkuaz zemin üzerine sarı renkli üst kuşak

Ravza'nın -kible duvarına gelmeden- koridorun devâmı niteliğindeki girişinde, sırasıyla *Besmele*, *Yürîdullah bi-kümü'l-yüsrâ ve lâ yürîdü bi-kümü'l-'usr...* *fe'lyestecîbü lî ve'lyüminû bâ /-girişten sağa dönüştü-* *le'allehüm yerşudûn*¹⁷⁹ (Bakara 2/185-86), *Kâle te'âlâ fi kitâbihi'l-'azîz: Lâ ye'tîhi'l-bâtülü min beyni yedeyhi ve lâ min halfih...*¹⁸⁰ Fussilet 41/42), *Kâlû e ta'cebîne min emri'llâh rahmetu'llâhi ve berakâtühû 'aleyküm Ehle'l-beyt innehû Hamîd Mecîd*¹⁸¹ Hûd 11/73); ön cephede en sağdan itibaren de, sırasıyla

¹⁷⁹ "Allah'ın murâdî size kolaylık sağlamaktır, sizi zora koşmak değildir; böylece sayıyı tamamlamış olacağınız gibi size bu çareyi gösterdiğinden dolayı Allah'ın büyüklüğünü de görecek ve belki şükredeceksiniz. Kullarım sana Beni sorduklarında, emîn olsunlar ki Ben yakınımdır. Bana dua eylediği zaman, dua edenin duasına icabet ederim; o halde onlar da Bana icabet ederek Bana iman etsinler ki doğru yolda olabilsinler."

¹⁸⁰ "Ona ne önünden ne de arkasından bir bâtil bulaşabilir! Çünkü hamde lâyıq, mutlak hikmet sahibi birinden indirilmektedir."

¹⁸¹ "Dediler ki: Sen Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Bir peygamberin hâne halkı olarak Allah'ın rahmeti ve bolluk-bereketi sizlerin üzerindedir. Emin ol ki O, hamde lâyıq, şanlı bir varlıktır."

*Besmele, Ve izi'btelâ İbrâhîme Rabbuhû... el-'Azîzü'l-Hakîm (Bakara 2/124-129), Besmele, İz kâleti'mraetü 'İmrâne Rabbi... iz yahtasimûn*¹⁸² (Âl-i İmrân 3/35-44), *Besmele, Mâ kâne 'ale'n-Nebiyi... ve kefâ bi'llâhi vekilâ...*¹⁸³ (Ahzâb 33/38-48), *Allâhümme salli 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî*

Hz. İbrahim'in ev halkını konu alan bu âyetlerle, hem Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i hem de zamanın sultânı Abdülmecîd arasında alâka kurulmuş gözükmektedir.

¹⁸² "Hatırlar mısın, bir zamanlar İmrân'ın karısı: 'Yâ Rabbi! Karnımdakini, âzatlî bir kul olarak Sana adadım. Onu benden kabul buyur. Asıl işiten, asıl bilen sensin.' demişti. Vaktâki onu doğurmuş -Allah onun ne doğurduğunu çok iyi bildiği halde- 'Karnımdakini kız doğurdum; oysa (Senin verdiği) kız evlât (benim adadığım) oğlan çocuğunun yerini tutmaz, ama biliyorsun adını ('âbid kadın' anlamında) Meryem koydum. Hem onu hem de neslini, o kovulmuş şeytana karşı Senin korumana havâle ediyorum.' demişti. Rabbi de bunun üzerine Meryem'i iyi bir şekilde kabul buyurmuş ve Zekeriyya'yı ona bakmaya memur ederek onu güzel bir şekilde yetiştirmişti. Zekeriyya, mâbeddeki bölmede onun yanına her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu: (Bir seferinde) 'Nereden geliyor bunlar sana ey Meryem?!' dediğinde 'Allah tarafından...' demişti. Zira Allah, dilediğini hesapsız nasıplendirir. İşte o an Zekeriyya Rabbine dua edip: 'Yâ Rabbi! Bana da katından tertemiz bir nesil ihsan et. İnanyorum ki Sen bütün duaları işitirsin.' demişti de mâbedin o özel bölümünde durup bu duayı ettiği sırada melekler kendisine: 'Allah sana kendi tarafından gelen bir kelimeyi tasdik edecek dünya-âhiret nîmetlerine lâıyk, efendi ve iffetli bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeliyor.' diye seslenmişlerdi. 'Yâ Rabbi! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, karım da kısır olduğu halde nereden evlâdım olacak?!' demiş: (Rabbi de) 'Evet öyle, ama Allah istediğini yapar.' buyurmuştu. 'Yâ Rabbi! Bana bunun için bir nişan göster' deyince: 'Senin nişanın, insanlara üç gün boyunca merâmını ancak işaretle anlatabilmendir. Rabbini çok zikret, O'nu akşam ve sabah tenzih eyle.' demişti. Bu arada melekler de şöyle diyordu: 'Ey Meryem! Şüphesiz Allah seni seçmiş; seni tertemiz kılmış ve seni bütün kadınlara tercih etmiş. Ey Meryem! Rabbine gönülden itaat et; rükû edenlerle beraber sen de secde ve rükû et.' İşte bütün bunlar, (Arap hemşehrilerinin bihaber olduğu) gayb haberlerinden olup onları sana Biz vahy ediyoruz; zira hangisinin Meryem'i himayesine alacağını belirlemek için kur'â çekerlerken yanlarında değildin; tartışılarken de yanlarında bulunmuyordun."

Hz. Meryem'in mâbeddeki yaşantısını konu almanın yanı sıra, Mescid-i Nebevî'de okunup öğrenen Kur'ân'dan bahsettiği ve Osmanlı'nın mihraplara yazmayı gelenekselleştirdiği Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekeriyye'l-mihrâb ibaresini (37. âyet) içerdiği için kible duvarına yazılmış olabilir.

¹⁸³ "Allah'ın kendisine farz kıldığı şeyde Peygamber için bir sakınca yoktur. Allah'ın, ondan önce gelip geçmiş olanlarla ilgili olarak izlediği yol da böyle idi. Allah'ın emri ölçülüp biçilmiş kesin bir hükümdür ... Ey Peygamber! Şuna emin ol ki Biz seni ancak bir model, müjdecî, uyarıcı ve, kendisinin izniyle Allah'a çağıran ışıık saçan bir kandil olarak göndermiş bulunuyoruz. Allah tarafından gelecek büyük bir ihsânın kendilerini beklediğini mü'minlere müjdele. Kâfirlere de münâfıklara da itaat etme; eziyetlerine aldırma. Sen Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kadar güvenip dayanılacak kimse yoktur."

ecma'n/Besmele, *Ve mâ erselnâ min rasûlin illâ li-yutâ'a bi-iznillâh... ve yüs-sellimû teslîmâ*¹⁸⁴ (Nisâ 4/64-65) âyetleri bulunmaktadır.

(ii) Kızıl zemin üzerine sarı renkli orta kuşak

Bu kuşakta, giriş koridorundan başlayarak sırasıyla şu âyet ve ibareler yazılıdır: *Ve kul Rabbi edhlnî.../ve kul câe'l-hakk ve zehaka'l-bâtıl.../ve nünezzilü mine'l-Kur'ân.../ ve izâ en'amnâ 'ale'l-insân...*¹⁸⁵ (İsrâ 17/80-83); ön cephede en sağdan itibaren *Kâle te'âlâ: Ve mâ tefalû min hayrin ya'lemhu'llâh...*¹⁸⁶ (Bakara 2/197) *sadaka'llâhü/Rabbüne'l-'azîm, Kâle sübhânehû ve te'âlâ: Üläike yüsâri'üne fi'l-hayrât...*¹⁸⁷ (Mü'minûn 23/61),/ *Besmele, İnnemâ ya'muru mesâcida'llâhi men âmene bi'llâh... lâ yehdi'l-kavme'l-fâsikîn* (Tevbe 9/18-19)/*Besmele, Meselü'llezîne yünfiküne emvâle-hüm ... va'llâhu ğaniyyün halîm*¹⁸⁸ (Bakara 2/261-263),/ *Besmele, İnna'llâhe ve melâiketehû...* (Ahzâb 33/56) *sadaka'llâhü'l-'azîm.*

(iii) Turkuaz zemin üzerine sarı renkli alt kuşak

Bu kuşak Mescid-i Nebevî'yi imar eden Sultan Abdülmecîd ve atalarının isimleri ile başlamaktadır. Bunlardan sonra, sırasıyla *Besmele, Le-kad kâne le-küm fi Rasûli'llâhi... ve kâna'llâhu kaviyyen 'azîzâ*¹⁸⁹ (Ahzâb 33/21-

¹⁸⁴ "Biz bütün elçileri ancak -Allah'ın izniyle- kendilerine itaat edilsin diye göndermişizdir. Kendi aleyhlerine hareket ettiklerinde, sana gelip bağışlanmaları için Allah'a yalvarsalardı; Peygamber de bağışlanmaları için dua etseydi, o zaman elbette Allah'ın bütün tevbeleri kabul eden merhametli biri olduğunu görürlerdi. Yoo! Senin Rabbin hakkı için! Aralarındaki anlaşmazlıklarda senin hükmüne başvurup sonra da verdiği hükmü hiçbir sıkıntı duymaksızın benimsemişdikçe ve kayıtsız şartsız teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olamazlar!"

¹⁸⁵ "... İnsanı nîmetlendirdiğimiz zaman, yüz çevirip yan çizer (Bizi hatırlamaz bile)!.. Başına bir belâ geldiğinde ise, son derece karamsardır."

¹⁸⁶ "Hayır nâmına ne yaparsanız, Allah onu bilmektedir."

¹⁸⁷ "İşte hayırda yarışanlar ve önde gidenler inanın bunlardır."

¹⁸⁸ "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, beher başakta yüz tane olmak üzere yedi başak bitiren tek bir dâne gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah (kime ne kadar vereceğini) çok iyi bilen cömert biridir. Mallarını Allah yolunda harcayan ve daha sonra başa kakıp eziyet etmeyenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Bunlar herhangi bir korku hissetmeyecekleri gibi üzülmeyeceklerdir de... Bir şey veremeyeceğini uygun bir dille belirtip affını istemek, ardından eziyetin geldiği bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, ağırbaşlıdır."

¹⁸⁹ "Aslında; Allah'ın Elçisinde hepiniz için, ama özellikle Allah'a ve âhîret gününe bel bağlayarak Allah'ı hiç hatırlarından çıkarmayanlar için güzel bir model vardır. Nitekim mü'minler o birlikleri görünce: 'Allah'ın ve Elçisinin bize vaadettiği şey buymuş demek! Allah ve elçisi ne doğru söylemiş!' dediler ve bu, onların sadece iman ve teslimiyetlerini artırdı. Bu mü'minlerin içinde Allah'a verdikleri söze sâdık kalanlar olduğu gibi, canlarını feda edenler ve feda etmeyi bekleyenler de vardır; hiç biri sözlerini değiştirmemiştir. Zira Allah, dürüstlere dürüstlüklerinin karşılığını verir; münâfikları da -dilerse- cezalandırır

25); *Besmele, Fî büyûtin ezina'llâhu en türfe'a ve yüzkerâ fi-he'smuh... li-yecz-ziyehumu'llâhu* (Nûr 24/36-38)/*ahsene mâ 'amilû ve yezîdehum min fadlih*¹⁹⁰ [(Nûr 24/38; *fadlih* kelimesi istif gereği nispeten küçük yazılmış)] *Kâlâ'llâhü tebârake ve te'âlâ fi kitâbihi'l-kerîm: Fe-izâ kara'te'l-Kur'âne fe'sta'iz bi'llâhi mine's-Şeytâni'r-racîm... ve 'alâ Rabbihim yetevekkelûn*¹⁹¹ (Nahl 16/98-99), *Besmele, İnnâ fetahnâ... (Feth 48/1-20)/-şu anki mihrabın çevresini kuşatır vaziyette- Ve keffe eydiye'n-nâsi 'anküm... hamiyete'l-Câhiliyye (Feth 48/20-26)/Fe-enzelâ'llâhü sekînetehû... (Feth 48/26-29), Sadaka'llâhü'l-azîm ve sallâ'llâhü 'alâ seyyidinâ Muhammedin ve âlihî ve sahibihî et-tâhirîne ecma'in* ibarelerinden sonra, *Bi-nûri Rasûli'llâhi şerafeti'd-dünâ* mısraı ile başlayan 28 mısralık bir naat¹⁹² bulunmaktadır.

Ravza'nın, Bâbüsselâm'ın tam karşısına gelen 41. ve son kapısında *Hüve'llezi ersele Rasûlehü bi'l-hüdâ ve dîni'l-hakk... sîmâhüm fi vücühihim men eseri's-sücûd* (Feth 48/28-29; bu kısım ikinci kez yazılmış oluyor), *Sadaka'llâhü'l-azîm* ibareleri yazılıdır.

Bu asrın başında, tam bu âyetlerin üzerinde *Ve mâ âtâkümü'r-Rasûli fe-huzûhu ve mâ nehâküm 'anhu fe'ntehû*¹⁹³ (Haşr 59/7) âyeti yazılı bir levhanın mevcudiyetinden bahsedilmektedir¹⁹⁴.

2.1.3. Mihraplardaki âyetler

Mescid-i Nebevî'de üç adet mihrap olup üçü de Memlûk üslûbunda-
dır.

ya da tevbelerini kabul eder. Şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir. Sonuç olarak; Allah mü'minlerin vuruşmasına gerek bırakmaksızın, o inkârcıları hiçbir başarı elde edemeden kalplerindeki o müthiş öfkeyle birlikte geri püskürtmüş bulunuyor. Çünkü Allah mutlak bir güç ve izzete sahiptir."

Pasajda Hz. Peygamber'in örnek alınması yanında Hendek savaşının sonucuna dair âyetler bilhassa dikkat çekmektedir.

¹⁹⁰ "[Bir önceki âyette tavsif edilen fânus] öyle ev/mescidlerde ki Allah, oralara saygı gösterilmesi ve içlerinde kendi adının anılması gerektiğini bildirmiştir. Oralarda O'nu sabah-akşam öyle adamlar tesbîh etmektedir ki: onları Allah'ı anmaktan, namaz kıl(arak Allah'la ve birbirleriyle sağlam bağlantı kur)maktan ve zekât ver(erek benliklerini arındır)maktan ne ticaret ne de alışveriş alıkoyabilir; çünkü kalplerin ve gözlerin, ne yapacağını bilemez bir halde dehşetten irkileceği bir günden çekinmektedirler. Allah da kendilerine, yaptıklarının en güzeli ile karşılık verir, hatta lütfü ile bunu daha da artırır."

¹⁹¹ "Sen de, bu (Kur'an) mesajı(nı) alıp okurken, kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığın. Gerçek şu ki, iman ederek yalnızca Rablerine güvenenler üzerinde onun hiçbir hakimiyeti yoktur."

¹⁹² İbrahim Rifat Paşa, I, 458.

¹⁹³ "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size yasakladığı şeyden de uzak durun!"

¹⁹⁴ İbrahim Rifat Paşa, I, 457.

(i) Şu anki mihrap (Mihrâb-ı Osmânî)

Hız. Osman'ın Mescid-i Nebevî'yi genişlettiği esnada yaptırdığı bu mihrap kible duvarının tam ortasında olmayıp Türbeye uzaklığı yaklaşık 7-8 metredir. -Kuşak yazısının devâmı olarak- bu mihrabı çevreleyen yazı yukarıda verildiği için, sadece mihrap üzerindeki veriyorum:

Mihrabın en üst sağ köşesinde kare şeklinde *Le-kad câeküm rasûl... bi'l-mü'minîne raûfun rahîm* (Tevbe 9/128-129); en üst sol köşesinde yine kare şeklinde *Mâ kâne Muhammedün ebâ ahadin ...* (Ahzâb 33/40).

Bu ikisinin altı, sağdaki yazının hemen üzeri üçgen olmakla birlikte alanı dikdörtgen: *Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâ'* (Bakara 2/144), bunun karşısında yine aynı şekle sahip: *Fe-le-nüvelliyenneke kableten terdâhâ* (Bakara 2/144), bu ikisinin altında, sağda -kare içerisinde dairevî olarak- : *Fe-vellü vecheke şatra'l-mescidi'l-harâm* (Bakara 2/144), bunun karşısında, yine aynı şekle sahip: *Ve haysü mâ küntüm fe-vellû vücûheküm şatrah* (Bakara 2/144), son sırada ise, -sağda- : cemaate kimin imam olacağını bildiren bir hadîs-i şerif⁹⁵; bunun tam karşısında da, namaz kılariken safların düzenli tutulmasıyla ilgili bir hadîs-i şerif⁹⁶ mevcuttur.

(ii) 938/1531 tarihli Kanûnî Sultan Süleyman mihrabı (Mihrâb-ı Süleymânî)

İlkin, 860/1455 sonrası Doğan Şeyh tarafından yapılan, fakat Kanûnî tarafından siyah ve beyaz mermerlerle kaplandığı için mihrâb-ı süleymânî denen⁹⁷ bu mihrabın en üst kısmındaki üçgen bölümde, -Abdullah Zühdi Efendi'ye ait- lâcivert üzerine sarı renkte büyükçe, dairevî *Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekerîyye'l-mihrâb* (Âl-i İmrân 3/37);

Geri kalan dikdörtgen kısımda yani sağ alt baştan yukarıya sola doğru, yeşil üzerine sarı, estetik düzeyi nispeten düşük: *Besmele, Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâ'...* *fe-vellû vücûheküm şatrah* (Bakara 2/144) *Kul*

⁹⁵ Kâle'n-Nebîyy salevâtü'llâhi 'aleyhi ve selâmüh: *În serratküm tekabbülü salevâtiküm fe'lyeummeküm 'ulemâuküm fe-innehum ve fdün fi-mâ beyneküm ve beyne Rabbiküm ve fi rivâyetin: fe'lyeummeküm hiyarüküm* : "Namazlarınızın kabul buyrulmasını istiyorsanız, size, bilgili olanlarınız -bir başka rivayete göre ise: en hayırlı olanlarınız- imamlık etsin; çünkü onlar sizinle Rabbiniz arasında birer elçi mesâbesindedir." (Hâkim, *Müstedrek*, "Ma'rîfetü's-sahâbe" 4981) *Allâhümme salli 'alâ eşrafî'l-halk Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecma'ın*.

⁹⁶ Kâle Rasûlüllah sallâ'llahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem: *Akîmü sufûfeküm fe-innemâ tasıffüne li-sufûfi'l-melâike ve hâzû beyne'l-menâkib...* : "Safları düzgün tutun, çünkü melek saflarıyla birlikte saftutmaktadır. Omuzlarınızın da aynı hizâda olmasına dikkat edin..." (İbn Hanbel, "Müsnedü Abdillâh b. Ömer")

⁹⁷ İbrahim Rifat Paşa, *age*, I, 469-70.

sadaka'llāhu... (Âl-i İmrân 3/95) *İnne evle'n-nâsi bi-İbrâhîme...*¹⁹⁸ (Âl-i İmrân 3/68) *sadaka'llāhu'l-'azîm ve sadaka Rasûlühü'l-kerîm* yazılıdır.

Mihrabın göğüs hizasına gelen orta kısmında, yeşil üzerine sarı, yine devrinin estetik düzeyini yansıtan: *et-Tâibûne'l-'âbidûne...*¹⁹⁹ (Tevbe 9/112) *sadaka'llāhu'l-'azîm ve sadaka Rasûlühü'l-kerîm ve sallâ'llāhü 'alâ seyyidînâ Muhammed* ibareleri bulunmaktadır.

(iii) Kayıtbay mihrabı (Mihrâb-ı Nebevî)

Hz. Peygamber'in Ashâb'ına namaz kıldırıldığı yer esas alınarak inşa edilmiş olan ve Kanunî mihrabıyla aynı şekle sahip olan bu mihrabın üst kısmındaki üçgen bölümde, -Abdullah Zühdi Efendi'ye ait- lâcivert zemin üzerine sarı yazılı büyükçe, dairevî: *Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekerîyye'l-mihrâb* (Âl-i İmrân 3/37)

Geri kalan dikdörtgen kısımda, yani sağ alt baştan yukarıya sola doğru, yeşil üzerine sarı, estetik düzeyi daha yüksek: *Kad nerâ... şatrah* (Bakara 2/144) *sadaka'llāh./İnna'llāhe ve melâiketehû...*(Ahzâb 33/56), *Allāhümme salli 'alâ seyyidînâ...*; mihrabın göğüs hizasına gelen orta kısmında, yeşil üzerine sarı, estetik düzeyi yüksek: *Et-tâibûne'l-'âbidûn...* (Tevbe 9/112) *sadaka'llāhu'l-'azîm ve sadaka Rasûlühü'l-kerîm ve sallâ'llāhü 'alâ seyyidînâ Muhammed*; ayrıca, sağda: *Hâzâ musallâ Rasûli'llāhi sallâ'llāhü 'aleyhi ve sellem* : “Burası²⁰⁰ Hz. Peygamber Aleyhisselâm'ın namaz kıldığı yerdir.”; solda da: *kâle'n-Nebîyyü sallâ'llāhu 'aleyhi ve sellem: es-salâtü 'imâdü'd-dîn* : “Namaz dînin direğidir.”²⁰¹ ibareleri bulunmaktadır.

Sultan II. Mahmud devrine ait TSM 24/137 envanter no.lu mihrap örtüsünde²⁰² üstte *Küllemâ dehale...* altta ise *Âyete'l-kürsî* yazılıdır. Yine XIII/XIX. yüzyıla ait TSM 24/165 envanter no.lu bir mihrap örtüsünde²⁰³ üstte dairevî *Küllemâ dehale...*(Âl-i İmrân 3/37) altta ise *Besmele* ve *Huva'llāhüllezi...* (Haşr 59/22-24) yazılıdır.

¹⁹⁸ “İnsanların İbrahim'e en lâyük olanları, ona tâbi olanlarla şu Peygamber ve ona iman edenlerdir. Allah, bu tür mü'minlerin sahip ve dostudur.”

¹⁹⁹ “Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, (cihad veya hicret amacıyla) sefere çıkanlar, rûkû ve secde edenler, mârufu emredip münkeri engellemeye çalışanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar yok mu... Sen bu mü'minleri müjdele.”

²⁰⁰ Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer gerçekten mihrabın tam ortası değil, bu yazının bulunduğu yermiş; Memlük sultânı Kayıtbay, Hz. Peygamber'e saygı gereği, namaz kılınan onun namaza durduğu yerde değil de biraz daha solda durmasını sağlamak için yaptırdığı mihrabı bir miktar sola kaydırmış.

²⁰¹ Bu mealde bir hadis için bkz. *Tirmizî*, “İman” 8.

²⁰² Tezcan, *Estâru'l-Kâbeti'l-müşerrafe*, s. 128.

²⁰³ Tezcan, *age*, s. 138-39.

Sultan III. Ahmed'e ait TSM 24/271 envanter no.lu Hücre örtüsüne²⁰⁴ dikilmiş seccâdeye benzer mihrâb-ı nebevî örtüsünde *Yâ eyyühe'n-Nebiyyü innâ erselnâke...* (Ahzâb 33/45) yazılıdır.

2.1.4. Kubbe eteklerindeki âyetler

Ravza-i Mutahhara'nın kubbelerinde Kur'ân-ı Kerim'in tamamının yazılı olduğuna dair bir rivayet vardır. Görevlilere sorduğumda, kimi bilgiç: "Kubbelerdekini n'âpacaksın, işte dolaplar Kur'ân dolu, al da oku!" derken, kimi, yenileme çalışmalarında birkaç kubbenin yıkılmış olduğunu, belki onlarla birlikte Kur'ân'ın tamamının mevcut olabileceğini söyledi.

Eski Ravza'daki (Mescid-i Nebevî'nin yeni kısmındaki kubbelerde zaten âyet yazılı değil) yaklaşık 150 kubbeyi incelediğimde, bu söylentinin doğru olmadığını gördüm. Sadece, Kur'ân'ın özeti mâhiyetindeki şu sûre ve pasajlar yazılı idi: *En'âm, Kehf, Meryem, Müzzemmil, Müddessir, YâSîn, Duhâ, Cum'a, Rahmân, Şems, Leyl, Tebâreke/Mülk, 'Amme/Nebe', İnşirah, Tekâsür, Feth, Kadr, 'Alâk, Âmene'r-Rasûlü, İhlâs, Mu'avvizeteyn, Fâtîha, ElifLâmMîm zâlike'l-kitâb...* (1-5. âyetler) ve en son: *Ve temmet kelimetü Rabbike sıdkan ve 'adlâ*²⁰⁵ (En'âm 6/115).

Kubbe eteklerindeki bu âyet ve sûreler Şükrü Efendi tarafından yazılmıştır. Restorasyon sırasında -Hasan Çelebi ile anlaşma sağlanmadığı için- Pakistanlı bir 'boyacı'ya ihâle edilmiş; o da, güzelim yazıların estetik düzeyini bir miktar zedelemiş.

2.1.5. Mescid-i Nebevî'nin eski kısım girişleri/kapılar

Eyüp Sabri Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Mescid-i Nebevî'nin 24 kapısı varken, Muhammed Mehdî diğerlerini kapatıp sadece 4'ünü bırakmış; Sultan Abdülmecîd'in eklettiği Tevessül kapısıyla birlikte kapı sayısı 5'e çıkmış. Bunlar, (1) Bâbü's-selâm, (2) Bâb-ı Osmânî adıyla da bilinen Bâb-ı Cibrîl, (3) Hz. Ömer tarafından sadece kadınların giriş-çıkışına ayrılan Bâb-ı Nisâ, (4) Bâb-ı Atîke nâmıyla da bilinen Bâb-ı Rahmet -ki Sultan Ahmed bunun karşısına şu an bulunmayan güzelim bir sebîl yaptırmış- ve (5) Bâb-ı Tevessül²⁰⁶.

²⁰⁴ Tezcan, *age*, s. 124-25.

²⁰⁵ Meâl, "Doğruluk ve adalet yönünden senin Rabbinin sözü eksiksizdir." şeklinde olmakla birlikte, kubbelere yazılan âyetlerin o kısımda sona erdiğini ifade etmek için yazılmıştır. Bu âyete, mushaf sonlarında da aynı amaçla yer verilmektedir.

²⁰⁶ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Haremeyn*, kısaltarak sadeleştiren Cihan Okuyucu, İSAV yayınları, İst. 2000, s. 189-192.

(i) İlk kapının kanatlarında sağda *İnne'l-müttakîne fi cennâtin ve'uyûn* (Hicr 15/45) solda ise, *Üdhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46) âyetleri yazılıdır.

(ii) 40 no.lu Cebrâîl kapısında dışarıda *Kâlâ'llahu fi kitâbihi'l-'azîz: Fe-inna'llâhe hüve mevlâhu ve Cibrîlü ve sâlihu'l-mü'minîn...*²⁰⁷ (Tahrîm 66/4)/içeride *Besmele, Ve enne'l-mesâcide li'llâh fe-lâ ted'û ma'a'llâhi ahadâ* (Cinn 72/18) *sadaka'llâhül-'azîm*; Bâb-1 Cibrîl'in kapı kanatlarında ise *Cennâti 'Adnin müfettehaten le-hümü'l-ebvâb* (Sâd 38/50) âyeti yazılıdır.

Bâbüsselâm ve dışındaki kapı kanatlarında âyete rastlamadım; Mes-cid-i Nebevî'nin yeni kısmında, kanatlar kapandığı zaman tamamlanan büyükçe *Muhammed* ve onun yanında -küçük- *rasûlûllah* ibareleri mevcuttur.

Sultan II. Mahmud'a ait TSM 24/132 envanter no.lu Bâb-1 Cibrîl örtüsünde ise, *Nezele bi-hi'r-rûhu'l-emînü 'alâ kalbike...*²⁰⁸ (Şu'arâ 26/193-95) âyetlerinin altında *Kelime-i Tevhid* ve *Âyete'l-kürsî* yazılıdır.

(iii) 39 no.lu Kadınlar Kapısı'nda dışarıda üstte, baş tarafı yenileme çalışmalarında kapanmış olan *Ve akıme's-salâte ... tathîrâ*²⁰⁹ (Ahzâb 33/33) *sadaka'llâhü Rabbüne'l-'azîm* ve *sadaka Habîbühü'l-kerîm*; bunun altında *Ve'z'kürne mâ yütlâ.. habîrâ*²¹⁰ (Ahzâb 33/34), içeride üstte *Li'r-ricâli nasîbün mimme'ktesebû...*²¹¹ (Nisâ 4/32), bunun altında *Kâlâ'llâhu fi kitâbihi'l-'kerîm: Ve men yaknüt.. kerîmâ*²¹² (Ahzâb 33/31) âyetleri yazılıdır.

(iv) 3 no.lu Bâb-1 Rahmet'te dışarıda *Kâlâ'llâhu te'âlâ fi kitâbihi'l-'kerîm: Kul yâ 'ibâdiye'llezîne esrafû... lâ tekmatü min rahmeti'llâh* (Zümer 39/53), içeride ise *Ve izâ câeke... ketebe Rabbüküm 'alâ nefsihi'r-rahmeh* (En'âm 6/54) âyetleri bulunmaktadır.

²⁰⁷ "Emin olun, hem Allah hem Cebrâîl hem de (Ebû Bekr, Ömer ve Ali gibi) sâlih mü'minler, onun dostudur. Ayrıca melekler de kendisini desteklemektedir."

²⁰⁸ "Sen de (sure boyunca zikredilen) uyarıcılardan olasin diye bunu senin kalbine, anlaşılır bir Arapça ile Güvenilir Ruh indirmektedir."

²⁰⁹ "Namaz kılın, zekât verin; Allah'a ve Elçisine itaat edin. Ey Peygamberin hâne halkı! Allah'ın (bu emirleri vermekten) yegâne maksadı sizden manevî kirleri gidermek ve sizi tertemiz tutmaktır."

²¹⁰ "Oturun da evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve (nebevî) hikmeti yâd edin. Allah, her şeyin iç yüzüne vâkıftır, her türlü incelikten haberdardır."

²¹¹ "Erkekler için kendi kazandıklarından bir pay olduğu gibi, kadınlar için de kendi kazandıklarından bir pay vardır. Ama yine de Allah'ın fazl ü kereminden isteyin. Şüphemiz olmasın ki Allah her şeyi bilmektedir."

²¹² "İçinizden her kim de Allah'a ve Elçisine gönülden boyun eğip (dünyada ve âhirette) işe yarayacak şeyler yaparsa, onun mükâfatını da iki kat olarak verir ve kendisi için cömertçe nasipler hazırlarız."

(v) Sultan Abdülmecîd'in 1267/1850'de Şam tarafında açtırdığı²¹³ Bâb-1 Tevessül'ün örtüsünde²¹⁴ *Kâlâ'llâhu te'âlâ: Ve tezevvedû fe-inne hayre'z-zâdi't-takvâ*²¹⁵ (Bakara 2/197), altında *Kelime-i Tevhid*, onun altında da *Besmele* ve *Huva'llâhüllezi* yer almaktadır.

XIII/XIX. yüzyıla ait TSM 24/152 envanter no.lu Bâb-1 Şâmî örtüsünde²¹⁶ *Kâlâ'llâhu te'âlâ: Ve atî'u'llâhe ve'r-Rasûle le'alleküm turhamûn*²¹⁷ (Âl-i İmrân 3/132), altında *Kelime-i Tevhid*, onun altında da *Besmele* ve *Huva'llâhü'llezi* (Haşr 59/22-24) yazılıdır.

TSM giyim-kuşam ve kumaşlar bölümü şefi Hülya Tezcan, Sultan III. Mehmed'e ait [Yâ eyyühe'n-Nebiyü innâ erselnâke şâhiden ve mübeşşiran ve nezîrâ (Ahzâb 33/45) âyetinin yazılı olduğu TSM 24/241 envanter no.lu] bir Bâb-1 Şâmî örtüsünden bahsetmekte²¹⁸ ise de, öyle anlaşılıyor ki, ya bu kapı Bâb-1 Tevessül dışında bir başka kapıdır ya da örtü III. Mehmed'e ait değildir.

(vi) Bakî' mezarlığı tarafındaki 41 no.lu Bâbü'l-Bakî'de dışarıda: *Yâ eyyühe'llezîne âmenu'tteku'llâhe ve külû kavlen sedîden.. fevzen 'azîmâ*²¹⁹ (Ahzâb 33/70-71). Bunun hemen altında ise, daha büyükçe: *Bi'smillâhi ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ Rasûli'llâh Allâhümma'ğfir lî zünûbî ve'ftah lî ebvâbe rahmetik* : "Allah'ın adıyla!.. Allah'ın elçisine salâtüselâm olsun!.. Allahım! Günahlarımı bağışla ve bana rahmet kapılarını aç." duası mevcuttur.

(vii) 40 ve 41 no.lu kapılar arasında ardiye olarak kullanılan bir kısım mevcut olup kapısının üzerinde şu âyet yazılıdır: *İnna'llâhe ve melâiketehû yusallûne 'ale'n-Nebiyü.. sellimû teslîmâ* (Ahzâb 33/56).

2.1.6. Minare

XIII/XIX. yüzyıla ait TSM 24/157 envanter no.lu ana minare örtüsünde *Cennâti 'adnin müfettehaten le-hümü'l-ebvâb*²²⁰ (Sâd 38/50), altında *Kelime-i Tevhid*, bunun altında da *Âyete'l-kürsî* yazılıdır²²¹.

²¹³ Eyüp Sabri Paşa, *Mir'ât-ı Haremeyn*, s. 191.

²¹⁴ Tezcan, *Estâru'l-Kâ'beti'l-müşerrafe*, s. 144-45.

²¹⁵ "Azık hazırlayın (da Harem'de ona buna yük olmayın), ama emin olun ki azığın en hayırlısı Allah bilincidir."

²¹⁶ Tezcan, s. 142-43.

²¹⁷ "Allah'a ve Elçisine itaat edin ki size merhamet edilebilsin."

²¹⁸ Tezcan, *age*, s. 115.

²¹⁹ "Ey iman edenler! Allah'a karşı kendinize çeki düzen verin ve doğru sözler sarfedin ki O da yaptıklarınızı işe yarar hâle getirip günahlarınızı size bağışlasın. Her kim Allah'a ve Elçisine itaat ederse, gerçekten büyük bir başarı elde etmiş olur."

²²⁰ "İşte Adn cennetleri! Kapıları ardına kadar açılmış onları beklemekte!.."

²²¹ Tezcan, s. 136-37.

2.1.7. Minber ve minber örtüsü

Sultan III. Murad'ın inşâ ettirdiği –şu anki- şâhane minberin girişinde *Kelime-i Tevhid*, Sultan II. Mahmud'a ait TSM 24/167 envanter no.lu minber kapı örtüsünde, üstte *Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyâdi'l-cenne*²²² : “Benim hânemle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.”; altta *Fa'lem ennehû lâ ilâhe illâ'llâh Muhammed rasûlûllah* yazılıdır²²³.

Sultan IV. Mehmed'e ait 1095/1683-84 tarihli ve 24/991 envanter no.lu minber kapı örtüsünde ise²²⁴, ortada üstte *İnna'llâhe ve melâiketehû...* (Ahzâb 33/56), altta *Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyâdi'l-cenne*; kenarlarda *Âyete'l-kürsî* yazılıdır. Örtünün ortasındaki revaka asılı durumdaki kandil resminde de *yâ Fettâh* : “Sen ey açan!” duası yer almaktadır.

Sultan III. Ahmed'e ait TSM 24/2088 envanter no.lu minber örtüsünde²²⁵, üstte ortada *Yâ eyyühe'n-Nebiyü innâ erselnâke..* (Ahzâb 33/45), kenarlarda *Yâ eyyühe'llezîne âmenû izâ nûdiye li's-salâti min yevmi'l-cumu'a...*²²⁶ (Cum'a 62/9-11) âyetleri bulunmaktadır.

Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyâdi'l-cenne hadisi, ayrıca, (i) Türbenin sağ köşesinde (ii) Peygamber mihrabının kibleye doğru solundaki girişte ve (iii) –şu anda üzeri şemsiyelerle kapatılabilen kısımdan- Eski Ravza'ya girişteki *İsm-i Celâl*, *İsm-i Nebî*, çehar yâr-ı güzîn ve diğerlerinin adlarının yazılı olduğu kısmın tâkında da yazılıdır.

Kayıtbay mihrabının sağındaki tâkta da: *el-Îmânü ye'rizü ile'l-Medîne ke-mâ te'rizü'l-hayyetü ilâ cuhrihâ* hadisi²²⁷ bulunmaktadır.

²²² *Buhârî*, “Mescidü Mekke” 5; *Tirmizî*, “Menâkıb” 68.

Peygamber mescidinin sınırlarını gösteren öndeki tâklardan birinde *Mâ beyne beytî ve minberî ravdatün min riyâdi'l-cenne* şekliyle yer alan hadis, Türbe'nin batı duvarında ve *Ravdatü 'alâ tür'atin min türâ'i'l-Cenne* : “Benim Ravza'm, Cennet kapılarından birinin üzerindedir.” ilâvesiyle yazılıdır.

²²³ Tezcan, s. 129-130.

²²⁴ Tezcan, *age*, s. 118-19.

²²⁵ Tezcan, *age*, s. 123.

²²⁶ “Ey iman edenler! Cuma namazına çağrıldığınız zaman, alış-verişi terkederek Allah'ı anmaya koşun. -Sizin için bu, daha hayırlıdır; bir bilseniz!- Namaz sona erdiği zaman da yeryüzüne dağılıp Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çokça anın ki iflâh olasınız. (Ama bak!) Kârlı bir alış-veriş imkâm ya da bir eğlence görünce, seni nasıl ayakta bırakıp dağılıverdiler! De ki: Allah'ın katındaki mükâfat, eğlenceden de kârlı alış-verişlerden de hayırlıdır. Paylaştiranların en hayırlısı Allah'tır.”

²²⁷ “Tıpkı yılanın yuvasına girip çöreklediği gibi, iman da Medîne'ye girip burada yerleşecektir!” *Buhârî*, “Fezâilü'l-Medîne” 6; *İbn Mâce* “Menâsik” 104.

2.1.8. Mushaf örtüsü

Sultan İbrahim'e ait TSM 24/273 envanter no.lu Hücre örtüsüne²²⁸ dikilmiş mushaf dolap örtüsünde *Yâ eyyühe'n-Nebiyü innâ erselnâke şâhidin ve mübeşşiran ve nezîrâ* (Ahzâb 33/45) âyeti görülmektedir.

2.2. YENİ RAVZA (Suud devri)

Ali Hüsrevoğlu'ndan aldığım bilgiye göre, Mescid-i Nebevî'nin yeni kısmına yazılacak âyetler belirlenirken, önce *Bakara sûresinin* tamâmının yazılması istenmiş; ancak mekânın el vermeyeceğinin anlaşılması üzerine, Hüsrevoğlu, -aynı âyet ve sûreler yazılmasın diye- Mescid-i Nebevî'de bulunmayan âyet ve sûreler arasında bir seçim yaparak Kur'ân'ın özeti yerine geçecek bazı sûreler belirlemiş. Sözelimi *YâSîn*'i Kur'ân'ın kalbi sayıldığı için, *Muhammed sûresini* Hz. Peygamber'in adını taşıdığı için, *Hucurât sûresini*, -ilk birkaç âyetinde- Hz. Peygamber'e karşı edep telkîn edildiği için, *Nasr sûresini* Hz. Peygamber'in kazandığı zafer ve fetihle alâkasından dolayı, *İnşirâh sûresini* yine Peygamber'in şerh-i sadrından bahsetmesi sebebiyle... yazmış. 38. kapıdan itibaren, içeride, namaz kılanın göz hizâsına gelecek şekilde sırasıyla: *Nasr*, *Vâkı'a*, *Cum'a*, *Tebâreke* (yakbıznedden sonuna kadarki kısmı ve akabindeki Muhammed sûresi kadınlara ayrılan bölümde kalıyor), *YâSîn*, *Duhân*, *Hucurât*, *İnşirâh*, *İhlâs*, *Mu'avvizeteyn* (Felâk-Nâs) *sûreleri* -ki Kur'ân sayfasıyla yaklaşık 24 sayfalık oldukça hacimli pasajlardır- bütün bir Mescid-i Nebevî'yi (yani yeni kısmın tamamını) kaplıyor. Resm-i osmanî²²⁹ esas alınarak yazılmış olan bu sûreler, beyaz zemin üzerine Mescid-i Nebevî'nin hâkim rengi olan güllurusu rengindedir.

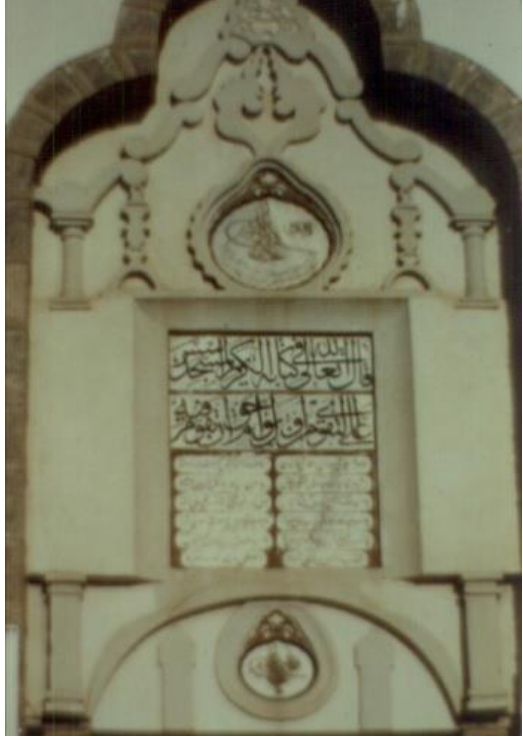
Ayrıca, bütün pencerelerin üzerinde *Kelime-i Tevhid*; bütün kapıların üzerinde (dışarıdan): *Udhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46), büyük avizelerde -avizenin ışığı ile ilahî nûr arasında irtibat kurularak- *Allâhu nûru's-semâvâtî ve'l-ard* (Nûr 24/35), bütün sütunların dört tarafında küfî *Kelime-i Tevhid* -ki bunlar da Hüsrevoğlu'na aittir-; kapı kanatlarında, her iki kanat kapandığı zaman tamamlanan büyük bir *Muhammed* ve onun yanında daha küçük *rasûlûllah* ibaresi yazılıdır.

²²⁸ Tezcan, *age*, s. 116.

²²⁹ Örneği: "fâkihe"nin "fekihe", "fâkihîn"nin "fekihîn", "ashâb"ın "ashab", "cennât"ın "cennet" şeklinde yazılması gibi ki Türk mushaflarından farkı 'elifsiz yazılmış olmalarıdır, kelimeler 'elif'in yerine konulan çeker/imlâ işareti sayesinde aynen bizimki gibi okunmaktadır; doğrusu da budur.

III. KUBÂ MESCİDİ

II. Mahmud'un inşâ et-tirdiği eski Kubâ mescidinin giriş kapısına ait -Ali Hüseyin'in gösterdiği- bir fotoğrafta Yesârîzâde imzalı *Kâlâ'llâhu te'âlâ fi kitâbihi'l-kerîm: Le-mescidün üssise 'ale't-takvâ min evveli yevmin ahakku en takûme fih*²³⁰ (Tevbe 9/108) âyetinin yazılı olduğu görülmektedir (âyetin üstünde tuğra şeklinde bir Kelime-i Tevhid, altında ise nispeten küçükçe birkaç satırlık bir şiir ve II. Mahmud'un tuğrası mevcuttur).

Hüseyin'in belirttiğine göre, yeniden inşâ edilen Kubâ mescidindeki yazılar, Kur'ân-ı Kerim Fakültesi kurucusu -Orta Asya Türklerinden- Prof. Abdülaziz el-Kârî tarafından belirlenip Hasan Çelebi tarafından yazılmış. -Dış kapılardaki kûfi *Ve sâri'û ilâ mağfiratin min Rabbiküm ve cennetin* (Âl-i İmrân 3/133) ibareleri hariç- yazıların tamamı yeşil zemin üzerine sarı renktedir; mihrabın sülüs yazıları dışında hepsi yetkililerin talebi üzerine kûfi hattı ile yazılmıştır.

3.1. Mihrap duvarı

Mihrabın ortasında, imamın göz hizasında *Küllemâ dehale 'aleyhâ Zekerîyye'l-mihrâb vecede 'indehâ rızkâ* (Âl-i İmrân 3/37), üstte *kâle'n-Nebiyy sallâ'llahu 'aleyhi ve sellem: Men tetahhera fi beytihil sümme etâ Mescide Kubâ' fe-sallâ fihî salâten kâne lehû ke-ecri 'umretin*²³¹, onun hemen üs-

²³⁰ "Daha ilk baştan takvâ üzerine kurulan (Kubâ) mescid(i), içinde namaz kılmanı elbette daha çok hak etmektedir."

²³¹ "Her kim evinde güzelce temizlenir, sonra da Kubâ mescidine gelip burada namaz kılırsa, kendisine umre yapmış gibi sevap verilir." (İbn Mâce, "İkâmetü's-salât" 197).

tünde *Le-mescidün üssise 'ale't-takvâ min evveli yevm...* (Tevbe 9/108), bunun üstünde – dairevî- *İhlâs sûresi*, hadîsin sağında –dairevî- *Lâ ilâhe illâ'llah/solunda* –dairevî- *Muhammed rasûlû'llah* yazılıdır.

Lâ ilâhe illâ'llah'ın altında *İnnemâ ya'muru mesâcida'llâhi... ve lem yahşe illâ'llah* (Tevbe 9/18), *Muhammed rasûlû'llah*'ın altında ise *İnne'llezîne âmenû ve 'amilû's-sâlihâti innâ lâ nudi'u ecra men ahsene 'amelâ*²³² (Kehf 18/30) âyetleri mevcuttur.

3.2. Duvarlar

Kible duvarında *lâfzatu'llahın* altında *lâtîfün bi-'ibâdih...*²³³ (Şûrâ 42/19); büyükçe *Muhammedün* (ve daha küçük) *rasûlû'llah* ibaresinin altında *Ve'llezîne ma'âhû... ruhamâû beynehüm* (Feth 48/29), sağ kubbenin altında *Fâtiha sûresi*, sol kubbenin altında *ElifLâmMîm zâlike'l-kitâb... Üläike hümlü'l-müflihûn*²³⁴ (Bakara 2/1-5), sağdan ikinci kubbenin altında iki parça hâlinde *Âmene'r-Rasûlü* (Bakara 2/285-286), soldan ikinci kubbenin altında *Âyete'l-kürsî* (Bakara 2/255), en sol küçük kubbenin altında ise *Fe-velli vecheke şatra'l-Mescidi'l-Harâm* (Bakara 2/144), bunun üzerinde dairevî *Kelime-i Şehâdet*²³⁵ yer almaktadır.

3.3. Kubbeler

Kubbelerde, âyetler tam zirve/orta kısımlara değil, kubbe eteklerine yazılmış.

Mihrabın hemen sağındaki kubbede *İnnâ fetahnâ le-ke... fevzen 'azîmâ* (Feth 48/1-5)/*Le-kad sadaka'llâhu Rasûlehu... in şâa'llâhü âminîn* (Feth 48/27), orta kubbede *İhlâs, Felâk, Nâs* sûreleri; mihrabın hemen solundaki kubbede ise *muhallikîne ruûseküm ve mukassırîne lâ tehâfün... Muhammed rasûlû'llah... ecran 'azîmâ* (Feth 48/27-29; bu son iki kelime istif

²³² “Şüphesiz, iman edip (dünyada ve âhirette) işe yarayacak şeyler yapanların; evet, yaptığını böyle güzel bir şekilde yapanların mükâfatını Biz zâyî etmeyiz.”

²³³ “Allah, kullarına karşı lütufkârdır. Dilediğini rızıklandırır; mutlak güç ve izzet sahibi O'dur.”

²³⁴ “Elif-Lâm-Mîm. Hiçbir kuşkuyla yer olmayan şu kitap o müttakilere kılavuzdur ki: gayba iman ederler, namaz kılar(ak Allah'la ve mü'minlerle bağlantılarını sağlam tutar)lar; kendilerine nasip ettiğimiz şeylerden başkaları için de harca(yarak benliklerini arındır)rlar; ve hem sana indirilene hem de senden evvel indirilene iman ederler... Âhirete kesin olarak inananlar da sadece onlardır. İşte böyleleridir Rablerinin kılavuzluğunu izleyenler... Böyleleridir felâha erenler.”

²³⁵ *Eşhedü en lâ ilâhe illâ'llah ve eşhedü enne Muhammeden rasûlû'llah* ibaresi, kelime-i tevhdin başına tanıklık ederim ki/eşhedü cümlesi eklenerek oluşturulmuştur. Bu şekliyle âyet değilse de *şehida'llâhü ennehû lâ ilâhe illâ hüve...* (Âl-i İmrân 3/18) âyet-i kerîmesinden mülhemdir ve kişinin İslâm'a girmesinin, bir başka deyişle Allah'a kayıtsız-şartsız teslimiyetinin temel şartı sayılmaktadır.

gereği diğerlerinden küçük) âyetleri; bu üç kubbeden sonraki ikinci sağ orta ve sol (3 adet) kubbede *Esmâ-i Hüsnâ* yer almaktadır.

En soldaki küçük kubbeden geriye doğru, avluyu ve kadınların namaz kıldığı giriş kısmını örten kubbelerde sırasıyla şu pasajlar yazılıdır (hem sağda hem de solda 4. kubbeden itibaren, kubbeler 2'leniyor; kadınların namaz kıldığı kısmı örten kubbeler ise 3'lü): *Hucurât, Cum'a, YâSîn, Kadr* ve *Rahmân* sûreleri, *Ve âtâküm min külli mâ seeltümûh...*²³⁶ (İbrâhim 14/34), *Nasr, Asr, Kevser* sûreleri; en sağdaki küçük kubbeden geriye doğru da *Tebâreke/Mülk, Amme, Fecr* sûreleri.

3.4. Kapı ve pencereler

Kuba mescidinin kapı ve pencerelerinde kûfi hatla *Ve sâri'û ilâ mağfiratin min Rabbiküm ve cennetin* (Âl-i İmrân 3/133) âyeti yazılıdır; ki dışarıdan bu âyeti okuyanlar ilahî mağfirete ve Cennete çağrılırken, bir bakıma mescide davet edilmektedir.

IV. KIBLETEYN MESCİDİ

Müslümanlar burada Kudüs'e doğru namaz kılarken, aşağıdaki kible âyetinin inmesiyle birlikte Mescid-i Harâm'a yönelindikleri için, eski ve yeni kiblenin cem edildiği bir mabed olarak "çifte kibleli mescid" adını alan bu caminin mihrabında, ortadaki büyük revâkî üçgende -kûfi hat ile *Kâlâ'llâhü te'âlâ fi kitâbih: Kad nerâ tekallübe vechike fi's-semâ' fe-le-nüvel-liyenneke kibleten terdâhâ* (Bakara 2/144), bunun hemen altındaki küçük ve biraz içerlek revâkî üçgende, yine kûfi hatla *fe-velli vecheke şatra'l-Mescidi'l-Harâm* (Bakara 2/144) *sadaka'llâhü'l-'azîm*; mihrabın çevresinde ise kare şeklinde *Kâlâ'llâhü te'âlâ fi kitâbihi'l-kerîm: Ve sâri'û ilâ mağfiratin min rabbiküm... va'llâhu yühibbü'l-muhsinîn* (Âl-i İmrân 3/133-34) *sadaka'llâhü'l-'azîm ve bellâğa Rasûlühü'l-kerîm* ibareleri bulunmaktadır.

V. DEĞERLENDİRME

(ÂYET SEÇİMİNDE DİKKATE ALINAN ÖZELLİKLER)

(i) Fazîleti hakkında hadis bulunan âyet ve sûreler

²³⁶ "Size her istediğinizden (bir parça) vermektedir... Allah'ın nîmetlerini birer birer saymaya kalksanız, tam olarak sayamazsınız. Doğrusu insan, sürekli yanlış hareket eden, çok nankör bir varlıktır."

Fazîleti hakkında hadis bulunan âyet ve sûrelere hemen her yapıda olduğu gibi, kutsal topraklardaki yapılarda da rastlanır: Âyet ve sûre başlarında olduğu gibi, müstakil olarak da rastlanan *Besmeleye* ek olarak, *Âyete'l-kürsî*, *İhlâs* ve *Fâtiha* sûreleri hemen her yerde karşımıza çıkar.

Mescid-i Nebevî'nin -eski kısım- kubbe eteklerinde *En'âm*, *Kehf*, *Meryem*, *Müzzemmil*, *Müddessir*, *YâSîn*, *Duhâ*, *Cum'a*, *Rahmân*, *Şems*, *Leyl*, *Tebâreke/Mülk*, *'Amme/Nebe'*, *İnşirah*, *Tekâsür*, *Feth*, *Kadr*, *'Alâk*, *Âmene'r-Rasûlü*, *İhlâs*, *Mu'avvizeteyn*, *Fâtiha*, *ElifLâmMîm zâlike'l-kitâb...* (1-5. âyetler); Mescid-i Nebevî -yeni kısım- kuşağında *Nasr*, *Vâkı'a*, *Cum'a*, *Tebâreke*, *Muhammed*, *YâSîn*, *Duhân*, *Hucurât*, *İnşirâh*, *İhlâs*, *Mu'avvizeteyn*; Kubâ mescidi kubbe eteklerinde ise, *Fetih* sûresinin bir kısmı, *Hucurât*, *Cum'a*, *YâSîn*, *Kadr* ve *Rahmân* sûreleri, *Ve âtâküm min külli mâ seeltümûh...* (İbrâhim 14/34), *Nasr*, *Asr*, *Kevser* sûreleri, duvarlarında ise, *Âyete'l-kürsî*, *Huva'llâhüllezzî* ve *Âmene'r-rasûlü* yazılıdır.

Bu üç mâbed, fazîleti hakkında hadis bulunan âyet ve sûrelerin hemen tamamını kapsamı bakımından da dikkat çekicidir. Türkiye'deki yapılarda, büyük yer kaplamalarından dolayı, bunların -bırakın tamamını- sadece *Fetih* sûresinin tamamen yazıldığına bile nâdirenen rastlanır.

Kur'ân-ı Kerim'le ilgili âyetler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Örneği: Ravza-i Mutahhara'da ön cephesindeki *Zâlike min enbâi'l-ğayb nûhîhâ ileyk...* (Âl-i İmrân 3/44) ve *Fe-izâ kara'te'l-Kur'âne...* (Nahl 16/98), *Lâ ye'tîhi'l-bâtülû min beyni yedeyhi ve lâ min halfih...* (Fussilet 41/42) âyetleri...

(ii) Yapı, yapının inşâsı veya fonksiyonu ile doğrudan ilişkili âyetler

Yapıya, kendisiyle *doğrudan* ilişkili âyet yazılmasına en güzel örnek: Kâ'be örtüsüne, kilit ve anahtarlarına Kâ'be'nin inşâsı, ilk mâbed oluşu, kible oluşu, haccedilmesi gerektiği ve Kâ'be'ye güvenlik ve esenlik içinde girileceği çerçevesindeki âyetlerin²³⁷ yazılması; Kâ'be kilit ve anahtarlarına *feth* : "açma" fiilinin geçtiği *İnnâ fetahnâ lek* (Feth 48/1), anahtar kelimesinin geçtiği *Ve 'indehû mefâtihu'l-ğayb..* (En'âm 6/59) âyetlerinin, Kâ'be'nin Safâ-Merve çıkışındaki Osmanlı revakları ile Safâ tepesi üzerindeki yeni kubbe eteğine *inne's-Safâ ve'l-Mervete...* (Bakara 2/158) âyetinin; Makam-ı İbrahim'e ve *ttahizû min makâmi İbrâhîme musallâ* (Bakara 2/125) âyetinin, Kubâ mescidine -hem mihrabın üstüne hem de dışarıda bir taş sütuna- bu mescidle ilgili: *le-Mescidün üssise 'ale't-takvâ...* (Tevbe 9/108) âyetinin, Kibleteyn mescidi mihrabına *Kad nerâ...* (Bakara 2/144) kible âyetinin yazılmasıdır.

²³⁷ Yukarıdaki ilgili kısma bkz.

(iii) Yapının bânîsini -ya da o mekânda yaşamış veya defnedilmiş birini- doğrudan ya da dolaylı ilgilendiren âyetler

Örneği: Kâ'be örtüsüne Hz. İbrahim'e insanları Kâ'be'ye davet etmesi ve oğlu ile birlikte Kâ'be'yi inşâ edişleriyle ilgili âyetlerin, Mescid-i Harâm'ın -Osmanlı ve daha önceki dönemlerden kalma- kapılarına bunları inşâ eden şahıslarla ilgili âyetlerin²³⁸, Mescid-i Nebevî'nin kible duvarına, Hücre, minber vb. örtülerine Hz. Peygamber'le (onun peygamberliği, ümmeti için model teşkil ettiği, onun üzerinde titremek (salâtüselâm etmek) gerektiği vs. ile) ilgili -bilhassa *Muhammed ve Nebî* lâfızlarını içeren- âyetlerin²³⁹, Hücre'nin arka duvarına *Ve sîka'llezîne'ttekav Rabbehüm ile'l-Cenneti zümerâ* (Zümer 39/73) âyetinin, Ravza ön duvarına: bu mescitte Hz. Peygamber'le birlikte İslâm devletinin temellerini atan Ashâb-ı Kirâm'la ilgili *Muhammedün rasûlû'llah ve'llezîne ma'ahû...* (Feth 48/29), Kayıtbay ve Kanûnî mihraplarına, yine Sahâbîlerin vasıflarından söz eden *et-Tâibûne'l-âbidûne...* (Tevbe 9/112) âyetinin yazılması; Mescid-i Nebevî'nin Kadınlar kapısına *Ve men yaknüt minkünne...* (Ahzâb 33/31-34) âyetlerinin, Cibrîl kapısına *Fe-inna'llâhe hüve mevlâhu ve Cibrîl...* (Tahrîm 66/4) âyetinin yazılması...

Bunun enfes örneklerinden biri de Kanûnî Sultan Süleyman'ın Kâ'be'ye hediye ettiği şâhane minbere *İnnehû min Süleymâne ve innehû Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm* âyetinin yazılmasıdır. *İnnehû min Süleymân...* ibaresi esâsen Hz. Süleyman'ın Sebâ kraliçesine yazdığı mektupla ilgilidir; ancak minbere yazılmakla *innehû*daki zamirin mercii değiştirilerek âyet "Bu minber Kanûnî Sultan Süleyman'dan Kâ'be-i Muazzama'ya bir hediyedir." mânasında iktibâs edilmiş olmaktadır. Mâlum, bir yere âyet/hadis yazılırken, -tıpkı edebiyattaki *iktibas*larda olduğu gibi- cümlenin aslî mânasında alınması şart değildir.

(iv) Yapının herhangi bir biriminin fonksiyonuna ilişkin âyetler

Örneği: Ravza-i Mutahhara'daki üç mihraba kible âyeti olan *Kad nerâ... fe-velli vechek..* (Bakara 2/144) âyetinin yanı sıra, Kanûnî ve Kayıtbay mihraplarına mihrap kelimesini içeren *Küllemâ dehalé aleyhâ Zekerîyye'l-mihrâb* (Âl-i İmrân 3/37) ifadesinin yazılması.

İkinci olarak; sultan/halîfe adına hutbe irad edilen minberler siyasî bir niteliğe de sahip olduğu için, minber kapılarına, devletin temel akîde-

²³⁸ Söz konusu irtibatlar için yukarıdaki ilgili kısımlara bkz.

²³⁹ Ahzâb 33/38, 40, 56; Feth 48/29. Ayrıca, şu anki mihrapta bulunan: *Tevbe 9/128-129* ve *Ahzâb 33/40*.

sini yansıtan *Kelime-i Tevhid* yazılması gelenekselleşmiştir. Mescid-i Nebvî'deki III. Murad minberinin girişinde de *Kelime-i Tevhid* yazılıdır. Minberlerin Cuma namazıyla bağlantısı düşünüldüğünde, *Cuma sûresinin* Cuma namazını konu alan âyetlerinin; minberde irad edilen hutbelerde Hz. Peygamber'e salâtüselâm getirildiği düşünüldüğünde ise, *İnna'llâhe ve melâiketehû yusallûne 'ale'n-Nebiy...* (Ahzâb 33/56) âyetinin yazılış amacı anlaşılır.

(v) İslâm'ın temel akîdesini yansıtan âyetler/ibareler

Hemen her yerde karşılaşılabilen *Kelime-i Tevhid* devletin İslâmî niteliğini vurgulamakta; Kâ'be örtüsü, Mescid-i Haram revakları vb. yerlerde rastladığımız *Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali* isimleri, bilhassa Kâ'be örtü zemînindeki -hiçbir Sahabîyi dışlamayan- *Radiya'llâhu 'an Ebî Bekr ve 'Ömer ve 'Osmân ve 'Alî ve 'anî's-sahâbe ecma'in* : "Allah Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve bütün Ashâb-ı Kirâm'dan razı olsun." ibaresi, devletin Sünnî karakterini yansıtmaktadır.

Kâ'be kuşaklarında yazı aralarında rastladığımız *Kul küllün ya'melü 'alâ şâkiletih...* (İsrâ 17/84) âyetiyle, bütün dinlerin bir kiblesinin olduğu, herkesin -bilhassa kible çerçevesinde- kendi değer yargılarına göre hareket ettiği, ama sonuçta kimin doğru yolda olduğunu sadece Allah'ın bildiği belirtilmektedir.

(vi) Yapının kendisine benzetilebileceği nesnelere bahseden âyetler

Yapı bütünüyle bir şeye benzetilebiliyor ve bunun hakkında âyet bulunuyorsa, yapıya bu âyet yazılabilmektedir. Cennetliklere Allah'ın 'tertemiz bir içecek' ikrâmı ile ilgili *Ve sekâhüm Rabbühüm şarâben tahûrâ* (İnsân 76/21) âyetinin Zemzem kuyularına; Cennetlikleri Cennete buyur eden *Udhulûhâ bi-selâmin âminîn* (Hicr 15/46) âyetinin, -Cennete benzetilen- Mescid-i Nebvî'nin yeni kısmının bütün kapılarına yazılması bunun güzel örneklerindedir.

Bir başka örnek de, herhangi bir yere girişte okunup yazılabilen *Rabbi edhilnî...* (İsrâ 17/80) âyeti ile mescidleri konu alan *Fî büyûtin ezina'llâh...* (Nûr 24/36-38) âyeti Mescid-i Nebvî Bâbüsselâm'ına yazılmıştır:

İlkin, *Rabbi edhilnî...* (İsrâ 17/80) duasının, putperestlerin Hz. Peygamber'i Mekke'den sürme ya da öldürme teşebbüsleri (17/76) üzerine tavsiye edildiği dikkate alınır, duâda "muhrac-i sıdk" ve "müdhal-i sıdk" olarak bahsedilen yerlerin -sırası ile- Mekke ve Medîne olduğu aşikârdır. O

zaman, imana kucak açan Medine'deki genel merkezin, yani Mescid-i Nebvî'nin, ilk kapısına bu âyetin yazılmasındaki sır da ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak; -Allah'ın nûrunun parıl parıl parladığı ve Allah'ın adının anıldığı *büyük* "mescidler" ve O'nu sabah-akşam tesbîh eden *ricâl* : "erler" ile Mescid-i Nebvî ve Ashâb-ı Kirâm'la ilişkisi aşikârdır.

(vii) Yapının inşâ ve imarına yönelik âyetler

Sözelimi *Ve mâ tefalû min hayr...* (Bakara 2/197), *Ülâike yüsârî'ün...* (Mü'minûn 23/61), *Meselü'llezîne yünfiküne ...* (Bakara 2/261-263), *İnnâ lâ nuzî'u ecra men ahsene 'amelâ* (Kehf 18/30) ve bilhassa *İnnemâ ya'muru mesâcida'llâh...* (Tevbe 9/18) âyetleri hayruhasenâtın Allah rızası için yapıldığına telmîhan infâk, hayrât ve imar çerçevesinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

(viii) Ziyaretçilere çeşitli mesajlar veren âyetler

Esasen diğer şıkların tamamında belli bir mesaj söz konusu olmakla birlikte, aşağıdaki örneklerde bu daha belirgin ve yoğundur:

Hz. Peygamber'in Hücre-i Muattara'sına *Yâ eyyühe'llezîne âmenû lâ terfa'û esvâteküm...* (Hucurât 49/2-3) âyeti yazılarak "Lütfen sessiz olun!" denmektedir.

Mescid-i Harâm'ın Safa kapısındaki *Ve sârî'û ilâ... ve'l-kâzımîne'l-ğayza ve'l-âfine 'anî'n-nâs va'llâhu yuhibbü'l-muhsinîn* : (Âl-i İmrân 3/133-35) âyetleri, Cennetin kimler için hazırlandığını hatırlatmakla kalmamakta, öfkeli, hoşgörüsüz, nâhoş hareketlerin sergilenebildiği böyle kalabalık bir ortam için son derece uygun ve gerekli bir ihtardır.

Kâ'be örtüsündeki *Nebbi' 'ibâdî...* (Hicr 15/49), *Ve izâ seeleke 'ibâdî...* (Bakara 2/186), *Ve beşşiri'l-mü'minîne...* (Ahzâb 33/47), *Men ya'mel sûen...* (Nisâ 4/110), *Ve innî le-ğaffâr..* (TâHâ 20/82) âyetlerinin yanı sıra, Kâ'be kapısındaki *Kul yâ 'ibâdiye'llezîne esrafû...* (Zümer 39/53), *Ğâfiri'z-zenb, kâbili't-tevb* (Ğâfir 40/1-3), *Ketebe Rabbüküm 'alâ nefsihî'r-rahme* (En'âm 6/54) âyetleri ile Allah'ın engin rahmeti vurgulanarak ümitsizlik reddedilmekte; Mescid-i Nebvî'nin Kadınlar Kapısındaki *Ve men yaknüt...* (Ahzâb 33/31-34) âyetleriyle -Peygamber hanımları özelinde- mümin kadınlara birtakım tavsiyelerde bulunulmakta; yine aynı yerdeki *Li'r-ricâli nasîb...* (Nisâ 4/33) âyetiyle kadınlara ve erkeklere, kadın ve erkek olarak kendi rollerini oynamaları, birbirlerinin özelliklerine göz dikmemeleri²⁴⁰ salık verilmekte;

²⁴⁰ Bazı kadınların, Kur'an'da erkeklere kadınlardan ayrıcalıklı davranıldığı yönündeki serzenişleri üzerine indiği hakkında bkz. es-Suyûtî, *Esbâbü'n-nüzûl*, s. 71.

Kubâ mescidindeki *ElifLâmMîm zâlike'l-kitâb...* (Bakara 2/1-5) âyetleriyle felâha ereceklerin kimler olduğu, dış pencerelerdeki *Ve sâri'û ilâ mağfiratin min Rabbiküm ve Cennetin* (Âl-i İmrân 3/133) ifadesiyle insanlar ibadete teşvik edilmekte; Kanûnî ve Kayıtbay mihraplarındaki *et-Tâibûne'l-'âbidûn...* (Tevbe 9/112), *Kul sadaka'llâh...* (Âl-i İmrân 3/95), *İnne evle'n-nâs...* (Âl-i İmrân 3/68) âyetleri ve Kâ'be örtüsündeki *Kureyş sûresi* ile ziyaretçilere bir müminin taşıması gereken sıfatlar ve Allah'a -Hz. İbrahim'in yolundan giderek- kulluk etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır.

SONUÇ

Mimarîde Kur'ân iktibas etme geleneğinde, kuşak yazılarını bir tarafa bırakırsak, kısa, özlü ve etkileyici âyetlerin tercih edildiği görülmektedir. Bu âyetler genelde Yüce Allah'ı vecîz bir şekilde tasvîr etmekte, Kur'ân'ı özetlemekte ve İslâm'ın temel inançlarını özlü biçimde yansıtmaktadır. Herhangi bir âyetle (i) yapının veya yapıdaki herhangi bir birimin fonksiyonu ve (ii) yapının bânisi veya orada medfûn kişiler arasında çok yönlü ve hoş bağlantıların kurulduğu bu gelenekte, âyetlerin asıl mânalarında alınması şartı değildir.

Haremeyn-i Şerîfeyn'de yazılı âyet ve sûrelere gelince, bunlar Mescid-i Harâm, Hz. Peygamber, kible, hacc, namaz, Allah'ın engin rahmeti, Hz. İbrahim çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Yapılarla âyetler arasında hoş bağlantılar kurulmakta; kutsal mekânlara gelenlere her türlü günaha tövbe etme imkânı bulunduğu hatırlatılmak sûretiyle belli bir eğitim - öğretim yapılmaktadır.

Bu gelenek Suûdî Arabistan yetkililerince Mescid-i Haram'da değilse de diğerlerinde sürdürülmüştür: Mescid-i Harâm'ın şu anki 95 kapısından Kral Fahd ve Kral Abdülaziz kapıları gibi ana girişlerine büyükçe kûfi *Besmele* ve Mescid-i Harâm duvarlarının imkân verdiği hemen her yere, özellikle de revakların birbiri ile buluştuğu müsâit kısımlara kûfi *Lâ ilâhe illâlah* ve *Muhammedün rasûlûllah* (ayrı ayrı) cümleleri yazılıdır. Mescid-i Nebvî'nin yeni bölümünün duvarlarına, Kubâ mescidi duvarlarına ve kubbe eteklerine Türk hattatları âyet ve sûreler yazdırılmıştır. Ancak, -kubbelelerin tam ortasına yazılacak yazılar biraz daha ustalık/dairevî bir istif gerektireceği, fazîleti hakkında hadîs bulunan bütün âyetlerin dairevî istifleri bulunmadığı, bu istifleri oluşturmak oldukça meşakkatli bir iş olduğu, kubbe etekleri kubbe merkezlerine göre daha fazla âyet istîâb edeceği için-kubbe ve tavanlara yazma geleneği sürdürülememiştir. Kâ'be kapısı, örtüsü ve anahtarı için zaman zaman farklı pasajların tercih edildiği de görülmektedir ki bu değişikliklere işaret edilmiştir.

Muhammed lâfzının (ayrıca Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali) hemen her yerde, lâfza-i celâle birlikte yazıldığı bilinmektedir. Nitekim Kâ'be örtüsü, Kâ'be revakları, Mescid-i Nebevî vb. yerlerde, de böyledir. Ancak Kubâ mescidinde, Hz. Peygamber ve diğerlerinin isimlerini, tamamen farklı bir ontolojik yapıya sahip bulunan *Yüce* Allah'la eşdeğer tutmama düşüncesiyle olsa gerek, büyükçe *Allah* isminin altına daha küçük *Lâtîfun bi-ibâdih...* (Şûrâ 42/19) âyeti, aynı büyüklükteki *Muhammed* isminin altına da yine küçük *Rasûlûllâh ve'llezîne ma'ahû eşiddâ'ü 'ale'l-küffâri ruhamâu beynehüm* (Fetih 48/29) âyeti yazılmış; böylece "yan yana ve aynı büyüklükte yazılanın, Allah'ın ve Peygamber'in isimleri değil, bu isimlerin geçtiği âyetler olduğu" izlenimi verilmek istenmiştir. Hücre-i Muattara'nın ön duvarındaki Sultan Ahmed'in yadigârı *yâ Allah yâ Muhammed* ibârelerinin, *yâ Allah yâ Mecîd*'e dönüştürülmesinde de aynı inancın izleri görülebilir.

GENEL DEĞERLENDİRMELER

Prof. Dr. Mahmut KAYA

Her müslüman kendi derecesine göre, kendi hassasiyetine göre, rûhî hassasiyetine göre değişir ama hepsi de zevk alır. Onun için Papa Cenapları diyor ki: Ezan ve Hac varken müslümanlarla başa çıkmak mümkün değildir. Çünkü hacda Allah ile yeniden ahitleşme söz konusu. O ma'şerî vicdanın o mahşer yerinde bir araya gelmesi. Renkler farklı, diller farklı, yaşlar farklı, fakat gönüller bir. Hepsi arş-ı âlâya yükselen Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk nidaları insanı başka âlemlere götürüyor.

Konuşmacılardan bir hocamızın ifadesine göre hac, ibadetlerin adeta bir özü ve özeti. Bütün ibadetlerin bir setidir. Hz. İbrahim hakikaten ebû'l- enbiya, ne kadar büyük bir peygamber, ülû'l-azim peygamber olduğu nezd-i ilahide ne kadar makbul bir şahsiyet olduğu, onun duası bereketiyle aradan binlerce sene sonra gidiyoruz.

Hac'da şeâir-i İslâmiye var. Din şeâirle yaşar. Bunu işi tamamen görünüşe dökmek gibi merasim diye çeviremeyiz her halde. Şeâir bütün tarih boyunca Hz. İbrahim'den beri tevhit mücdelesinin verildiği o mekânları görmek, vahye şahit olan o dağları, o tepeleri görmek, Cebairail'in bizzat efendimize görüldüğü o cebel-i rahmeyi görmek ne büyük bahtiyarlık. Hacı bütün bunları gönülle irtibat kurarak düşünürse böyle yapılan hacca doyum olmaz.

Öyle zannediyorum hocaefendiler hacılara bilgi verirken bunları anlatıyordu. Sadece menâsik-i haccı yani, hacda yapılan görevleri anlatmanın yanında haccı bütün tarihiyle beraber, ulviyetiyle beraber, kutsiyetiyle beraber anlatılırsa haccı oraya gittiği zaman o çağrışmaları yaşar ve hac ibadetinden bir başka zevk alır. Yoksa hacıların ifadesine göre: "Döndük, döndük dışarıya çıktık çay içtik" diyorlar.

Hayatında dinî coşkuyu yaşamamış insanlar, köyünden, kasabasından dışarıya çıkmamış insanlar hayatlarında ilk defa gidiyorlar, be-

şerî ilişkileri çok zayıf, fedakârlık nedir, feragat nedir, sabır nedir, başkasına iyilik yapmanın insana kazandırmış olduğu o manevî zevk, ruhanî zevk nedir? Bunları bilmeyen insanlar itişip-kakışıyorlar. Hani siz istediğiniz kadar şu âyetleri okuyun:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ ۖ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ ۗ وَتَزُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ ۗ وَاتَّقُوا يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! âhîret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının"

Arafatta bile nerde ise insanlar gırtlak gırtlığa giriyorlar. Bütün bunlar neden? Çünkü bizim insanımıza fedakârlık nedir, feragat nedir, özveri nedir öğretilmemiş. Camilerimizde bunlar anlatılmıyor. İşin beşerî tarafı anlatılmıyor. Yoksa Allah'ın bizim ibadetimize ihtiyacı yok. Bütün bunlar bizi adam etmek için bu ibadetler emredilmiştir.

Buradan gittiği gibi gelenler var. Niye? Çünkü burada hazırlanmadan gitmiş. Af buyurun bir tâbir vardır ya: "Cahil adam hacı olmaz varma ile mekkeye, koca merkep derviş olmaz taş taşımakla tekkeye" Avam dediğimiz cahil insanlar yani dinden, ibadetten zevk almayan, ruhî terbiye görmemiş ümmi diyoruz ya, anasından doğduğu gibi öylece kalmış bin yılda yaşasa tekâmül etmez böcekler gibidir. Karınca bin yıl yaşasa yine karıncadır, solucan yine solucandır. Tekâmül etmez, gelişmez. Onun için bize, özellikle diyanet camiasına, ilahiyatçılara, bu işe akli eren herkese önemli görevler düşüyor.

Onlar bizim insanımız, annemiz, babamız, dayımız, amcamız, komşumuzdur. Üzerlerinden bir fetret devri geçmiş okutulmamış. Evvelden köy odaları vardı, köyden koptu geldi otuz, kırk senedir şehirlerde yaşıyor ve adepte olamadı. Niye adapte olsun? Şehirlerde örnek alınacak hangi hayat tarzı var ki ona adapte olsun, onu benimsesin öyle bir şey yok. İki arada bir derede kaldı. Ne geleneksel kültürünü yaşayabildi, ne de yeni kültür denilen televizyon kültürüne adapte olabildi. Böyle bir kaos dönemini yaşıyoruz. Onun için bizlere çok iş düşüyor diye düşünüyor hepimize saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Rahmi YARAN

İstanbul Müftüsü

Bismillâhirrahmânirrahim

Çok değerli hocalarım, kıymetli öğrenciler!

Hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum.

İki gündür hacla ilgili ilmî bir tartışmaya şahit oluyoruz. Bu ilmî tartışmayı tertip eden İSAV ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine teşekkürümü ifade etmek istiyorum. Her iki kurum sizce malum olduğu için detaya girmiyorum.

İlk defa bir değerlendirme oturumuna katılıyorum. Bir değerlendirme oturumunda neler söylenmelidir? Kendimce şöyle bir yol izledim: Önce böyle bir oturum niye yapılır, sorusunu herhalde bu toplantıyı düzenleyenler sormuşlardır. Bu ilmi tartışmanın bir gayesi vardır, buna göre bundan bir beklenti vardır. Bu beklentiye göre bir planlama yapılır. Sonunda da ne elde edilmiştir. Bu değerlendirmeyi tabî kendileri yapacaklardır.

Ben şöyle bir baktım "Bütün Yönleriyle Hac" çok genel bir konu. Türkiye için çok genel bir konu. Eğer bu Türkî Cumhuriyetlerde, Balkanlarda vs. olsa yani ilk defa hac konusu ele alınacak olsa böyle bir genel konu ele alınabilir. Halbuki İSAV bile çok seneler önce hacla ilgili toplantılar yaptı. Öyle olunca "Genel Haccın Hikmetleri", "Hacdan Beklediklerimiz", bir oturumda "Haccın Fıkhî Boyutu" ve benzeri konular tartışmaya müsait değil bence. Tartışmaya ve netice almaya da müsait değil.

Konuların planlanması safhasında benim şahsen değerlendirmem olumlu değil. Daha iyi bir planlama yapılmalıydı. Artık problemleri tek tek ele almalıyız. Mümkün olduğu kadar da farklı düşünen arkadaşlardan birisi tebliğ sunarsa diğeri de müzakereci olarak farklı görüşler burada tartışılmalı. Tam bir sonuç alınmasa da zihinlerde yeni şeyler oluşmalıydı. Böyle bir beklentim vardı.

Buna göre neler olabilirdi? Açılış oturumunda da denildi. Meselâ, mîkat konusu ele alınabilirdi. Yani Cidde mîkat mı, değil mi? Cidde mîkat hudutlarının dışındaysa problem olmaz ama içindeyse ne yapacağız? Hava için Cidde'nin dışında yeni bir mikat yeri mi tesis edelim

yoksa, orada havaalanı var diye mikatı biz mi içeriye alalım, ne yapalım? O ele alınabilirdi.

Bir başka husus: Ali Akpınar hocamızın tebliğinde bir cümle dikkatimi çekti daha önce okumuştum. Şöyle bir şey var: "Peygamberimizden önce de araplar haccediyorlardı. O dönemde hac, hem dinî, hem kültürel, hem de ekonomik bir sektör halinde idi". Bu "sektör" kelimesinden ben biraz olumsuzluk algılıyorum. Bu cümleyi okuyunca düşündüm. Acaba bu gün farklı mı? Yani o gün bunun ekonomik bir sektör haline gelmesi farklı mı? Bunu söylerken hacca giden ticaret yapmaz filan demiyorum ama haccın ticaret boyutu başka boyutların önüne acaba geçiyor mu?

Buradan şu aklıma geldi. Ali Bardakoğlu hocamız da gündeme getirdi. Acaba Mekke topraklarının statüsü nedir? Bunu tartışmalı mıyız? Geçmiştekiler tartışmışlar mı? Evet, geçmiştekiler bunu tartışmışlar. Mekke'nin topraklarının satışı câiz midir, değil midir? Kiraya verilmesi câiz midir, değil midir? Hükmün şöyle veya böyle olması önemli değil. Ama bundan seneler önce "İmam-ı Malik'e göre şöyledir", "İmam-ı Şâfi'ye göre şöyledir", "Hanefî'ye göre şöyledir", "Ahmet bin Hanbel'den şu, şu rivayetler vardır" deniyorsa o mutlaka önemlidir. İleriki hac toplantılarında bu teorik olarak ele alınmalıdır. Yoksa bugünkü haliyle Kâ'be-i Muazzama'nın etrafı adeta ticarî müesseselerle kuşatılmış. Normal hacılar oraya çok uzaklardan zor şartlar altında ulaşabiliyorlar. Acaba hacla ilgili mekân düzenlemesi zayıflar ve güçsüzler için daha yakın yerlerde barınma imkânları sağlayacak ve imkânı olan zenginlerin de daha uzaklarda ama lüks mekânlarda konaklayacağı yeni bir düzenleme mi yapılmalı? Bence bunların ayrıca ele alınması gerekir.

Aynı durum, haccın hikmetlerinde de var. Biz hikmetlerinden bahsederken: "Hac eşitlik sağlar" diyoruz. Gerçekten bizim bu günkü haccımız bu eşitliği sağlıyor mu? Beyaz elbiseler içinde Arafat'ta herkes aynı seviyede klimalı salonlarda mı yoksa orada, lüks çadırlar, birinci derecede lüksler, ikinci derecede lüksler vs. mi var? Oradan Müzdelife'ye geliyoruz. Bugün peygamber efendimizin yaptığı şekilde bir Müzdelife tatbikatının zorluğundan bahsedildi. Zor olan yerler var, kolay olan yerler var. Peygamber Efendimiz o gün bir numaralı şahsiyet, en güçlü şahsiyet. Mekke'ye zayıfları gönderiyor, hastaları gönderiyor, çobanları gönderiyor ama kendisi kalıyor. Kendisi orada. Yani bu günde güçlüler, yöneticiler, bir numaralar bunları yapsa, zayıflar Mekke'ye gönderilse acaba bu mümkün olmaz mı? Buna ait bir düzenleme niye

mümkün olmasın? Müşriklerin ayrıcalıkları bugün de devam ediyor mu? Yahut da o dönemde Mekke'lilerin ayrıcalıkları vardı. Filan yere çıkmazlardı. Filanca yere çıkmamak, filanca yerden erken inmek onlara özel ayrıcalıktı. Bu gün de benzer bir ayrıcalık var mı? Bu ayrıcalıkların üzerinde durulmasında fayda vardır. Öyle düşünüyorum.

Hocalarımız genelde olduğu gibi hacca ilgili konularda da fukaha fena vururlar. Bunları alışkınız. Bunların bir kısmı da fıkıhçı arkadaşlarımızdır. Geçmiş fukahaya vurmanın yanında bugün fıkha uymayan bir sürü uygulamalar var, bunları bir ele alalım. Mesela hacda bir umre furyası başlıyor. Akşam gidiyor Ten'im'e geliyor bir umre, sabah gidiyor ve geliyor bir umre. Sonra sen kaç tane umre yaptın, ben şu kadar umre yaptım yarışı. Kimisi yedi sülalesine umre yapıyor. Bunun mevcut fıkıh kitaplarına göre yeri nedir? Biz hep yükseltilere vuruyoruz da aşağılardaki problemleri göremiyoruz. Sonra tavaf için bizim gibi Mekke dışında gelen âfâkîler için nafile namaz yerine nafile tavaf daha sevaptır diyoruz. Fakat bu gün izdihamlı bir ortamda hele-hele bayram günlerinde, insanlar farz tavafını yapamazken veya veda tavafını yapamazken oraya girip o nafile tavafı yapmak fikhen bugünkü şartlarda mekruh mudur, haram mıdır, sünnet midir, müstehap mıdır, mubah mıdır? Bütün bunları tek-tek ele alabiliriz. Bunun ele alınması gereken konulardan olduğunu düşünüyorum.

Belki bize tuhaf gibi geliyor ama Vecdi hocam biraz bahsetti. Havadan tavaf. Parası olanlar yavaş-yavaş ona geçmek isteyebilirler. Raylı sistemle yapılacak olan say', sen oturacaksın o seni dolaştıracak böyle bir say' nasıl olur. Buna doğru gidilirse nasıl olacak?

Kasaplardan söz edildi. Acaba kasap olmadığı halde kendisini kasap gibi takdim ederek hacca gitmek sevap mıdır, günah mıdır? Bu işi organize edenler para kazanıyorlar ama paranın dışında sevap mı kazanıyorlar, günah mı kazanıyorlar? Bu meseleyi de görüşmemiz lâzım.

Geçmiş âlimlerimiz (Allah onlardan razı olsun) düşüncelerini ifade etmişler. Ama onları bu düşüncelerinden dolayı çok hırpalarsak, toplumun nazarında, avamın nazarında onların itibarını düşürürsek, onların itibarı gittiği gibi inanın bizim itibarımız da gider. Şahsi itibarımızı kasetmiyorum. Dinin itibarı gider. Geçmişte Mısır'da yaşlı bir zata Mısır İslâm ülmasının o günkü Osmanlı halifesi hakkındaki tutumlarını sormuştum. Cevabında o şöyle demişti: Halifenin şevketini

kırdılar. O şevket kırıldı mı bir daha geri gelmez. Ona çok dikkat edelim. İslâm ülemasının itibarını düşürmeyelim. Bu İslâm'ın itibarının kırılmasına doğru gider.

Yine üslup açısından bir konuya işaret etmeliyim. Bizim hadis kitaplarımızda hemen hemen olmayan yoktur. Yani her konuda bir rivayet buluyoruz. Onları söylerken: "Peygamberimiz şöyle dedi" gibi kesin üslub yerine, "Peygamberimizin şöyle dediği rivayet ediliyor" gibi daha yumuşak bir üslup tercih edilebilir. Bunu birçok güvenilir hadis kitabında geçen ve genel kabul görmüş hadisler için söylemiyorum elbette. Benzer bir duruma âyetleri referans gösterirken de rastlayabiliyoruz. "Kur'ân'da şu geçiyor" diyoruz ama o Kur'ân'da yok. Bir bakıyoruz o falanca müfessirin o kelimeye verdiği bir mana veya manalardan biri ya da kendi yorumu, hatta bazen benimsemediği halde naklettiği bir yorum. Bunların da bizim için bir sorumluluk vesilesi olabileceğinden endişe ederim.

Hac, önemli bir eğitim fırsatı. Psikoloji ile ilgili hocamızı dinlerken o ne demişti: "Hazır bulunuşluk hâli" demişti. Hacı öyle hazır ki, hacca giden insan, umreye giden insan almaya hazır. Bundan daha fazla nasıl istifade ederiz. Orda onlara birçok şeyi nasıl verebiliriz. Ekrem Keleş hocamız diyanette hac işlerine bakıyor. O şöyle demişti: "İmam efendi hacıyı elli dolara, yüz dolara başka şirketlere sevk ediyor". Bunu anlatırken de "Parası önemli değil ama eğitim fırsatı kaçıyor o beni üzüyor" demişti. Diyanete vurmak kolay, nitekim vuruyor. Ama unutmayalım ki, böyle hassas arkadaşlarımız orada da var. Bu fırsatı iyi değerlendirip onlara daha güzel eğitimi nasıl verebiliriz? Bu toplantılarda onlar konu edilebilir.

Bu arada beğenmediğiniz hâlen mevcut hâlin bile araştırma ve anket sonuçlarına göre gidenlerin üzerinde çok büyük bir olumlu etkisi var. Onlar dindarlık ve ahlâkîlik açısından belli bir yere gelmiştir. Onları daha iyi bir yere getirelim ama hiç bir şey yok da demeyelim. Şimdi diyanet, hac eğitim dairesi diye bir daire kurdu. Buna çok önem veriyorlar.

Şuna da bilelim: Bizim insanımız bilmiyor değil. İnanın birini alın karşınıza bir nasihat etmeye kalkın ikinci cümleyi kurduramazlar size. O sizin söyleyeceğinizin çoğunu söyler. Biliyor ama onu davranışa dönüştürmek zaman istiyor, zemin istiyor, emek istiyor. İnşallah onu da hep beraber başarırız.

Bir başka husus: Terimler önemli, cinayetler için fukaha orada bu terimleri kullanmış, biz de gerekirse Türkçede başka bir ifade kullanalım. Bir kelimenin bazen o dilde aldığı mana ile bizim dilimizdeki manası değişebilir.

Son söz olarak Murat Sülün beyin tezini dinlerken "kutsallık" meselesine takıldım. "Kutsal dinamiktir zamana, zemine ve şahsa göre değişir" gibi bir sonuç. Böyle bir cümle kurdu hocamız. Mekke birine göre kutsaldır. Bu, "Mekke Arabın olsun" anlayışına kadar gider. Eğer Mekke'nin kutsal olduğunu, Kâ'be'nin kutsal olduğunu falan adam, filan adam söylüyorsa tamam. Ama Cenâb-ı Hakk'a ve Hz. Peygamber'e dayanan bir kutsallık varsa benim şahsî ve indî kutsal anlayışım burada çok tehlikeli bir sonuca doğru gidebilir.

Bu kadarla yetiniyor teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet ERDOĞAN

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Bismillah

23-24 Kasım 2012 Cuma Cumartesi açılışı Bağlarbaşı Kültür Merkezi'nde, devamı M:Ü. İlahiyat Fakültesi Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda sürdürülen Bütün Yönleriyle Hac toplantısı başarı ile tamamlanmış oldu.

Bu tartışmalı ilmî toplantı vesilesiyle öğrendiklerimiz ya da aklımızda yer eden şeyler şunlar oldu:

Protokol konuşmaları ve başlangıç tebliği etkili ve belirleyici oldu denilebilir.

Sayın dekan Prof. Dr. Ali Köse'den haccı en iyi anlatacak kelimenin "Duygu" olduğunu öğrendik.

Kaymakam Mustafa Güler'den "Haccın, Allah'ın kulunu evine daveti, kulun da buyur diyerek icabeti olduğunu, eşitliğin sağlandığı, üstünlüğün ancak takvada sayıldığı bir sosyal proje olduğunu,

Rektör Prof. Dr. Zafer Gül'den Haccın, semboller toplamı ve rûhî bir eğitim olduğunu, tarihe bir yolculuk olduğunu, gözlem ve analiz

için bir imkân olduğunu, ruhsal arınma amaçlı iç dünyaya bir yolculuk olduğunu gördük.

Başkan Prof. Dr. Mehmet Görmez, “Hac, aklın imtihanıdır” dedi.

Başkan yardımcısı Dr. Ekrem Keleş’ten hacının İbrahim örneğinden hareketle “Allah’a gitmekte olduğunu” ve maksadın “zıkr-i dâime etmek” olduğunu öğrendik.

وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيِّدِينَ [الصافات

Eski başkan Prof. Dr. Ali Bardakoğlu açılış tebliğini sundu. Hâliyle çok şey söyledi:

Ondan özetle şunları dinledik:

“Haccın duygusal tecrübe olduğunu ancak tekrar ettikçe sektöre dönüştüğünü,

Hac biter bitmez hemen dönülmesi gerektiğini fazla yüz göz olmanın hacın ve beytin mehabetini ortadan kaldırdığını,

Türk modernizminin görsellikle başlaması ve tepkilerin de görsellik biçiminde oluşması sonucu hacda da görselliğin belirleyici olduğunu, bu yüzden şekli, görselliği ve kabuğu konuştuğumuzu, bir türlü öze gidemediğimizi, takvaya eremediğimizi:

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ [البقرة

İrfan boyutunun kaybolduğunu, Zamzam Tower’de Kâ’be’yi yukarıdan seyrederek neskafe içmenin Post-modern hac algısını izaha yettiğini,

Olması gereken eşitliğin darmadağın edildiğini ve lüks otellerin devrede olduğunu, bunun hacda sınıflar oluşturduğunu,

Kâ’be’nin her şeyinin dünyaya ait olduğunu ona kutsiyet kazandıran şeyin tecelliyat olduğunu,

Haram ve ihramın kilit kavramlar olduğunu,

Arafat’ın irfan ve teâruf’a tekabül ettiğini,

Kâ’be’ye tazimin, Medine’de tenvirin öne çıktığını öğreniyoruz (Hoca bir anlamda Mekke-i Mükerrerme, Kâ’be-i müşerreffe ve Medine-i münevvere denilmesine telmih yapıyor).

Ayrıca şu tespitlerde bulunuyor:

Hac, tarihle bir buluşmadır. Tarihi asar, katı bir din anlayışı ile tahrip ediliyor.

İslâm ümmeti ile buluşma sonucunda dindarlık anlayışlarında zenginlik ortaya çıkıyor.

Hac, ilâhî takdirin farkına varmayı gerektiriyor. Bu muazzam başarı rasyonel bir biçimde izah edilemez.

İhram, tıpkı namazdaki tekbir gibidir. İhramın cebi yoktur. Kırmızı pasaportlar hala kalpte taşınıyor.

Hac, giden ve özellikle de gidilen ülkeler için bir sektöre dönüşmüş bulunuyor. Oysa haccı bir sektör alanı değil, hizmet alanı olarak görmek gerekiyor.

Hacda teâruf ve istişareler gerçekleşmiyor. Yapılan resmi toplantılar mücamele hâlinde oluyor. Ulema toplanamıyor.

Ünsiyet arttıkça yüzgöz olma durumu oluşuyor ve hacda hac nesne biz özne olmaya başlıyoruz.

Prof. Dr. Saim Yeprem: Her toplumda haccın esaslarını bulunduğunu ve haccın ziyaret + duygu demek olduğunu

Prof. Dr. Ali Erbaş'tan kadîm geleneklerde, Yahudilik ve Hristiyanlıkta haccın mevcudiyetini ve nasıl yapıldığını, İslâm'daki gibi düzenli bir hac uygulamasının diğer dinlerde bulunmadığını, onlardakinin daha çok umreye benzer olduğunu,

Doç. Dr. İsmail Taşpınar "Kutsalın tezahür ettiği mekânlara yolculuk" olduğunu...

Ayrıca Taşpınar'ın başarılı katkısından İslâm'ı bir din ve hukuk olarak tam anlayabilmemiz için Yahudiliği çok iyi öğrenmemiz gerektiğini, keza hacdaki sembolizmin İbrahim peygamberden çok Âdem babbamızın cennetten çıkıp, yeniden günahsız bir hâle gelmesi için verdiği uğraşın bir tür sembollerle anlatımı olduğunu...

Prof. Dr. Ali Akpınar'dan Kâ'be'nin zahirinin ahcâr ve estâr, bâtınının esrâr ve envâr "ظاهره احجار واستار باطنه اسرار وانوار" olduğunu belirtmiştir.

Başkan yardımcısı Prof. Dr. Hasan Kâmil Yılmaz'dan: Bedenin ruhu gibi ibadetlerin de ruhu olduğunu ve hacın ruhunun da takva olduğunu”, amacın sûret Kâ'besinden sûret Kâ'besine yönelmek olduğunu öğrendik ve meşâirin hangi sembolik anlamlar taşıdığını gördük.

Prof. Dr. Necdet Tosun'dan Haccın esrarına dair oluşmuş literatürü öğrendik.

Dr. Ekrem Keleş'ten, Ali Şeriatî'den naklen Haccın, hacıların sayısı kadar olduğunu ve herkesin hissettiği şey olduğunu, Sezai Karakoç'tan naklen “Takva amaçlı, metafizik kıyılı tarih ve toplum yolculuğu” olduğunu

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ¹

Yine ondan Hacda refes yok'tan kuvve-i şeheviyyenin, füsûk yok'tan kuvve-i akliyyenin ve cidâl yok'tan kuvve-i gadabiyyenin kontrolünü ve nihaî olarak takvaya ulaşmanın amaçlandığını, bu anlamda haccın mahza bir eğitim olduğunu,

Ali Rıza Demircan'dan haccın İslâm'ın özeti olduğunu öğrendik. Bu arada hitabetin gücünü, kişisel yorumların meal olarak bindirilmesini ve Kur'ân'a eskilerin bilmediği yeni anlamlar yüklemenin örneğini,

Orhan Çeker'den ise bunun cevabını ve bu tavrın yanlışlığını öğrendik.

Başkan'ın ağızıyla hac ile ilgili sorunları dile getirdik:

Hac menasiki bellidir, bunda bir değişim olmaz. Ancak haccı modernleştirmenin, organizasyonların haccı nasıl etkilediği üzerinde durulmalıdır. Hac mahza gayedir. Gayede sapma olmamalıdır. VİP hacı-ları, Kâ'be manzaralı haclar var şimdi...

Hac birleştirici olması lâzım gelirken gittikçe bizi ayrıştırıyor. Gettolar oluşturuluyor. Nasıl rahat bir tavaf yapacağız diye vekil soruyor. Her bir dokunuşun dua olduğunu bilmiyor.

Haccımızı nasıl daha anlamlı yapabiliriz? Menâsikin hikmeti, şeâirin esrarı hakkında kafa yormamız gerekiyor.

¹ el-Bakara 2/197.

Hac iç içe geçmiş beş yolculuktur diyor:
 Kişinin kendi iç dünyasına yolculuk
 Ahrete yolculuk: İhram kefeni andırıyor.
 Kardeşliğe yolculuk.

Tevhidin tarihine bir yolculuk: Tarihsizleştirme sorunu yaşanıyor. 1971'de çıkarılan bir fetva ile o güne kadar bir şekilde ayakta duran Hz. Peygamber zamanına ait pek çok şey (asâr) yerle bir ediliyor, her yer dümdüz ediliyor. Oysa buralar, bütün ümmetin ortak tarihi ve ortak mekânları değil mi?

Beytin Rabbine yolculuk: Ancak bu yolculuk da modernizasyonun tahribatına maruz bulunuyor.

İki çuval götürdün mü
 Rahmet ile doldurdun mu
 Gelene ikram buyurdun mu
 Hacım sen bize hoş gelmişsin

İbrahim'in avazını duydun mu
 Lebbeyk deyip emrine uydun mu
 Her bir görevi yerine koydun mu
 Hacım sen bize hoş gelmişsin

Söyle hac için guslettin mi
 İhram giyip de soyundun mu
 Cümle günahlardan yundun mu
 Hacım sen bize hoş gelmişsin
 Lebbeyk'in cevabını aldın mı
 Gufran denizine daldın mı
 Fuyuzât-ı Rahman ile doldun mu
 Hacım sen bize hoş gelmişsin

Vuslat ile Harem'e girdin mi?
 Terki harama karar verdin mi
 Cümle muradına hem erdin mi
 Hacım sen bize hoş gelmişsin

Mekke'yi kutlu gördün mü?
 Allah'tan sana bir hâl geldi mi?

İkram ile yüzün güldü mü
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Mescid-i Haram'a girdin mi?
Vuslat-ı Hakka erdin mi
Tüm insanlığın derdi derdin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Kâ'beyi yedi kez tavaf ettin mi
Cümle masıvayı da terk ettin mi
Güvene erip de şükrettin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin
Hacer'i istilamla metafa girdin mi
Esenlik bulup güvene erdin mi
Ahdin yenileyip kendin bildin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Makamda iki rekât namaz kıldın mı?
Tevbe edip saçın başın yoldun mu
Zemzeme kanıp şifayab oldun mu
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Sayedip Safa'da sefaya erdin mi
Merve'de sekine indi gördün mü
Niyetin saf edip Hak önüne serdin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Sa'y ederken hervele ettin mi?
O'ndan gelip O'na kaçtın mı?
Hakka yüz tutup avucun açtın mı
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Mina'ya hep birlikte gidildi mi
Ümniyeniz size tamam verildi mi
Mescidi hayf da korkunuz dirildi mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Arafat'a çıktın vakfeye durdun mu
Rabbin bilip bir hâller gördün mü

Cümle dertlilerin derdi derdin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Meş'ar'i haram'a e koştun mu?
Vuslat ile masıvayı aştın mı
Cümle masiyetten sıdk ile kaçtın mı
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Hedy sevkedip kurban kestini mi?
Benlik sevdasından vazgeçtin mi
Nefsine şöyle bir ayar çektin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Cemrelerde Şeytan'ı taşladın mı?
Günahkar nefsini haşladın mı
Sendeki cehâleti boşladın mı?
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Evine varıp ziyaret tavafın ettin mi?
Hane sahibin ikramını gördün mü
Sırlar açılıp nice hakikate erdin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin

Telbiyeyi kesip ihlâl ettin mi?
Helal yemeğe azmettin mi?
Mültezeme yapışıp veda ettin mi
Hacım sen bize hoş gelmişsin
Garibce der evet idiyse cevabın
Hacım sen bize hoş gelmişsin
Aksi hâl hayır idiyse cevabın
Hacım sen meğer boş gelmişsin
Garibce, 07.11.2012

Bütün Yönleriyle Hac Özet

Millî ve uluslar arası ilmî toplantılar düzenleyen İslâmî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV), 14 yıldan beri bir “Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları Dizisi” adıyla tartışmalı ilmî toplantılar tertiplemektedir. Bu serinin 14. toplantısı “Bütün Yönleriyle Hac” konusuna tahsis edilmiş olup, Prof. Dr. Murat SÜLÜN’ün organizatörlüğünde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD ortaklığıyla müştereken 23-24 Kasım 2012 tarihlerinde Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi’nde icra edilmiştir.

Bu ilmî toplantıya, Diyanet İşleri başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, Marmara Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Zafer GÜL, Üsküdar Belediye başkanı Mustafa KARA, Üsküdar kaymakamı Mustafa GÜLER, MÜ İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ali KÖSE, İSAV başkanı Prof. Dr. Ali ÖZEK’in açış konuşmalarından sonra, eski Diyanet İşleri başkanı Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU bir çerçeve tebliğ sunmuş ve Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ, Dr. Ekrem KELEŞ, Prof. Dr. Ali ERBAŞ, Rıfat ORAL; Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ, Prof. Dr. Hasan ELİK, Prof. Dr. Abdülaziz BÂYİNDİR, Ali Rıza DEMİRCAN, Prof. Dr. Ali AKPINAR, Prof. Dr. Adem TUTAR, Prof. Dr. Faruk KARACA, Prof. Dr. Orhan ÇEKER, Prof. Dr. Mustafa ALTUNDAĞ, Doç. Dr. Ali AYTEN, Doç. Dr. İsmail TAŞPINAR, Y.Doç. Dr. Aynur URALER ve Murat SÜLÜN gibi bilim adamlarının katılımıyla icra edilmiştir.

23 Kasım Cuma günü saat 9:30’da Üsküdar/Bağlarbaşı Kongre ve Kültür Merkezi’nde başlayan tartışmalı ilmî toplantı, Cumartesi günü MÜ İlahiyat Fakültesi Kültür Merkezi Konferans Salonu’nda sürdürülmüştür. İki gün süren tartışmalı ilmî toplantı, beş oturum hâlinde icra edilmiş ve bu oturumlara sırasıyla; Prof. Dr. Salih TUĞ, Prof. Dr. Saim YEPREM, Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ, Prof. Dr. Muhsin DEMİRCİ ve Prof. Dr. Suat YILDIRIM başkanlık etmiştir. Sempozyum sonunda İstanbul müftüsü Doç. Dr. Rahmi Yaran, emekli öğretim üyesi Prof. Dr.

Mahmut KAYA ve Prof. Dr. Mehmet Erdoğan, tebliğ ve müzakereleri özetleyip değerlendirerek bazı tekliflerde bulunmuşlardır.

Haccın ruhunun, anlam ve öneminin kalın çizgilerle vurgulandığı tartışmalı ilmî toplantı; dinler tarihinde hac, Kur'ân'da haccın kavramsal çerçevesi, Hz. Peygamber'in hac tatbikatı, hacca dair fikhî hükümler, haccın hikmetleri, hacdaki sembolizm, haccın psikolojisi ve sosyal hayata etkileri gibi konular ele alınarak tartışılmıştır.

İSAV başkanı Prof. Dr. Ali ÖZEK'in, vakfın faaliyetlerine ve haccın tarihine ilişkin açış konuşmasından sonra söz alan M. Ü İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ali KÖSE, Kâ'be ile ilk karşılaştığı anda hissettiklerini anlattığı konuşmasında; Kâ'be'nin Müslümanlar için ifade ettiği anlam ve öneme, ihram giysisinin beyazlığındaki safiyet, güzellik ve simgeselliğe dikkat çekerek, tavafın adeta Allah'ın yörüngesinde dönmek anlamına geldiğini belirtti Haccın Müslümanların birliğine nasıl hizmet ettiğini, özellikle Malcolm X gibi insanlara neler kazandırdığına değinen Prof. KÖSE'nin dikkat çekici tespitlerinden biri de, Hira yolundaki hercümercin, etrafa atılan çöplerin ve bilhassa maymunların ruhlarda bıraktığı çirkin izlerin yetkililerce adeta özellikle amaçlandığına dair vurgusuydu.

Üniversitemizin değerli rektörü Prof. Dr. Zafer GÜL, -bu yıl kendisinin de ifa etmekle müşerref olduğu- hac ibadetinin baştanbaşa sembollerle dolu olduğunu belirterek, renkleri ve dilleri farklı milyonlarca insanın aynı zaman ve zeminde tek bir amaçla bir araya geldiğini ifade etti. Haccın Müslümanlara, Hazret-i Peygamber'in vahiy aldığı kutsal mekânları bizzat görüp yaşama imkânı verdiğiğine değinen Prof. GÜL, bu büyük ibadetin sadece bilim adamlarına değil, tüm insanlığa Müslümanlarla ilgili gözlem yapma imkânı verdiğiğine dikkat çekerek, Müslümanların bu vesileyle, nezaket, vakar ve olgunluklarını dünyaya göstermeleri gerektiğini söyledi. Sayın rektör, hac ibadetinin kültür ve edebiyatımızı da etkilediğini hatırlatarak Türklerin kutsal mekânlara götürdüğü hizmetleri minnet ve şükranla yâd etti.

Diyanet İşleri başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, Resul-i Ekrem devrinden kalma Darulerkam, İbn Abbas'ın ders halkaları, Ümmü-hani'nin evi vb. çeşitli binalara ait izlerin 1970'e kadar mevcut olduğunu, fakat daha sonra "Binalara saygı insanı şirke götürür; dolayısıyla yıkılmaları gerekir!" fetvasıyla bunların yok edildiğini anlatarak, hac mekânlarında bir *tarihsizleştirme* sorununun yaşandığına dikkat çekti.

Prof. Görmez, mekânların modernleşmesinin haccın *menasikini* değilse de mahiyetini etkilediğini vurgulayarak, kadim haclarla günümüz haclarının ruh ve şuur açısından kıyaslanması gerektiğini belirtti.

Diyanet İşleri eski başkanı Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU da çerçeve tebliğinde, kutsal topraklara özellikle de Kâ'be'ye saygıda kusur edilmemesi gerektiğini hatırlatarak, "Hac bittikten sonra bu mekânlarla fazla yüz-göz olmadan hemen ülkeye dönülmesi gerektiğini" eski âlimlerin niçin vurguladıklarını şimdi daha iyi anladığını ifade etti. Haccın esası olan takva ve şuurun hac mekânlardaki modernizasyonla birlikte adeta buharlaştığına değinen Prof. BARDAKOĞLU, Zamzam Towers'ın postmodern dönemin hac algısını belirleyen çok önemli bir simge olduğuna ve TV'lerden 24 saat Kâ'be yayını yapılmasının haclıların gönül dünyasını duman ettiğine dikkat çekti.

Sonuç olarak; Prof. Dr. Mehmet Görmez'in aklın imtihan yeri, Prof. Dr. Ali KÖSE'nin ise duygu olarak nitelendirdiği hac, açış konuşmalarında da işaret edildiği gibi, Hak Teâlâ'nın Müslümanlara tuttuğu bir aynadır. Bu büyük ibadet vesilesiyle Müslümanlar birbirlerini tanımakta; sahip oldukları kapasite, imkân ve zenginlikleri görmekle kalmamakta, yetersizliklerini, eksiklik, kusur ve yanlışlarını da fark ederek kendilerine gelmektedir. Haccın zaman zaman ruhundan soyutlandığına yönelik yakınmalar, ayrıca, bu büyük ibadetin ne zaman ve nasıl eda edileceği ile ilgili tartışmalar da göz önüne alınırsa, Müslüman halkımızın bu konuda aydınlatılmasının önemi daha da netleşir. Bununla birlikte, İSAV – MÜİF işbirliğiyle yürütülen bu tartışmalı ilmî toplantının –ilmî değeri bir yana– icraî bir yetkisi bulunmadığı aşikârdır. Aki-devî, ilmî, sosyo-kültürel hatta siyasî yönleriyle komple bir ibadet olan hac, İslâmiyet adına icra edilen en gözle görülür ibadet -adeta bir *manifesto*- olduğundan, sadece millî seviyede değil, uluslararası düzeyde çeşitli ilmî toplantılarda enine boyuna müzakere edilmeyi hak etmektedir.

ملخص

الحج من جميع جوانبه

ما زالت تستمر مناقشات حول كيفية أداء الحج ووقته، علماً بأن مناسك الحج تعتبر عبادة كاملة بجوانبها العقيدية والعلمية والاجتماعية والثقافية والساسية، وهي عبادة يتم إجراؤها كشعيرة إسلامية. فعلى ذلك مست الحاجة إلى تناولها ودراستها بجميع جوانبها في ندوة علمية

فتم انعقاد ندوة علمية ذات مناقشات علمية للمتخصصين نظمها وقف دراسات العلوم الإسلامية بالتنسيق مع عمادة كلية الإلهيات بجامعة مرمرة بعنوان "الحج بجميع جوانبه" فيما بين 23-24 من نوفمبر 2012م في قاعة المحاضرات في المركز الثقافي في باغلباشي التابع لبلدية أوسكودار وفي قاعة المحاضرات بالمركز الثقافي بكلية الإلهيات بجامعة مرمرة

حيث قدم الأستاذ الدكتور / علي أرباش بحثاً بعنوان "المقارنة بين الحج في الإسلام والحج في اليهودية"، والنصرانية

"والأستاذ الدكتور / علي آقبينار بحثاً بعنوان " كيف تم تحويل حج الجاهلية إلى الحج الإسلامي

والأستاذ الدكتور / حسن كامل ييلماز بحثاً بعنوان " الأبعاد الروحية والفكرية والمعنوية والرمزية للحج، والدكتور/ أكرم كلش بحثاً بعنوان "الحكم في الحج ومعانيه وأهميته" والأستاذ / علي رضا ديمرجان، بحثاً بعنوان "كيف نفهم الحج؟

"والأستاذ / رفعت أورال بحثاً بعنوان "التطبيقات النبوية للحج

"والأستاذ الدكتور/ وجدي آقوز بحثاً بعنوان "تطبيق الحج العملي، والأحكام الفقهية للحج

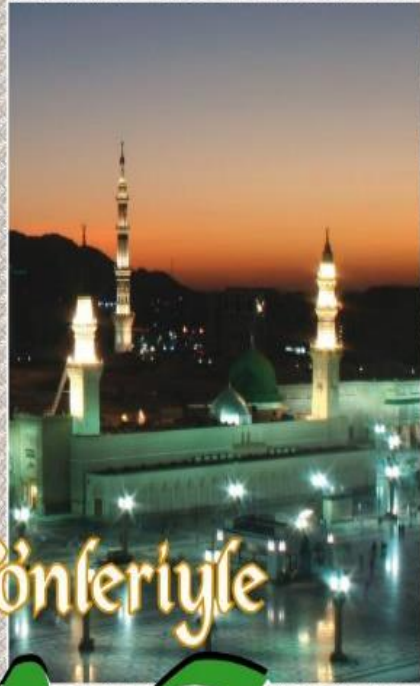
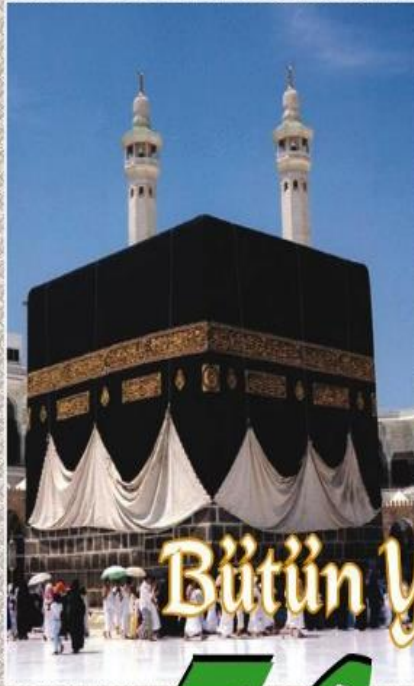
"والأستاذ الدكتور / فاروق قاراجا بحثاً بعنوان "نفسية الحج وآثاره في الحياة الاجتماعية

"والأستاذ الدكتور / مراد سولون بحثاً بعنوان "الإطار المفهومي للحج في القرآن

وقد تمت مناقشة هذه البحوث التسعة واحداً فواحداً وقدم عليها بعض المداخلات

ثم تم في هذا الكتاب جمع ونشر نصوص الندوة من البحوث والمداخلات والمناقشات بعنوان "الحج بجميع جوانبه"

TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTI'YA **DAVET**

Bütün Yönleriyle HAC

23 - 24 Kasım 2012 • Cuma - Cumartesi

Açılış:

Bağlarbaşı Kültür Merkezi

&

Cuma Namazından Sonra ve Cumartesi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kültür Merkezi Konferans Salonu (KMKS)

Bağlarbaşı - Üsküdar

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

İskenderpaşa Mh. Kâmil Paşa Sk. No. 5 • Kızıtaşı, Fatih / İstanbul
Tel: (212) 523 54 57 - 523 74 36 • Faks : +90 (212) 523 65 37
www.isavvakfi.org • isav@isavvakfi.org • isav@isav.org.tr

